

11986

H A Y R İ Y Y E - N Â B İ
(İ N C E L E M E - M E T İ N)

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Mahmut KAPLAN

DOKTORA TEZİ

ANKARA, 1990

İ Ç İ N D E K İ L E R

Ö N S Ö Z : .....I-III.

GİRİŞ : NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'SİNDEN ÖNCE YAZILAN

MANZUM NASİHAT-NÂMELER :

A- Nasihat-nâmenin Tanımı.....1.

B- Nasihat-nâmelerin Sınıflandırılması.....2- 4.

C- Nasihat-nâmelerin Kaynakları.....5-11.

I. B Ö L Ü M

NÂBÎ'DEN ÖNCE MANZUM NASİHAT-NÂME YAZAN

ŞAİRLER VE ESERLERİ.....12-69.

II. B Ö L Ü M

NASİHAT-NÂMELERDE YER ALAN KONULAR :

I. DİNÎ-TASAVVUFÎ KONULAR.....70-78.

II. GENEL AHLÂKLA İLGİLİ KONULAR.....79-89.

III.SOSYAL HAYATLA İLGİLİ KONULAR.....89-100.

IV. NASİHAT-NÂMELERDE İLİM KONUSU.....101-107.

V. NASİHAT-NÂMELERDE SOSYAL ELEŞTİRİ.....108-111.

III. B Ö L Ü M

NABİ'NİN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ :

a. Nâbi'nin Yetiştirdiği Sosyal ve Edebi Çevre.114.

b. Nâbi'nin Hayatı.....115-125.

c. Nâbi'nin Eserleri.....126-131.

d. Nâbi'nin Edebi Kişiliği.....132-146.

IV. B Ö L Ü M

HAYRİYYE.....147-149.

HAYRİYYE-İ NÂBÎ'NİN MUHTEVASI	150-152.
HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN DİN VE İBADET ANLAYIŞI.	153-157.
HAYRİYYE'YE GÖRE NÂBÎ'NİN AHLÂK ANLAYIŞI VE ÖRNEK İNSAN TİPİ.....	158-171.
HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN İLİM ANLAYIŞI.....	172-179.
HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI VE DEVRİNDEKİ TARİKAT ŞEYHLERİNİ ELEŞTİRİSİ?....	180-184.
HAYRİYYE'NİN YAZILDIĞI DÖNEMDE İSTANBUL VE TAŞRANIN DURUMU.....	185-194.
HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN OSMANLI DEVLETİ KURUM- LARINA BAKIŞI :	
a. Âyânlık.....	195-199.
b. Paşalık.....	200-204.
c. Kadılık ve Kassânlık.....	204-206.
d. Kazaskerlik ve Sadrazamlık.....	206.
e. Eminlik.....	207.
f. Tevliyyet	207-208.
HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI.....	209-212.
HAYRİYYE'NİN DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ.....	213-225.
HAYRİYYE HAKKINDA BUGÜNE KADAR YAZILANLAR....	226-234.
S O N U Ç.....	235-243.
BİBLİYOGRAFYA.....	244-250.
KARŞILAŞTIRILAN HAYRİYYE NÜSHALARI.....	251-252.
DİĞER HAYRİYYE NÜSHALARI.....	253-254.
HAYRİYYE'NİN PARİS NÜSHASI.....	255-256.
METİN TEŞKİLİNDE İZLENEN YOL.....	257.
HAYRİYYE-İ NÂBÎ (METİN).....	258-423.

Ö N S Ö Z

Nâbî (1642-1712), Divan Edebiyatında "tefekür şiiri" çağırını açan önemli bir şairimizdir. Divan edebiyatının hemen her türünde eser vermiş olan Nâbî, Hayriyye adlı didaktik mesnevisiyle çok geniş bir şöhrete ulaşmıştır. Nâbî Divanı'nda kendini gösteren öğretici ruh, bu mesnevide sistemli bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Hayriyye-i Nâbî, didaktik, fikrî, ahlâkî mesnevi türünün Divan edebiyatımızdaki belli başlı örnek eserlerinden biri olup Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her köşesinde yaygın bir okunma alanı bulmuştur. Yurdumuzun birçok illerindeki kütüphanelerde bulunan yazma Hayriyye nüshaları bunun açık bir delilidir. Orijinal adı Hayrî-nâme olan bu mesnevi, Hayriyye adıyla tanındığından tezde bu yaygın isim kullanılmıştır.

Yazıldığı günden Tanzimat dönemine kadar büyük bir takdirle karşılanan Hayriyye, bu büyük takdirin bir sonucu olarak iki kez Nâbî Divanı ile birlikte (Bulak 1257; İstanbul 1292); bir kez 1307 yılında Matbaa-i Ebuziyya'da ve 1857 yılında da Paris'te Pavet De Courteille tarafından basılmıştır.

Bütün bu baskılara rağmen Hayriyye'nin tenkitli bir metni bugüne kadar hazırlanmamıştır. Hayriyye'nin Divan edebiyatındaki gerçek yerinin tesbiti için böyle bir metnin zorunlu olduğu açıktır. Bu ihtiyacı gözönünde bulundurarak eserin tenkitli bir metnini hazırlamayı ve bu metin üzerinde eseri incelemeyi tez konusu olarak seçmiş bulunuyorum. Bu amaçla birçok katalog ve kütüphane taradım. Yüzün üzerinde Hayriyye nüshası tesbit ettim. Bu nüshalar içinde Nâbî'nin zamanına en yakın ve muhteva bakımından en geniş olan altı yazma nüshayı eserin 1292 İstanbul baskısı ile karşılaştırdım. Ayrıca, Paris'te yapılan baskısını da muhteva bakımından karşılaştırmada kullandım.

Hayriyye'nin Divan edebiyatındaki yerini ve değerini tesbit edebilmek için daha önce yazılmış olan nasihat-nâme türündeki eserleri incelemek gerekiyordu. Bu sebeple çeşitli kaynakları ve yazma eser bulunun, başta Ankara ve İstanbul'daki kütüphaneler olmak üzere Afyon, Amasya, Akhisar, Eskişehir, Gaziantep, Konya, Kütahya, Manisa-Tavşanlı ve Tokat illerinde bulunan kütüphanelerle bulabildiğim diğer illerin kütüphaneye kataloglarını taradım. Tesbit ettiğim 43 manzum nasihat-nâmeyi inceledim. Ancak Hayriyye'den önce yazılmış bütün manzum nasihat-nâmeleri tesbit edip incelediğimi söyleyemem. Çünkü bu türde yazılan eserlerin hepsi nasihat-nâme veya pend-nâme adı taşımamaktadır. Başka isimlerle yazılmış nasihat-nâmeler de vardır. Durum böyle olunca bütün eserleri bulmak zorlaşıyor.

Ayrıca Divan edebiyatında dini-tasavvufî manzum eserlerin birçoğunda öğütlere rastlamak mümkündür. Bütün bu eserleri incelemek hem zaman bakımından hem de tezin amacı bakımından mümkün değildi. Bu yüzden sadece nasihat-nâme veya pend-nâme adını taşıyan eserlerle yalnızca öğüt vermek amacıyla yazılmış eserleri incelemekle konuyu sınırlama gereğini duydum. Bundan dolayı İran şairi Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr adlı tanınmış mesnevisine yapılan nazire ve cevap niteliğindeki eserlerle Câmî'nin Subhatu'l-Ebrâr'ının nazire ve tercümelerini konu dışında tuttum.

Tezin giriş bölümünde nasihat-nâmelerin tanımı ve sınıflandırılması yapılmış; kaynakları konusunda bilgi verilmiştir. Girişten sonra yer alan inceleme kısmı başlıca dört bölümden meydana gelmiştir:

I.Bölümde manzum nasihat-nâme yazan şairler ve eserleri incelenmiştir. Burada eserler kısaca tanıtılarak muhtevaları hakkında bilgi verilmiştir.

II.Bölümde, Nasihat-nâmelerde yer alan konular tesbit edilmiş; bu eserlerden alınan beyitlerle örneklendirilmiştir.

III.Bölümde, Nâbî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği üzerinde durulmuştur. Bu bölümde çeşitli eserlerde Nâbî'ye yöneltilen eleştirilerin de toplu değerlendirilmesine yer verilmiştir.

IV.Bölümde Hayriyye'nin incelemesi verilmiştir. Bu incelemede, Nâbi'nin din ve ibadet anlayışı, ahlâk anlayışı, tasavvuf anlayışı ve devrindeki tekkelerin eleştirisi, İstanbul ve tağranın durumu, Osmanlı devleti kurumlarına Hayriyye'de yöneltilen eleştiriler, Nâbi'nin şiir anlayışı ve eserin dil ve üslûp özellikleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Hayriyye'nin değerini tesbit etmek için çeşitli kaynaklarda ve incelemelerde esere yapılan olumlu, olumsuz eleştiriler tesbit edilerek bu bölümün sonuna eklenmiştir.

Sonuç bölümünde Hayriyye ve nasihat-nâme türünde yazılmış olan diğer manzum eserlerin karşılaştırılması ile genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bibliyografyadan sonra karşılaştırılan Hayriyye nüshaları ile tesbit edebildiğim diğer nüshalar verilmiştir. Hayriyye metni teşkil edilirken klasik Osmanlı Türkçesi imlâ kurallarına uyulmuştur.

Mahmut KAPLAN

G İ R İ Ő

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'SİNDEN ÖNCE YAZILAN MANZUM NASİHAT-NÂMELER

A-NASİHAT-NÂMENİN TANIMI : İnsanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek, topluma ve devlete yararlı; İslâmiyet'in erdemlerini şahsında yaşayan iyi ahlâklı fertler yetiştirmek amacıyla yazılan manzum eserlere genel olarak "nasihat-nâme" veya "pend-nâme" denir. Bu ad, temel karakteri itibariyle bir "öğüt dîni" olan İslâmiyet'in özüyle doğrudan ilgilidir. Sözlük anlamı, "öğüt, pend, va'z" olan nasihat kelimesi hadis kitaplarında "hayır hâhlık" biçiminde tercüme edilmektedir.¹ Bu noktadan hareketle, insanlara öğüt verme yoluyla iyilikte bulunmak için yazılan eserlere nasihat-nâme diyebiliriz.

Nasihat-nâmeler, genel ahlâk konusunda öğüt vermek maksadıyla yazılabildiği gibi, dar anlamda, çeşitli meslek sınıflarını uyarmak için de yazılabilir. Çünkü nasihat-nâme yazmanın amacı, İslâmiyet'in, "iyiliği emretme, kötülükten sakındırma" ilkesine uymaktadır. Bu bakımdan nasihat-nâmelerin doğrudan Kur'an ve Hadis'ten doğduğunu söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de: "Rabbimin sözlerini size bildiriyor, öğüt veriyorum."²; "Ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm"³; gibi âyetlerle, "Din nasihattir."⁴; "Namaz kılmak, zekât vermek ve her müslümana hayırhâh olmak üzere Peygamber'e biat ettim"⁵ gibi hadisler medrese eğitimi görmüş Divan şairleri için teşvik edici bir emil olmuş ve nasihat-nâme türünde eserler yazılmıştır.

---

1. Riyâzu's-Sâlihîn, Ankara, 1976, C. II. s. 23

2. Kur'an-ı Kerim, Sure 7, âyet 62.

3. Kur'an-ı Kerim, Sure 7, âyet 68.

4. Riyâzu's-Sâlihîn, C. II. s. 224.

5. Riyâzu's-Sâlihîn, C. II. 224.

B- NASİHAT-NÂMELERİN SINIFLANDIRILMASI

Nasihat-nâmeleri konularına, nazım şekillerine, te'lif veya tercüme oluşlarına göre aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür :

1. Konularına Göre Nasihat-nâmeler
  - a. Dinî-tasavvufî Nasihat-nâmeler
  - b. Sosyal Muhtevalı Nasihat-nâmeler
  - c. Çeşitli ilimlerle ilgili Nasihat-nâmeler
2. Nazım Şekillerine Göre Nasihat-nâmeler
  - a. Mesnevi Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
  - b. Kaside Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
  - c. Gazel Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
  - d. Tercî-i bend Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
3. Te'lif veya Tercüme Oluşlarına Göre Nasihat-nâmeler

1. KONULARINA GÖRE NASİHAT-NÂMELER

İslâm dininin, hayatı büyük ölçüde etkilediği bir dönemde yazılmış olan nasihat-nâmeleri konularına göre ayırmak oldukça zordur. Çünkü bütün nasihat-nâmelerde öğütler büyük ölçüde dinî emir ve yasaklarla ilgilidir. Sosyal hayatla dinî hayat içiçedir. Öğütler, günlük hayatla ilgili olduğu anlarda bile dinî bir eda taşımaktadır. En basitinden yeme içme adâbiyle ilgili öğütlere baktığımızda temelinde bir âyet veya hadis bulunduğunu görmemiz mümkündür. Bu ayırma zorluğunu göz ardı etmeden nasihat-nâmeleri aşağıdaki şekilde konularına göre sınıflandırdım :

a. Dinî-tasavvufî Nasihat-nâmeler :

Büyük ölçüde dinî-tasavvufî konuları işleyen eserleri bu başlık altında topladım. Ancak bu eserlerin kesin çizgilerle birbirinden ayıramayacağını daha önce belirttiğimi de ifade etmek isterim. Bu kısımda özellikle dinî emirlere uyma gereğini vurgulayan veya tasavvufî öğütlerde bulunan eserleri verdim. Bu gruba giren eserler şunlardır :

Ahmed Fakih, Çarh-nâme; Yunus Emre, Risâletü'n-nushiyye; Gülşenî, Dil-güşâ; Refî'î, Beşâret-nâme; Arif, Mürşidü'l-Ubbâd; Yetimî, İbret-nâme; Eşref, Nasihat-nâme; İbrahim Gülşenî, Pend-nâme; Cemalî, Nasihat-nâme; Hüseyinî, Câmî'n-nasâyihi; Nasihat-ı

Günahkâr; Şemsî,Deh-murg; Cemâl-ı Karamanî,Nasihât-ı Sufiyye; Hızrî,Ab-ı Hayât; Zâtî,Pend-nâme; Bihîştî,Heşt Bihîşt;Emirî, Gülşen-i Ebrâr,Mir'atu'l-Ebrâr; Şemseddin-i Sivasî,Mir'âtu'l-Ahlâk,Gülşen-âbâd;Kâdirî Muhyiuddin,Nasihât-nâme;Şeyhülislam Karaçelebi-zâde Abdullaziz,Gülşen-i Niyâz;Adnî,Pend-nâme;Fazlî,Pend-nâme.

b.Sosyal Muhtevalı Nasihat-nâmeler :

Yusuf Has Hacib,Kutadgu Bilig; Ahmed-i Daf,Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Adil; Dede Ömer Ruşenî,Pend-nâme; Askerî,Pend-nâme; Güvahî,Pend-nâme; Cemâlî,Risâle-i Durub-ı Emsâl; Azmî,Pend-nâme; Meşâmî,Pend-nâme; Kadı-zâde Mustafa İlmî,Padîşaha Nasihat Yollu Manzume; Emirî,Nasihât-nâme; Üveysî (Veysi), Nasihat Yollu manzume.

c.Çeşitli İlimlerle İlgili Nasihat-nâmeler :

Bu başlık altında çeşitli ilimlerle ilgili öğütler veren nasihat-nâmeler toplanmıştır: İshak Rızâî, Nazmu'l-ulum Nidaî, Menafiu'n-Nâs; Muhyî, Pend-nâme.

2.NAZİM ŞEKİLLERİNE GÖRE NASİHAT-NAMELER

a.Mesnevi Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler :

Kutadgu Bilig,Vasiyyet-i Nuşirevân,Risâletü'n-Nushiyye Beşâret-nâme,Mürşidü'l-Ubbâd,Nasihât-nâme-i Mevlana Eşref, Pend-nâme-i İbrahim Gülşenî,Dil-güşâ,Nasihât-nâme-i Cemalî, Câmîu'n-nasâyih,Deh-murg,Pend-nâme-i Güvahî,Ab-ı Hayat, Bâğ-ı Bihîşt,Bustân-ı Nesâyih,Heşt Bihîşt,Pend-nâme-i Azmî, Gülşen-i Niyâz,Nasihât-nâme-i Emirî,Nazmu'l-Ulûm...

b.Kaside Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler :

Çarh-nâme,Nasihât-ı Şeyh Cemalî-i Karamanî,Pend-nâme-i Meşâmî,Padîşaha Nasihat Yollu Manzume,Nasihât Yollu Manzume, Pend-nâme-i Adnî...

c.Gazel Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler :

Nasihât-ı Günahkâr,Muhyiuddin Kâdirî'nin Nasihat-nâme'si ve çeşitli divanlarda yer alan gazeller...

d.Terci-i bend Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler :

Pend-nâme-i Ruşenî,Pend-nâme-i Askerî,Pend-nâme-i Gubârî,Pend-nâme-i Zâtî...

3.TE'LİF VEYA TERCÜME OLUŞLARINA GÖRE NASİHAT-NÂMELER:

Tekrardan kaçınmak için bu başlık altında sadece tercüme yoluyla yazılan nasihat-nâmelere yer verilmiştir. Te'lif eserlere,"Nâbî'den Önce Manzum Nasihat-nâme Yazan Şairler ve

Eserleri" bölümünde verilecektir. Tercüme yoluyla yazılan eserlerin başında İran şairi Feridüddin Attâr'ın Pend-nâme'sinin çevirileri gelmektedir. Attâr'ın bu eseri, Divan edebiyatında nasihat-nâme türünün gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu eserin manzum birçok çevirisi vardır.

Tesbit edebildiklerimizi veriyoruz :

Abdurrahim adlı bir şairin 865 (1447)'de yaptığı manzum çeviri oldukça genişletilmiş ve te'lif sayılabilecek bir eserdir. Attâr'ın eserine göre çok daha hacimli olan bu mesnevinin, suya maruz kaldığından, bazı kısımları okunamayacak durumdadır.¹

16.Yüzyılda Pend-i Attâr çevirilerinin birdenbire çoğaldığına dikkat çeken Prof.Dr.Hasibe Mazıoğlu, Nazmî, Emre, Za'iffî, Şemsî ve Sabayî gibi şairlerin tercümeleri olduğunu ifade etmektedir. Bu çeviriler içinde bilhassa Emre'ye ait olan mesnevinin çok yayıldığına belirten Mazıoğlu, bu eserin, yanlışlıkla Emrî, Said, Cevrî ve Makâlî gibi şairlere mal edildiğini tesbit etmiştir.²

17.Yüzyılda Abdî'nin Pend-i Attâr'ı çevirdiği bilinmektedir. İran şairi Sa'dî'nin Bostan adlı eseri de içerdiği öğütler itibariyle bir nasihat-nâme olup bazı Divan şairleri tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir. Hoca Mes'ud'un Ferheng-nâme-i Sa'dî adlı eseri ile Zaiffî'nin Bâğ-ı Bihîşt'i ve Emirî'nin Mir'atu'l-Ebrâr adlı eserleri Bostan çevirilerine örnek olarak gösterilebilir.

İshak Rızâî (Tokadî) de Arapça olarak yazdığı Nazmu'l-Ulûm adlı eserini manzum olarak Türkçeye aynı adla çevirmiştir.

---

1. Abdurrahim, Terceme-i Pend-nâme-i Attâr, Manisa İl Halk Ktp. Ty. 2603.

2. Pend-i Attâr Çevirileri için bkz: Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, "Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Adına Yapılan Pend-i Attâr Çevirisi", Türk Tarih Kongresi Bildirileri 1976, basım 1981, s. 1183 vd.; "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi", Türkoloji Dergisi, Ankara 1977, C. II. s. 47 vd.

C-MANZUM NASİHAT-NÂMELERİN KAYNAKLARI

Temel nitelikleriyle "ahlâkî eserler"den sayılan manzum nasihat-nâmelerin ana kaynağı İslâm dinidir. İslâmiyet'in temel kaynakları olan Kur'an ve Hadis, nasihat-nâme türünün kaynağını oluşturmaktadır. Agah Sırrı Levend'in, "Ümmet Çağı" olarak nitelediği bir dönemin dinî-edebeî ürünlerinden olan bu türdeki eserlerde, hayatın her ünitesinde etkisini gösteren İslâm dininin ahlâka, sosyal hayata ait, kişiyi olgunluğa götüren emirlerinden, uyarılarından ilham alınmış öğütler yer almaktadır.

Hız.Muhammed'in, "Din nasihattir"¹ hadisi, müslümanları uyarmak, onlara doğru yolu göstermek ve toplumda huzuru sağlamak için kendilerine düşen görevleri yerine getirmek isteyen ve çoğu medrese eğitimi gördüğünden âlim sayılan şairlere bir ilham kaynağı olmuştur denilebilir.

Nasihat-nâmeler incelendiğinde büyük bir çoğunlukla dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşayan, topluma yararlı, ferdî ve toplumsal olgunluğa sahip insan tiplerinin çizildiği görülecektir. Bu örnek insan tipinin temel niteliklerinin âyet ve hadislerin uyarıları, emir ve sakındırmaları doğrultusunda olduğu açıkça görülmektedir. Bu noktadan hareketle nasihat-nâmelerin temel kaynağı âyet ve hadislerdir, diyebiliriz.

Kur'an ve Hadis gibi iki kaynağın yanısıra, yaşanan günlük hayatın, atasözlerinin, tarihî olay ve hikâyelerin, gelenek ve göreneklerin, batıl ve gerçek bilimlerin de bu türe kaynaklık ettiği görülmektedir. Birçok nasihat-nâmede sosyal hayata yöneltilen canlı eleştiriler, bu türün hayattan ne denli etkilendiğini açık bir delildir.

Nasihat-nâmelerin bir manzum edebî tür olarak ortaya çıkışında Arap ve İran edebiyatında Pend-nâme türündeki eserlerin etkili olduğu, bu tip eserlerin pek çok Divan şairi tarafından manzum olarak tercüme edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Feridüddin Attâr'ın Pend-nâme'si, Emir Unusuru'l-Maalî Keykâvus bin İskender'in oğlu Gilan Şâh için yazdığı Kabus-nâme, Sa'dî'nin Bostân ve Gülîstân adlı eserleri Divan edebiyatındaki nasihat-nâme türü üzerinde doğrudan etkili olan eser-

---

1. Riyâzü's-Sâlihîn, Ankara 1976, C.I.s.224.

lerdir. Ayrıca genel ahlâkla ilgili olarak Arap ve İran edebiyatında yazılan eserler de bu türün oluşmasında katkıda bulunmuştur.¹

Nasihât-nâmelerde yer alan âyetler, öğütlerin dayanak noktası olarak kullanılmıştır. Öğütlerin etkili olması için bu yola baş vurulmuştur. Bu yapılırken âyetler, ya Arapça metinleriyle alınmış veya meâlleri verilmiştir. Ayrıca âyetlerden alıntılarla telmihler yapıldığı da sıkça görülür. Nasihat-nâmelere kaynaklık eden bazı âyetleri, bu konuya açıklık getirmek amacıyla, aşağıya almakta yarar görüyorum:

"Yalnız, inanıp yararlı işler işleyenlere, onlara ke-sintisiz ecir vardır"²:

Senûn her bir sözün bir dürr-i meknûn

Tutanlar buldı ecrün gayrı memnûn³

Yukarıdaki beyitte geçen, "ecrün gayrı memnûn" âyetten iktibastır.

Aşağıdaki âyet de Pend-i Ricâl'de bölüm başlığı olarak kullanılmıştır:

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz"⁴

Pend-i Ricâl'de yer alan bazı âyetler de şunlardır:

"Allah şüphesiz adaleti, iyiliği yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir."⁵

"Rabbin şüphesiz sana verecek ve sen de hoşnut kalacaksın."⁶

---

1. Arap ve İran edebiyatlarında yazılmış olan genel ahlâk kitapları için bkz: Agah Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", TDAY, BELLETEN, 1963, s.89-115.

2. Müridî, Pend-i Ricâl, Üniversite Ktp. Ty. 7198, yk. 97b.

3. Kur'an, Sure 84, âyet 25.

4. Kur'an, Sure 3, âyet 110 (Pend-i Ricâl, 12. Meclis).

5. Kur'an, Sure 16, âyet 90 (Age. 11. Meclis).

6. Kur'an, Sure 93, âyet 5 (Age. yk. 101a.).

"İyi bilin ki Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."¹

"Nerede ise öfkesinden paralanacak içine her bir topluluğun atılmasında, bekçileri onlara: "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar."²

Yukarıdaki iki âyet metinleriyle alınıp açıklanmıştır.

"Biz insanı en güzel şekilde yarattık."³; "And olsun ki biz insanoğullarını şerefli kıldık."⁴ âyetlerine Adnî'nin aşağıdaki beytinde telmihte bulunmaktadır:

Seni fî ahsen-i takvîm ile ta'zîm itdi

Geldi hakkūnda kelām-ı ve laḳad kerremnā⁵

Aşağıdaki beyitte de "Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir." âyetine telmih vardır⁶:

Seyyiatuñ ḥasenāta kıla tebdîl ol ān

Tevbe-i 'abd ile lertzān olur 'arş-ı a'ālā⁷

"Namazı kıldıktan başka, Allah'ı ayakta iken, otururken yan yatarken de anın."⁸ âyetinin bir bölümü iktibas olarak aşağıdaki beyitte yerini bulmuştur:

---

1. Kur'an, Sure:10; âyet:62 (Pend-i Ricâl, yk.101a.).

2. Kur'an, Sure:67; âyet:8 (Age, yk.101a.).

3. Kur'an, Sure:95; âyet:4.

4. Kur'an, Sure:18; âyet:70.

5. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, Milli Ktp.A.3112, yk.1b.

6. Kur'an, Sure:25; âyet:70.

7. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk.5b.

8. Kur'an, Sure:4; âyet:103.

Fezkuru'llahe kıyāmen ve ku'ūden emri
Zikr vācib idügin her nefes eyler imā¹

"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle
tehlikeye atmayın."² âyetine aşağıdaki beyitte telmihte bu-
lunulmaktadır:

Kenāra irgüremezsen özüñi
Göre göz bahre atma kendüzüñi³

"Her insan ölümü tadacaktır."⁴ âyeti aşağıdaki beyitte
meâlen verilmiştir:

Kamu nefse iricek 'ākibet mevt
Revā mı böyle ğaflet olmadın fevt⁵

"Ey Muhammed ! De ki: "Bilenlerle bilmeyenler bir olur
mu ?"⁶ âyeti de meâlen alınan âyetlerdendir:

Bilenle bilmeyenler bir olur mı
Bilürüz hiç işe tedbīr olur mı⁷

Aşağıdaki beyitte, "Allah'a güvenen kimseye O yeter."⁸
âyeti ifade edilmiştir:

Fe huve hasbuhu buyurdı çünkü ilāh
Pes tevekkül hisārın eyle penāh⁹

---

1. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk.5b.

2. Kur'an, Sûre: 2; âyet: 195.

3. Güvahî, Pend-nâme, s.144.

4. Kur'an, Sûre: 3; âyet: 185.

5. Güvahî, Pend-nâme, s. 202.

6. Kur'an, Sûre: 39; âyet: 9.

7. Ahmed-i Dâî, Vasiyyet-i Nusirevân, Tıpkı basım, s.300.

8. Kur'an, Sûre: 65; âyet: 3.

9. Şeyhülislam Karaçelebi-zâde Abdullaziz, Gülşen-i
Niyâz, Süleymaniye Ktp. Esat Ef. 2405/2, yk.65b.

2. Hadisler :

Nasihât-nâmelerde pek çok hadis gerek meâlen, gerekse metin olarak alınmıştır. Bazı hadislere ise telmihte bulunulmuştur. Öğütlerin etkili olması için hadislere baş vurulmuştur. Aşağıda bu tür beyitlerden bazı örnekler verilmiştir:

"Alimin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır.":

Nevm-i 'âlim yig ola câhilün ahyâsından
Ne revâdur aña sa'y itmeyesin subh u mesâ ¹

"Beşikten mezara kadar ilmi isteyin.":

Utlubu'l-ilmî mine'l-mehdi ile'l-lahd dahî
Taleb-i 'ilmün ider saña vücûbın inhâ ²

"Vatan sevgisi imandandır.":

Vatan sevgüsü şeksüz candan olur
Muhakkakdur ki hem imândan olur ³

"Sadaka belayı defeder; ömrü artırır.":

Sebebdür hayr bil iki murâda
Belâyı reddider 'ömri ziyâde ⁴

"Kafası, siyah üzüm gibi olan Habeşî bir köle sizin üzerinize memur olsa bile onu dinleyin ve itimad edin.":

Gerek kim olalar sultâna mahkûm
Habeş'den ger ola ol 'abd ma'lûm ⁵

"Olgun bir müslüman elinden ve dilinden müslümanların sâlim kaldığı kimsedir.":

Müslüman odur kim olup hâlim
Tura halk elinden dilinden selim ⁶

"Kanaat tükenmez bir hazinedir.":

Gel iy genc isteyen kim yok fenâsı
Kanâ'at it ki ayrılmaz be'kâsı ⁷

---

1. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk. 2a.

2. Age, yk. 2a.

3. Gûvahî, Pend-nâme, s. 157.

4. Age. s. 226.

5. Age. s. 94.

6. Cinanî, Cilau'l-kulûb, Adnan Ötüken İl Halk Ktp. Cebeci, Ty. 61. yk. 51.

7. Gûvahî, Age. s. 137.

"Ya hayır söyle, ya sus !":
Yā kelāmūn sa'y it ola savab
Ya hamūş ol nitekim olan devāb ¹

"Kıyamet gününde âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanıyla
muvazene edilir.":

Hem rivāyet olunur vezn ola yevmü'l-mizān
Şol midad-ı ulema ile dimā-ı şühedā ²

"Sabır genişliğin anahtarıdır.":
Yücelür ivmek ile ğam yapusu
Açılır sabr ile şādī kapusu ³

"Muhakkak Allahu teala bana sizin mütevazi olmanızı
vahyetti. Hiç bir kimse diğerine karşı övünmesin.":

Ümmetüm hiç birisi birine fahr eylesün
Baña vahy oldu tevāzu' diyü eylerdi nidā ⁴

"İlim Çin'de de olsa arayınız.":
Şu kim istedi buldı 'ilmi Çin'de
Bugün oldur muhakkak 'ilm içinde ⁵

3. Atasözleri :

Ayet ve hadislerin yanısıra atasözleri de nasihat-nâmelerde kaynaklık etmiştir. Birçok öğüt, atasözlerine dayanılarak yapılmış; bazı nasihat-nâmeler tamamen atasözleriyle örülmüştür: Güvahî ve Cemalî'nin nasihat-nâmeleri gibi...

Atasözleriyle yapılmış öğütlere örnekler:

"Çağrıldığıın yere erinme, çağrılmadığıın yere görünme.":
Verup okunmaduğun yire yendek
Dimesünler sakın güc ile gökçek ⁶

"Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.":
Kapusın kakma ilün tā ki ahir
Kakılmaya sentün kapun da vāfir ⁷

---

1. Gülşenî, Dil-güşâ, Süleymaniye Ktp. Esat Ef. 1403, yk. 21b.

2. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk. 2a.

3. Güvahî, Pend-nâme, s. 247.

4. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk. 4b.

5. Ahmed-i Dâf, Vasiyyet-i Nusirevan, s. 300.

6. Güvahî, Pend-nâme, s. 196.

7. Age, s. 204.

"Çocuğu işe sal, ardınca sen var.":
Dimişler hizmete göndersen oğlan
Sakın küyme var ardınca bile sen ¹

"Dost kara günde belli olur.":
Dimegil dost aña kim şafāda
Yakın olup ırāg ola belāda ²

"El için kuyu kazan, evvela kendi düşer.":
Büyükçe kaz kazarsañ kimseye çāh
Ki şāyed sen düşersin anda nā-gāh ³

"Çok söyleyen çok yanılır.":
Hemişe çok yanılır söyleyen çok
Ki söyler bulduğun dilde sünük yok ⁴

"Mızrak çuvala sığmaz.":
Sözünde togru ol başlama āle
Ki tuyulur sünü sığmaz çuvāla ⁵

---

1. Güvahi, Pend-nâme, s.174

2. Age. s.198.

3. Age. s.204.

4. Age. s.207.

5. Age. s.217.

NÂBÎ'DEN ÖNCE MANZUM NASİHAT NÂME YAZAN ŞAİRLER

VE

E S E R L E R İ

NÂBÎ'DEN ÖNCE MANZUM NASİHAT-NÂME YAZAN ŞAİRLER VE ESERLERİ

Divan edebiyatında, dinî muhtevalı bütün mesnevilerin içinde az veya çok öğütlere rastlamak mümkündür. Dinî-tasavvufî nitelikteki eserlerde anlatılan hikâyelerin sonunda çeşitli öğütlere yer verilmektedir. Hatta bazı maceraların anlatıldığı eserlerle, tarihî kişilerin efsanevî hayatlarını konu alan İskender-nâme gibi mesnevilerde bile öğütlere yer verildiği görülmektedir.¹

İran şairi Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr adlı mesnevisine yapılan nazirelerin içindeki hikâyelerin vermek istediği dersler, öğütler halinde ifade edilmektedir. Edebiyatımızda bu mesneviye yazılan şu nazirelerde bu durum görülmektedir: Azerî İbrahim Çelebî'nin Naks-ı Hayâl²; Bursalı Cinânî'nin Riyâzü'l-Cinân'ı³; Nev'î-zâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr⁴; Ahmed-i Rıdvân'ın Mahzenü'l-Esrâr; Ali'nin Tuhfetü'l-Uşşâk; Taşlıcalı Yahya'nın Gülşen-i Envâr; Rahmî'nin Gül-i Sad-berg ve Hayâtî'nin Ravzatü'l-Envâr'ı⁵ gibi.

İran şairi Camî'nin Subhatü'l-Ebrâr'ına nazire olarak yazılan Nev'î-zâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkâr'ı⁶ ile Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencîne-i Râz⁷ gibi eserleri de çeşitli öğütler içeren mesnevilerdendir.

Bu nazirelerin dışında kalmakla birlikte işledikleri ahlâkî hikâyelerden dolayı öğütler içeren Yahyâ'nın Kitâb-ı Usul'ü⁸ ve bunun naziresi olan Cinânî'nin Cilâu'l-Kulûb⁹ adlı mesnevileri de öğüt verici ahlâk kitaplarından addedilmektedir. Ancak bütün bu saydığımız eserleri, doğrudan doğruya öğüt vermek amacıyla yazılmış "Nasihât-nâme"lerin dışında tuttuk.

-
1. İsmail Ünver, Ahmedî, İskender-nâme, TDK. Yay. Ankara, 1983
  2. Azerî İbrahim Çelebî, Naks-ı Hayâl, Üniversite Ktp. 3713
  3. Cinânî, Riyâzü'l-Cinân, Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 0.1073
  4. Nev'î-zâde Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr, Millî Ktp. A.673/3.
  5. İ. Ünver, "Mesnevi", Türk Dili Dergisi, Divan Şiiri Özel sayısı, 1986, s. 415.

6. Nev'î-zâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr, Millî Ktp. A.673/4.

7. Taşlıcalı Yahya, Gencîne-i Râz, TDK. Ktp. Ty. 20, Manisa İl Halk Ktp. Ty. 2706.

8. Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usul, Bayezit Umumi Ktp. 3470.

9. Cinânî, Cilâu'l-Kulub, Adnan Ötügen İl Halk Ktp. (Ceb) 61

İslâmî Türk edebiyatında başlangıçtan itibaren öğüt verici kitapların yazıldığı görülmektedir. Bu eserlerden tesbit edebildiklerimi aşağıda kronolojik sıraya göre verirken bunların dışında, benim göremediğim bazı nasihat-nâmelerin bulunabileceğini de belirtmeden geçemeyeceğim.

1. Yusuf Hâs Hâcib (1017-1077), Kutadgu Bilig ¹:

Edebiyatımızda nasihat-nâme türünde yazılan ilk manzum eser Yusuf Hâs Hâcib'in Kutadgu Bilig'idir. Bu eser, "... ilk bakışta doğrudan doğruya devlet teşkilâtı ile alâkadâr gibi görünse de, şair eserinde, tecrübenin verdirdiği bir olgunlukla, cemiyeti teşkil eden fertler ile bunların cemiyet içindeki mevki ve vazifelerini tayin etmeye daha çok yer ayırmak" la bir nasihat-nâme niteliği göstermektedir.²

Kutadgu Bilig, "siyaset-nâme" gibi görünmekle birlikte incelendiği zaman bunun çok ötesinde, bir "kâmil insan mefhum ve tarifi" ne geniş yer verdiği görülecektir.³ Eserde bu "kâmil insan" kavramı yanında döneminde geçerli olan çeşitli ilimleri öğrenme gereği üzerinde de durulmaktadır.

Kutadgu Bilig'in yazılış sebebi, "insana her iki dünyada tam mânâsiyle kutlu olmak için lâzım gelen yolu göstermek" tir.⁴ Bunu amaçlarken basit bir nasihat kitabı kuruluşuna düşülmediğini belirtmek gerekir. Çünkü Yusuf, "insan hayatının mânâsını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur."⁵

Fe^û lün/Fe^û lün/Fe^û lün/Fe^û l, vezniyle yazılan eserin adı şu mısra ile belirtilmiştir :

"kitâb atı urdum kutadgu bilig" ⁶

"Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum;" ⁷

---

1. Prof. Dr. Reşit Rahmetî Arat, Kutadgu Bilig, Metin, TDK. yay. Ankara, 1979.

2. Age. s. XXI.

3. Age. s. XXI.

4. Age. s. XXV.

5. Age. s. XXV.

6. Age. s. 49

7. Age, (Çeviri), Ankara 1988, C. II. s. 36.

Şairin adı sadece bir beyitte geçmektedir:

ay Yūsuf kerek sözni sözle köni
kereksiz sözü kizle kılga kora¹

"Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözü söyle; gereksiz sözü gizle onun zararı dokunur."²

Kutadgu Bilig, Şeh-nâme vezniyle yazılmış bir mesnevi olmakla birlikte içinde yer yer dörtlükler de bulunmaktadır. Mesnevi, temsilî olup kişilerin hangi kavramı sembolize ettiği aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir :

bu kün toğdı tigli törü ol köni
bu ay toldı tigli kut ol kör anı

basa aydum emdi kör ögdülmişig
ukuş atı ol bu bedütür kişig

anında basası bu odgurmış ol
munı 'akıbet tip özüm yörmüş ol (b.355-357)

"Bu Kün-Togdı dediğim doğrudan doğruya kanundur; Ay-Toldı ise saadettir.

Bundan sonra Ögdülmiş'i anlattım; o aklın adıdır ve insanı yükseltir.

Ondan sonrakisi Odgurmış'tır; onu ben akıbet olarak aldım."³

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi eser, "kanun, saadet, akıl ve akıbet" kavramlarının kişileştirilerek anlatılması yoluyla kurulmuştur.

Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönemde, "Orta Asya'da hanedan mensuplarının birbirlerine karşı mücadelelerinin kuvvetlenmiş olması ve bu iç kargaşalık arasında, gerek ayrı fertlerin vaziyetinin, gerekse cemiyet ve devlet esaslarının sarılmış bulunması göz önünde tutulursa, cemiyetin temelini teşkil eden ahlak prensiplerini yeniden tanzim etmenin bir zaruret haline gelmiş olduğu düşünülebilir."⁴

1.R.Rahmetî Arat,Kutadgu Bilig,C.I.s.652

2.Age.C.II.s.477.

3.Age.C.II.s.36.

4.Age.C.I.s.XXV.

Kutadgu Bilig'in muhtevası : Prof.Dr.Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı Kutadgu Bilig metni beş bölümden ibarettir

- A) Mensur mukaddime
- B) Manzum mukaddime
- C) Babların fihristi
- D) Asıl metin
- E) Yusuf tarafından yazılmış olduğu halde, şekil ve mevzu bakımından Kutadgu Bilig'e ait olmayan parçalar. ¹

Kutadgu Bilig'in asıl metninin muhtevası kısaca şöyle özetlenebilir: Allah'ı medih ve senâ, Hz.Muhammed'e, dört halifeye, bahar mevsimi ve Buğra Han'a övgü; yedi yıldız ve on iki burç; insanoğlunun değerinin akıldan ve bilgiden geldiği; dilin meziyet ve kusurları; kitap sahibinin özrünü beyan etmesi; iyilik etmenin yararları; kitabın adının ve anlamının açıklanması; söz başı ve hükümdar Kün Togdı ile ilgili kısım; Ay-Toldı'nın Kün-Toğdı'nın hizmetine başvurması; hükümdarın huzuruna çıkıp kendisinin saadet olduğunu açıklaması; hükümdara "devlet" sıfatını anlatması; hükümdarın adalet kavramını açıklaması; Ay-Toldı'nın hükümdara dilin faziletlerini, sözün yararlarını anlatması; saadetin geçici, ikbalin dönecek olduğunu açıklaması; Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'e öğüt vermesi; hükümdara vasiyet-nâme yazması; hükümdarın Ögdülmiş'i çağırıp hizmetine alması; Ögdülmiş'in akli tanımlaması; Ögdülmiş'in beyliğe layık kişilerin özelliklerini hükümdara anlatması; yine Ögdülmiş'in, vezir, kumandan, hâcip, kapıcı başı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçı başı ve içkici başı olacak kişilerin özelliklerini hükümdara anlatması; aynı şekilde hizmetkârların beyler üzerindeki haklarını anlatması; hükümdarın Odgurmış'a mektup yazması; Odgurmış'ın Ögdülmiş ile münazara etmesi; Odgurmış'ın dünyanın kuruslarını sayması; Ögdülmiş'in dünya vasıtasıyla ahiretin kazanılabileceğini anlatması; Odgurmış'ın hükümdara mektup yazması; hükümdarın ikinci kez cevap yazması; bir ikinci kez Odgurmış ile Ögdülmiş'in münazara etmeleri; Ögdülmiş'in Odgurmış'a beylere hizmet etme âdâbını öğretmesi; bu cümleden olarak hizmetçilerle nasıl geçineceğini; avam, Ali evlâdı,

tabip, âlim, müneccim, efsuncu, rüya tabircisi, şair, çiftçi, satıcı, hayvan yetiştiricisi, zenaat erbabı ve fakirler gibi toplumun her kesiminden kişilerle ilişkilerin nasıl olması gerektiğini anlatması; evlenme âdâbını, çocuk eğitimini, hizmetçilere karşı nasıl davranılması gerektiğini anlatması; ziyafetlere gitme âdâbını anlatması; bütün bunlardan sonra Odgurmuş'ın dünyadan yüz çevirip olanla yetineceğini ifade etmesi; hükümdarın Odgurmuş'ı tekrar dâvet etmesi ve onun bu dâvete icabet etmesi; hükümdara öğüt vermesi; Ögdülmüş'in devleti yönetme konusunda hükümdara öğüt vermesi; Ögdülmüş'in geçen hayatına acıyarak tövbe etmesi; Odgurmuş'ın Ögdülmüş'e öğüt vermesi; insanlığa insanlıkla karşılık verme gereğini hatırlatması; hastalanınca Ögdülmüş'e haber gönderip çağırması; ikisinin karşılıklı gördükleri rüyaları tabir etmeleri; yine Odgurmuş'ın Ögdülmüş'e öğüt vermesi; Odgurmuş'ın ölümü; Ögdülmüş'in matem tutması; hükümdarın başsağlığı dilemesi gibi bölümlerden ibarettir.

Eserinde Yusuf Hâs Hâcib, hükümdara yalnız öğüt vermekle kalmamakta, aynı zamanda "kâmil insan" ın nasıl olması gerektiğini de engin bilgi, kültür ve tecrübesiyle dile getirmektedir. Zaman zaman çeşitli alıntılar yapan şair, bunları kimden aldığı açıkça söylememekte, sadece "falan yerin beyinin sözü" gibi ifadeler kullanmaktadır.

Yusuf Hâs Hâcib'in eserinde sistemleştirmeye çalıştığı dünya görüşünü benimsetmek için verdiği öğütleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: Her şeyin başı bilgidir. Akıl ve bilgi bir çok güzelliğin kaynağıdır. İnsan, sakin ve mülayim tabiatlı olmalı; büyüklere saygı, küçüklere karşı sevgi göstermelidir. Şairin beğenmediği huy, alışkanlıklar; kibir, gurur, başkalarını incitme, boş konuşma, başkalarının zararını isteme, zarar verme, inatçı olma, hasis ve yalancı olma, içki içme, cimri ve açgözlü olma, oç duygusu taşıma, bencil olma ve dedikodu yapma şeklinde ifade edilebilir.

Şairin özellikle tavsiye ettiği davranış ve huylar ise, sabırlı, bilgili olma; dilini tutma; içi dışı bir olma; kanaatkârlık, helâl kazanma; dostluğa önem verme; insanlara insanca muamelede bulunma şeklinde özetlenebilir.

Yusuf Hâs Hâcib, çeşitli insan zümreleri ve meslek mensupları ile ilişkiler konusunda şu tavsiyelerde bulunul-

maktadır: Avamla iyi geçinme, ancak aralarına karışmama; âlim ve bilge kişilere iyi davranma, sözlerine kulak verip tavsiyelerine uyma; doktorlarla, çiftçi ve satıcılarla iyi ilişkiler kurma; satıcılardan, haber toplamak için yararlanma; zenaat erbabı ve hayvancılarla iyi geçinme, onlarla iyi ilişkiler kurma; fakirlere karşı cömert olma, onlara bağışta bulunma, kısacası toplum içinde vazife şuuruna sahip olma gibi...

Yusuf Hâs Hâcib'in sosyal konular ve bilhassa fakirlerin durumunun düzeltilmesi, yoksulluğun ve zulmün önlenmesi konusundaki görüş ve teklifleri bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Evlenme konusundaki görüş ve düşünceleri islâmî inanışlar çerçevesindedir. Şair yüz güzelliği yerine huy güzelliğini öğütler. Erkek çocuğun başıboş bırakılmamasını; kız çocuğunun da çabuk evlendirilmesini tavsiye eder.

Yusuf Hâs Hâcib'in hizmetçilerle iyi geçinme ve onlara güçlerinin üstünde iş yüklememe konusundaki düşünceleri de geçerliliğini korumaktadır. Gelir gider arasında bir denge kurulması da şairin öğütleri arasında yer alır. Komşuluk ilişkilerinde gösterdiği titizlik; ev alırken, yerden çok komşuya dikkat edilmesi konusundaki öğütleri de dikkat çekicidir. Yusuf, mutasavvıfâne bir düşünce ile dünyanın fâni olduğunu; o bizi terk etmeden, bizim onu terk etmemiz gerektiğini öğütler. Bu öğütünü bir hadise bağlar: "Dünya ahiretin tarlasıdır."

2. Ahmed Fakih, Çarh-nâme¹:

XIII.yüzyıl şairlerinden Ahmed Fakih'in yazmış olduğu kaside biçimindeki bu eserin elde bulunan kısmı 82 beyit olup, "Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazılmıştır. Bu küçük hacimli manzume, nasihat-nâme türünün edebiyatımızdaki ilk örneklemeden biridir. Manzumede, dünyanın faniliği, ömrün geçiciliği, dünya lezzetlerine aldanmanın zararları ve kıyamet dehşeti hatırlatılarak ahirete hazırlanma gereği vurgulanmıştır.

---

1. Ahmed Fakih, Çarh-nâme, Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, İstanbul 1966, C.I.s.109-112. Ayrıca Çarh-nâme için bkz: Fuat Köprülü, Türk Yurdu, C.IV.S.22, s.289.

Çarh-nâme şu beyitlerle başlıyor :

Dirîğa çarhuñ elinden hezārān
Ki kılmışdur mu'attal cümle kārān

İşid imdi bu ahvāli i kardaş
Çün ümmetdür biribirine ihvan

Yavuz sanmaya kardaş kardaşına
Haķikātdur bu sözüm baña inan ¹

Bu beyitlerden sonra şair, insanın niçin yaratıldığını hatırlatarak, eserinin te'lif sebebinin, öğüt vermek olduğunu belirtmiştir :

Bilür misin niçün geldün cihāna
Seni kulluğ için yaratdı Sultān

Saña ni'met virüpdür bî-nihāyet
Hususā kim kılupdur ehl-i iman

Naşihat tutar iseñ diñle sözüm
Hünerün var ise gel uşda meydān

Saña bir kaç öğütler vireyin ben
Ki her birisi dür ola yā mercan ²

Bu beyitlerden sonra devam eden öğütlerde en çok üzerinde durulan konu, "ölüm" ve "ölüm sonrasına hazırlık" tır. Ölümden kurtuluş olmadığını, Lokman'ın bile ölüme çare bulamadığını, Dâvud, Süleymān, Musa, Ya'kub, İsmail, Yusuf gibi peygamberlerin; Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali gibi halifelerin ölüme boyun eğdiklerini, hatta Hz.Muhammed'in bile bu şerbetten tattığını hatırlatarak dünyanın kimseye bâkî kalmayacağını söyleyen Ahmed Fakih, eserini şu beyitle bitirmektedir:

Tevāzûf eyle bunda hāş u 'āma
Kim anda olmayasın zār u giryan

1.Fahir İz, Age.s.109.

2.Age.s.109.

3.Age.s.112.(Bu son beyit, eldeki metnin son beytidir. Fuat Köprülü yukarıda anılan makalesinde eserin yüz beyit olabileceğini ifade etmektedir.s.289).

3. Yunus Emre (Ö.1321), Risâletü'n-Nushiyye ¹

Yunus Emre'nin H.707 (1307-8) yılında, "Fâ'î lâ tün/
Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazdığı 56? beyitlik Risâle-
tü'n-Nushiyye, dinî-tasavvufî bir nasihat-nâmedir. Aşağıdaki
beyitte eserin telif tarihi belirtilmiştir:

Söze târîh yidi yüz yidiyidi
Yünus cânı bu yolda fidiyidi ²

Risâletü'n-Nushiyye'nin on üç beyitlik giriş kısmından
sonra mensur, "Fi Ta'rifi'l-'Akl" başlıklı kısım vardır. Bu
bölümde aklın tarifi, imanın dereceleri, cennet ve cehennem
konusunda bazı inanışlara yer verilmiştir. Risâletü'n-Nushiyye
ye aşağıdaki beyitlerle başlamıştır:

Pâdişâhuñ hikmeti gör neyledi
Od u su toprağ u yile söyledi
Bismillâh diyüp getürdi toprağı
Ol arada hâzır oldu ol dağı
Toprağ ile suyu bünyâd eyledi
Âna Âdem dimegi ad eyledi ³

Bu mesnevîde, "ruh ve akıl", "kanaat", "boşu, gazab", "sa-
bır", "hased", "para hırsı", "cimrilik", "cömertlik" ve "ahirete
hazırlık" gibi konularda öğütler verilmiştir. Kişiyi, ölmeden
önce muhasebesini yapıp ahirete hazırlanması, ibadet ve dinî
emirleri yerine getirmesi için uyarıda bulunan Yunus Emre,
eserini şu beyitlerle bitirmiştir:

Çırak yandı delil toğrı bulındı
Ev aydın oldu vü uğrı yolındı
Çırak didüğüm îman nūr-ı mutlak
İmanluya didârın gösterür Hak

---

1. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye ve Divan (Hazırlayan:
Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1965, C.II, s.2-107 (Tıpkı basım)

2. Age, s.106.

3. Age, s.2.

Ol uğrı didüğüm şeytândur azar
Ki dem-be-dem içinde fitne düzer

Mekâmını yıkarsan tâ'at ile
Murâdına iresin devlet ile

İ gâfil bilmedün 'ömrün geçesin
Ecel eli kamu 'aybuñ açasın

Azın azın bu 'ömrün geçesidür
Sorarsın sen bu ayuñ nicesidür

4. Hoca Mes'ûd, Ferheng-nâme-i Sa'dî ¹

XIV.yüzyıl şairlerinden Hoca Mes'ûd'un İran şairi Sa'dî'nin Bostan adlı eserinden yaptığı seçmelerle meydana getirdiği Ferheng-nâme-i Sa'dî adlı mesnevi, tercüme nasihat-nâme örneklerinden biridir. Hoca Mes'ûd bu eseri 755 (1354) yılında, Bostan metnine büyük ölçüde sadık kalarak tercüme etmiştir. Ancak bazı beyitleri, asıl anlamlarının dışına çıkarak nazmetmiştir. Hoca Mes'ûd'un 1073 beyit tutarındaki bu mesnevîsi şu beyitlerle başlamıştır:

Direm adın anuñ ki yaratdı cân
Sözi dilde hikmetden itdi revân

Düşenler elin dutmak işidür
Keremden hatâ 'özüni işidür ²

Eser aşağıdaki beyitle son bulmuştur:

Tuta elünüzi bulasız necât
Eger viresiz siz selam u şalât ³

Hoca Mes'ûd'un bu çeviri eseri, edebî değerinden çok dil bakımından önemlidir. Bu eser, Bostan'ın edebiyatımızda bilinen ilk tercümesidir. ⁴

1.Ferheng-nâme-i Sa'dî,Veled Çelebi-Kilisli Muallim Rifat,İstanbul 1922-1924.

2.Age.s.1. (Eserde, bu beytin birinci mısrasındaki "dutmak" kelimesinin imâle ile okunması gerektiği belirtilmiştir.)

3.Age.s.87.

4.Hasibe Mazioğlu,"Eski Türk Edebiyatı",Türk Ansiklopedisi,Ankara 1982,C.XXXII,Fasikül 256,s.91.

5. Mürîdî, Pend-i Ricâl ¹

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Aydınlı Mürîdî'nin XIV.yüzyıl şairlerinden olabileceği Vasfi Mahir Kocatürk tarafından ileri sürülmüştür.² Emir Sultan'a mensup olan Mürîdî'nin Pend-i Ricâl adlı dinî öğüt mesnevisi, "Me fâ'f lün/Me fâ'f lün/Fe'û lün", "Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" gibi iki ayrı vezinle yazılmıştır. Eserin te'lif tarihi belli değildir. İncelediğim nüshanın istinsah tarihi H.1115 olduğuna göre yazım tarihinin daha çok gerilere gidebileceği açıktır. Eserin baş taraflarında şair kendi adını vermiştir:

Suğlular'afv eylemekdür saña hû
Suçlunuñ biri Mürîdî işte bu ³

Mürîdî, Aydınlı olduğumu da şu beyitle ifade etmiştir:
Sorarsañ şehrini Aydın ilinde
Adı Sart bellü meşhûr halk dilinde ⁴

Aydınlıların özellikleri de şu beyitlerle dile getirilmiştir:

Mağabbetlidür anuñ âdemîsi
Degül biri işitgil hep kamusu
Ğarib-dostdur ğaribi hoş dutarlar
Kişinüñ cânuna cânlar katarlar ⁵

Aşağıdaki beyitte de eserin adı açıkça belirtilmiştir:
Adını virdüm bunuñ Pend-i Ricâl
Ölmedin ger bulsaram ger mecâl ⁶

Eserde iki ayrı veznin karışık olarak kullanılması, Mürîdî'nin aruza hakimiyetinin zayıf olduğunu göstermektedir. Şair, Emir Sultan'a olan sevgi ve bağlılığını şu beyitle ifade etmektedir:

İy Mürîdî medh it sultānı sen
Dastānı her dilüñ Sultān Emîr ⁷

1. Pend-i Ricâl, Üniversite Ktp.Ty.7198.

2. Vasfi Mahir Kocatürk, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1970, s.176.

3. Pend-i Ricâl, yk.7a.

4. Age.yk.7b.

5. Age.yk.8a.

6. Age.yk.7b.

7. Age.yk.7b.

Pend-i Ricâl'in Muhtevası: Eserde, tevhid, na't, dört halifeye övgü ve münacâttan sonra 20 meclise ayrılan nasihat bölümleri yer almıştır. Her mecliste çeşitli âyet ve hadisler önce lafzen verilmiş sonra açıklanmıştır. Her konuya uygun hikâyeler anlatılmış, bunlardan çıkarılan dersler öğütler halinde ifade edilmiştir. Bu hikâyeler, İslâm tarihinden, Hz. Muhammed'in hayatından, Kur'an'daki kıssalardan ve tasavvuf büyükleriyle ilgili menkabelerden alınmıştır.

Bu 20 mecliste kısaca, dünyanın, mal, mülk ve servetin faniliği; âlim ve dervişleri sevmenin erdemleri; Hz.Muhammed'e salavat getirmenin yararları; âlimlerin ve ilmin önemi; kibir ve gururun zararları; kabir ahvâli; ihlasla dua etme ve yakarmanın önemi; dünyanın mümin için bir zindan olduğu; tevbe ve kötülüklerden temizlâmenin yararı; ikiyüzlülüğü bırakmanın önemi; ibadetleri edâ etme ve Hz.Muhammed ümmetinin erdemleri; günahlardan kaçınmanın yararı; marifetullah, sahabe sevgisi ve Ehl-i Beyt sevgisinin önemi; az uyumanın yararları üzerinde durulmuş; eser, Hz.Muhammed'e övgülerle bitirilmiştir.

Bu muhtevadan da anlaşılacağı üzere eser, dinî-tasavvufî bir mahiyet taşımaktadır.

6. Ahmed-i Dâ'î, Vasıyyet-i Nusirevân-ı 'Adil Be-püseres¹

XV.yüzyıl şairlerinden olan Ahmed-i Dâ'î'nin, "Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazdığı 108 beyitlik bu kısa mesnevi, Divan edebiyatında, çocuk muhatap alanarak yazılan eserlerin prototyp'idir.² Eserin baş tarafındaki dokuz beyitlik kısım tamamen Dâ'î'ye ait olup, diğer kısımların te'lif mi tercüme mi olduğu açık değildir. Eserin orijinal olan girişini aynen alıyorum:

Gel iy hikmet nasîhat işidenler
Nasîhat hikmetiyle iş idenler

Nazar kıl 'ibret al hikmet sözinden
Ne assı âdemün hikmet süzinden

---

1. Vasıyyet-i Nusirevân-ı Adil, İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1957.

2. Age.s.129.

Kulak dut söz güherden kıymetidür
Kulağında bulasın kıymet-i dür
Çü söz bildün biligör ma'nisin de
Sözün hod varlığıdur ma'nisinde
Ne söz kim söyleye 'âkil bilülü
Anuñ neşri güherdür nazmı lü'lü
Kimün ilim ile hikmet işidür
Dükeli halk anuñ sözün işidür
Şu kim istedi buldı 'ilmi Çin'de
Bugün oldur muhakkağ ilm içinde
Bilenle bilmeyenler bir olur mı
Bilüsüz hiç işe tedbîr olur mı
Eyü ad isteseñ olma bilüsüz
Cihanda olmasun aduñ belüsüz ¹

Baştanbaşa cinaslarla süslü olan bu girişi Nûşirevân'ın oğluna öğütleri takip etmiştir. Nûşirevân'ın ruhun^u şâd olmasını dileyen Ahmed-i Da'î, adaletinin şöhreti dünyayı tutan bu hükümdarın son demlerinde oğlu Hürmüz'e tacını tahtını devrettiğini ve bazı öğütler verdiğini belirterek öğütleri yazmıştır. Öğüt kısmı şu beyitlerle başlıyor:

Ciger köşem iki gözümde bahtum
Saña işmarladum uş tãc u tahtum
Geçürdüm nevbeti nevbet seniñdür
Giderven 'ömr ile devlet seniñdür
Saña benden yaña Hak'dan emānet
Cihānı 'adl ile dārü'l-emān it ²

Bu kısa mesnevide başta adalet olmak üzere, dünyada iyi bir ad bırakmak, himmette güneş gibi cömert olmak, her işte akli rehber edinmek, anlaşılır bir dille konuşmak, işlerinde erbabıyla meşveret etmek, başlanılan işi bitirmek, iyilik etmek, sabırlı ve halim olmak, heveslere kapılmamak,

---

1.Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Adil, Age.s.300.

2.Age.s.301.

gönülde dünya sevgisine yer vermemek, ölüme hazırlanmak, hazineyi dolu bulundurmamak, başkalarına lütuf ve ikramda bulunmak, içi dışı bir olmak, riyâdan kaçınmak, alçak gönüllü olmak, insanlara iyi davranmak, hünerli ve bilgili insanları korumak, başkalarının aybını yüzüne vurmamak, kamunları dosdoğru ve herkese eşit bir şekilde uygulamak, hırsızlara, kötülere yardımcı olmamak, kendisine sığınanlara iyi davranmak, düşmanlara karşı her an uyanık bulunmak, cesur olmak, her işte Allah'ın yardımını dilemek, gönülleri hoşnut etmek, insanlara merhametli davranmak, bağışlayıcı olmak vs. gibi hususlarda çeşitli öğütler verilmiştir. Eser aşağıdaki beyitlerle sona ermiştir:

Zâ'îf olanların gönli kavîdür
Sakin yıkma gönül Tanrı evidür

Bağışla suçları 'afv it günâhı
Ki tâ 'afv eyleye sende ilâh'ı

Kabûl itmek naşîhatdur sa'âdet
Zihî devlet anuñ kim kılssa 'âdet

Eyâ Dâ'î naşîhatdan nasîb al
Naşîhat ağıdur evvel soñı bal

Naşîhat kim dutarsa bahtlıdur
Eger yaşda kiçi yolda uludur

Naşîhatdan bulur devlet erenler
Anuñla menzile irdi irenler ¹

7. Refî'î, Beşâret-nâme ²

Hurufî şair Refî'î'nin 811 (1408) yılında yazdığı Beşâret-nâme, 1451 beyitlik bir mesnevi olup, Hurufîliği telkin amacıyla yazılmıştır. Eser, bu inanış doğrultusunda öğütleri ihtiva ettiğinden öğüt verici manzum eserlerden sayılır. Refî'î -Beşâret-nâme'yi, "Fa i lâ tün/Fa i lâ tün/ Fa i lün" vezniyle yazmıştır. Şairin ikinci bir eseri de Genç-nâme'si'dir. Bu eser İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır. (Hurufî Edebiyatı Örnekleri, İst. 1948)

1. Age, s. 308.

2. Refîî, Beşâret-nâme, Millet Ktp. Mzm. 941 (Beşâret-nâme için bkz. Mehmet Yiğit, Refîî'nin Beşâret-nâme'si, Dilbilgisi, Karşılaştırmalı Metin, Sözlük, Basılmamış Doktora Tezi Van, 1986.

kullanılmıştır. Beşâret-nâme aşağıdaki beyitle başlamıştır:

Evvel-i Seb'â'|- meşâni iy hakim

Geldi bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahim

Eserin adı ise aşağıdaki beyitte verilmiştir:

Bu Beşâret-nâmei kıldum tamâm

Şavmuñ evvel cum'ası gün ve's-selâm 1

Şairin adı da şu beyitte geçmektedir:

Ger işitdiysen Refi'î pendini

Kendüzinden çöz 'alâyık bendini 2

Yukarıdaki beyit, eserin bir "pend-nâme" olduğunu göstermektedir. Eser, büyük ölçüde Câvidan-nâme, Arş-nâme ve Mahabbet-nâme adlı eserlerden derlenmiş bir tercüme niteliğindedir. Bu eserler bizzat şair tarafından zikredilmiştir:

'Arş-nâme sözlerinden bunda var

Terceme kıldum ki kala yâdigâr

Bir nicesini teberrük yazmışam

Şöyle sanmağıl ki yoldan azmışam

....

Câvidan-nâme sözüdür ekşeri

Fehm iden olur cihānuñ mihteri

Hem Mahabbet-nâme'den yazdum kelâm

Üç kitâbindan Hâk'uñ oldu tamâm 3

Eserin yukarıda yazdığımız te'lif tarihi ise aşağıdaki tarih beytiyle verilmiştir:

Tarihi kendüleyin rāh-ı Hudā

Ser-be-ser isbâtı oldu reh-nümâ 811 (1408).

---

1 .Age.s.55a.

2 .Age.s.54a.

3 .Age.s.55b.

Beşâret-nâme'de bir önemli husus da eserin Huruffilik telkini niyetiyle harflerin esrârının açıklanmasıdır. Nasihat bölümlerinde, ölümden önce ölüme hazırlık, nefis, şeytan, âhîret vb. gibi konularda öğütler verilmiştir. Öğütlerden iki örnek :

Envâ'-ı kemâlât var sende
Zinhâr ki nefse olma bende ¹

Ko kendüligüñi yola gelgil
Ya'ni ölümden öñdin ölgil ²

8. Arif, Mürşidü'l-Ubbâd ³

XV.yüzyıl şairlerinden Arif'in, "Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazdığı Mürşidü'l-Ubbâd, dinî-tasavvufî bir nasihat-nâmedir. Elde mevcut nüshasının baş tarafları eksiktir. Eser, daha çok şeyh-mürîd ilişkisiyle ilgili hususlarda yoğunlaşmakta, vahdet-i vücûd inancı hakkında görüşleri sürmektedir. Mesnevide ayrıca "tenasüh" inancının yanlışlığı vurgulanmaktadır. Eserdeki öğüt kısımları "Nasihat" başlığını taşımaktadır.

Mürşidü'l-Ubbâd'da âyet ve hadisler lafzen; manzum olarak da meâlen verilmiştir. Eserinin tercüme değil te'lif olduğunu belirten Arif, meşâyih sözlerinden yararlandığını belirterek eseri yazma amacını şu beyitlerle ifade etmiştir:

Saña bil mürşiddürür işbu kitâb
Togrı yola kılâguzlar bil i şâb

Ne dir ise ger sen anı tutasın
Şeksüzin Hâk hazretine yitesin (yk.71b.)

Mürşidü'l-Ubbâd ~~çün~~ buña oldı ad
Bunu fehm iden kişi buldı murâd

Sa'y idüp ger bu kitâbı bilesin
Kamu sırra muṭtali' bil k'olasın

1.Age.yk.23b.

2.Age.yk.24a.

3.Mürşidü'l-Ubbâd, Süleymaniye Ktp.İbrahim Ef.355/1.

Arif hakkında bkz: Amil Çelebioğlu, Sultan II.Murad Devri (824-855/1421-1451) Mesnevileri, Basılmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Ünvr.İslâmi İlimler Fak.1976,s.325-333.

Ol meşâvih sırrını keşf eyledüm
Dürlü ahbâr-ı garâyib söyledüm ¹

Mürşidü'l-Ubbâd'ın bulunduğu mecmuada yer alan ve Arif'e ait olan Mevlûd'un te'lif tarihi 842 (1483)'tür. Bu da Arif'in XV.yüzyılda yaşadığını göstermektedir.

9. Gülşenî, Dil-güşâ

Fatih devri şairlerinden olan Saruhanlı Gülşenî'nin bu mesnevisinin incelediğim iki nüshasından biri İbrahim Gülşenî², diğeri de onun şeyhi Dede Ömer Ruşenî³ adlarına kayıtlı idi. Hatta bu iki yazmada yer alan bir mahlas beytinde sadece şair adı değişmiş durumdaydı. Bir nüshada Ruşenî, diğerrinde Gülşenî adı geçmekteydi. Eser 864 (1460) yılında yazılmıştır.

Osmanlı Müellifleri'nde, Gülşenî'nin Fatih devri şairlerinden olduğu belirtilmekte ve şairin Râz-nâme adlı bir eserinden söz edilmektedir. Bu eserin ilk beyti de burada verilmiştir.⁴ İsmail Hikmet Ertaylan da Ali Emirî'ye dayanarak Gülşenî'nin Fatih devri şairlerinden olduğunu ve Esrâr-nâme adlı mesnevisinin bazı nüshalarının Râz-nâme veya Pend-nâme adıyla da tanındığını söylemektedir. Ertaylan da yukarıda sözü edilen giriş beytini vermiştir.⁵

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Saruhanlı Gülşenî'nin eseri mahlas benzerliğinden dolayı Şeyh İbrahim Gülşenî'ye ait zannedilmiştir. Saruhanlı Gülşenî'nin Esrâr-nâme'si, Pend-nâme, Râz-nâme ve incelediğim nüshada görüldüğü üzere Dil-güşâ adlarını taşımaktadır.

Dil-güşâ, "Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazılmış dinî-tasavvufî bir ahlâk mesnevisi olup, aşağıdaki beyitle başlamaktadır:

Hamd-ı pāk ol pāke cān-ı pākden
K'ādem eyler kudret ile hākden ⁶

1. Mürşidü'l-Ubbâd, yk. 72a.

2. Dil-güşâ, Süleymaniye Ktp. Esat Ef. 1403.

3. Age. Millet Ktp. Mzm. 859.

4. Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, C. II. s. 388.

5. İ. Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri, s. 66.

6. Dil-güşâ, yk. 3b.

Eser, girişten sonra tevhid, münacât, na't, medh-i Çiharyâr medh-i ashâb ve adı verilmeden devrin padişahına övgüden sonra sebep-i te'lif bölümüyle devam etmektedir. Eserin tasavvufî bir muhteva taşıdığı aşağıdaki beyitlerden anlaşılacaktır:

Sâlik-i rāh-ı yakınsin bî-gümān
Tālibe eyle sülûkundan beyān

...

Ma'rifet āyinesine vir cilā
Kim görüne zerreden mihr-i ziyā¹

Dil-güşâ'da 33 hikâye, altı mev'ize makalesi, dört pend ve nasihat parçası, hatîme ve na't bölümü bulunmaktadır. Hikâyelerin sonunda çıkarılan dersler birer öğüt beytiyle ifade edilmiştir.

Dil-güşâ aşağıdaki beyitle sona ermiştir:

Virdi fazl-ı rahmet-i Rabbü'lenām
Āhir oldı bu risāle ve's-selām²

Eserin te'lif tarihi bir tarih mısraı ile verilmiştir:
"Sāl-ı hicret dād ü sin ü dāldı": 864 (1460)

Hikâyelerin sonunda çıkarılan dersleri ifade eden birkaç öğüt beytini örnek olarak veriyorum:

Ko hevāyı kendüñe meşgûl ol
Menzil-i tahkika iletmege yol³

Terk-i dünyā efđal-ı tā'at durur
Kaşd-ı terki ahsen-i niyyet dürtür⁴

Ger dilerseñ hācetün ola revā
Sıdkı iy derviş idin gel pişvā⁵

1.Age.yk.6b.

2.Age.yk.27b.

3.Age.yk.8b.

4.Age.yk.9a.

5.Age.yk.25b.

10. Dede Ömer Ruşenî (Ö.892/1486-87), Pend-nâme ¹

Ruşenî'nin terci-i bend şeklinde, "Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazdığı 55 beyitlik bir manzume olan bu pend-nâme şu beyitle başlamıştır:

Diñle sözüm saña direm iy 'amu
Kardaşın oğlı sözi haqdur kamu ²

Daha çok sosyal muhtevalı bu terci-i bend'de Ruşenî şu öğütleri vermektedir:

İnsanlara iyi davranma, başkalarını kınamama, her şeye iyimser bir gözle bakma, sır saklama, bencillikten kaçınma, başkalarını cehâletle suçlamama, kanaatkâr olma, gördüklerine selam verme, öğüt dinleme, cömert olma, yeme içme ile övünme, samimi dost olma, içi dışı bir olma, başkalarını yermeme, kimsenin aybını yüzüne vurmama, gıybet etmeme, ilahî aşkla sarhoş olma, hak yoldan ayrılmama, hüner sahibi olma, alçakgönüllü olma, riyazette bulunma, kalbi safılaştırma, Allah'a ulaşmak için gayret gösterme, kin ve nefret duygusunu terk etme ve ilahî sırra ermek için çalışıp çabalama...

Ruşenî'nin öğütlerinden bazı örnekler:

Nesne dime kimseye var yoh yire
Ger saña irsün dir iseñ feyz-i Hû ³

Kendüzine 'âkil ü zîrek diyüp
Gayrılara cāhil u gevden dime ⁴

Böyle yidüm böyle yidüirdüm dime
Böyle dimek çoklaruñ oldu faħı ⁵

Dime yüzine kişinüñ 'aybını
Her kişinüñ gıybetini açma var ⁶
'Ömrüñi sarf eyle özüñ bulmağa
Ehl-i Haqk'ın virdi budur rüz ü şeb ⁷

---

1. Pend-nâme-i Ruşenî, Süleymaniye Ktp.A.Nihat Tar.59/2.

2. Age.yk.37b.

3. Age.I/2.

4. Age.II/2.

5. Age.III/3. (Faħ: tuzak)

6. Age.IV/4.

11. İbrahim Gülşenî (1426-1533), Pend-nâme ¹

Ruşenî'nin halifesi ve Halvetilik'in Gülşenî kolunu kuran Şeyh İbrahim Gülşenî'nin bu tasavvufî nasihat-nâmesi 196 beyittir. Vezni:"Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün'dür. Eser,

Cihân bir menzil-i 'ibretdür iy dōst
Maķâm-ı hayret u 'ibretdür iy dōst ²

beytiyle başlayıp,

Gerçi hak söz acı gelür cahile
Lik tatludur şekerden akile ³

beytiyle son bulmuştur. Şairin adı ise şu beyitte geçmektedir:

Gülşenî bu pend-i ruh-efzâya gūş
Tutmaz illa ol ki var zâtına hūş ⁴

Bu kısa mesnevide dūnyanın faniliği, ölüm gerçeği, ahiret, ilahî aşk, ibadet ve sünnete uymanın faziletleri gibi konularda öğütler yer almıştır. Bazı örnekler:

Hevâ yolında virdün'ömri bâda
'Acab bu kim dahı hırşuñ ziyâde ⁵

Ke gayrı gönlüni Allâh'a berkit
Dil ü cândan eksüğüni berk it ⁶

Girre olma ger bulesın 'izz ü câh
Şâkir ol kim dahı artura ilâh ⁷

Şu ten-perver ki ehl-i dil degüldür
Eger har dir isen müşkil degüldür ⁸

Eserin mahlas beytiyle son beytinin vezni farklıdır.

---

1. Pend-nâme-i İbrahim Gülşenî, Süleymaniye Ktp.
Hacı Mahmud Efendi, 1042/3 (17b-20a).

2. Age.yk.17b.

3. Age.yk.20a.

4. Age.yk.20a.

5. Age.yk.18a.

6. Age.yk.18b.

7. Age.yk.20a.

8. Age.yk.20a.

12- Yetimî, İbret-nâme ¹

XV.yüzyıl Seyyidgazi dergâhı dervişlerinden olan Germiyanlı Yetimî'nin, "Me fâ'îlün/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle ve kaside biçiminde yazdığı bu 99 beyitlik manzume nasihat-nâme türünde bir eserdir. Yetimî, hayâlen öldüğünü, mezara konduğunu, her kesin ve her şeyin kendisini mezarda terk ettiğini, sadece amellerinin kendisini yalnız bırakmadığını belirterek iyi ameller işleme gereği üzerinde durmuştur. Şair, hem adını, hem de eserinin adını vermiştir:

Bu 'İbret-nâmei nazm eyler iken
Yetimî derdmend-i Germeyânî
Gariķ-i baħr-ı 'işyân oldugiçün
Dökerdi gözleri dürr-i girâni

Bu kaside biçimindeki manzumede, gönül kırmama, namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yerine getirme hususunda öğüt veren Yetimî, eserinde anlattığı "hayâlî ölüm" hikâyesinden ders alınmasını tavsiye ederek Allah'tan cemâlini göstermesini dilemektedir :

İlâhî umaruz göster cemâlün
'İnâyet eyle dime lenterânî
Muhammed hürmetiyçün yâ İlâhî
Şefî eyle bize ol mihribânî

İbret-nâme'deki öğütlerden üç örnek :

Elünde var iken fevt itme fırsat
Taşaduk kıl Hudâ yolani nâni
....

Sa'id ol kıssamızdan hissedâr ol
Gözün aç uykudan özüni tanı
Hevâya tâbi olup nefse uyma
Bula sanna zafer nefse uyanı

---

1. İbret-nâme, Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. 588/1.

13. Şeyh Eşref, Nasihat-nâme ¹

Kaynaklarda hakkında bilgiye rastlamadığım Şeyh Eşref için Fuat Köprülü, onun XV.yüzyıl şairi olabileceğini tahmin ettiğini söyleyerek, yegâne nüshası kendisinde bulunan bir mecmuadaki Münâcât-nâme, Fütüvvet-nâme, İbret-nâme, Ma'zeret-nâme, Elest-nâme, Hayret-nâme gibi eserlerinin adını vermektedir.² Ancak bu eserler arasında Nasihat-nâme'den söz etmemektedir. İçinde Nasihat-nâme bulunan mecmuada ayrıca şairin Hayret-nâme ve Ma'zeret-nâme adlı mesnevileri de bulunmaktadır. Bu da bütün bu zikredilen eserlerin aynı şair (Eşref) tarafından yazıldığını göstermektedir.

Şeyh Eşref'in, "Fâ'î lâ tûn/Fâ'î lâ tûn/Fâ'î lûn" vezniyle yazmış olduğu bu eser, dinî-tasavvufî bir mesnevidir. Bu mesnevide başlığın dışında şairin adı geçmemektedir. Eser şu beyitlerle başlamıştır:

Çün dilünde didün Allâh ekberi
Cidd ile dut dîni dutma serseri

Serseri dutsañ tadını dadmaduñ
Bakla kabın bâki gence satmaduñ ³

Eser, aşağıdaki beyitle son bulmuştur:

Âñlayan gönülde olmaya gümâm
Âñlar isen bunda söz oldu tamâm ⁴

Nasihat-nâme'de, dinî emirlerin yerine getirilmesi-i-badetlerin yapılması hususu üzerinde durulmaktadır. İnsanın önünde din yolu ve şeytan yolu olmak üzere iki yol bulunduğunu; bu yollardan birincisine uymak gerektiği konusunda öğütler veren Eşref, âyet ve hadislerle sözlerini pekiştirmiştir. Ahirette hazırlık, kabir, mizân konularının yanı sıra çocuk terbiyesi hususunda da öğütler veren şair, kibir, gurur ve riyâ gibi huylardan sakınılmasını, şefkatli olunmasını tavsiye ederek bir mürşide hizmet etmenin yararlarını dile getirmiştir.

---

1. Nasihat-nâme, Milli Ktp.A.3758 (1-35b).

2. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, I, t. 1980 s.360

3. Nasihat-nâme, yk. lb.

4. Age. yk. 35b.

14. Günahkâr, Nasihat-ı Günahkâr¹

Günahkâr mahlasını kullanan bu şair hakkında kaynaklarda bilgi bulamadım. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan bir yazmanın kütüphane kaydında şairin, II. Bayezid Ümerâsından Yakup bey adına 915 (1509) yılında eserini yazdığı belirtilmiştir. Ancak eserin içinde herhangi bir tarih kaydına rastlamadım. Mesnevi olarak kayıtlı bulunan Nasihat-ı Günahkâr gazel biçiminde manzumelerden meydana gelen bir divan görünümündedir. Manzumelerin vezin ve beyit sayıları farklıdır. Aynı eser Milli Kütüphane'de, Divan-ı Günahkâr², Sefer-nâme-i Günahkâr³ adlarıyla kayıtlı bulunmaktadır.

Eser genelde dinî öğütleri içermektedir. Manzumeler farklı vezin ve kafiyelerde de bulunsa temel unsur dinî öğütlerdir. Kitapta günahlardan kaçınmak, ibadetleri yerine getirmek, ahirete hazırlanmak, alçakgönüllü olmak ۷ dünyanın faniliği ve ona gönül vermemek konusunda öğütler verilmiştir. Her manzumenin sonunda şair mahlasını vermiştir:

İlâhî bu Günehkâr-ı fakîri
Özünden özgeye eyleme muhtâc⁴

Eserdeki öğütlerden birkaç örnek:

Sufî oldur k'ola ehl-i tevâzu'⁵
Tekebbürlük idtip kaldırmaya baş⁵

İnanma dünyâ kavline ki 'ahdına vefâsuzdur
Yalan söyler vefâsuzdur ki fânîdür beķâsuzdur⁶

Eger nefsi zebûn itmek dilerseñ
Bir iki lokma eksük vir gıdâyı⁷

---

1. Nasihat-ı Günahkâr, Türk Tarih Kurumu Ktp. Ty. 422.

2. Divan-ı Günahkâr, Milli Ktp. A. 2541.

3. Sefer-nâme-i Günahkâr, Milli Ktp. A. 4053/2 (130b-160b).

4. Nasihat-ı Günahkâr, yk. 5b.

5. Age. yk. 9a.

6. Age. yk. 12a.

7. Age. yk. 15a.

15. Şemsi,Deh-Mürğ¹

Yavuz Sultan Selim devri şairlerinden, "Işık Şems" diye bilinen Şemsi'nin, "Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazmış olduğu Deh-Mürğ, temsili bir öğüt mesnevisidir. Yavuz Sultan Selim övgüsü yapılırken eserin yazılış sebebi de açıklanmıştır:

Ben gedâ dahı ümîd idüp taleb
Bir haber buldum du'asıyçün sebep
Dil-güşâ vü hande-i Sultân için
Server-i 'âlem şeh-i merdân için
Bir letâyif bir hikâyet söyledüm
Adını alemde Deh-Mürğ eyledüm

....

Bu degüldür kim ola cânâ öğüt
Kaşd olan bir tuhfedür ma'zûr dut
Bu behâne bir du'âdur Şems'den
Sad selâm-ı merhabâdur Şems'den²

Deh-Mürğ'de on kuş konuşturularak dini-tasavvufî öğütler verilmiştir. Bu on kuş: Baykuş, karga, tutî, kerkez, bülbül kırlangıç, tavus, keklik, leylek ve hüdhüddür. Bu on kuşun ağzından iyi ve kötü davranış ve huylar anlatılarak iyi olanların yapılması; kötü olanlardan kaçınılması konusunda öğütler verilir. Kuşlar arasında kıyasıya bir eleştiri vardır. Her kuş bir zümrenin sembolü durumundadır. Bu öğütleri, öksüzlere şefkat, kanaat, riyâdan kaçınma, gece uyanık kalıp ibadet etme, yeteneksiz insanlardan uzak durma, rüşvetten sakınma, herkesin sanatında mahir olması, tul-ı emelden uzak durma ve israftan kaçınma olarak özetlemek mümkündür.

Bu öğütlerin yanında, insanın yaratılışı, burçlar ve bunların insan üzerindeki etkisi, derviş ve sufilerin özellikleri gibi konular üzerinde de durulmuştur. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Şemsi eserinde hiç de kuru bir öğreticilik içinde değildir. Eser Yavuz Sultan Selim övgüsü ile bitmiştir.

1.Deh-Murg,Milli Ktp.F.B.321/2(28b-38b);Türk Dil Kurumu Ktp.Ty.239;Süleymaniye Ktp:Kasidecizâde 717/10,Serez 686/1.

2.Age.yk.29b.

16. Cemâli, Nasihat-nâme ¹

Kanûnî devri şairlerinden olan Cemâli'nin bu öğüt mesnevisi, "Me fâ'î lûn/Me fâ'î lûn/Fe'û lûn" vezniyle yazılmış olup, Arapça iki gazelle başlamıştır. Bu iki gazeli, Dört Halife ve Hasan ile Hüseyin hakkında yazılan medhiyyeler izlemiştir. Devrin hükümdarı Kanûnî isim verilerek övülmüştür:

Mu'ayyed ola pes Sultân Süleymân
Senüñ 'avnun ile yâ Rabbi her ân ²

Sultan Süleyman övgüsünden sonra eserin yazılış sebebi anlatılmıştır:

Çü Kur'ân u eḥâdis oldı me'haz
Bunı ehl-i sa'âdet red kılmaz

....

Sığınup saña bağladum belümi
Ki 'avnunle ziyâde kıl bilümi

Ḥadis-i pâkini yâ Rab Resulün
Diyem kudret virürsen pāk dînün

Gücüm yitdükçe kılam şöyle takrîr
İdem Türki dilince anı tahrîr

Nasihatlar ola her işidene
Sa'âdet ana lâyük iş idene ³

Aşağıdaki beyitle de eserin adı verilmiştir:

Nasihat-nâme virildi buña ad
Nasihat oldı dine çünki bünyâd ⁴

Şairin adı şu beyitte geçmektedir:

Cemâli ḥazretün nûriyle cānı
Münevver oluban seyr itdi seni ⁵

---

1. Nasihat-nâme, Milli Ktp.A.3889.

2. Age.yk.4b.

3. Age.yk.4b.

4. Age.yk.4b.

5. Age.yk.4a.

Nasihât-nâme'nin Muhtevası: Bu mesnevide; imân, namaz, ramazan orucu, nafilî oruç, nafilî namaz, sünnete uyma, masivâyı terk etme, kıyâmet ahvâli, dünyayı kötüleme, ölüm, kötü konuşmaktan sakınma, başkalarının aybını söylememe, tevbe etme, tevhid ve Allah'ı zikretmenin yararları gibi konularda yoğunlaşan öğütler yer almıştır. Bu da eserin dinî-tasavvufî bir nasihat-nâme olduğunu göstermektedir.

17. Hüseynî, Câmiu'n-Nasâyih ¹

XVI.yüzyıl şairlerinden olan Şeyh Hüseyin bin Ahmed'in mesnevi şekliyle, "Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazdığı Câmiu'n-Nasâyih 310 yaprak olup her sayfada 18 satır bulunan oldukça genişletilmiş bir Yasin tefsiridir. Eserde pek çok âyet ve hadisten yararlanılarak dinî öğütler verilmiştir. Âyet ve hadisler, hem Arapça metinleriyle hem de manzum çevirileriyle verilmiştir. Eserde öğüt bölümleri, "ilâhî nasihat" başlığı ile belirtilmiştir. Mesnevinin yazılış amacı ise aşağıdaki beyitlerde belirtilmiştir:

Dinildi bunda uş bil bunca âyet
Kamu hak yola eyler delâlet
Ehâdisden de nakl oldu ma'âni
Ne deñlü añılupdur aydam anı ²

Eserin adı son bölümde verilmiştir. Hüseyinî rüyasında Hz.Peygamber'i gördüğünü, O'nun Câmiu'n-Nasâyih'i eline alarak dört halifesine övdüğünü belirtmektedir. Böylece hem eserinin dinî bakımdan makbuliyetini, hem de ismini vermiş olur. Eser, ehl-i sünnet inancına sıkı sıkıya bağlı olup sık sık Hz.Muhammed övgüsüne yer vermiştir. Hatta daha çok siyer ve mevlidlerde bulunan miraç, Hz.Muhammed'in vefatı, Hz.Fatıma'nın vefatı gibi konulara da değinilmiştir. Tasavvuf büyüklerinden ve bilhassa Hasan-ı Basrî'den yapılan nakiller eserin tasavvufî yönünü göstermektedir. Mesnevide yer alan kaside biçimindeki farklı vezinli manzumelerde şairin adına yer verilmiştir:

Bu Hüseyinî anuñ kulu vü gül hüsninde bülbülü
Anuñ vaşfin ider dili gönülde toludur her bār

1.Camiu'n-Nasayih,Süleymaniye Ktp.Serez,1744.

2.Age.yk.310b.

18. Muhyî, Nasihat-nâme

Tıp konusunda yazılmış olan bu mesnevinin şairi hakkında bilgi bulamadım. Elimizde bulunan 157 beyitlik, "Me fâ'î lün Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazılmış meizumenin baştan bir kısım eksik olup Muhyî adına kayıtlıdır. Eserin içinde de şairin adı geçmektedir. Bu mesnevinin Süleymaniye, Tavşanlı Zeytinoğlu ve Kütahya kütüphanelerinde bulunan nüshaları adı geçen şaire ait görünmektedir.¹ Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda ise eser, Ahi Ahmed Çelebi (Ö.930/1523-24)'ye ait gösterilmiştir. Kaynaklarda Ahi Ahmed Çelebi'nin böyle bir eser yazdığından söz edilmediği gibi, bizzat eserde de Muhyî adı geçmektedir.

Kaynaklarda Muhyî hakkında bilgi bulamadım, Ancak Osmanlı tarihi'nde Ahi Ahmed Çelebi ile çağdaş sayılabilecek Muhyiddin Mehmed (Ö.910/1504)'den söz edilmektedir.² Kanaatimce bu eser aynı zamanda tabip olan bu şahsa aittir.

Muhyî'nin nasihat-nâmesi "Tevhid-i Bâri" bölümüyle başlamıştır.

Be-bismi'llâh Rahmānen Rahīmā
İlāhen Hayy u Hannānen Kadīmā

Tıpla ilgili öğütler ise şu beyitle başlamaktadır:

Etibbanuñ budur perd ü kelāmı
Sakın ifrāt ile yime ta'āmı

Şairin adı şu beyitte verilmiştir:

Nasihat-nâme-i Muhyî'yle iy cān
Amel iden bula derdine dermān

Muhyî, eserini, adını vermediği bir hükümdar adına yazmıştır. Hükümdara hitaben yazılan beyitlerde şair, sıkıntı içinde bulunduğunu, gurbet acısı çektiğini belirterek yardım beklediğini ifade etmektedir:

Baña rahm eyleyüp şahum mu'in ol
Bu haste tende gel Rūhu'l-emīn ol

---

1. Nasihat-nâme, Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp. Ty.405/2 (235b-241a); Süleymaniye Ktp. Fatih, 5427/53; Kütahya Vehit Paşa Ktp. 1515-1519.

2. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ank. 1973, C. II, s. 600

Muhyî'nin nasihat-nâmesinde, başta yeme-içme konusu olmak üzere birçok tıbbî konuda öğütleri içermektedir. Nasihat-nâme'den seçilmiş bazı örnekleri veriyorum:

Sakinçil çok yimekliden yimişi
Sarardur çok yimek beñzi vü dişi ¹

...

Uyanup dünle su içmek hatardur
Tentüne habs-i bevl itmek zarardur ²

...

Olur ol' avretün nüşi saña niş
Ki senden sâl u mäh ile ola piş ³

...

Suyı tiz içme yime yatacak vakt
Ki a'zâyı ider süst yüreği saht ⁴

...

Yidükten sonra helvâ vü yimişler
Su içmek gey hata durur dimişler ⁵

...

Sözi az u öz it irgil necâta
Ki çok sözden ziyân irer hayâta ⁶

---

1. Nasihat-nâme, Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp. Ty. 405/2, yk. 236b.

2. Age. yk. 236b.

3. Age. yk. 237a.

4. Age. yk. 238a.

5. Age. yk. 238a.

6. Age. yk. 239b.

19. Askerî, Pend-nâme ¹

Kanunî devri şairlerinden olan Askerî'nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Kaynaklarda Edirne veya Vardar Yenicesi'nden olduğu, Kâmunî Sultan Süleyman'a olan sevgisinden dolayı onun şiirlerini tahmis ettiği belirtilmiştir.

Askerî'nin terci-i bend şeklinde yazdığı bu nasihat-nâmenin vezni: "Fe'î lâ tün/Me fâ'î lün/Fe i lün" dür. Eseri on beş bend olup sosyal ve ahlâkî hiciv yapmaya çalışırken müstehcenliğe düşmüş; birçok bayağı tabirleri kullanmaktan çekinmemiştir. Eserin vasıta beyti mahiyetini gösterecek şekildedir:

İy gönül pend işit 'inād itme
Kahbe vü hize i'timād itme

Bu Pend-nâme'de eşcinsel ilişkinin yanlışlığı anlatılmış böyleleri ile düşüp kalkmanın zararları vurgulanmıştır. Böyle tiplerin vefasızlığı, insanın başına getirecekleri felaketler; bunlarla gezip tozanların âdi kişilerden olacağı konusunda öğütler verilmiştir. Şair manzumenin sonunda bu yazdıklarının tecrübe ürünü olduğunu belirterek bunlardan uzak durulması gereğini vurgulamıştır. Eserin üzerinde durduğu temel fikir, böyle kişilerden uzak durmaktır.

20. Şeyh Cemâlî-i Karamânî (Ö.937/1524), Nasâyih-i Sufiy-ve Fi'l-Mevâ'izi' Diniyye ²

XVI.yüzyıl şairlerinden olan Karamanlı Şeyh Cemâlî'nin yukarıda adı geçen mensur eserinin içinde "Kasîde-i Nâsiha-i Muhrika" başlığını taşıyan bir nasihat-nâme vardır. Cemâlî'nin, "Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Me fâ'î lün" vezniyle yazdığı 31 beyitlik bu öğüt kasidesi şu beyitle başlamıştır:

Bugün her kim ider kesb-i kemâlâtda betâletler
Yarın bātıl olup sa'yi ider cânına âfetler
Kasidenin son beyti şudur:

---

1. Pend-nâme-i Askerî, Süleymaniye Ktp.A.N.Tarlan 67/7.

2. Kasîde-i Nâsiha-i Muhrika, Akhisar Ktp.Ty. 17(67a-69b).

Cemî-i ehl-i imānla anuñ eksükligin 'afv it
Ki yokdur lutf ü ihsānuña gāyetler nihāyetler

Şairin adı da aşağıdaki beyitte geçmektedir:

Eyā Vehhāb u bî-illet Cemālī bendenā cūd it
Kaçan lutfuñla ikrāma ire ehl-i kerāmetler

Bu kasidenin muhtevası daha çok dinî-tasavvufî bir öz-
zellik gösterip, "kemâlât" kazanma; ahirete hazırlanma; kul-
dan ve Allah'tan korkma, utanma; ömür sermayesini iyi harcama;
nefsin şerrinden sakınma; ilâhî aşka yönelme; tevekkül etme;
dünyanın faniliğini hatırlama; mecazı bırakıp hakikate dönme ve
ölümü unutmama gibi konularda verilen öğütlerden ibarettir.

21. Güvâhî, Pend-nâme ¹

XVI.yüzyıl şairlerinden Geyveli Güvâhî'nin 933 (1526)
yılında yazmış olduğu Pend-nâme 2133 beyit olup Kânûnî'nin
tahtta olduğu bir devrin ürünüdür. Bu eserin hangi Osmanlı pa-
dişahı adına yazıldığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Eser-
de hem Yavuz Sultan Selim hem de Kânûnî'den bahseden beyitler
vardır. Bazı hikâyelerde söz konusu edilen şahıslar Kânûnî
devri ricâlindedir.

Bir sipahi olan Güvâhî'nin Pend-nâme'si, "Me fâ'î lün/
Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazılmıştır. Mesnevi, Allah'a
hamd ve Hz.Peygamber'e övgüden sonra, öğütleri içeren bölüm-
lerle devam etmiştir.

Eserin te'lif tarihi son beyitte verilmiştir:

Buñā zi'lka'de fî-ehl-i tevārih
Tokuz yüz otuz üçde bile tārîh ²

Şairin adı da muhtelif beyitlerde geçmiştir:

Güvâhî nazm idüp kıldı hikāyet
Müferrihdür dil ü cāna be-gāyet ³

Güvâhî bunda yazdı bir niçe pend
Gereklüdür tutagör iy hıredmend ⁴

---

1. Pend-nâme, Mehmet Hengirmen, Kültür ve Turizm Bakanlığı
yayını, Ankara 1983.

2. Age.s. 254.

3. Age.s. 100.

4. Age.s. 230.

Pend-nâme'de anlatılan hikâyelerden bir kısmı tarihi şahsiyetlerle ilgilidir. Bir kısmı da bizzat Güvâhî'nin başından geçen olayların hikâyesidir. Eserde dikkat çeken bir durum, hayvan hikâyelerine yer verilmesidir. Nasreddin Hoca fıkraları da esere ayrı bir renk katmıştır.

Pend-nâme'de "Maṭla'ı Dâstân" bölümünden sonra gelen kısımlar, "hikâyet, el-miv'ize, şikâyet, latife, fasl" gibi başlıklarla belirtilmiştir. Bu mesnevide 500 kadar atasözü vardır.¹ Eserin bir nasihat-nâme olduğu şu beyitlerle ifade edilmiştir:

Gel iy 'âkil dil ü cân levhine yaz
Güvâhî sözlerin kim kıldı ağâz

Anuñ bu nazımdur silk-i cevâhir
Bilür kâdrin olan sarrâf-ı mâhir

Ma'ânî bahri içre degme gavvâs
Cevâhir bulmaya bunlar gibi hâş

Nasâyihtür ekâbirden bu kamu
Mu'azzezdir cevâhirden bu kamu

Kime olsa müyesser bu nasâyihtür
İki 'âlemde ol görmez fazâyihtür

...

Oluban Pend-nâme adı bunun
Pür olsun her mezâka dadı bunun²

Güvâhî'nin Pend-nâme'sindeki öğütleri; doğru yolda yürümek, ikiyüzlülüğü terk etme, dinin emrettiği şekilde yaşama, hükümdara itaat etme, rüşvet yememe, alçakgönüllü olma, cömert olma, gururu terk etme, açgözlülüğü terk etme, büyüklerin düşmanlığından sakınma, kötülerle düşüp kalkmama, bir iş yaparken ehliyle istişare etme, aceleci olmama, dünya sevgisine kapılmama, insanların haklarına riayet etme, insafli olma, kanatkâr olma, kötülük yapmaktan kaçınma, düşmanın dost olamayacağını bilme, tedbirli olma, düşmanın ölümüne sevinmeme, intikam hırsı

1.Age.s.13.

2.Age.s.93.

na kapılmama, tehlikelerden kaçınma, iyi bir ad yapma, yolcu-
luğa hevesli olmama, yola arkadaşla çıkma, komşu hakkına say-
gılı olma, âlimlerin düşmanlığından çekinme, çocuğun eğitimine
itina gösterme, kızları erken yaşlarda evlendirme, davet edil-
meden bir yere gitmeme, dul kadınla evlenmeme, boşanılan kadın-
la ikinci bir kez evlenmeme, dostluğa önem verme, çok ve ge-
reksiz konuşmama, yalan söylememe, başkalarının kusur ve gü-
nahlarını örtme, cimrilikten sakınma, kıskançlıktan kaçınma,
sadaka verme, israfı terk etme, misafirperver olma, açları
doyurma, çıplakları giydirme, sabırlı ve iyiliksever olma gibi
daha çok sosyal konularda verilen öğütlerdir. Bu öğütler çe-
şitli hikâye ve latifelerle desteklenmiştir.

Güvâhî, bu öğütleriyle topluma yararlı, olumlu, iyilik-
sever, dürüst, alçakgönüllü, kanunlara uyan, devlete bağlı ve
inançlı, kanaatkâr bir müslüman yetiştirmeyi hedef almış görün-
mektedir. Eser, bilhassa atasözleri bakımından değerli olup na-
sihat-nâme türü içinde bu yönüyle önemli bir yere sahiptir.

22. Hızrî, Ab-1 Hayât ¹

XVI.yüzyıl şairlerinden olup Kanûnî'nin Bağdat zaferi
sirasında ölen Hızrî'nin 938 (1531) yılında Amasya'da yazdığı
Ab-1 Hayât adlı mesnevi öğüt veren bir ahlâkî eserdir. Eserin
yazılış tarihi ve yeri şu beyitte verilmiştir:

Ve hem şehr-i Amāsiyā'da bünyād
Olup durur bu nazm-ı ma'ni ābād ²

Eserin bir nasihat-nâme olduğu, "Sebeb-i Nazm" bölümün-
den alınan şu beyitlerde açıkça görülmektedir:

Muḥakkak Cāmi'yi hem Rūşenî'yi
Dahı hem Ahmedi'yi Gülşenî'yi
Görürem ḥāb içinde sürerüz dem
Bularuñ ile olup yār u hem-dem

---

1. Ab-1 Hayât, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut, 3636.

2. Age.yk.99b.

Didüm cehd eyle bir nazm it ki yarın
Caḥimūn̄ görmeyesin dūd u nārın

...

Dikegör bir dıraḥt kim ola baḥtuñ
Bitüre mīve ma'rifet dıraḥtuñ
Yiyüben mīvesinden ideler yād
Diyeler yā Rab eyle rūhını şād ¹

Eserin te'lif olduğu, tercüme olmadığı da aynı bölümden alınan şu beyitlerden anlaşılmaktadır:

Fenādan bir risāle eyledüm cem'
Yana zulmāni gönüllerde çün şem'

Kişiye tā ki yād itdüre mevtin
Çıkarmaya dilinden'ömri fevtin

Hevā vü māl ile kalb olsa maḡrūr
Okundukda ide tā nerm ü mesrūr

Tamām idüp bu dürr-i ma'ni kısmın
Kodum Āb-ı Hayāt-ı Hızri ismin

Ki pendiyile kalbi mürde insān
Hayāt-ı cāvidāni bula ihsān ²

Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün vezniyle yazılan Ab-ı Hayât'ın muhtevası; besmele, giriş tevhid, takdir-i Pabbâni, Kur'an'da adı geçen peygamberler, münâcât, sıfat-ı meskenet, na'tler, Dört Halife ve Kânûnî Sultan Süleyman ile, Şehzade Mustafa'ya övgü gibi bölümlerden sonra asıl konuya geçilerek, dünyanın faniliği, ömrün geçiciliği, dünya malına mağrur olmanın yanlışlığı, ölüm ve ahiret konusunda verilen öğütlerden ibarettir.

Hızri, eserinde verdiği öğütleri pekiştirmek için çeşitli hikâyeler anlatmıştır. Bu hikâyeler İslâm tarihinden ve diğer dinlerin tarihlerinden alınmıştır. Eserin sonunda, "na-

---

1.Age.yk.25a.

2.Age.yk.26a.

sihat" başlıklı bir bölümde, ibadetleri yerine getirme gereği, ilim ehline dost olmanın yararları ile öğüt tutmanın önemigibi konularda çeşitli öğütler verilmiştir.

23. Zatî (1471-1546), Pend-nâme-i Zatî-i Remmâl ¹

Zatî'nin terci-i bent şeklinde yazdığı bu 30 beyitlik manzume, "Pend-nâme" başlığını taşımaktadır. Bir mecmuada bulunan ve "Fe'î lâ tün/Me fâ'î lün/Fe'î lün" vezniyle yazılan bu eser şu beyitle başlamıştır:

Bunı dirdi seher semâda sürüş
Güş-ı cân ile pendüm eyleñ güş

Manzumenin sonu, aynı zamanda vasıta beyti olan şu öğüt beytidir:

Tevbe eyleñ irişmedin size mevt
'Accilu bi's-şalâti kable'l-fevt

Vasıta beytinden de anlaşıldığı gibi terci-i bent dinî nitelikte bir eser olup tevbe, ölüm, ibadet ve kıyamet günü ile ilgili uyarılarda bulunmaktadır. Öğütlerine kulak verilmesini isteyen Zatî, namaz ve zikrin önemini; iyilik yapma yerinde konuşma, dostlarla ilişkileri kesmeme, Allah ve Peygamberin emirlerine uyma, zekât verme, kul hakkından sakınma, sözünde durma ve düşmüşlere yardımcı olmanın önemini vurgulamaktadır. Bu terci-i bentten bazı örnekler:

Taleb eylerseñüz devâ derde
Şerbet-i nuş u pendi eyleñ nüş

...

Yirine şarf idüñ kelâmuñuzu
Çıkarun eylük ile nâmuñuzu

...

Tañrı'nuñ buyruğına mâyil oluñ
Enbiyânuñ sözine kâyil oluñ

...

Kimse hakkını boynuñuzda koman
İrişür 'âkıbet kişîye memât

---

1. Pend-nâme-i Zatî-i Remmâl, Nuruosmaniye Ktp.Ty.4404/10.

24. Za'îffî Pir Mehmed Bin Evrenos, Bâğ-ı Bihîşt ¹

XVI.yüzyıl şairlerinden Za'îffî'nin 961 (1554) yılında "Fe'û lün/Fe'û lün/Fe'û lün/Fe'ul" vezniyle yazdığı bu eser, İran şairi Sa'dî'nin Bostan adlı eserinin manzum çevirisidir. Mesnevi şekliyle yazılan eser aşağıdaki beyitle başlamıştır:

Hudâ nâmıyile kılup ibtidâ
Yazup didüm evvel be-nâm-ı Hudâ ²

Eser, şu beyitle de sona ermiştir:

Hudâ nâmı oldı söze ibtidâ
Pes oldı yine hatmı nâm-ı Hudâ ³

Eserin adı aşağıdaki beyitlerde verilmiştir:

Bu 'azlümde bir dahı bezm eyledüm
Ki Bâğ-ı Bihîştî'yi nazm eyledüm
Çü pür-mîvedür hâk-i 'anber-sirişt
Anuñçun durur nâmı Bâğ-ı Bihîşt ⁴

Bâğ-ı Bihîşt'te, girişten sonra na't, sebep-i te'lif ve özür bölümü yer almıştır. Eser, Bostan gibi, "adalet, ih-san, ışk-ı şebâb, tevâzu, rızâ, kanaat, terbiyet, şükür, tevbe ve münâcât olmak üzere on bölümden ibarettir.

25. Za'îffî Pir Mehmed Bin Evrenos, Bustân-ı Nesâvih ⁵

Attâr'ın Pend-nâme'sinin manzum tercümesi olan Bustân-ı Nesâvih, Za'îffî'nin ikinci mesnevisidir. 962 (1555) yılında "Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazılan eser, 1714 beyittir. Eser aşağıdaki beyitle başlamıştır:

Hamd ol Allâh'a olsun k'ol Hudâ
Kıldı imân bir avuç hâke 'atâ ⁶

Eserin son beyti ise şudur:

---

1. Bâğ-ı Bihîşt, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.Revan, 822/1.

2. Age.yk.2b.

3. Age.yk.57a.

4. Age.yk.4a.

5. Bustân-ı Nesâvih, Aynı külliyat, 822/2.

6. Age.yk.57b.

Biz ne cümle kāvināta zerresi
Yiter ol'ummān-ı rahmet katresi ¹

Bustān-ı Nesāyih, 67b'ye kadar Attar'ın Pend-nāme çevirisidir. Bundan sonrası ise, "pend" ve "hikmet" başlıklarını taşıyan birkaç beyitlik parçalar halinde devam etmiştir. Eserin sonunda Attār ve Sa'dī'yi birlikte andığına göre, fazla beyitleri Sa'dī'nin eserlerinden tercüme etmiş olabilir. Bu beyitleri konuya açıklık getirmek için veriyorum:

Hoca 'Attār'a Huda'ya linet it
Menzilin mahşerde yarın Cennet it
Şeyh Sa'dī cānına hem rahmet it
Nārdan rûhın ü cismin 'ismet it ²

Bu kısmın sonunda şair kendi adını vermiştir:

Cürmini 'afv it Za'ifi bendenün
Geç suçundan bende-i efkendenün ³

Bustān-ı Nesāyih 160'tan fazla bölümden meydana gelmiştir. Za'ifi eserini şu beyitlerle övmüştür:

Gülleri rengin bahārı tāze ter
Lezzeti her mīvesüntün̄ ney-şeker
Gülbūni terdür durur leyli ü nehār
Hüsnine virmez tağayyür rüzgār
...

Şemm-i reyhān u revāyih eylegil
Seyr-i Bustān-ı Neşāyih eylegil

Buñā Bustān-ı Neşāyih nāmdur
Her yimişi bezl-i hās u 'āmdur ⁴

-
- 1.Age.yk.74b.
  - 2.Age.yk.74b.
  - 3.Age.yk.74b.
  - 4.Age.yk.58a.

26. Gubârî Abdurrahman Efendi (Ö.984/1566), Pend-i Gubârî¹

XVI.yüzyıl şairlerinden Gubârî'nin terci-i bent şekliyle yazdığı 34 beyitlik manzume "Pend-nâme" adıyla tanınmıştır. Beş bentten oluşan bu manzume, "Fe 'î lâ tün/Fe 'î lâ tün/Fe 'î lâ tün/Fe 'î lün" vezniyle yazılmıştır.

Tasavvuffi bir manzume olan terci-i bent şu beyitle başlamıştır:

Bir gece sâkin idüm hânkâh-ı vaḥdetde
İ'tikâf itmiş idüm künc-i ğam-ı miḥnetde²

Beş bentten ibaret olan eserin sonu:

Gâfil olma aç gözün 'âlem-i kübrâsın sen
Sidre-i levh u kalem 'arş-ı mu'allâsın sen

Bu terci-i bendin muhtevasını, insanın mahiyetinin tasavvuffi açıdan açıklanması; geçici dünya gösterişlerinin mal, mülk ve servetin anlamsızlığı; hırka, taç ve diğer şekle ait şeylerle vakit kaybetmenin doğru olmadığı; tabiattan ibret alınması; tabiattaki her varlığın insanın hidayeti için bir öğretici ve insanın aslında "âlem-i kübrâ" olduğu konusundaki tasavvuffi düşünce ve öğütler şeklinde özetleyebiliriz.

Terci-i bentten bazı örnekler:

Dide-i hırş ile bu 'âlem-i suġrâya bakub
Sidre-i levh u kalem 'arş-ı mu'allâ sanduñ

...

Nice bir nefis hevâsına uyup leyl ü nehâr
Nice bir zâyif ola bu dem-i fırsat nice bir

...

Cümle zerrât-ı cihân maṭle'-ı 'ibretdür heb
Ehl-i idrâk olana remz ü işâretdür heb

...

İy Gubârî yürî var kendüni idrâk eyle
Pendi ğuşuñ ile hüş it ki işâretdür heb

---

1. Pend-nâme-i Gubârî, Nuruosmaniye Ktp.4967(111b-112b).

2. Age.yk.111b.

27. Nida'î (Ö.976/1568-69), Nasihât-nâme¹

Ankaralı Nida'î'nin Menâfiu'n-nâs isimli mensur eserinin sonunda yer alan 33 beyitlik kısa bir mesnevi, "Nasihât-nâme" başlığını taşımaktadır. Menâfiu'n-nâs, özet halinde Nida'î tarafından nazma da çekilmiş bir tıp kitabıdır. Bu 33 beyitlik mesnevi de tıbbî öğütleri içermektedir. Bu manzume, "Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazılmıştır. İlk beytinden manzumenin öğüt vermek amacıyla yazıldığı anlaşılıyor:

Nidāyî'den işit pend ü nasihat
Sözi dürr ü cevâhirdür haqikat

Manzume şu beyitlerle bitmiştir:

Murādum hazretüne bu ki yâ Rab
Devâ it tende bu yazduklarum heb

Kimün adına yazdum bu kitâbı
Aña vir bu kitâb için sevâbı

Anun şevkiyle cüş itdi bu deryâ
iki 'âlemde olsun şadri a'lâ

Devâm-ı devleti olsun ziyâde
iki 'âlemde de irsün murâda

Bu kısa mesnevide, doktor olacak kişi için gereken özellikler sayılmakta, neleri öğrenmesi gerektiği konusunda öğütler verilmektedir. Bazı örnekler:

Helâl ile harâmı eyleye fark
Dağı olmaya kalbinde riyâ zerğ

...

Bir elün hayr için eyle güşâde
Gözet her kande var biri fenâda

...

Tama'kâr olma ol haqquna kâ'il
Sakın olma fenâ dünyâya mâ'il

---

1. Nasihât-nâme, Manisa İl Halk Ktp. 3726/2 (25b-30a); Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. Ty. 7468; Tavşanlı Zeytinoglu Ktp. 581/1.

28. Bihîstî (Ö.979/158?), Heşt Bihîst ¹

XVI.yüzyıl şairi Vizeli Bihîstî Ramazan'ın eseri olan Heşt Bihîst bir mesnevi olup, "Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde şair, mahlasının Bihîstî, eserinin ise Heşt Bihîst olduğunu ifade etmektedir:

Bihâmdi'llâh hele geldi irişdi
Bihîstî'nin bize Heşt Bihîst'i
ilâhî sen bize Heşt Bihîst'i
Bihîstî'ye nasîb eyle Bihîst'i
Nasîb ide aña Mevlâ Bihîst'i
Bize gösterdi ol Heşt Bihîst'i
Bihîstî vaşf ider Heşt Bihîst'i
ilâhî vâşifa nasb it Bihîst'i
Harîş olup dimiş mahlas Bihîstî
Bihîstî'ye ilâhî vir Bihîst'i ²

Bihîstî, eserinin bir nasihat-nâme olduğunu, "Hatime-tü'l-Kitâb" bölümünde aşağıdaki beyitlerle belirtmiştir:

Hudâ'nun fâzlıdur bu nazm-ı tertib
Buña lâzım degüldür nakş ü tezhîb
Nasîhatdur garaż şöhret degüldür
Gereklü ma'nîdür şüret degüldür

...

Hakikat bâdesine hâme ile
Enâm içre nasîhat-nâme ile

Anı hıfz eyleyüp ehl-i hasedden
Hasûduñ boynına habl it masaddan ³

Heşt Bihîst, adından da anlaşıldığı gibi sekiz bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümlerde çeşitli hikâyeler anlatılmış; konuya uygun öğütler verilmiştir. Bu sekiz bölümü özet olarak

---

1. Heşt Bihîst, Süleymaniye Ktp.M.Arif-M.Murat,19/1.

2. Age.yk.39a.

3. Age.38a.

veriyorum:

I. Bihîşt: Bu bölümde bazı eksiklikler vardır. Tevbe konusunun işlendiği bu bölümde, Hz.Ali ile ilgili bir hikâye anlatılmıştır.

II.Bihîşt: Edep (utanma) konusunun işlendiği bu bölümde, dağa giden üç arkadaşın bir mağarada mahsur kalmaları ve kurtulmaları hikâye edilmiştir.

III.Bihîşt: Bu bölümde riyâ, ihlas ve cömertlik konusunda öğütler verilmiş; Keşşâf tefsirinden bir hikâye ile Ma'n adlı bir kişinin cömertlikle ilgili hikâyesi anlatılmıştır.

IV.Bihîşt: Mal ve servet kazanıp yoldan sapanların şeytana arkadaş olacağı, dünyanın faniliği gibi konular işlenmiş; edeple ilgili bir hikâye anlatılmıştır.

V.Bihîşt: Dünyanın bir imtihan yeri olduğu, bu yüzden belâlara sabredilmesi gerektiği yolunda öğütler verilen bu bölümde, takva sahibi bir kişinin hikâyesi anlatılmıştır.

VI.Bihîşt: Ahirete hazırlık ve dünyanın faniliği konusunun işlendiği bu bölümde Buhtunasır'ın Kudüs'ü tahribinin hikâyesi anlatılmıştır.

VII.Bihîşt: Dünya zevklerinin muteber olmadığı, uyku ile vakit geçirmenin yanlışlığı, dünya izzetinin aslında zillet olduğu, bunu bilenlerin ahirette yüce makamlar kazanacağı vurgulanmış; İbni Fâriz'den bir hikâyeye yer verilmiştir.

VIII.Bihîşt: Allah ve Peygamber sevgisinin işlendiği bu bölümde dünya, vefasız bir kadına benzetilmiş; doğru yolda gitme gereği üzerinde durularak dünyaya gönül bağlamama konusunda öğütler verilmiştir. Bu bölümde Hz.Muhammed'in gençliği ile ilgili bir hikâye anlatılmıştır.

Eserin son bölümünde Heşt Bihîşt'in 1130 beyit olduğu Bihîştî tarafından belirtilmiştir.

Şafer ayında bu zibâ mecelle
İrişdi evvelinden bu mahalle

Bu şubha haytına iy merd-i hoş-hû
Dizilüp biñ yüz otuz dane lü'lü¹

29. Cemâlî, Risâle-i Durûb-ı Emsâl ¹

XVI.yüzyıl şairlerinden olan Cemâlî hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Farsça ve Türkçe birçok eser yazan şairin eserlerini içeren iki mecmua bilinmektedir. Bunlardan biri Üniversite Kütüphanesi Ty.1700'de kayıtlı bulunan nüsha; diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi Reşad bölümü 593'te kayıtlı nüshadır. Bu mecmualardaki tasavvufla ilgili bir mesnevisinde geçen bir tarih beytinden şairin XVI.yüzyılda yaşadığını anlıyoruz,

İrüp mâh-ı muhârrem iy nikû-hâl
Tokuz yüz seksen altı oldu hem sâl ²

Bu beyitten anlaşıldığı gibi şair eserini 986 (1578) yılında yazmıştır. Yine bu mecmuada şair, eserleri hakkında bilgi veriyor ve şu eserlerin adını sıralıyor: Matlau'l-Ahbâr, Fıtrat-nâme, Te'vilât-ı Besmele-i Şerîf, Gülşen-i İrfân, Kerâmâtü'l-Havâs, Şerh-i Bâ ve ahlâkla ilgili bir eserle incelemiş olduğumuz Risâle-i Durub-ı Emsâl.

Cemâlî'nin, "Me fâ'î lün/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazmış olduğu Risâle-i Durub-ı Emsâl aşağıdaki beyitlerle başlamıştır:

ilâhî bâtinum pür-nûr eyle
Dil-i virânumı ma'mûr eyle

Zebânum zikrûñ ile eyle güyâ
Cinânum fikrûñ ile kıl mücellâ ³

Eser şu beyitle sona ermiştir:

İdenler bu ma'ânî câmını nûş
Du'âdan itmeye bizi ferâmûş ⁴

Cemâlî'nin dini-sosyal muhtevalı bu eserinde öğütlerin atasözleriyle yapıldığı aşağıdaki beyitlerle ifade edilmiştir:

Niçe darb-ı mesel dimişdür ebrâr
Niçe ma'ni komışlar mu'ciz-âsâr

---

1. Risâle-i Durûb-ı Emsâl, Süleymaniye Ktp.Rşd.593(50b-62a)

2. Age.yk.26a.

3. Age.yk.50b.

4. Age.yk.62a.

Anı biz dahı yazduk ihtisāren
Ki yād olmaz begüm varını viren

Bu pend ü bu naşihat zāhid el-hak
Tezekkür der-dil ü ferzend-i mutlak ¹

Risāle-i Durub-ı Emsāl'in Muhtevası: Cemālf'nin bu eserinde riyādan kaçınmak, islāmın emirlerine uymak, hükümdar ve beylere yakın olmaktan uzak durmak, kanaatkâr olmak, düşmanların ve kötülerin şerrinden sakınmak, münafıkların yaptıklarına karşı sabretmek, akrabaları ziyaret etmek, çok konuşmamak, komşu hakkına riayet etmek, cahil, rezil, ve ahmaklardan uzak durmak, misafirlere ikramda bulunmak, gurur ve kibirden sakınmak, iyi ameller işlemek, büyüklerin nasihatlarını dinlemek, edepli olmak, haddini bilmek, kendini beğenmişlikten sakınmak, gurur ve kibirden kaçınmak, bir iş yaparken ehliyle istişare etmek, alçakgönüllü olmak, açgözlü olmamak, cömert olmak, sabırlı olmak, Allah rızasını aramak, başkalarına adavet etmemek, yalandan kaçınmak, cimriliklerden bir şey istememek, tuz ekmek hakkına riayet etmek, başkalarını kötülememek, erdemli insanlarla arkadaşlık kurmak gibi konularda, çoğu atasözlerine dayalı öğütler verilmiştir.

Risāle-i Durub-ı Emsāl'den örnekler:

Şeriatın kestiği parmak acımaz:

Bulur her kande ise işsını hak
Kesilse acımaz şer' ile parmak ²

Su uyur düşman uyumaz:

Atalardan meseldür bu birāder
Uyur su uyumaz düşman dimişler ³

Besle kargayı, gözünü oysun:

Atalar sözüdür, bu ne kaçarsın
Büyüt kargayı gözünü çıkararsın ⁴

1.Age.yk.50b.

2.Age.yk.50b.

3.Age.yk.51a.

4.Age.yk.52a.

30- 'Azmi (Ö.990/1582), Pend-nâme

XVI.yüzyıl şairlerinden Azmi Pir Mehmed'in bu 50 beyitlik mesnevisi Pend-nâme,¹Nasihât-nâme² ve Vasiyyet-nâme³ adları ile kütüphanelerde bulunduğu gibi, Örfî⁴ ve Akşemseddin-zâde Hamdî⁵ adlarına da kayıtlı bulunmaktadır. Aynı eser, şairi zikredilmeden, "Hazret-i Lokman aleyhi's-selâmın oğluna eylediği nesâyihi'n terecemesidür" başlığı ile de kütüphanelerde bulunabilmektedir.⁶ Osmanlı Müellifleri, Sicill-i Osmâni, Kâmusu'l-A'lâm ve Türk Şairleri'nde bu manzumenin Azmi'ye ait olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu kaynaklar, adı geçen manzumeden bazı örnek beyitler de vermiştir. Bu eser şu beyitlerle başlamıştır :

Her işe kıl besmeleyle ibtidâ
Zikrûn olsun dâ'imâ hamd-i Hudâ

Tâhir ol dâ'im salâhı pişer kıl
Hem 'azâb-ı düzahı endişer kıl

Manzume şu beyitlerle de sona ermiştir :

Ehl-i şer' anı ki müstakbih görür
Tab' kim ol nesneden nefret kılur

Mümkün olduğınca eyle ictinâb
Söz budur vallâhu a'lem bi's-savâb

"Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazılan eser, namaz kılma, dua ve tazarruda bulunma, başkalarını incitme, mizahtan sakınma, başkalarını kötülememe, haset etmeme, kadınlarla sohbetten kaçınma, giyim ve kuşama ilgili öğütlerle, şahsi eşyaları başkalarıyla ortak kullanmama, çok uyunma, gece uyanık kalma, mezar taşlarını okumama, şeriatın yap dediklerini yapmak gibi konulardaki uyarıları içermektedir.

1. Eser, Pend-nâme adıyla, Süleymaniye Ktp. Esat Ef. 3473/10, 2861/14; Hacı Mahmut, 6292/9, 6406/4; M. Arif M. Murad, 19/2; Rşd 858/10; Kasideci-zâde, 722/8; Milli Ktp. A.2009/9 ;

2. Nasihât-nâme adıyla, Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa, 654

3. Vasiyyet-nâme olarak, Süleymaniye, Çelebi Abdullah 390/8

4. Örfî adına, Milli Ktp. A.3642/4;

5. Akşemseddin-zâde Hamdî adına; Süleymaniye Fatih, 5427/54;

6. Lokmanın Oğluna Nasihatının Tercümesi olarak, Üniversite Ktp. T.5476. da kayıtlıdır.

31. Meşâmî (Ö.993/1585), Pend-nâme-i Meşâmî¹

XVI.yüzyıl şairlerinden Meşâmî'nin kaside şekli ve "Mef'û lü/Fâ 'î lâ tü/Me fâ'î lü/Fâ 'î lün" vezniyle yazmış olduğu bu 20 beyitlik manzume, pend-nâme türünde bir eserdir.

Bu manzume şu beyitlerle başlamıştır:

Her şahsa luḡf-ı ṭab'u te'enniyle vir cevāb
Tā kim irişmeye saña nuṭkuñdan ızdırāb

Söz gendüminüñ ağır olupdur degirmeni
İri öğütme cehd it anı misl-i āsiyāb

Manzume aşağıdaki beyitle bitmiştir:

Gūş it Meşāmî sözlerinüñ nüktesin müdām
'Arif odur ki her suhanı ola bir kitāb

Bu manzumede konuşma, söz söyleme sanatı ile ilgili öğütler verilmiş; konuşurken dikkat edilmesi lâzım gelen hususlar üzerinde durulmuştur. Bu öğütlerden seçilmiş bazı örnekler:

Keşf itme söz 'arūsı cemālini bî-direng
Olmak gerek nikāb-ı te'enni aña hicāb
...

Dürc-i dehende dürr-i giran-māyedür suhan
Sarfında kıl te'enni sakın eyleme şitāb
...

Az söyle her ne denlü ki bisyār-dān iseñ
Bir sözi yüz dime yüzi bir di budur sevab
...

Olsun sözünde şefkat ü rıfk u mülāyemet
Nuṭkuñ ucından olmasun āzār şeyh ü şāb
...

Gūş eyle gel bu nüktei hikmet kelāmıdur
Söz sim olursa söylememek oldı zerr-i nāb

---

1. Pend-nâme-i Meşâmî, Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa, 503; Milli Ktp. Microfilm A.3551/3.

32. Emirî, Gülşen-i Ebrâr¹

Emirî'nin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulamadım. Gülşen-i Ebrâr'ın te'lif tarihini gösteren beyit 1001(1593) yılını gösteriyor:

فاسم تاریخ آید از قلم
گلشن ابرار آید نام این²

Bu beyitteki tarih, III.Mehmed'in tahta geçişinden iki yıl önceye isabet etmektedir. Eserde, Sultan Mehmed bin Murad'a bir medhiye bulunduğuna göre hükümdarın III.Mehmed olduğu söylenebilir.

Emirî'nin, "Fâ'î lâ tün/Fâ'î lâ tün/Fâ'î lün" vezniyle yazmış olduğu Gülşen-i Ebrâr şu beyitle başlamıştır:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Lâzime-i evvel-i hân-ı Kerîm³

Yazarın adı eserin birçok yerinde geçmektedir:

Dâ'im du'âda geçdi zamânı Emirî'nün⁴

Eserin adı da şu beyitte verilmiştir:

Bes diledüm 'ahdümü tekrâr ola
Nâmı bunun Gülşen-i Ebrâr ola⁵

Eserin nasihat-nâme olduğu da aşağıdaki Farsça beyitte belirtilmiştir:

کر نظر آید درین سند کتاب
حاصل آید سیر گلشن ابرارین⁶

---

1. Gülşen-i Ebrâr, Nuruosmaniye Ktp. 2584/1.

2. Age.yk. 32b.

3. Age.yk. 1b.

4. Age.yk. 15a.

5. Age.yk. 15b.

6. Age.yk. 32b.

Gülşen-i Ebrâr'da sık sık Farsça beyitlere yer verilmiştir. III.Mehmed'i övdüğü bölüm baştan sona Farsça yazılmıştır. Bu eserde, besmele, giriş, tevhid, alemin yaratılış sebebi, münecât, na't, mi'raç, mev'ize ve hikâyet başlıklı bölümlerden sonra, "Medh-i Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh" başlığıyla devrin hükümdarına bir övgü manzumesi vardır. Dini tasavvufî bir eser olan bu mesnevî'de, "Sebeb-i güftâr" bölümünden sonra Cüneyd-i Bağdâdî'nin (küntü kenzen) hadisine dair sözlerinin yer aldığı bir bölüm vardır.

Gülşen-i Ebrâr'da, nefsin mahiyeti, ucub, riyâ, beyle-re ve hükümdarlara bağlı ve yakın olan alimlerin kötü durum-ları, buhul, tûl-ı emel, aşk, akıl, kalb, ruh ve insan konu-larındaki tasvir, teşvik ve sâkindirmayı içeren nasihatlar bulunmaktadır. Ayrıca bu mesnevinin içinde pek çok gazel biçiminde şiirlerle, hikâyelere yer verilmiştir. Her konuya uygun hikâyelerin yanında aynı konuyla ilgili gazeller de bulunmak-tadır.

33. Emirî, Mir'âtü'l-Ebrâr ve Muhtârü'l-Ahyâr¹

Emirî'nin aynı mecmua içinde bulunan ikinci eseri, Mir'âtü'l-Ebrâr ve Muhtârü'l-Ahyâr adını taşımaktadır. Bu eser İran şairi Sa'dî'nin Bostan adlı eserinin manzum bir çevirisidir. Bunu Emirî şu beyitlerle ifade etmiştir:

Sa'dî'den irdi nice tâze bevân
Tercemeyle tâze oldu Bûstân²

Ancak eser sadece Bostan'ın tercümesi olmayıp başka şairlerden de çeşitli çeviriler yapılmıştır. Aşağıdaki beyit-lerde Emirî, İmâd adlı birinin Tarikat-nâme adlı eserinden yararlandığını da belirtmektedir:

Hisse-gir ol kim ne didiyse İmâd
Dil Tarikat-nâme ile oldu şâd³

Eserin adı şu beyitte belirtilmiştir:

---

1. Mir'âtü'l-Ebrâr ve Muhtârü'l-Ahyâr, Muruosmaniye Ktp. 2584/2.

2. Age.yk.41a.

3. Age.yk.42a.

هوایتم تاریخ آید در کتاب
از قلم حرّات ابرار آمده

Eserin yazılış amacının "öğüt verme" olduğu aşağıdaki beyitte belirtilmiştir:

Baṅa pend eyler bu fırsatdur hemān
Eyle pend ile hikāyatı beyān ¹

Eser:

İy Ḥudā-yı bî-niyāz u çāre-sāz
Ḥamdūn iden bendeñ oldu ser-firāz ²

beyitle başlayıp;

Kon şalāt-ı Mustafā ra der 'akib
Derd-i dilhārā reside an tabīb ³

beytiyle de sona ermektedir.

Mir'ât-ı Ebrâr, giriş, tevhid, na't-ı Nebi, mev'ize, münacât, gazel gibi bölümlerden sonra "Medh-i Sultān" (sultanın kim olduğu belirtilmemiştir) ile sürmektedir. Eserin Bolu'da yazıldığı ayrıca "Sebeb-i te'lif" te belirtilmektedir. Yazar bir mutasavvıf olup hayatın daha çok mânâsına dikkat ettiğini ifade etmektedir.

Eser, şairinin de aşağıda belirttiği gibi Bostan'daki aynı bölümlerden oluşmaktadır:

Müştemildür cümle on bāba hemān
Pend için bu nüsha çün oldu 'ayān ⁴

Bu on bab; Tarik-i âşıkî, sohbet âdâbı, terk-i ucb, izzet, iyilik etmek, kötülüklerden kaçınmak, kanaat, cennet nişanı şükür, Hak yoluna gitmek, benliğini terk etmek şeklinde sıralanmıştır. Eserde her bölümde birkaç hikâye yer almaktadır.

1.Age.yk.38b.

2.Age.yk.34b.

3.Age.yk.76a.

4.Age.yk.41a.

34. Semseddin-i Sivasî (Ö.1006/1597), Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Esvâk¹

Şemseddin-i Sivasî'nin genel ahlâk konusunda yazmış olduğu Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Esvâk, muhtevası bakımından nasihat-nâme türünden sayılabilir. Zira, "güzel ve kötü ahlâk" konusu işlenirken aynı zamanda öğütler de verilmektedir. Bu yüzden eserin bir nasihat-nâme olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir. Eser çeşitli hikâyelerle öğüt veren manzum bir ahlâk kitabı olup 996 (1588) Sivas'ta yazılmıştır.

Mir'âtü'l-Ahlâk, Arapça bir beyitle başlamış; "Me fâ'î lün/me fâ'î lün/fe'û lün" vezniyle yazılmıştır. Mesnevî türündeki Mir'âtü'l-Ahlâk, giriş, tevhid, na'atlar, Al ve ashaba övgü ile mukaddimededen sonra asıl konu ile sürmektedir. Mukaddimede, vücud şehrinin anlatmıştır:

Simâh-ı cân ile eylerken işgâ
Cevâhîrler takam ol gûşa esfâ
Ki her lûlûsına 'âlem harâcî
Behâ olmaz bu resmedür revâcî
Vücudun şehrinin ber-vech-i icmâl
Saña tasvîr idem bulursam ifzâl
Vücudun gerçi bir cüz'î kafesdür
Velî bu hatem-i 'âlemde fasdur²

Bu şehrin sağında camiler, dükkânlar, alışveriş yerleri alıcı ve satıcılar vardır. Bunların hepsi iyi kimselerdir. Sol tarafında ise, harabelerle yine dükkân vb. yerler vardır. Bu tarafın alıcı ve satıcıları ise kötü kimselerdir. Mukaddime şu beyitlerle bitmiştir:

Birin birin saña hep dirüm anı
Tegâfûl itme virgil 'âkl u cânı
Ki bu şekil üzre kıldum anı tasvîr
Şu resmiyle ki ilhâm itdi tahrîr
Senünçün eyledüm bu şekli mir'ât
Gel imdi kıl nazar kerrât ü merrât

---

1. Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Esvâk, Süleymaniye Ktp. Fatih, 2835, Fatih, 2863/3.

2. Age, yk. 7b.

Hikâyet eyleye tâ haşb-i hâlün
Yüze yüz bilesin kubh u cemâlün¹

Bu bölümden sonra "fasıl" lar ve her fasılda konuya uygun hikâyeler anlatılmıştır. Fasıllar, bir çerçeve içinde, her iki tarafta 20 bölüm olmak üzere "ahlâk-ı hasene", ve "ahlâk-ı zemîme" gösterilmiştir. Her bab'a karşılık bir fasıl anlatılmıştır.

Ahlâk-ı hasene, Ölümü anma, ahiret, kanaat, tevbe, mücadele, tevazu, rıza, ihlâs, şükür, cûd ve seha, mahabbet ve şevk ile nefis muhasebesi bölümlerinden ibarettir.

Ahlâk-ı zemîme bölümü ise, tûl-ı emel, hırs, şehvet, ucb, hased, riya, küfrân-ı ni'met, buhl, adavet-i Hak ve ihmal gibi bölümlerden oluşmuştur.

Bu "bab" ve "fasıl"larda nakledilen âyet ve hadisler, hem lafzen, hem de meâlen verilip açıklanmıştır. Eser, tamamen dinî-ahlâkî bir karakter göstermektedir. Mir'atü'l-Ahlâk'a alınan hikâyeler İslâm tarihi ve Kur'an'dan alınmıştır. Eserin "Hâtîme" bölümünde:

Bihamdi'llâh bu dem Mir'ât-ı Ahlâk
Tamâm oldı be-feyz-i Rabb-ı hallâk
Tokuz yüz toksan altıdaydı. tarih
Bunu yazardı hep ehl-i tevârih²

diyerek eserin, 996 (1588) yılında yazıldığını belirtmiştir. Bu bölümde devrin hükümdarı III.Murad'a dua edilmiştir:

Halîfeydi o dem Sultân Murad Han
Selim Hân oğlıdur ol ibni hâkân
Anuñla on ikidür Âl-i 'Osmân
Hatâlardan anı hıfz ide Rahmân³

Bu bölümde şair ayrıca yazdığı eserleri de bir bir saymıştır: İbret-nümâ, Menâkıb, Gülşen-Abâd, Safâyah, Mevlid, Heşt Bihişt, Menâzil ve Mir'atü'l-Ahlâk. Mir'atü'l-Ahlâk Sivas'ta yazılmıştır.

1.Age.yk.8b.

2.Age.yk.189b.

3.Age.yk.190a.

35. Şemseddin-i Sivâsî, Gülşen-Âbâd ¹

Şemseddin-i Sivâsî (Şemsî) 'nin Gülşen-Âbâd adlı mesnevisi de esas itibariyle öğüt verici ahlâk kitaplarından sayılabilir. Şemsî'nin "Me fâ'î lün/me fâ î lün/fe û lün" vezniyle yazdığı bu eserin yazılış amacı şu beyitlerle verilmiştir:

Sülûk emrini itdüm saña ta'lim
Hakâyıktan bunu irşâd u tefhîm
Mürîd ü şeyhün âdâbından imlâ
İdüp andan birazcık kıldum inşa ²

Bu beyitlerden de anlaşıldığı gibi eser, müridleri "irşâd" amacıyla yazılmış bir öğüt kitabıdır. Şairin adı da aşağıdaki beyitte verilmiştir:

Unutma Şemsî'yi hayırla yâd it
Okı bir fatihâ cânını şâd it ³

Bu eserde şair, tabiattan ibret alınması gerektiğini vurgulayarak, çeşitli âyet ve hadisler verip çiçeklerin dilinden ders almak için bahçeye vardığını şu beyitle ifade etmiştir:

Bu niyyet üzre pes bostâna vardum
Çü tıflem mekteb-i 'irfâna vardum ⁴

Şair bahçede çiçekleri birer birer konuşturur. Çiçeklerin diliyle dinî-tasavvufî öğütler verir. Gülşen-Âbâd'da konuşturulan çiçekler; Çiğdem, sümbül, zambak, zerrin-kadeh, benefşe, lale, susen, nilüfer, nergis, gül ve diğer çiçeklerdir. Bu çiçeklerin diliyle zikir, halvet, nefsin isteklerine yüz çevirme gibi tasavvufî konularda öğütler verilmiştir.

Benefşe'nin verdiği cevaplardan örnekler:

Otur bu hâne-i halvetde tenhâ
Dilünde zikir ola gönlünde Mevlâ ⁵

Çıkar nefsün murâdâtın aradan
Murâdâtın bite râh-ı fenâdan ⁶

---

1. Gülşen-Âbâd, Milli Ktp.A.849/1.

2. Age.yk.23a.

3. Age.yk.23a.

4. Age.yk.5a.

5. Age.yk.9b.

6. Age.yk.13a.

36. Kadı-zade Mustafâ İlmî (Ö.1637), Pâdişaha Nasihat Yollu Manzume¹

XVII.yüzyılda Mustafa İlmî'nin, halkın ve memleketin durumunu, ahlâkın sukûtunu padişaha bildirmek için kaleme aldığı kasidede aynı zamanda pek çok nasihatler de bulunmaktadır. Bu husus, kasidenin baş tarafına yazılmış olan bu satırlarda da belirtilmiştir: "Pâdişah-ı 'âlem-penâh hazretlerine naşâyih-i keşîreyi ve ihtilâl-ı hâl-ı 'âlemi ve sebep-i nizâm u intizâmı i'câm idüp mücibi ile 'amel itseler bi'izni'llâhi Ta'âlâ emn ü emân ve ni'âm-ı firāvân ile tolar bu cihânun yüzi gülerdi. Allahu ta'âla luţf ü kereminden pâdişâh-ı zemâne bununla 'amel müyesser ide."

Mustafâ İlmî'nin, "Fâ i lâ tün/fâ i lâ tün/fâ i lâ tün/fâ i lün" vezniyle yazdığı bu 50 beyitlik kaside şu beyitle başlıyor:

'Adl u dâd it vâriş-i mülk-i Süleyman bilmiş ol
Pek za'îf oldu şükûh-ı Âl-i 'Osman bilmiş ol

Manzume şu beyitle son bulmuştur:

Bu du'âcun hâk sözi yazdı rızâ-yı Hâk için
İstemez aslâ bu halkdan câh u ikbal bilmiş ol

Bu kasidede, padişah önce âdil olmaya davet edilmekte, sonra da memleketin içinde bulunduğu korkunç tablo gözler önüne serilerek uyarılarda bulunmaktadır. Ayrıca bazı çareler de gösterilmektedir:

Vaktidür şimdi tedâriklü olınsun söyle kim
Olmasa güç olur eski derde derman bilmiş ol

...

Bu cihandan def'idem dırseñ bu zulmin cümlesin
Yokla ehli pâdişâhum pekçe her an bilmiş ol

...

Hem-çü İskender saña lâzım Aristo-yı hâkim
'Alim ü 'âkil gerek cümle veziran bilmiş ol

...

Sa'y idüp dünyâda bulsañ bir hâkim-i şâdiq
Olmaz idi her düzen böyle perişan bilmiş ol

---

1. Padişaha Nasihat Yollu Manzume, Milli Ktp.A.76/9.

37. Kâdirî Muhyiuddîn, Nasîhat-nâme ¹

XVII.yüzyıl şairlerinden Kâdirî'nin hayatı hakkında bilgi bulamadım. Vakâyiü'l-Fuzalâ, Rızâ tezkiresi ve Sicill-i Osmânî'de 1059 (1649) yılında ölen bir Kâdirî'den sözedilmektedir. Nasîhat-nâme'nin şairi, eserini 1035'te başlayıp 1040 (1630)'da bitirdiğini belirttiğine göre kaynaklarda adı geçen Kâdirî ile eserin şairinin aynı kişi olduğu denilebilir. Şair, eserini İstanbul'da yazmıştır. Kitabın te'lifi şu beyitte belirtmiştir:

Bin otuz beşde başlandı bu cennet
Temâm bin kırkda bedr oldu bu rahmet ²

Nasîhat-nâme tek bir nazım şekliyle yazılmamış olup, gazel, kaside ve mesnevî biçiminde çeşitli manzumelerden meydana gelmiştir. Mesnevî kısmı 75 beyittir. Bu eserde, Tevhid, na't ve Abdulkadir Geylânî'ye yazılmış olan bir medhiyye ile nasihatlere geçilmiştir. Bu öğütler, ölüm, ahiret, ahirete hazırlık, yalan söylememe, gıybet etmeme, belalara karşı sabretme, komşu hakkına saygı gösterme, açgözlü olmama, cimrilikten sakınma, gururdan kaçınma, gibi konularda yoğunlaşmıştır. Bu öğütlerden bazı örnekler:

Nasîhat tutmaz ise nefis-i ser-keş
Kubûr ehliyle varup gâhi dilleş
Mezâr ehlinden almazsın nasîhat
Seni ıslâh idemez cümle millet ³
...

Hak ta'alâ hilekâr olup kuyu kazanları
Kendi kazdığı kuyuya düşürür Hak anları ⁴

---

1. Nasîhat-nâme, Milli Ktp. F.B. 304.

2. Age. yk. 20b.

3. Age. yk. 18a.

4. Age. vk. 32a.

38. Seyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdullazîz Efendi
(1067/1658), Gülşen-i Niyâz¹

XVII.yüzyıl şairlerinden Karaçelebi-zade Abdullazîz'in "Fe i lâ tün/me fâ i lün/fe i lün" vezniyle yazdığı bu mesnevinin yazılış tarihi eserde belirtilmemiştir. Gülşen-i Niyâz,

Bismi men'alleme benî-Âdem
Âlet-i feyz ü dâniş oldu kalem

beytiyle başlayıp,

Ola fazluñla ya Kerîm Allâh
Soñ sözüm lâ-ilâhe ille'llâh

beytiyle de son bulmuştur.

Karaçelebi-zâde Abdullazîz, tevhid, na't gibi bölümlerden sonra başından geçen bir olayı anlatıp, tevekkül, şükür, sabır, kanaat, sadaka, cimrilik, bağışlama, nifak, tevazu, akrabalarla ilişkiyi kesme, rızık, kıskançlık, buğz, kin ve günah konusundaki öğütlerini, teşvik ve sakındırma hususundaki düşüncelerini vermiştir. Eserdeki öğütlerden örnekler:

Mâsivâ fikrini gider mutlak
Eyle her kârda tevekkül-i Hakk²

...

Ni'met-i Hakk'a şükre it ülfet
Kıl anuñla idâme-i ni'met³

...

Gel münâfıkla eyleme sohbet
Âdem eyler mi div ile ülfet⁴

...

Kat-ı rahm eylemekden eyle hâzer
Yohsa ol rişte-i cihâti keser⁵

...

Pendümi güş kıl hasûd olma
Mazhar-ı sırr-ı lâ-yesûd olma⁶

---

1. Gülşen-i Niyâz, Süleymaniye Ktp. Esat Ef. 2405/2.

2. Age. yk. 65a.

3. Age. yk. 66a.

4. Age. yk. 67a.

5. Age. yk. 67a.

6. Age. yk. 67a.

39. Adnî Recep Dede, Pend-nâme ¹

Serezli Adnî Recep Dede XVII.yüzyıl şairlerinden olup kaside biçiminde 208 beyitlik bir Pend-nâme yazmıştır. Adnî'nin ölüm tarihi Safâyi'de 1095 (1683-84), Esrâr Dede'de 1100 (1688-89) olarak yazılmıştır. Adnî Recep Dede'nin, "Fe i lâ tün/fe i la tün/fe i lâ tün/fe i lün" vezniyle yazmış olduğu Pend-nâme,

Güş u huşuñ tut eyā cevher-i hikmet-cūyā
Saña bu dürleri nazm eyleyüp itdüm ihdā

beyitle başlamış; Arapça bir beyitle sona ermiştir. Şairin adı şu beyitte verilmiştir:

Dil-i 'Adnî'de 'ayān olsa nola 'ayn-ı kadīm
Ki yarın Cennet-i 'Adn içre olur keşf-i ğitā ²

Pend-nâme'deki öğütlerin âyet, hadis ve büyüklerin sözlerinden alındığı Adnî tarafından belirtilmiştir:

Kimi āyāt u ehādis kimi aḥbār-ı kirām
Yok durur bunda benüm kendü kelāmum kaṭā ³

Dinî-tasavvufî bir Pend-nâme olan bu eserde, insanın, "ahsen-i takvīm" en güzel şekilde yaratıldığı; kişinin bunu idrâk etmesi gerektiği, ilim ve amelin birlikte olması, yaratılıştan amacın Allâh'ı bilmek olduğu, insanın ilim, hilim, edep, cömertlik, vecd ve iyi ahlakla donanması gerektiği gibi konularda öğütler verilmiş; Hz.Muhammed'in ahlâkı örnek gösterilmiştir. Ayrıca kendisine uyulacak şeyhte Hz.Muhammed'in ahlâkının bulunması gerektiği konusunda şair, uyarıda bulunmuştur. Bu Pend-nâme'den bazı örnekler:

Ma ḥalaktu'l āyetine kıl begüm im'an naẓar
Ya 'rifüne'yle beyān oldu 'ibādet ammā ⁴

Saña aḥlāk-ı Resūl'ı diyeyin bir miḳdār
Kimde ol ḥulķı bulursañ teba'iyet kıl aña ⁵

---

1. Pend-nâme-i Adnî, Milli Ktp.A.3112.

2. Age.yk.62.

3. Age.yk.1b.

4. Age.yk.7b.

5. Age.yk.4b.

40. Üveysî (Ö.1037/1628), Nasihat Yollu Manzûme ¹

XVII.yüzyılın ünlü nesir yazarı Veysî'nin yazdığı 63 beyitlik bu kaside, devletin ve halkın içinde bulunduğu kötü durumu, idarecilerin yetersizliğini eleştirirken, bir takım öğütler verdiğinden bir nasihat-nâme özelliği göstermektedir. Veysî'nin, "Me fâ î lün/Me fâ î lün/me fâ î lün/me fâ î lün" vezniyle yazdığı bu kaside;

Eyâ iy kavm-i İslambol bilün taḥkîk olun āgāh
İrişür nāgehān bir gün size hışm ile kahru'llah
beytiyle başlamış; şairin adının da geçtiği,

Üveysî çekme gam tarihdür elbetde ol şahun
Zuhūr itmek muḳarrerdür biemri'llah bi-ḥamdi'llāh
beytiyle bitmiştir. Şair, başka beyitler de adını vermiş, babasının mesleği ve doğduğu yer hakkında bilgi vermiştir:

Üveysî'm Ḥaḳ nazar itdi gözümde perdeler gitdi
Karayı akı fark itdüm bi-ḥamdi'llah bi-ḥamdi'llāh²

Bir ocak oğludur aşlum diyār-ı Konya mevlidüm
Ki Mevlānā'ya dervişüm başımda sikkem eyvallāh³

Kasidede IV.Murad'ın Bağdat seferiyle ilgili beyitler yer almış, Kazaklarla yapılan bir savaştan da söz edilmiştir.

Eserde, devleti yönetenlerin kötü davranışlarından, rüşvet ve hilenin arttığından şikâyet edilmektedir: İstanbullular bütün güçleriyle dünyaya yapışmış, dinî ihmal etmişlerdir. Kadılar yolsuzluklara boğulmuş, mahkemelerde şeriat hükümleri uygulanmaz olmuştur.

1.Bu manzûme, Millî Ktp.4635'te Nasihat Yollu Manzume; Cönk.134'te İstanbul Şehrengizi; Fahir İz'in Eski Türk Edebiyatında Nazım, C.I'de Veysî adına ve Kaside şeklinde Manzumeler bölümünde 117.sayfada kayıtlıdır.

2.Age.b.49.

3.Age.b.50.

Veysi, padişaha, zamane dalkavuklarına kanmamasını, vezirlerin bile itimada layık olmadıklarını söylemekte, düşüncelerini şu keskin eleştirilerle ifade etmektedir:

Vezāret şadrına geçmiş oturmuş bir bölük hayvān
Bu dīn u devlete h̄idmet ider yok vā āh āh

Şirāt-ı müstakīm üzre deĝüller şeyh ū vā'izler
Sapınca reh-nümā yoldan nice halk olmasun güm-rāh

Şair, eleştirilerini manzume boyunca sürdürmüştür:

Cihanda hırsız u hem yankesici kimdürür dırsēñ
'Asesbaşıyla subaşı bulardur hep inan bi'llāh

Bulardan dañı ezlemdür efendüm kādı-şakerler
Cihānı irtişā ile harāba virdiler eyvāh

Fakīr 'ālimlerin 'ömri geçer 'azl ile zilletle
Olursañ mürteşi cāhil bulursañ 'izzet-i her cāh

Veysi'nin öğütlerinden birkaç örnek:

Bugün 'adl eyleyüp halka idersēñ lutf u ihsānı
Yüzüñ ak olısar yarın makāmıñ zill-i 'Arşu'llāh

Ferāmuş itmeñüz bizi du'ādan lutf idüp dā'im
Gönül birliğini eyleñ bizümle iy ricālu'llāh

41. İshak Rızâ'î (Ö.1688), Nazmu'l-'Ulûm ¹

Tokatlı İshak Rızâ'î'nin XVII.yüzyılda, "Me fâ i lûn/
me fâ î lûn/fe û lûn" vezniyle yazmış olduğu Nazmu'l-'Ulûm çe-
şitli ilimlerin erdemlerini anlatan bir mesnevi olup,

İlâhî zu'l-celâl-ı Rabb-ı Ekrem

'Alîm u Kâdir u Kayyum u Erham

beytiyle başlamıştır. Eser 409 beyittir. Eserin adı, şairin oğ-
lunun ölüm üzerine yazdığı "Ta'ziye" bölümündeki şu beyitte
verilmiştir:

Benüm Nazmu'l-'Ulûm adlı risâlem

Tamâm olmuşdı bu tuhfe 'ucâlem ²

Şairin adı da eserde belirtilmiştir:

Bu İshak-ı Rızâ'î bir gedâdur

Tarahhum kıl İlâhî bî-nevâdur ³

Bu eser, şairin daha önce Arapça yazdığı bir eserinin,
görülen ihtiyaç üzerine yaptığı manzum çevirisidir. Çeşitli
ilimlerin öğrenilmesini içerdiği; bu konuda öğütler verdiği i-
çin de bir nasihat-nâmedir.

Nazmu'l-'Ulûm'da, giriş, tevhid, na't, medh-i İmâm-ı A'zam,
Medh-i Muhammedü'l-vânî, Medh-i Sultân Mehmed Hân bin Sul-
tan İbrâhim Hân ahi Sultân Murâd Hân, " bölümlerinden sonra
-20 bölümlük-ilimlerle ilgili öğüt kısmı yer almıştır. Eserin
sonunda da, o yıllarda Tokat'ta çıkan bir salgın sonucu ölen
oğlu için bir taziye vardır. İshak Rızâ'î, tevhid, kelam, fıkıh,
tasavvuf, hadis, tefsir, tıp, lugât, tarih, sarf, nahiv, man-
tık, adab, usul-ı fıkıh, ma'âni, hesap, hendese, hikmet-i ila-
hiyye, hikmet-i tabi'yye, hey'et, usturlab, reml, takvim, zic,
kimya, aruz, muamma, hat, şiir, inşa, inşad ve'l-eşar gibi nak-
lî ve aklî ilimlerle ilgili düşüncelerini dile getirmiş; ayrı-
ca va'z, öğretim, kadıların durumuyla ilgili birtakım fikirler
ifade etmiştir.

Şair, görüşlerini açıklarken bir çok İslâm alimi ve dü-
şünüründen alıntılar yapmıştır.

---

1. Nazmu'l-'Ulûm, Milli Ktp. A.2433/96b-109a.

2. Aqe.yk.108b.

3. Aqe.yk.97b.

42. Emirî (1675-1724), Nasihat-nâme ¹

Asıl adı Seyyid Mehmed Emrullah Emirî Çelebi olan şairin, oğluna hitaben, "Fâ i lâ tün/fâ i lâ tün/fâ i lün"^{veznîle} yazmış olduğu 196 beyitlik mesnevinin başlığı, "Nasihat-nâme-i Emirî ba-Püser" şeklindedir. Tezkere-i Şuara-yı Amid'de bu eserin Emirî'ye ait olduğu belirtilmiş bazı beyitler örnek olarak verilmiştir. ²

Nasihat-nâme:

İy güher-i kalzum-ı sulb el-hazer
Saña budur mâye-i nush-ı peder

beytiyle başlayıp;

‘Âkil iseñ sözümi fehm eyle bil
Olma bu sözden güzelim münfa‘il

beytiyle de sona ermiştir.

Eserde Emirî oğluna, önce geçimini sağlayacak bir iş bulması; erken evlenmeye heves etmemesi, erkek kardeşlerin aynı evde oturmaması, bir yere sık sık gitmemesi, hizmetçilerini başkalarının yanında kötülememesi, herkesle yakınlık kurması, kimseyi kötülememesi, insanlarla iyi geçinmesi, tatlı dil li olması, cahillerle arkadaşlık etmemesi, büyük kişilerle dostluk kurması, tiryekilikten kaçınması, âlimlerin öğütlerini dinlemesi, kendini boğenmişlikten sakınması, eşalıktan uzak durması ve haddini bilmesi gibi konularda öğütler vermektedir. Emirî'nin Nasihat-nâme'sinden örnekler:

Barnağunı katma hazer her söze
Mîl-i hacâlatı cekersin göze ³

Meskenün olursa da dârü'l-cinân
Olma birâderle bir evde aman ⁴

Olmaya tab‘un ki nezâket-eser
Bî-nemek olur o sözüñ iy püser ⁵

---

1. Nasihat-nâme-i Emirî, Milli Ktp. 2669/9; Millet Mzm. 860.

2. Tezkire-i Şuarâ-yı Amid, s. 48.

3. Nasihat-nâme-i Emirî, yk. 139a.

4. Age. yk. 139a.

5. Age. yk. 139b.

43. Fazlî, Pend-nâme ¹

Pend-nâme-i Fazlî'nin şairi hakkında kaynaklarda bilgi bulamadım. Elimizde bulunan 35 beyitlik kaside biçimindeki pend nâme tasavvufî öğütler içermektedir. Bu da Fazlî'nin mutasavvıf bir şair olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan söz konusu manzumenin Atpazarı Şeyhi Osman Fazlî (Ö.1102/1690-91) veya Üsküdar Dağcılar Tekkesi Şeyhi Mehmed Feyzullah'a (Ö.1218/1803-1804) ait olması muhtemeldir. Doğrudan tasavvufî öğütler veren bu pend-nâmeyi tasavvufî bir örnek olarak almış bulunuyorum.

Fazlî'nin manzum pend-nâmesi, "Fe i lâ tün/Fe i lâ tün/ Fe i lâ tün/Fe i lün" vezniyle yazılmış olup şu beyitle başlamaktaadır:

Āteş ur hırmen-i hestīye demidür iy dil
Ger dileriseñ ola sebze-i vuşlat hāzır
Manzume şu beyitle de sona ermektedir:
Bu şerāyit ki didüm cān ile gūş it Fazlî
Bu durur cümle kemālāta vesīle bilgil

Manzumede, "sâlik"e lâzım olan "on şart"~~tan söz edilerek~~ öğütler verilmektedir. Bir şeyhe bağlanmak, tövbe etmek, zühd sahibi olmak, riyâset ve günahlardan kaçınmak, tevekkül etmek, kanaat, halvet, uzlet, zikir, Allah'a yönelme ve sabır hususlarında öğütler verilmektedir. Bazı örnekler:

Benligüñdür seni senden ayıran iy miskin
Yohsa sensin yine mañlūbuñ olan ancak bil

...

Hāmisen sâlik-i seyyāre tevekkül lâzım
Ki tevekkülle olur menzile sâlik vāşıl

...

Sādisen sâlike elbetde kanā'at vācib
Ki bu yolda ol durur zād ü zevāda rāhil

...

Sābi'an halvet ü uzlet ki sülūk eyleyenün
Şohbet-i halk ider nūr-ı ziyāsın zāyil

Kütüphanelerde tesbit ettiğim ve incelediğim yukarıdaki

43 Nasihat-nâme dışında, önsözde çalışmam sınırları içine girmesi gereken benim görmediğim başka nasihat-nâmeler de olabilir. İleriki araştırmalarımnda çalışmanın sınırları içine girebilecek başka nasihat-nâmelerle karşılaşılabileceğim gibi nasihat-nâme konusunda yapılacak yayınlarda da benim görmediğim eserler çıkabilir. Böylece bu bölümde işlediğim konunun edebiyatımızdaki yerinin önemi daha çok güçlenmiş olur.

II. B Ö L Ü M

NASİHAT-NÂMELERDE YER ALAN KONULAR

I. DİNÎ-TASAVVUFÎ KONULAR

a) İbadetler: Bu başlık altında namaz, oruç, hac, zekât gibi farz olan ibadetlerin yerine getirilmesi gereği üzerinde durulur:

Budur evvelki pendüm iy karındaş
Tut emr-i Hakk'ı olma merd-i kallâş

Duruş boynunda koma farz-ı 'aynı
Cihanda ödemekdür çâre deyni ¹

Tâ'at-ı Hakk'a sen eyle imtişâl
Mekr-i dünyâ ile kılma iştiğâl ²

Zekâtsüz hayvan ne şadakasuz mâl
Ne berhurdâr ola bunuñ gibi hâl ³

Kâhil olma kıl namâza ihtimâm
Tur otur ehl-i salât ile müdâm ⁴

b) Ahirete Hazırlık: Başta farzlar olmak üzere yapılması gereken ibadetleri eda; yapılması istenmeyen işlerden kaçınma konusu işlenmektedir; yol uzun, dünya fanidir. Öyleyse bu uzun yola bugünden hazırlanmak en doğru iştir:

Kişi şeytâna aldanmak gerekmez
Cehennem odına yanmak gerekmez ⁵

Azıklañ yol uzak menzîl ırâkdur
Yalın oddan yalincaksın ırak tur ⁶

Kamu çig işüñi hep bunda bişür
Yol uzakdur yüküñi bunda dişür ⁷

---

1. Hızrî, Ab-ı Hayat, yk. 94a.

2. Emîrî, Mir'atü'l-Ebrâr, 66a.

3. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Gölpinarlı, C.I.s. 63.

4. Azmî, Pend-nâme, yk. 74b.

5. Bihîştî, Hest Bihîst, yk. 74b.

6. Ahmed-i Dâ'î, Vasiyyet-i Nusîrevân, I.H. Ert ylan Age.s.

7. Yunus Emre, Age.s. 83 (Tıpkı basım)

c) Heva ve Hevesi Terk Etmek: İnsanın arzu ve isteklerine uyması doğru değildir. Şeriat, arzularından vazgeçmektir. Arzularından geçebilenler ancak "tahkik" e ulaşabilirler:

Ko hevāyı kendüñe meşgūl ol
Menzil-i tahkike iletmege yol ¹

Hevā İskender'in hadden geçürme
Hevā Ye'cūcını sedden geçürme ²

Per şerī'at arzudan geçmek dürür
Bātil işlerden Hāk'a göçmek dürür ³

Niçe bir cām hevāsıyla olup mest ü harāb
Olasın cehl ile üftāde vü ālūde-i gil ⁴

d) Nefis: Hemen bütün nasihat-nâmelerde en çok işlenen komulardan biri "nefis"tir. Bu konu çeşitli boyutlarıyla ele alınmaktadır: Nefis, insanın Allah'a ulaşmasının en büyük engeldir. Bu engel aşılmadan menzile varılamaz. Bu yüzden nefsin terbiye edilmesi gerekir:

Çıkar nefsün murādātın aradan
Murādātuñ bite rāh-ı fenādan ⁵

Bu nefis oğlanları tokuz kişidür
Nifāk u şirk anlaruñ işidür ⁶

Bend olup gaflet ile bende-i nefis olma sakın
Himmat it k'olasın āzāde vü hem bend-gūsil ⁷

Nefis, nasihat tutmazsa ölümle korkutulmalı, bunun için de mezarlıklarda, tefekkürde bulunmalıdır:

Nasihat dutmaz ise nefis-i ser-keş
Kubūr ehliyle varup gāhi dilleş ⁸

---

1. Gülşenî, Dil-Güşâ, yk. 8b.

2. Ahmed-i Da'î, Vasiyyet-i Nusirevân, Age. yk. 304.

3. Mevlana Eşref, Nasihât-nâme, yk. 28b.

4. Fazlî, Pend-nâme, yk. 8a.

5. Şemseddin-i Sivasî, Gülşen-Âbâd, yk. 13a.

6. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, A. Gölpınarlı, Age. s. 10 (tıp. b).

7. Fazlî, Pend-nâme, yk. 8a.

8. Muhyüddin Kadirî, Nasihât-nâme, yk. 18a.

Nefis muhasebesi de en çok üzerinde durulan konulardan biri durumundadır. İnsanlar, ahiret gününde hesaba çekilmeden, dünyada kendilerine çeki düzen vermelidir:

Saňa tenbîh idüp ol Rabb-ı Ekrem
Hisâbüñ almadım sen gör dir aqdem
Gel imdi eyle sen de ihtisâbı
Alıgör nefis-i bed-hüdan hisâbı ¹

e) Allah Yolunda Çalışmak: İnsan, yolun doğrusunu bulmak için çalışmalıdır. Bu yol, Allah'ın peygamberler vasıtasıyla bildirdiği din yoludur:

Kişi dünyâda sa'ıy itmek gerekdür
Yoluñ togrusına gitmek gerekdür ²

Râh-ı Hâk'da eyle iy dil gayreti
Sıdk ile göster dem-â-dem sîreti ³

Tâhir ol dâ'im şalâhı pîşe kıl
Hem 'azâb-ı düzahı endîşe kıl ⁴

Gözüñ görür iken gel Hâk yolına
Komağıl nefsüni kendüligine ⁵

Bilür misin niçün geldüñ cihâna
Seni kulluğ için yaratdı Sultân ⁶

f) Riyâ (ikiyüzlülük): İbadetlerde ve yapılan işlerde gösteriş; insanlara hoş görünme, ikiyüzlülük anlamına gelen riyâ, şiddetle kınanan bir kusurdur. Riyâ, ibadetleri sonuçsuz bırakır; inanmış insan için bir felakettir:

Riyâ âfetdür âfet ~~eyyühe'n-nâs~~
Riyâ a'mâlı kılur köhne kir pas ⁷

Sakıngıl zerķ ile kibr ü riyâdan
Utan 'izz ü celâl-i Kibriyâ'dan ⁸

1.Şemseddin-i Sivasî,Mir'atü'l-Ahlâk,yk.177a.

2.Bihîştî,Hest Bihîst,yk.33b.

3.Emirî,Mir'atü'l-Ebrâr,yk.68a.

4.Azîfî,Pend-nâme,yk.74b.

5.Yunus Emre,Age.s.83 (Tıpkı basım).

6.Ahmed Pakih,Çarh-nâme,F.iz,Age.s.109.

7.Cemalî,Risâle-i Durub-ı Emsâl,yk.54a.

8.Ahmed-i Da'î,Vasivvet-i Nûsirevân,Age.s.305.

Mürâilerin ibadetlerinden bir kazanç sağlamaları, yani bu ibadetlerinin makbul olması mümkün değildir. Bu, Hz. Muhammed'in en çok kötülediği sıfatlardan biridir:

Mürâ'inün şekâvetdür naşibi
Anı eyle dimişdür Hâk Hâbibi ¹
Riyânun tohumı gafletdür Hudâ'dan
Dahi gaybetdür ol Zât-ı 'ulâdan ²

Riyâ konusunda, mürâilerin çoğalması hususunda hemen her devirde yazılan nasihat-nâmelerde şikâyetlere rastlanmaktadır:

Bu kavim içinde çoğaldı mürâyı
Uzadur taylasanı vü ridâyı ³

Daha çok "din adamı" görüntüsü veren sarık, cübbe ve tesbih gibi dış görünüşe ait unsurlarla mürâilik yapıldığından, hemen bütün eserlerde bunlara, yukarıdaki beyitte de olduğu gibi sık sık telmihte bulunulur. Aşağıdaki beyitte de gizlice içki içen bir mürâi eleştiriliyor:

Bâdeyi ferrâce altından çeker
Pevgânı kandil-i mescidden yakar ⁴

Okuduklarını tutmayan kadılar şu şekilde eleştirilir:

Kâdılar okuduğın tutmaz hatibler dinlemez
Korkılır bir gün göge açar bu Kur'an bilmiş ol ⁵

g) Ucb (kendini beğenmişlik): Bu kavram, nasihat-nâmelerde yer alan önemli dinî tabirlerden biridir. İnsanların ucbdan şiddetle sakındırıldığı görülür:

İy dil-i bî-gâre'ucbı ko hemân
Kimse kalmaz bu cihanda câvidân
Düşman olmak kendüne hod nâ-sezâ
'Ucb ile kalbe irişür çok ezâ
'Ucb iden Fir'avn-ı vâkt oldu hemân
Muktezâ-yı nefis olur gayet himân ⁶

1. Bihîştî, Hest Bihîst, yk. 7b.

2. Ş. Sivasî, Mir'atü'l-Ahlâk, yk. 122a.

3. Güvahî, Pend-nâme, Age. s. 171.

4. Şemsî, Deb-Mürq, yk. 33a.

5. Kadızede Mustafa İlmî, Radisaha Nasihat, Mil. Ktp. A. 76/9.

6. Emirî, Mirkatü'l-Ebrâr, yk. 49b.

h) İhlâs (samimiyet): Riyânın zıddı olan ihlâs, riyâ ve mürâî kelimelerinin geçtiği her yerde alternatif olarak yer almaktadır. Doğruluk, dürüstlük ve sadece Allah rızası için hareket etme anlamlarını içeren ihlâs, makbul bir sıfattır:

Pes ihlâs olmasa bu cümle a'mâl
Nemeksüz aş gibidür itme ihmâl ¹

Eger olsun dir iseñ tã'atun has
Duruş kim tãz. tutsun âb-ı ihlâs ²

1) Tевbe (yapılan feneliğe pişman olma): Bu terim, "mücahede" kavramı ile birlikte kullanılır. Günahları bir daha işlememeye kesin karar vermek olan tevbe, olumlu bir dinî davranış olarak beğenilir; tevbe eden günahlarından arınmış olur:

Tevbe iden dir günâhından Resûl
Tevbesi ol dem anuñ olur kabûl ³

Aynı zamanda tevbe, günahları, sevaplara dönüştürür:

Seyyi'atun hasenâta kıla tebdîl ol an
Tevbe-i'abd ile lerzân olur'arş-ı a'lâ ⁴

i) Şükür: Allah'ın verdiği nimetlere teşekkür anlamına gelir. Şükür, nimeti artırır; Allah'ın verdiği için yine onun yoluna harcamayı gerektirir:

Hâkikatde budur bil şükr-i ni'met
Kılasın ni'met ile Hakk'a hizmet ⁵

İnsan olarak yaratılmak da şükürü gerektirir:

Şükür kıl ki arkanda har yüki yok
Degül har beşersin şükür eyle çok ⁶

Allah, vermiş olduğu nimetlere karşı şükür edilmesini bekler. Şükür bir görevdir; nimetin devamı için vesiledir:

Ni'met-i Hakk'a şükre it ülfet
Kıl anuñla idâme-i devlet ⁷

1.Ş.Sivasî, Mir'atü'l-Ahlâk, yk.109a.

2.Bihîştî, Hest Bihîst, yk.7b.

3.Cemalî, Nasihât-nâme, yk.33b.

4.Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk.5b.

5.Ş.Sivasî, Mir'atü'l-Ahlâk, yk.129a.

6.Za'iffî, Bâğ-ı Bihîst, yk.34b.

7.Ş.Karaçelebi-zade, Gülşen-i Niyâz, 67a.

j) Zikir (Allah'ı anma): Tasavvufta önemli kavramlardan biri olan zikrin erdemi büyüktür;

Fezkuru'llāhe kıyāmen ve ku'üden emri
Zikr vācib idügin her nefes eyler imā ¹

Otursa halka-i zikre çü zākır
Melekler gökden inüp ola şākır ²

k) Kazaya Rıza: Kaza, olacağı ezelden Allah tarafından takdir olunan şeylerin meydana gelmesidir. Kazaya rıza da, takdire boyun eğme, ondan hoşnud kalmadır. İnsan, her durumda kazaya rıza göstermelidir:

Beni devlete sa'yüm iltür dime
Ki salmaz hümā sāye her ādeme ³

Kazā tīrin itmez çü her nesne red
Kul itsün rızādan siper aña sed ⁴

Rıza, kulun Allah'ın emirlerine dosdoğru uyması anlamında da kullanılır:

Rızā oldur ki kul kendi rızāsın
Çıkarup gözleye emr-i Hudā'sın
Ne kim kasm oldı ise ola rāzı
Berāber göre külhanla rıyāzın ⁵

l) Zühd (nefsini zevk ve arzulardan çekerek kişinin kendini ibadete vermesi): Bilhassa tasavvufî nasihat-nâmelerde, günahtan kaçınma, salih amel işleme olarak nitelendirilen zühde büyük önem verilir. Zühd Allah'a ulaşmak isteyen kişi için şarttır:

Şālisen zühd gerek ya'ni salāh-ı a'māl
Şıdık ile cümle-i tātı olasın 'āmil ⁶

---

1. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk. 5b.

2. Cemalî, Nasihât-nâme, yk. 34a.

3. Za'ifî, Bâğ-ı Bihîst, yk. 34a.

4. Age. yk. 35b.

5. Ş. Sivasî, Mir'atü'l-Ahlâk, yk. 88b.

6. Fazlî, Pend-nâme, yk. 8b.

m) Dünyayı Terk Etmek: Nisihat-nâmelerde bu başlık altında dünya zevk ve nimetlerini isteyerek terk etmek; bu yolla kemâle ermek konusu işlenir. Dünya sevgisi, bütün hataların başı olarak görülür. Dünyayı terk etmek için önce kalbin dünyaya sevgisinden arınması gerekir:

Göñülde dutma dünya sevgüsünü
Ki yoldan iyledür ol sevgüsünü

...

Anun kim yok bekası i tibarı
Nesine aldanur 'aql ıssı bārī¹
Bırak kalbünden evvel māsivāyı
Ki terk eyle kamu hırş u hevāyı²

Sâlik çalışıp çabalayıp kalbi temizlemeye mecburdur:

Cehd it kim olasin sāfi-derün
Kim görine saña eşkâl-i birün³

Dünyayı bugün terk eden kişinin, imanı sağlamlaşmış demektir:

Şu kişi kim bugün dünyası terkdür
Yakın bilgil anuñ imanı berkdür⁴

Bu bakımdan dünyayı kalben terk etmek ibadetlerin en makbulü sayılır; ancak bu yolla gözdeki örtü kaldırılabilir:

Terk-i dünyā afdal-i t̄a'at durur
Kaşd-ı terki ahsen-i niyyet durur⁵

Hubb-ı dünyādur hicāb-ı merd-i d̄in
Terkin uran bī-gümān olur yakīn⁶

Gel iy dil bu fenādan kıl ferāgat
Ki bunuñ terki durur cāna rāhat⁷

Dünya, sevgisiz kötü huylu bir kadın gibidir:

---

1. Ahmed-i Da'î, Vasiyyet-i Nusirevan, Age.s.304.

2. Cemalî, Nasihât-nâme, yk.8a.

3. Gülşenî, Dil-Güşâ, yk.11a.

4. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Age.s.77.

5. Gülşenî, Age.yk.9a.

6. Age.yk.10a.

7. Hızrî, Ab-ı Hayât, yk.30a.

Bu dünyā bir zen-i nā-mihr ü bed-hū
Velī kendü nihandür gösterür rü¹

Dünyanın fani olduğu hatırlatılarak ondan vazgeçilmesi teşvik edilir:

Diye Allah bu dünyā-yı deniye
Kanı sende olan zevk ü beliye

...

Saňa milküm diyü da'vā idenler
Kanı sentün için kavgā idenler²

Dünya sevgisinden vazgeçirmek için bazen çok sert ifadeler kullanıldığı ve kıyamet dehşetinin hatırlatıldığı da olur:

Kıyāmet kopdı siz dünyādan el çekmez usanmazsız
Zamān-ı devr-i Mehdī'dür nüzül itmekte Rūhu'llāh³

Kıyāmet dehşetinden ay ile gün
Kararup nurları gidiser ol gün

...

Kitābet eylediler hep melekler
Kıyāmet kopıcak kopar yürekler⁴

n) Uzlet: Dünyadan el etek çekip yalnız, bir köşede ibadetle meşgul olmak şeklinde tanımlanabilen uzlet, dünyayı terk etmenin yolu sayılmıştır:

Otur bu hāne-i halvetde tenhā
Dilünde zıkr ola gönlünde Mevlā⁵

Sorarsañ nedür 'ālem içre şafā
Kılup'uzleti çekmemekdür cefā

Yaranmaz mizācına halkun tamām
Dilünden çekersin belāyı müdām⁶

---

1. Hızrî, Ab-ı Hayât, yk. 34a.

2. Cemalî, Nasihât-nâme, yk. 28a.

3. Üveysî, Nasihât Yollu Manzume, Age. s. 118.

4. Cemalî, Nasihât-nâme, yk. 26a-26b.

5. Ş. Sivasî, Gülşen-Abâd, yk. 9b.

6. Cinanî, Cilâu'l-Kulûb, yk. 70b.

o) Aşk: Mecazî ve hakiki olmak üzere her iki anlamıyla de nasihat-nâmelere konu olmuştur. Tasavvufî manzumelerde ilâhî aşk ile ilgili öğütler verilip mecazdan sakınılması yolunda tavsiyelerde bulunulmaktadır:

Görünürken saña her yirde Cemâl-i mutlak
Bir avuç âb u gülün hüsnine olma mâyil ¹

Evrenin binası aşk ve sevgi üzerine kurulmuştur:

Bu'ulviyyât u süflînün binâsı
Maḥabbet üzredür şâhum esâsı

Maḥabbetdür makâmât üzre 'âlî
Maḥabbet ehli bilür iş bu hâli ²

Aşıkın hayatı zahmet ve sıkıntı içinde geçmesine rağmen, şahlıktan kaçır, "gedâ" olmaktan çekinmez:

'Aceb hoş geçer 'âşıkun her demi
Ki görür gehî zahm u geh merhemi

Kaçır şahlıktan kalır hoş gedâ
Ümid ile dutar gedâyide câ

Elem dâmin içüp dem-â-dem yudar
Çeker acılar datlu hürrem yudar ³

ö) Adâvet (düşmanlık): Aşk kavramının zıddı olan adavet, kötüleren sıfatlardandır. Adâvetin en kötüsü de Hakk'a karşı olan adâvettir:

'Adavetdür o bâb-ı pür-ḥaşâret
Hudâ vü hem **Resûline** tamâmet

'Adâvetde budur evvel 'alâmet
Âñâ gâyet şakîl ola 'ibâdet ⁴

İnsanlara da düşmanlık etmek hoş karşılanmaz; insanlarla iyi geçinmenin yollarını aramak gerekir. Öğütler, "müdârâ" yönündedir:

İtme tekâsülde müdârâyı bil
Emgek olmazsa gerek tatlu dil ⁵

---

1. Fazlî, Pend-nâme, yk.8a.

2. Şemseddinî Sivasî, Mir'atü'l-Ahlâk, yk.154a.

3. Za'ifî, Bâñ-ı Bihist, yk.22a.

4. Sivasî, Ağa, yk.171a.

5. Emirî (Diyarbakırlı), Pend-nâme, yk.139a.

II.GENEL AHLÂKLA İLGİLİ KONULAR:

Osmanlı İmparatorluğunda temel vasıflarıyla ahlâkı belirleyen İslâm dinidir. Bu açıdan bakıldığında böyle bir bölüme gerek duyulmayabilir; ancak, bu başlık altında daha çok ferdi, olumlu ve olumsuz huylar, alışkanlıklar ve davranışların işlenmesi söz konusu olduğundan ayrı bir bölüm halinde verilmesinde yarar görülmüştür. Buna göre:

A) Kişide Bulunması Gereken Sıfatlar:

a) Kanaat (olanla yetinme): İnsan, rızıkına razı olmalı; onunla yetinmesini bilmelidir. Bu kavramla anlatılmak istenen insanın karamsarlığa düşerek, aynı zamanda hırsla da kapılıp yanlış işler yapmamasıdır. Kanaatle insan, nefsin sınırsız isteklerini yenerek dünyanın gürültü ve patırtısından kendini kurtarabilir:

Ḳanā'atde ol baht u rızḳuḡa sen
K'ezel ḥisse-i kismetüñdür gelen

...

Ḳanā'at tuvanger ider âdami
Ḥariṣe virür fakr ḥırṣ u ğamı ¹

"Kanaat tükenmez bir hazinedir." hadisi bu konuda sık sık tekrarlanır:

Gel iy genc isteyen kim yok fanâsı
Ḳanā'at it ki ayrılmaz beḳâsı ²

Kanaat aynı zamanda bir tasavvuf kavramı olarak da önemlidir:

Ḳanā'at fakr ile uş gele şimdi
Baḳâdur düşmene gör nide şimdi ³

Ḳanā'at geld'oturdu taht oldu
Ḥarāmiler hemen yollarda kaldı ⁴

Kanaat mutluluk sebebi olarak görülür:

1.Za'ifi, Bâğ-ı Bihist, yk.36b.

2.Güvahî, Pend-nâme, M.Herzgirmen Age.s.137.

3.Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, A.Gölpınarlı Age.s.15.

4.Age.s.20.

Dā'imā iy dil kanā'at pişe kıl
'Aķıbet ahvālini endişe kıl

Merd-i kāni'dür cihanda kāmķār
Ol kanā'at küşesinde nāmķār ¹

Kanaat zenginliktir:

Bulınur hod kanā'at iğre ğınā
Hırş ile dāme düşme mürġ-āsā ²

b) Sabır: Her zorluğa karşı dayanma gücü veren sabır, kişide bulunması gereken özelliklerden biridir. Sabırlı olmak insana devlet getirir; rahat ve huzur verir:

Şabır kande-y-ise eylükdür işi
Müdām āzād ider yād u bilişi

Sabırlu devleti dā'im olısar
Naşibi şabr olanlar uluyısar ³

Şabr miftāh-ı genc-i devletdür
Şabr miftāh-ı künc-i rāhatdür ⁴

Dilā şabr it irür Haķ'dan'ināyet
Erün başından olmaz dūr devlet ⁵

Sabır acıdır ama meyvası tatlıdır:

Olur gerçi şabr eylemek telh-bār
O telhün veli sonda şirini ver ⁶

Sabır, genişliğin ve rahatın anahtarıdır:

Yücelür ivmek ile ğam yapısı
Açılır şabr ile şādī kapısı ⁷

Ancak sabır, güçlü insanlarda bulunur:

Belā şabri kaviler hāletidür
Nebilerle veliler hāletidür ⁸

---

1. Emirî, Mir'âtü'l-Ebrâr, yk. 61b.

2. Şeyhülislam Karaçelebi-zāde, Gülşen-i Niyâz, yk. 66a.

3. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Age. s. 54.

4. Ş. Karaçelebi-zāde Abdulaziz, Age. yk. 66a.

5. Cemalî, Risâle-i Durub-ı Emsâl, yk. 57a.

6. Cinanî, Cilâ'ül-Kulûb, yk. 39a.

7. Güvahî, Pend-nâme, Age. s. 247.

8. Bihîştî, Hest Bihîşt, 20b.

c) Tevekkül: Kişinin elinden geleni yaptıktan sonra işi Allah'a bırakması demek olan bu kavram da nasihat-nâmelerde çok kullanılmaktadır:

Mâ-sivâ fikrini gider mutlak
Eyle her kârunda tevekkül-i Hak
Fe-huve haşbuhu buyurdu ilâh
Pes tevekkül hisârın eyle penâh ¹

d) Edeb (iyi terbiye)-Haya (utanma): İnsanda bulunması gereken bu önemli iki sıfat, hem dîni hem de ferdî yönleriyle işlenmiştir. Edeb üzere olan iki dünyada da rahat eder:

Edeb üzre olan fânî cihanda
Muzaffer oldu hem bunda hem anda ²

Hayalî olan, yani halktan utanandan, halk da utanır:
Meşeldür utanandan utanur halk
Hayâsuz olur 'âlemde olan 'alk ³

e) Sıdk (doğruluk): Bu kavram hem dîni-tasavvufî hem de ferdî bir özellik olarak konu edilmiştir:

Ger dilerseñ hâcetün ola revâ
Sıdkı iy dervîş idün gel pişvâ ⁴
Toğrılık cümlesinden yüksek üzer
Toğrılık besleyenler 'arşda gezer ⁵

f) Tevazu (alçakgönüllülük): Alçakgönüllülük, dîni-tasavvufî boyutlarının yanında toplum ilişkilerinde de önemli bir sıfattır. Tevazu hem tasavvufî hem de sosyal muhtevalı nasihat-nâmelerde üzerinde çok durulan bir konu olup Hz.Muhammed'in ahlâkının da en önemli yanıdır:

Elini kimseye öpdürmege men' eyler idi
Nerede olsa cülûs eyler idi bî-pervâ

1.Ş.Karaçelebi-zâde,Gülşen-i Niyâz,yk.65b.

2.Za'ifi,Bâğ-ı Bihîst,yk.5b.

3.Cemâli,Risâle-i Durûb-ı Emsâl,yk.54a.

4.Gülşenî,Dil-Güşâ,yk.25b.

5.Yunus Emre,Risâletü'n-Nushiyye,Age.s.103.

İnsan topraktan yaratıldığından, toprak gibi alçakgönüllü olmalı; büyüklük taslamaktan kaçınmalıdır:

Hudā çün yaratdı seni hākden
Pes üftādelük eyle iy hākī-ten

Ko serkeşlük ü hırsı ol çün emīn
Çü hākisin olma sakın āteşin ¹

Tevazu, Hz.Muhammed ile Ali'nin özelliğidir:

Tevāzu' yolu rāh-ı Murtażā'dur
Ki anuñ sāliki ol Muştafā'dur

...

Ne deñlü eyler iseñ nefsi taḥkīr
Bulasın rüz-ı ferdā anca tevkīr ²

Alçakgönüllülük yücelme sebebidir:

Tevāzu' kıl elünden gelse yüz yüz
Ki dimişler basılmaz yirdeki yüz ³

Hz.Muhammed, Allah tarafından övüldüğü, en güzel ahlāk üzere yaratıldığı gibi gayet alçakgönüllü idi :

'Ala hulqın 'azīm ile Yaradan zātuña meddāh
Ki gönlüñ gāyet alçakdı sen iken cümleden a'lā ⁴

Sufi, tevazu sahibi olan kişidir, büyüklenmez:

Sufi oldur k'ola ehl-i tevāzu'
Tekebbürlük idüp kaldurmaya baş ⁵

Kişi, dünya makamının yüce olmasından dolayı gururlanmamalı, tevazu içinde olmalıdır:

Nice kim tahtuñı eyler yüce Ḥāk
Tevāzu birle olsun gönlüñ alçak ⁶

1.Za'ifi, Bâğ-ı Bihist, yk. 26b.

2.Ş.Sivasî, Mir'atü'l-Ahlāk, yk.61a-64a.

3.Güvahî, Pend-nâme, Age.s.125.

4.Muhyüddin Kadirî, Nasihât-nâme, yk.3a.

5.Günahkâr, Nasihât-ı Günahkâr, yk.9a.

6.Ahmed-i Da'î, Vasivvet-i Nûsirevan, Age.s.305.

Aşaklıkla kanâ'at hoş yâr oldu
Ne ister isen̄ anlarda var oldu ¹

Alçakgönüllülük her zaman insana yarar bir davranış-
tır:

Tevâzu' her zamân insan işidir
Tekebbürlük belî şeytân işidir ²

g) Çalışıp Kazanmak: Kişinin geçimini sağlamak için
çalışması gerektiği vurgulanarak, köle gibi çalışıp bey gibi
yemenin zevki hatırlatılır:

Hemîşe eyle kazancuñâ sa'yi
Dürüş kul gibi işle beg gibi yi ³

Çalışan kaçan kisbe çâker gibi
Helâl olur şîr-i mâder gibi ⁴

Başlanılan işin bitirilmesi gerektir:

Ne iş kim başlasañ anı tamâm it
Ki işler yüz tuta saña tamâmet
Eyü olsun işüñ çü sen eyüsin
Eyüler her işüñ eyler eyüsin ⁵

B) Kişide Bulunmaması Gereken Sıfatlar:

a) Nifak (bozgunculuk): Arabozuculuk, toplumun hiç bir
kesiminde hoş karşılanmaz; böyle kişilerle arkadaşlık etmek
yerilir:

Gel münâfıkla eyleme sohbet
Âdem eyler mi div ile ülfet
Pek sakın sırruñı münâfıktan
Yok zarar gerçi yâr-ı sâdıkdan ⁶

---

1. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Age. s. 35.

2. Cemalî, Risâle-i Dürüb-ı Emsâl, yk. 55a.

3. Güvahî, Pend-nâme, Age. s. 157.

4. Cinânî, Cilâ'ül-Kulûb, yk. 69a.

5. Ahmed-i Da'î, Vasiyyet-i Nusirevân, Age. s. 303.

6. Ş. Karaçelebi-zâde Abdulaziz, Gülşen-i Niyâz, yk. 67a.

b) Buhl (cimrilik): İnsanda olmaması gereken sıfatlardan biridir. Buhl, birlikte hırs ve tamai da getirdiğinden, nasihat-nâmelerde her zaman kınanmıştır:

Buhl idüp itme kendüñi hâris
Olma gencür-ı hâdis ü vâris
Toğrulup geldiğinde hacet mend
Der-i lutfı yüzine eyleme sed ¹

Bahil kişi cennete giremez; çünkü cimrilik nefis-i emmarenin özelliklerinden biridir:

Resulün buyruğudur girmez iy merd
Bahil uçmaga vü tamuya cömerd ²

c) Tama (açgözlülük): Açgözlülük bir hapishanedir; kişi kapatıldı mı kurtulması zordur. Tamahkâr olanlardan dost olmaz. Bütün açgözlülüklerine rağmen dünyada, böylelerin doyduğunu gören olmamıştır:

Tama' habsine düşdüm çıkımazın
Katı berkdür dīvârı yıkımazın ³
Tama' ehlini her kim dōst sana
Kazık kakmak gibi olur samana ⁴
Cihanda görmeyiser gördüğü yok
Tama'kârūñ kimesne karnını tok ⁵

d) Kizb (yalan): İnsana yakışmayan sıfatlardan biridir. Bu bakımdan nasihat-nâmelerde yalandan sakındırmak için öğütler verilmekte, kişiler uyarılmaktadır. Yalancı, toplumda utanç içinde yaşamak zorundadır. Dilin yalandan arınması gerektir:

Dilersen görmeyesin haclet ü şerm
Yalan sözde dilüñi eyleme germ ⁶

1.Ş.Karaçelebi-zâde Abdulaziz, Gülşen-i Niyâz, yk.66b.

2.Güvahî, Pend-nâme, Age.s.226.

3.Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Age.s.13.

4.Güvahî, Age.s.111.

5.Age.s.134.

6.Age.s.216.

Hilāfuñ yoğ ise kavliñde lāf it
Hilāf-ı kavı ile olmaz hilāfet ¹

Başkalarına iftira etmek de kötü bir sıfat olup inan-
mış insana yakışmaz:

İtme bir kimseye sakın bühtān
Ki degüldür o lāyık-ı imān ²

e) İsrāf (gereksiz harcama): İsrāf, Kur'anda çeşitli
ayetlerle yasaklanmıştır:

İmdi hāruñ sen telef kılma sakın
Hak dimişdür lā-yuhibbu'l-müsrifin ³

Veli İsrāfdan dahı hāzer kıl
Esirgeyen esirgenci olur bil ⁴

f) Tûl-ı Emel (tükenmez arzu): Ölümü hatıra getirmeyecek
derecede olan arzular, hayaller tûl-ı emel olarak adlandırılır
ve nasihat-nâmelerde kınanır:

Emel oldur ki zikr itmez memâti
Bekâ -y-ile recâ eyler hayâtı
Uzak sanular eyler anda nâ-dân
Bunu fehm eylemez kim çika yalan ⁵

Tûl-ı emel, bir ham sevda olarak görülür; bunun insana
bir yarar sağlamayacağı vurgulanır:

Va'de-i ferdaya olmağıl yakın
Va'de bir sevdâ-yı hâmdur gey sakın

---

1. Ahmed-i Da'î, Vasiyyet-i Nûsirevân, Age. s. 302.

2. Ş. Karaçelebi-zâde Abdullaziz, Age. yk. 68a.

3. Şemsî, Deh-Mürq, Milli Ktp. F.B. 321, yk. 37b.

4. Gühahî, Pend-nâme, Age. s. 227.

5. Şemseddin-i Sivasî, Mir'atü'l-Ahlâk, Sül. Fatih, 2385,
yk. 18a.

Halkı iflâh eylemez sevdâ-yı hām
Nakd-i zer kāsîd kumâş mâlî harām ¹

g) Haset (kıskançlık): Başkalarının sahip olduklarını kıskanmak, kıskanana sürekli bir acı verir. Bu bakımdan haset hiç bir zaman iyi karşılanmaz:

Eger diñler isen diyem nasîhat
Hasedle hıkkdan sakın be-gâyet
...

Hasūd bir kişidür dâ'im o rencūr
Vücüdü sağ iken renc ile makhūr ²

"El-hasūd lā-yesud" (hasetçi onmaz) sözü de bu huyun kötülüğü hakkında kullanılır:

Pendümi gūş kıl hasūd olma
Mazhar-ı sırr-ı lā-yesūd olma ³

h) Gıybet (başkalarını çekiştirmek): İslâmiyetin çirkin gördüğü sıfatlardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de şiddetle kınanan bu huy, Nasihat-nâmelerde de çok işlenmiştir:

Niçe yirsiz didi kardaşuñızı
Sever misiz yimek yoldaşuñızı ⁴

Gıybet, kişinin ağızında "hayız" olarak kabul edilir. Gıybetçi Allah'ın rahmetinden mahrum kalır. Bu yüzden de yasaklanmıştır:

Kişinüñ hayzıdur ağızında gıybet
Ki gıybet söyleyen bulmaya rahmet

Eger var ise aklüñ gıybeti ko
Ki gıybet koyanuñ haznesi tolu ⁵

Gıybet ile anda sen açma dehen
Bes müfid olandan eyle sen suhan ⁶

1.Şemsî, Deh-Mürq, Milli Ktp.F.B.321,yk.37b.

2.Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Age.s.60.

3.Ş.Karaçelebi-zâde Abdulaziz, Gülşen-i Niyâz,yk.67b.

4.Cemalî, Nasihat-nâme, Risâle-i Durub-ı Emsâl, Sül.Rşd. 593/5.yk.30b. Kur'an, Hucurat Suresi ayet 12.

5.Yunus Emre, Age.s.87.

6.Emirî, Mir'atü'l-Ehrâr, Nuruosmaniye Ktp.2584/2,yk.66a.

1) Başkalarını Kınama: Başkalarının kusurlarını araştırmak ve bunlarla alay etmek iyi karşılanmaz. İnsan önce kendi kusurunu görmeli, başkasının kötülükleriyle vakit geçirmemelidir:

Özünü ırlamaz ayruğı sınar
Ki toğrı kim var ise anı kınar ¹
Ko ayruklar sözini sen seni güt
Kınama kimseyi sen işit öğüt ²

Başkalarının ne aybını araştır, ne de söylediklerine kulak ver; sana başkasının eksiklerini söyleyenler, yarın seninkini de söylemekten çekinmezler. Bunun için kimseyi kötüleme, insanlarla iyi geçinmeye çalış:

Zemmine sen hiç kesün eyleme meyl
Görmeyeler tā seni mişl-i habıl ³

Bu konuda yapılması gereken, görülen kusuru, aybı örtmektir:

Mesāvī idüp urma cānuña ot
Gözünle gör etegünle hemān ört ⁴

i) Gadab (öfke-kızgınlık): Gadab her zaman insana zarar veren ve müstümāna yakışmayan bir sıfat olup ilacı sabırdır:

Boşu kinde-y-ise imānı gider
İman gerek ise varını gider
...

Boşu işi heman küfr ü dālaldur
Ne'uzu bi'llāh ol ayruksı haldur ⁵

Gadab vaktinde gey şabr it halīm ol
Hakikatde şabūr oldur halīm ol ⁶

---

1. Yunus Emre, Age. s. 42-43.

2. Age. s. 98.

3. Emiri (Diyarbakırlı), Age. yk. 139a.

4. Güvâhî, Age. s. 220.

5. Yunus Emre, Age. s. 40.

6. Ahmed-i Dâ'î, Age. s. 304 (Bu beyitte kafiye yoktur.)

j) Kin GütmeK: İnsanlara kin beslemek hem dinî hem de sosyal bakımdan sevilmeyen bir durumdur. İnsanlara, develer gibi kin tutmak yakışmaz. Kin tutmak, hadisce de kötülenmiştir:

Bunı can gūşına gel gūşvār it
Hadīs-i Mustafā'dur üstüvār it
Sakin üstür misāli tutmağıl kin
Ki bir kalbe sığışmaz kin ile dīn ¹
Dilde neyler şütr gibi kīne
Eyle taḥīr kīneden sīne
İtmesün düşmenün ğamı seni şād
İçilür neybet ile cām-ı murād ²

k) Gurur (böbürlenme): Nasihat-nâmelerde çok işlenen bir konu olup dinî açıdan hiç hoş görülmez. Gurur, toplumsal açıdan da iyi görülemeyen bir davranıştır. Kendini beğenmişlik her bakımdan kınanan bir huydur:

Begenme gel seni ayruk düşesin
Kalup der-mānde'uch ile kalasın ³
Şeytan, gurur yüzünden cennetten atılmıştır:
Tariķında sakın kibr olmasın sed
Azāzil lābüd oldu kibr ile red ⁴
Bulıcak 'izz-i devletde kemālin
Gurūr itmeye fikr ide zevālin ⁵
Gurūr u kibr şeytāni şıfatdur
Odur ādem ki ehl-i meskenetdür ⁶
Girre olma ger bulasın 'izz ü cāh
Şakir ol kim dahı ertura ilāh ⁷

---

1. Cemâli, Risâle-i Durûb-ı Emsâl, yk.58a.

2. Ş. Karaçelebi-zâde Abdülaziz, Gülşen-i Niyâz, yk.67b.

3. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye, Age.s.22.

4. Hızri, Ab-ı Hayât, yk.73a.

5. Güvahi, Pend-nâme, Age.s.106.

6. Age.s.104.

7. İbrahim Gülşeni, Pend-nâme, yk.20a.

Sakın el virse fırsat olma mağrūr
Zevālidur kanatlansa heman mūr ¹

l) Kat-ı Rahm (akrabalarla ilişkiyi kesmek): Yakınları ile ilişkiyi kesmek kişiyi. Allah'ın rahmetinden mahrum bırakır:

Kaṭ-ı rahm eylemekden eyle ḥazer
Yohsa ol rişte-i cihātı keser

Sıla-i rahm emr-i lāzımdur
Nik-bahtān aña mülāzımdır ²

m) Kat-ı Rızık (başkalarının rızıkına mani olmak): Başkasının ekmeyiğle oynamak, geçimine engel olmaktan Allah hoşnut olmaz:

Pek sakın kaṭ-ı rızka olma sebep
Ka'il olmaz o vaż'a Ḥazret-i Rab ³

n) Atalarla Övünme: Övünmenin her türlüğü gibi bu huy da nasihat-nâmelerde verilmiştir:

Ceddün ile eyleme fahr el-ḥazer
Sa'ı ile sen nāmüni it şöhre-ver ⁴

III.SOSYAL HAYATLA İLGİLİ KONULAR

Bu bölümde kişisel olmakla birlikte daha çok topluma yönelik davranış ve huyların incelenmesi uygun görülmüştür. Çünkü bu bölümde ele alınan konular, insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla yapılan öğütleri ihtiva etmektedir; bu yönüyle de ferdi olan karakter özelliklerinden ayrılmaktadır. Bu bölümde şu konular işlenmiştir:

a) Konuşma: Toplum içinde söz söyleme ve gerektiğinde dilini tutma konusunda eskiden beri bir çok öğüt söylenegelmıştır. Kutadgu Bilig'den bu yana nasihat-nâmelerde bu konu üzerinde hassasiyetle durulmaktadır:

1.Cemali,Risâle-i Durub-ı Emsâl,yk.55a.

2.Ş.Karaçelebi-zâde Abdulaziz,Gülşen-i Niyâz,yk.67b.

3.Age.yk.67b.

4.Emiri (Diyarbakırlı),Nasihat-nâme,yk.3b.

ukuşka biligke bu tılmaçı til
yaruttacı erni yorık tilni bil

kişig til ağırlar bulur kut kişi
kişig til uçuzlar barır er başı ¹

"Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydın-
latan fasih dilin kıymetini bil.

İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur;
insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gi-
der." ²

İnsanlarla konuşurken onları incitici bir dil kullan-
mamalı, yavaş ve düşünerek konuşmalıdır:

Her şahşa luţf-ı táb^f u te'enniyle vir cevâb
Tâ kim irişmeye saña nuţkuñdan iztirâb

Söz gendüminüñ ağır olupdur degirmeni
İri öğütme cehd it anı mişl-i âsiyâb ³

İnsan, her zaman doğru sözden hoşlanmaz:

Gerçi hak söz acı gelür câhile
Lîk tatludur şekerden âkile ⁴

Kötü sözler insanın başına çok belâ ve felâketler ge-
tirebilir:

Gelür kem sözle başa çok belâlar
Savar ma'kûl söz niçe kazâlar ⁵

Şu yirde kim gelür sözden melâlet
O yirde dilüni söyletme lâl it ⁶

b) Evlilik: İnsan neslinin devamı için önemli olan bu
sosyal kurumla ilgili bir çok konu vardır. Evliliğe ilk adım,
çocuk, evlenecek kişilerin durumu ve evlilik çağı hakkında
nasihat-nâmelerde pek çok konu işlenmiştir.

---

1. Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Biliq, s.33.

2. Age. (Çeviri), s.23.

3. Meşâmî, Pend-nâme.

4. İbrahim Gülşenî, Pend-nâme, bk. 20a.

5. Güvahî, Age. s.210.

6. Ahmed-i Da'î, Vasiyyet-i Nusirevân, Age. s.303.

Nasihat-nâmelerde kızları erken evlendirme eğilimi görülmektedir. Bu, biraz da ahlâkî bazı endişelerden ileri gelmektedir:

İñen hoşdur çıkarmak kızı irde
Yedi yaşında yâ erde ya yirde ¹

Evlenilecek kızın soyunun sopunun araştırılması tavsiye edilir:

Kız u ger tul alur oldukda hüyin
Dilerseñ bilesin sor izle soyin ²

Evlilikte amaç daha çok çocuk sahibi olmaktır:

Olmaya bir nahl ki tā mive-dār
Serv de olsa olamaz pāyidār ³

Erkekler söz konusu olduğu zaman erken evlenme tavsiye edilmez:

Eyleme tezvıce sakın tiz heves
Soñra bulunmaz saña feryād-res ⁴

Evlilik, toplumdaki ahlâkî çöküntüyü durdurma işlevini üstlendiğinden teşvik edilirken, evlilik dışı ilişkilere kesinlikle hoşgörü ile bakılmaz:

Kaçan şehvet kapısı olsa meftūh
Gelür cünd-i şekā mağlūb olur rūh ⁵

Cihād seyfiyle ya'ni nefsi öldür
'Adūyı hor idüp bu rūhı güldür ⁶

Bazı nasihat-nâmelerde cinsel sapmalara da geniş yer ayrılır; bu ahlâk dışı eğilim şiddetle kınanarak çeşitli örnekler verilir. Askerî'nin Pend-nâme'si bu türden bir eser olup tamamı bu konudaki uyarı ve öğütlerden oluşmuştur:

---

1. Güvahî, Pend-nâme, Age. s. 176

2. Age. s. 192.

3. Emirî (Diyarbakırlı), Nasihat-nâme, 140a.

4. Age. yk. 140a.

5. Ş. Sivâsî, Mir'atü'l-Ahlâk, yk. 57a.

6. Age. yk. 58a.

Hüb-rûlarla itthâd itme
Meylûni anlara ziyâd itme

...

Hizlerden hazer gerek muhkem
'Aşıka çok geçer bular fendi ¹

c) Çocuk Eğitimi: Bir çok nasihat-nâmede çocuk eğitimi üzerinde durulmuştur. Hatta bazı nasihat-nâmeler özellikle bu konuyu işlemiştir. Ahmed-i Da'î'nin, Diyarbakırlı Emiri'nin eserleri çocukları eğitmek amacıyla yazılmıştır. Çocuk eğitimi konusunda en çok üzerinde durulan husus, çocuğun "hayâ" duygusu kazanması, edebli olması ve ilim öğrenmesidir:

Terbiyet it oğluña görklü edeb
Kim edebden yig degül māl u neseb

Oğlanı pirlere akrân eyleme
Od ile su yar kırakına koma

...

Yükin ağır itme tiz usanmasın
Şöyle öğret 'ilmi içüp kanmasun ²

Edeblü kıl 'ayâlûn virmegil yüz
Sakın kundaktan itme anı kutsuz

...

Veli üstâda vir sen dögemezsin
Bıçak kesmez sapın hem sögemezsin ³

Görülüyor ki eğitim anlayışında, çocukların büyüklerle arkadaş olmaması gibi günümüzde de geçerli öğütler bulunmaktadır. Eğitimden ne anlaşıldığı Za'ifi'nin aşağıdaki beyitlerinden öğrenilebilir:

Nedür terbiyet-i 'ilm-âmüz u kesb
Degül gūy u çevgān u meydān ü esb

Çü hem-hānesin nefis-i düşmenle sen
Kaçan yād cengin ide böyle ten

...

Özün çüp-ı pend ile darb it her an
Ser-i merdüme urma gürz-i girān

1. Askerî, Pend-nâme, yk. 84b-89b.

2. Mevlânâ Eşref, Nasihât-nâme, yk. 18b-20a.

3. Nivahî, Ağa, s. 171.

Sözi hūş ile diye ādem gerek
Ve illā behāyim-veş epsem gerek ¹

d) Adalet: Adalet ve zulüm konusuna her ne kadar siyaset-nâmelerin konusuna girmekteyse de bir çok nasihat-nâmede de yer almıştır. Çünkü toplumun dertlerini işlerken ister istemez bu konu ortaya çıkmaktadır. Zulmün sonu her zaman pişmanlıktır; mazlumu incitmek gerekir. Zulüm etmemek için kanunları herkese aynı şekilde uygulamak lâzımdır. Dünya ancak adaletle güvenli bir hale gelebilir. Bu konuyu işleyen bazı beyitleri örnek olarak veriyorum:

Mazlūmı incitmegil zālīm diyü
Tā yarın görmeyesin korku kayu ²

Pā'ıyyetde yürüt düpdüz yasağı
Ki tā güç itmeye sayru ta sağı ³

Saňa benden yana Hāk'dan naşihat
Cihānı 'adl ile dārü'l-emān it ⁴

'Adlden çevirme yüzün iy püser
Ki bu halk elünden çevirmeye ser ⁵

Padişahken zulmedenler, ahirette birer dilenci durumuna düşebilirler:

Eger pādişāhlıkda cevr idesin
Bu şehlük sonunda gedā gidesin

Süridür re'āyā vü çopan şāh
Re'āyāyı incitme mikdār-ı gāh ⁶

1.Za'iffi, Bâğ-ı Bihışt, yk.38b-39b.

2.Mevlanâ Eşref, Nasihat-nâme, yk.10b.

3.Ahmed-i Da'f, Age.s.306.

4.Age.s.301.

5.Za'iffi, Age.s.5a.

6.Age.s.10a.

e) Sehâ (cömertlik): Ferdî özelliklerin önemlilerinden biri olan "sehâ", daha çok sosyal boyutlarıyla konu edilmektedir. Cömertlik, cennetin kapılarını açar; cehennemın kapısını da kapatır. Cehennem ateşine karşı en iyi siper cömertliktir:

Sehâ kıl çünkü ebvâb-ı Na'îm'i
Sahî açar gider reyb-i sakîmi ¹
Kimün tab'ında kim rāsîh ola cūd
Firāk odına yakmaz anı ma'būd ²

Cömertlik, kişiye geçici dünyanın fakirlik zahmetini çektirmez; bu sıfatla anılan müslümana ne mutlu !

Eger taze cevândur eger pîr
Fenânun fakrı itmez aña te'sîr
Zihî devlet ki bir merd-i müselmân
Bula ol vaşf ile'âlemde unvân
İrüp rüz-ı ecel itdükde rihlet
Sehâ anun komaz kalbinde haşret ³

Cömertlik yerinde ve uygun kişilere yapılmalıdır. Düşmüşlere karşı yapılan cömertlik bir anlam ifade edebilir:

Sehâ vü himmet aña pişe ola
Hemişe himmeti düşmişe ola ⁴

Cömertlik, ihsan, yani bağışlama ile birliktedir. Cömert kişi, yardıma muhtaç olanlara bağışta bulunmalı. Bu sıfatla bezenen, Peygamber'in yolunu tutmuş olur:

Kerem olur ahlâkı şol serverün
Ki sîretlerin duta Peygamber'ün

...

Yimekdense yarın kişinün zeni
Ko yisün bu gün yig erenler anı ⁵

---

1. Cemalî, Risâle-i Durub-ı Emsâl, yk.56a.

2. Bihiştî, Hest Bihîst, yk.12a.

3. Age. yk.12a.

4. Güvahi, Age. s.106.

5. Za'ifî, Bâğ-ı Bihîst, yk.15b.

f) İyilik Etmek: Ferdin diğer insanlarla ilişkilerinde iyiliği temel alması; elinden geldiğince iyiliğe teşvik etmesi; iyilik yaparken karşılık beklememesi; mümkün olduğu kadar her konuda muhtaçlara yardımcı olması, bu bölümde işlenen belli başlı öğütler arasındadır:

İdersen̄ düpdüz eyle luḫ u ihsān
Gözet miḫdārını ger ḫāṣ u ger 'ām ¹

Sen eylük it suya sal kim eyüdü
Zirā eylük iden bulmuş eyüdür ²

İyilik konusu, doğruyu, gerçeği söylemeyi de içerir ki-
mi zaman:

Geh elünle gah dilünle di ḫākı
Bāri olmaz ise gönlünde kakı

Emr-i ma' ruf ol durur kim ḫākka ḫāk ³
Diyetin ger yir isen̄ de yüz çomak

İyilik etmek konusunda atasözlerinden çokça yararlanı-
lır: "İyilik yap, denize at; balık bilmezse Halik bilir." ata-
sözü, şöyle ifade edilmiştir:

Sen eyle suya at eylügi 'āşık
Balık bilmezse bilür anı Hālik ⁴

İyilik dünya mutluluğunun da sebebidir:

Ger dilersen̄ kim olasin baḫtiyār
İhtiyār it eylügi iy ihtiyār ⁵

Güler yüzlü, tatlı sözlü olmak da bir iyiliktir:

İy dil-i āşüfte ol merd-i nikū
ḫalk içinde yād olan sen ḫande-rū

Kim ki ḫalk içinde nikū-kār ola
ḫulk ile ol zübde-i ahyār ola ⁶

---

1. Ahmed-i Dâ'î, Age. s. 305.

2. Age. s. 303.

3. Mevlânâ Eşref, Nasihât-nâme, yk. 8b-9a.

4. Gevahî, Age. s. 242.

5. Gülşenî, Dil-Güşâ, yk. 14a.

6. Emirî, Mir'atü'l-Ebrâr, yk. 52a.

Bazen iyiliğe karşı kötülük yapıldığı da nasihat-nâmelerde göz ardı edilmez; bu noktaya da dikkat çekilir:

Kime eyelüğe sa'ıy itdüñse candan
Yamanlıklar görürsin soñ uc andan

Atalar sözidür bu ne kaçarsın
Büyüt kargāyı gözünü çıkarsın ¹

g) Komşu Hakkı: Komşu hakkına saygı göstermek toplum huzurunun temelidir. Kurt bile komşusunun koyununu yemez:

Yimez koñşı koyının kurt meşeldür
Sen incitme anı inen güzeldür ²

Komşu hakkı, Tanrı hakkı olarak görülür:

Sakin koñşı hakkında olma gāfil
Ki koñşı hakkı Tanrı hakkıdır bil ³

h) İstişare Etmek (akıl danışmak): Bir işe kalkışmadan önce, o işin erbabıyla akıl danışmak, alınan tavsiyeler doğrultusunda hareket etmek, bu konuda yer alan öğütler cümlesindedir:

Düşe ger başuna bir kār-ı müşkil
Anı bir hurde-dānla meşveret kıl ⁴

Meşveretsüz bir işe itme şürūc
Ehl-i tecbir ü rāye eyle rücu ⁵

Nefsin kötülüklerinden korunmak için de "meşâyih" sohbetinde bulunma tavsiye edilir:

Meşâyih sohbetinden olmağıl dūr
Olasın tā ki nefstün üzre mansūr ⁶

Başkalarıyla istişare etmek akli ön plana çıkarmaktadır. Bu yüzden nasihat-nâmelerde akıl oldukça önemli bir yer tutar:

1.Cemalî,Risâle-i Durub-ı Emsâl,yk.52a.

2.Cemalî,Age.yk.52a.

3.Güvahî,Age.s.160.

4.Cemalî,Age.yk.54b.

5.Ş.Karaçelebi-zâde Abdulaziz,Gülşen-i Niyâz,yk.68a.

6.Hızrî,Ab-ı Hayât,yk.94a.

Eger devlet gerekse 'aqla danış
Mürebisüz ileri varmaya iş¹

Meşverete o kadar önem verilir ki, hiç kimse yoksa,
"börk" le istişare etmek, yani kendi kendine danışmak tavsiye
edilir:

Tanışukuñ yoğ ise olma 'āmil
Yanuña borküñi ko meşveret kıl²

Bir işe girişmeden önce enine boyuna düşünüp gerekli
tedbirleri almak şarttır:

Nice sayd oldı görüñ al ile şir
Gerek düdür her işde rāy u tedbir³

Re'y ve tedbir akıl ile olur. Akıl, adil büyük bir ki-
şidir:

'Aql 'adl issı bir ulu kişidür
Meded itmek saña anuñ işidür⁴

Akıl, kişinin yolunu aydınlatan bir meşaleye benzetilir:

'Aql saña geldi bali gün gerāğ
'Aql ile kıl sen de yolunda yarağ⁵

1) Kötü kişilerle Arkadaşlık Etmemek: kötülerle düşüp
kalkmak insana zarar verir. Bu yüzden böyleleriyle arkadaşlık
etmek tavsiye edilmez:

Menāhī ehliyile olma hem-dem
Getürür şohbet-i tāğī dile gam⁶

Kişiyi irgürür bulmaz meserret
Yaramazlara yakınlık mazarrat⁷

Kötü kişilerin sözleri dinlenmemelidir:

Bed-nihāduñ diñleme aślā sözün
Görmemek evlādur anuñ hem yüzün⁸

1.Yunus Emre, Age.s.36.

2.Güvahî, Age.s.119.

3.Age.s.141.

4.Yunus Emre, Age.s.31.

5.Emirî, Gülşen-i Ebrâr, yk.26b.

6.Fızrî, Ab-ı Hayât, yk.94a.

7.Güvahî, Age.s.118.

8.Emirî, Nir'atü'l-Ebrâr, yk.59a.

Ülfet-i nâ-dandan eyle ihtiraz
Serv gibi eyle seni ser-firaz ¹

i) Davetsiz Bir Yere Gitmemek: Bir yere davet edilme-
den gitmek nasihat-nâmelerde kınanmıştır:

Okınmaduk yire varma hâzer kıl
Ki kavulsuz giren haksuz çıkar bil ²

Bunun yanında bir yere çok girip çıkmak da hoş karşı-
lanmaz:

Gitme hâzer bir yire çok nâ-maḥal
Meclis-i aḥbāba virürsin kesel ³

j) Sözünde Durma: Verilen sözün mutlaka tutulması gere-
ği vurgulanır; söz, ödenmesi gereken bir borç olarak kabul e-
dilir:

Kime kim va'de kılsañ kıl vefāsın
Dimestünler gönülden bi-vefāsın ⁴

k) Büyük Kişilerin Düşmanlığından Sakınmak: Büyüklerin
(devlet adamlarının vb.) düşmanlığını kazanmak kişiyi alçattı-
ğı gibi bir çok zor durumlara da düşürür:

Uluyı ḥaşm idinen aḥḳar olur
Aḡır basdukda yeggi kalkar olur ⁵

Sakin imdi ululardan ḳarındaḡ
Olaruñ emrine egmek gerek baḡ ⁶

Bu cümleden olarak intikam duygusu da hoş görülmez:

Savaḡa girme yañılup öc ile
Sakin olmaz bahādirlik güc ile ⁷

1.Emirî (Diyarbakırlı), Nasihat-nâme, yk.139b.

2.Güvahî, Age.s.188.

3.Emirî (Diyarbakırlı), Age.yk.3b (Millet Ktp.Mzm,860).

4.Ahmed-i Da'î, Age.s.305.

5.Güvahî, Age.s.112.

6.Age.s.143.

7.Age.s.143.

1) Rüşvet: Bu toplumsal hastalık en çok kınanan davranışlardandır:

Māl-ı rişvet yimezin kıldun hāzer
Ger olursa armağan ola meger ¹

Halka rişvetle kılursın ma'mele
Kavl-i zā'f ile virürsin mes'ele ²

İşitmedün mi rişvet kapudan şād
Giricek bacadan gam-gin çıkar dād ³

Ulularun dahi şimdi murādı
Hemin rişvet anılmaz cennet adı ⁴

m) Sırrını Saklamak: Kişinin sırrını saklaması tavsiye edilir. Sırrını gizleyen pişman olmaz:

Gizleyen rāzı peşimān olmadı
Didügi sözden perişān olmadı ⁵

n) Dostluk: Nasihat-nâmelerde dostlukla ilgili öğütlere de yer verilir:

Gerekdür dōstluk uzun u ince
Hemin üzülmēsün sa'yy it ölince ⁶

o) Ticaret: Ticaret konusunda, kişinin gittiği şehrin çarşı ve pazarını gezdikten sonra istediklerini alması yolunda öğütler verilir:

Kıymetin evvel varup sormak gerek
Kim satun alur gibi görmek gerek ⁷

ö) Müdarâ (düşmanla iyi geçinme): Düşmanla savaştan çok iyi geçinmek öğütlenir. Bu konuda Hz.Muhammed'den örnekler verilir. Konu ile ilgili bir örnek:

1.Şemsî,Deh-Mürq,yk.32b.

2.Age.yk.33a.

3.Güvahî,Age.s.100.

4.Age.s.105.

5.Gülşenî,Dil-Güşâ,yk.20a.

6.Age.yk.20a.

7.Şemsî,Deh-Mürq,yk.37b.

'Adū-y-ile işde müdārā gerek
Müdārā olur cengden yigrek ¹

p) İzzet (değer, yücelik):

Milk-i ma'ni'de bulanlar serveri
'İzzet ile feth idüpdür. ol deri ²

r) **İyi Ad Bırakma:** Dünyada iyi bir ün yapmak, nasihat-nâmelerde verilen öğütler arasındadır:

Cihanda adı olan işler işi
Adı olmazsa degmez pūla kişi ³

s) Giyim Kuşam:

Başuñ altına koma şalvaruñı
Otururken sarma hem destāruñı ⁴

Dişüñ ile kesme hergiz rişüñi
Dırnağūñla oynama hem dişüñi ⁵

Nasihat-nâmelerde denilebilir ki hayatta yer alan, önemli-önemsiz her konuya yer verilmiştir. Yemek içmek adâbı ile giyim kuşam ve yürüme adâbından bütün görgü kurallarına kadar her şey nasihat-nâmelerde işlenmiştir. Bütün bunlara ayrı ayrı yer vererek konuyu uzatmak doğru olmaz. Çünkü, bazı nasihat-nâmelerde her beyit ayrı bir konuda öğüt vermiştir. Bilhassa kısa manzumelerde her beyitte ayrı bir konu işlenmiştir. Bunların hepsine değinmek ve örnekler vermek mümkün değildir.

---

1. Za'ifi, Bâğ-ı Bihışt, yk.14a.

2. Emirî, Mir'atü'l-Ebrâr, yk.52b.

3. Güvahî, Age. s.148.

4. Azmî, Pend-nâme, yk.75a.

5. Azmî, Age. yk.75a.

IV. NASİHAT-NÂMELERDE İLİM KONUSU

Kur'ân-ı Kerim'in ilk emirinin "oku" olması ve Hz. Muhammed'in ilmi teşvik edici birçok hadis-i şerifi, nasihat-nâmelerde bu konuya geniş yer ayrılmasına sebep olmuştur. İlim konusunda verilen öğütler, ilmin felsefesini yapmaktan çok doğrudan ilmi öğrenmeye teşvik edici mahiyettedir. İlim, din ilimleri ve fen ilimleri olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak nasihat-nâmelerde genellikle ilim deyince akla din ilimleri gelir. İlim, her zaman kendisine zıt bir kavram olan "cehl" ile birlikte kullanılır. İlim ahiret mutluluğunun bir sebebidir:

Dağ-ı ebvâb-ı ferâdis-i 'ulûm eyle müdâm
ادخلواها سلام¹ diyeler bir gün ola

Cehalet küfre götürücü bir sebep olarak değerlendirilir:

Gör sevâd ile beyâzından eşedd-i akreb
جهل الى الكفر² haber virdi Şeh-i ev-ednâ

"Alimin uykusu, cahilin ibadetinden hayırlıdır." hadisi ilim konusunda sık sık tekrarlanır:

Nevm-i 'âlim yig ola câhilûn ahyâsından
Ne revâdur aña sa'y itmeyesin şubh u mesâ³

"Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz." hadisi de nasihat-nâmelerde çok geçmektedir:

اطلبوا العلم من المهد الى المخد
Taleb-i 'ilmün ider saña vücûbın inhâ⁴

Tasavvufî nasihat-nâmelerde ise ilimden amaç daha çok "irfan" dır:

Cehl ile hayf degül mi ola 'ömrün zâyi'
An o vakti k'olasın cehlün için hür u hacil
Çünkü "nefsini bilen Hak'ı bilür" didi Resûl
Ne için bilmege sa'y itmeyesin iy câhil⁵

1. Adnî Recep Dede, Pend-nâme, yk. lb.

2. Age. yk. lb.

3. Age. yk. 2a.

4. Age. yk. 2a.

5. Pazlı, Pend-nâme, yk. 9a.

Ma'ânîdür hakikat Ab-ı hayvân
İç andan olasıñ hem ehl-i 'irfân

...

Kişi kim cāhil ola ma'niden dūr
Kalupdur gūyiye zulmetde pūr-nūr ¹

Pend-nâmelerde söz konusu edilen ilim dalları şüphesiz, medreselerde okutulanlardır. Bu noktadan yola çıkarak biz de ilim dallarını medreselerde olduğu gibi ikiye ayıracağız:

A. 'Ālî (Nakli) İLİMLER

B. ĀLÎ (Alet) İLİMLERİ

A. 'ĀLÎ İLİMLER: Bu başlık altında daha çok dinî ilimler olan Tefsir, Hâdis, Fıkıh, Usul-ı Fıkıh ve Tasavvuf üzerinde durulacaktır:

a) Tefsir: Kur'an-ı Kerim'i yorumlama ilmi olan tefsir, bütün ilimlerin başı olarak kabul edilir. Bu ilmi öğrenmek farz-ı kifâyedir, yani bazı kişilerin öğrenmesi yeterli sayılır:

Re'sidür dir 'ulūmūñ 'ilm-i tefsir
Budur farz-ı kifâye itme takşir

...

Kebîr'inde yazar Fahr-i müfessir
Tefâsire çalış olma makâsir ²

b) Hâdis: Hz. Muhammed'in sözlerini okuma, yorumlama ilmidir. Bu ilim iki dünya saadetine vesiledir; öğrenilmesi gerekir. Bunun için de Sahih-i Müslim, Sahih-i Buhârî vb. diğer muteber hâdis kitaplarının okunması tavsiye edilir:

Ehâdis-i Resûlu'llâh'a meşgûl
Olan oldı iki dünyâda makbûl

...

Kütüblerden essahı kavlı-ı Barî
Essahı sonra Müslim'le Buhârî

Maşâbih u Meşârik bil ki Mişkât
Bu esmâya 'aceb enseb müsemmât ³

---

1. Hızrî, Ab-ı Hayât, yk. 67b.

2. İshâk Fızaî, Nazmu'l-Ulûm, yk. 102b.

3. Açe, yk. 100a.

c) Fıkıh: İbadet, muamelât ve cezalarla ilgili konuları içeren fıkıh, İslâm hukuku anlamına gelmektedir. Bu ilim de okunup öğrenilmesi gerekenlerdendir:

Netice 'ilm-i fıkıhı iltizâm it
Le'âli silk-i nazma intizâm it ¹

d) Usul-ı Fıkıh: Fıkıha ait bilgilerin esas ve dayanağı olan şer'î hükümler, mufassal, muayyen ve müşahhas delil ve hikmetleri ile usul-ı fıkıh kaideleri ile meydana çıkarılır:²

Usul-ı fıkıhdur farz-ı kifāye
Bilür hâsiyyetin ehl-i dirāye ³

e) Tasavvuf: Aşağıdaki beyitlerde bir çeşit tanım da yapıldığından beyitleri vermekle yetinilmiştir:

Tasavvufdur rezâ'ilden tahallî
Şifât-ı marziyye birle tahallî
Tevekküldür rızâ zühd ü ta'effüf
Hakikatde budur 'ilm-i tasavvuf

Tasavvuf Haq yolundan çıkmamakdur ⁴
Tasavvuf hükm-i şer'î yıkmamakdur

B. ALİ (Alet) İLİMLERİ: Kelam, Mantık, Belağat, Lugat, Sarf, Nahiv, Hendese, Hesap, Hey'et, Felsefe, Tarih ve Coğrafya gibi ilimler bu başlık altında incelenmiştir. Yukarıda anlatılan Nakli ilimler'i anlayabilmek, ayrıca hayata yararlı bilgileri edinmek için bu ilimleri öğrenmek gerekmektedir:

a) Tecvid: Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunması için bu ilmin öğrenilmesi gerektir:

Edâ-i farzı it ol sen mücevvid
Mukâşşırlar olur vechin müsevvid ⁵

---

1. İshak Rızâî, Nazmu'l-Ulûm, yk.100a.

2. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teskilatı Ankara 1984, s.22.

3. İshak Rızâî, Nazmu'l-Ulûm, yk.104b.

4. Age. yk.100a+100b.

5. Age. yk.99a.

b) Sarf ve Nahiv: Ali ilimleri öğrenmenin temel şartlarından biri Arap dilinin gramerini, cümle yapısını bilmektir:

‘Ulüm-ı sarf ü nahve it ri‘āye
Bunuñ emsālīdür farz-ı kifāye ¹

c) Lugāt : ilmin öğrenilmesi için bu ilme ihtiyaç vardır:

Buyurmuş rāğīb-ı Fahr-ı fezā’ıl
Tarīk-i ‘ilmdür sâhib-menâzil
Menâzilden luğat ewvelki menzil
Bu sözde müttefik ehl-i fezā’ıl ²

d) Kelâm: Allah'ın varlığını ve birliğini, bununla ilgili dinî konuları akıl ve mantık yoluyla çözmeye çalışan ilim; bir çeşit İslâm felsefesidir. Bu ilmin öğrenilmesi "farz-ı ayn" olarak görülür:

Bu ‘ilmür̃ farz-ı ‘ayn olması azher
Güneşden her kese iy mäh-ı enver
Fakīrür̃ farz-ı ‘ayn ile murādı
Bu fende ehl-i sünnet i‘tikādı ³

e) Tarih ve Siyer: Bu iki ilim, bir yandan İslâm tarihini ve Hz.Muhammed'in hayatını, diğer yandan da dünya tarihini bilmek gibi erdemleri kazandırdığından çok önemlidir:

Olursın fāyık-ı her bir mu‘asır
Tevārih̃ ü siyerde olma kāsır ⁴

f) Mantık: Bu ilmin öğrenilmesi bütün İslâm âlimleri tarafından tavsiye ve teşvik edilmiştir:

Olur gūyā bakan feth-i mübîn'e
Bu mantıķ ‘ilmi lâzım ‘ilm-i dīne
...

1.İshak Pızaî, Age.yk.103a.

2.Age.yk.103b.

3.Age.yk.99a.

4.Age.yk.103a.

Ġazālī İbni Hācib Fahr-i Rāzī
Bu fenni medḥ ile keşf itdi rāzı ¹

g) Adâb İlmî: Terbiye ve görgü kurallarının öğretildiği bu ilim dalı üzerinde nasihat-nâmeler önemle durmaktadır:

Ne dîrsüz 'ilm-i ādāba 'aceb siz
Bu 'ilme cāhil olmaz mı edepsüz ²

h) Ma'ānî: Sözüñ mukteza-yı hale mutabakatını bildiren ilimdir. Belāğat ilminin üç dalından biri olan ma'ānî ilmine nasihat-nâmelerde önem verilmiştir:

Ma'ānî 'ilmidür farz-ı kifāye
Degül pūşide ihvān-ı safāya
Mühimmatūñ ehemmidür ma'ānî
Belāğat bābı i'cāzūñ beyānı ³

ı) Aruz, Kafiye, Hatt, İnşa ve Şiir: Hepsi de birbirleriyle ilgili olan bu ilimler konusunda şu görüşler belirtilmiştir:

'Arūz u kâfiye 'ilm-i mu'ammā
Dahı karāz-ı şîr u 'ilm-i inşā
Bunuñ emsāli 'ilm-i hatt u eş'ār
Nedür dîne zarar iy baḥr-i efkār
Belī bihūde hicv-i nā-sezādan
Sakın eyle ḥazer rüz-ı cezādan
Sakın şî'ründe sen uyma hevāya
Olursın hā'im u ehl-i gavāya ⁴

i) Hesab (aritmetik bilgisi): Bu ilim bilhassa fıkıhta miras ve benzeri konulardaki hesaplamalar için gereklidir:

1.Age.yk.103b.

2.Age.yk.104b.

3.Age.yk.104b.

4.Age.yk.107a-107b.

‘Ulumuñ rub‘ıdur fehm it hisābı
Ferāyız nişfıdur bil ihtisābı ¹

j) Hendese (geometri): Bu ilmin öğrenilmesi mubah sayılmıştır:

‘Ulūm-ı hendese dāhil mübāha
Bular ma‘lūm ehl-i istılāha ²

k) Hikmet ve Hey'et (Doğa İlimleri ve Astronomi): Felsefe ilminin dinle uyuşan yönünün benimsendiği görülmektedir:

Bu tafşile nazarla ola mefhūm
Ṭabī‘iyyāt-ı hikmet hāli ma‘lūm

Olan şer‘a muvāfık oldı maḳbūl
Ṭarīkat da bu re‘yi gördi ma‘kūl ³

Astronomi ilmi ise caiz görülmüştür:

Cevāzında şevāhid yazdı āyāt
Biridür اذ فی خلق السموات

Bu ‘ilmi bilmemek inşāf olur mı
Kūdūrāt-ı derūnı şāf olur mı ⁴

İshak Rızāi (Tokadî), Usturlab ilmini mubah, nūcum ilmini caiz görmektedir. Sihir, kehanet ve remlî ise caiz olmayan ilimlerden saymaktadır.

1) Takvim ve Zic: Takvim ve yıldızların yerlerini ve hareketlerini gösteren cetvelleri hazırlama ilmi olan zic ilminin öğrenilmesi gerekir ancak, bundan gelecekle ilgili bir takım şeyler çıkarmaya çalışmak hoş karşılanmaz. Gayibden haber verdiklerini iddia eden müneccimler yalancıdır:

Ne söz takvīm u zīce iy muhāsib
Seyūcedden müneccim oldı kazīb ⁵

1.Age.yk.105a.

2.Age.yk.105a.

3.Age.yk.105b.

4.Age.yk.106a.

5.Age.yk.107a.

m) Kimya: Başka madenlerden altın elde etmenin mümkün olmadığı, dolayısıyla kimya ile uğraşmanın doğru olmadığı hususunda öğütler verilmiştir. Kimya ile uğraşmak bu bakımdan iyi karşılanmamıştır:

Ṭama' māla helāk-ı nāsa bā'is
Taleb iksir ile iflāsa bā'is ¹

n) Tıp: Tıp ilmi konusu, bir çok nasihat-nâmelerde yer almaktadır. Hatta tıbbî nasihat-nâmeler bile yazılmıştır. Nitekim Nidai ve Muhyî isimli şairler sadece tıp konularını içeren nasihat-nâmeler yazmışlardır. İnsan sağlığını ilgilendirmesi ve Hz.Muhammed'in bazı hadisleri, şairleri bu konuda eser yazmaya sevketmiştir, denilebilir. Tıp ilminin öğrenilmesi Gazzalî'ye göre "farz-ı kifâye" dir:

Ṭabībē müstaḥabdur 'ilm-i ebdān
Devā terkinde yokdur ism u'isyān
Gazālī efdal-ı ehl-i zamāne
Bu 'ilm-i tıbbā dir farz-ı kifāye ²

Nidai'nin tıbbî nasihat-namesi şu beyitlerle başlamıştır:

Nidāyī'den işit pend ü naṣīḥat
Sözi dūrri cevāhirdür ḥakikat
Ṭabīb olana bir kaç nesne lāzım
Buları bilmege ola mülāzım

...

Ṭabāyī' bilmedür teşḥīṣ-i emrāz
Tekāsül eyleme feyż ide feyyāz ³

Muhyî'nin tıpla ilgili eserinin öğütlerinden bazı örnekler:

Etibbānuñ budur pend ü kelāmı
Sakın ifrāt ile yime ta'āmı

...

Sakıngıl çok yimeklikden yimişi
Sarardur çok yimek benzi vü dişi ⁴

1.Age.yk.107a.

2.Age.yk.102b-103a.

3.Nidayi, Nasihet-nâme, yk.25b.

4.Muhyi, Pend-nâme, yk.236b.

V.NASİHAT-NÂMELEPDE SOSYAL ELEŞTİRİ

Sosyal konularda öğütler üzere yazılan nasihat-nâmelerde, dönemlerindeki bir çok kurum ve kişilerin eleştirildiğini görmek mümkündür. Eleştirinin bazen bütün toplumu hedef aldığı da görülmektedir. Yavuz Sultan Selim dönemi şairlerinden Şemsî'nin aşağıdaki beyitlerinde remilci ve şairler eleştirilmiştir:

Kande bir oñmaduk olsa serserî
Kâr-ı o rammâli veya şâ'irî
...

Hiç kişi olmasun öyleye yakın
Fitnesidür anlaruñ andan sakın ¹

Aşağıdaki beyitlerde ise ağalık taslayan bir kişinin Diyarbakırlı Emirî tarafından nasıl eleştirildiği görülmektedir:

Mertebesüz itse heves bir beşer
Başlaya taklîdine her der-be-der
Bir iki huddâm bir at iki raht
Sanma ki eyler seni ol nîk-baht
...

Çin-i cebin sâhte vâz'-ı vekâr
Gösteresin sen seni tarz-ı kibâr

İtmeyesin mâluñı halka 'atâ
Kim ki dir sana kalender yâ ağa

Elde medâr olmağa bir kisb yok
Hem ola huddâm ile horende çok ²

Böyle insanlar bir evi şenlendirmek için bin evi yıkmaktan çekinmezler:

Bir kişi tâ yıkmaya biñ hânei
Şeyn idemez olduğı vîrâneyi

Aduñ ağa ola vü etbâ'un aç
Hande-i yârâna virürsîn revâç ³

1.Şemsî, Deh-Mürq, yk.30b.

2.Emirî, Nasihât-nâme, yk.139b.

3.Emirî, Açe, yk.140a.

Nasihat-nâme adıyla yazılan bazı manzum eserlerde özellikle devirlerindeki kurum ve kişilerden şikâyet konusu işlenmiş; oldukça ağır bir sosyal eleştiri uslûbu ile sosyal vergiye yer verilmiştir. Bilhassa yönetici kadro ile adalet mekanizmasının işleyişi çok eleştirilmiştir. Halka adalet dağıtmakla görevli "kaza" mesleği, denilebilir ki bu türün hemen bütün örneklerinde eleştiriden nasibini almıştır. Bu kurumun rüşvet ve haksızlığa her zaman müsait oluşu, hak dağıtımındaki aksamalar ister istemez yergilere maruz kalması sonucunu doğurmuştur. XVII.yüzyıl şairi Kadı-zâde Mustafa İlmî ile Veysî'nin kaside şeklinde yazdıkları manzumeler, bu tür içinde taşıdıkları sosyal eleştiri özelliğiyle dikkat çekmektedir. Doğrudan padişaha hitap eden bu iki eserin uslûbu oldukça keskin bir eleştiri; bunun da ötesinde yergi niteliği göstermektedir. Dönemin bir çok kurumu ve bu kurumlardaki kişiler bu yergilerden ağır biçimde nasiplerini almışlardır. İlmî'nin manzumesi, adalet isteyen şu beyitle başlamaktadır:

‘Adl ü dād it vāriş-i milk-i Süleyman bilmiş ol
Pek za‘îf oldı şükûh-ı Āl-i‘Osman bilmiş ol. ¹

Bunu takip eden beyitlerde padişah, kendisinden önceki Osmanlı hükümdarları ile kıyaslanmakta, onların ayda bir ayak divanı yaptıkları hatırlatılıp İstanbulluların zevk ve safa içinde yaşamaları ile taşranın içinde bulunduğu perişan durum karşılaştırılmaktadır:

Ceddür eylerdi ayak divānını her ayda bir
Böyle derde sen de çok çok eyle dīvan bilmiş ol
Ehl-i İslambol şafâlar sürmede her kûşede
Taşralarda toldı cümle āh u efğan bilmiş ol. ²

Bu devirdeki zulüm ve haksızlıklar da aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir:

Her taraftan fitneler kopdı zulümler çok olup
Ref‘ine kâdir degüldür ehl-i İman bilmiş ol

1.Kadı-zâde Mustafa İlmî, Padişaha Nasihat Yollu Manzume, yk.83a.

2.Age.yk.83a.

Her kişi t̄e baş çeküp fışk ile çevre başladı
Oldı her bir öñmedük bir mār-ı mārān bilmiş ol
Yaktılar Aydın u Sarhān illerin cümle şirār
Niçe il var kalmadı yirinde bir can bilmiş ol
Aldı yük yük akçeyi Kanlu Mehemed Beg dahı
Andan artuk zulm ider her soñra varan bilmiş ol
Şāhib-i seyf u kalemsin dahı Ka'be h̄edimi
Senden ister kullarına 'adli Deyyan bilmiş ol
Nāmuñ 'adl ile okurlar hutbe vü sikke senüñ
Sorılır elbette senden 'adl u ihsan bilmiş ol ¹

Bu beyitlerden sonra gelen bölümde ise devlet çarkının nasıl bozulduğu çarpıcı bir biçimde dile getirilmektedir:

Şimdi beş biñ akçeye mālîk olan her çift bozan
Yā kuzāt u yā sipāhi Türk u Türkman bilmiş ol
Askerünün aḡniyāsı ehl-i cādūkkān oldılar
Eslenezler narhı hiç bozuldı mīzan bilmiş ol
...
Kaldı ayakda fakir olan sipāhī-zādeler
Geçdi anlar yirine kürekçi cingan bilmiş ol
Vā'ız oldı niçe müfsidler dahı kezzāblar
Kürsilerde nakl iderler kizb ü bühtan bilmiş ol
Kādılar okuduḡın dutmaz hatibler añlamaz
Korkılır bir gün göge aḡar bu Kur'ān bilmiş ol
Böyle zulm ile iki üç yıl kalursa bu cihān
İnmeye gökden yire çok luḡf u ihsan bilmiş ol
Her kesün yanına kaldı itdügüñi gördiler
Cümle millet cem' olup gösterdi tuḡyan bilmiş ol ²

Halk içinde tütün ve uyuşturucu alışkanlığının yayıldığı, içki içenlerin çoğaldığı ve bunların çoğunun da ileri gelenler eliyle yapıldığı aşağıdaki beyitlerde belirtilmiştir:

1.Kadı-zade Mustafa İlmî, Age.yk.83a.

2.Age.yk.83a.

‘Akla vü mâlâ muzır iken muzır olup yine
Şeyh ü şâb içre duhâni şimdi yeksen bilmiş ol
Berş u afyon zehr u zaqqum gibi inen yidiler
Toldı kahve-hāncelerle cümle bülđan bilmiş ol
Şürb-i hamr u hem livāta oldu şayi‘āleme
Bunları ekser iden ešrāf u a‘yān bilmiş ol
Rişvet almakla bozuldı cümle āyinün senün
Akçesüz vir mansıbı ehline sultan bilmiş ol

Veysî de aynı konulardan şikâyetçidir. İnsanların dün-
ya evini yapıp ahiret evini yıktıklarını, kadıların, defter-
dar ve paşaların yolsuzluk içinde bulduklarını sert bir yer-
gi ile dile getiren Veysî, aşağıdaki beyitlerde, ülkeyi sar-
mış olan yolsuzluk ve kötülükleri bir bir saymaktadır:

Elâ iy kavm-i islambol bilün taḥkik oluñ āgāh
İrişür nāgehan bir gün size kahr ile hişmu'llāh
...

Vezāret şadırına geçmiş oturmuş bir bölük hayvan
Bu dīn u devlete hıdmet ider yokdur bir edem vāh
Sırāt-ı müstakim üzre degüller şeyh u vā‘izler
Sapınca reh-nümā yoldan nice halk olmasun güm-rāh
...

Bozulmasına dünyānuñ sebep paşalar aḡalar
Fesād u fitneye bā‘iş bulardur şüphesüz her gāh
...

Balık başdan kokar dirler fesāduñ başı ma‘lumdur
Ne kâdir kimse bir nokta diye hāzē Kitābu'llāh

‘Acebdür ‘izz-i devletde cemī‘an Arnavud Boḡnaḡ
Çeker devründe zilletler şehā Āl-i Resūlu'llāh ¹

III. B Ö L Ü M

NABİ'NİN YETİŞTİĞİ SOSYAL VE EDEBİ ÇEVRE, HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

a) NÂBÎ'NİN YETİŞTİĞİ SOSYAL VE EDEBÎ ÇEVRE

Osmanlı İmparatorluğunun içte ve dışta çeşitli problemlerle uğraştığı, ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntılar içinde bulunduğu bir dönemde yetişen Nâbî'nin kişiliği üzerinde bütün bu şartların etkili olacağı açıktı. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, eski siyasî, idarî ve ekonomik parlaklığını gözle görülür bir biçimde kaybetmeye başlamış, Avrupa karşısında zaafa uğramıştır. Devletin dışta zayıflaması içte merkezî otoritenin sarsılmasını netice vermişti.

Nâbî'nin yetiştiği yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu ahlâkî zaaf ve devlet idaresindeki bozukluk, "Nasihat-nâmelerde Sosyal Eleştiri" bölümünde gösterilmeye çalışılmıştır.¹ Bu bölümde görüldüğü gibi, bir çok kurum bozulmuş yönetici kadro, bu bozulmuş ve çürümeden nasibini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda sosyal ve idarî durum bu merkezdeyken, sanat ve edebiyat XVI.yüzyıldan gelen parlak gelişmesini sürdürmüştür. Türk şairleri artık İran şairlerini değil, Bâkî, Fuzûlî, Rûhî ve benzeri Türk şairlerini örnek almaya başlamış; gazel, kaside ve mesnevî alanında önemli ilerlemeler sağlamışlardı.

Gazel vadisinde, Sabrî (Ö.1640), Şeyhülislam Yahya (Ö. 1644), Fehim-i Kadîm (Ö.1648), Şeyhülislam Bahayî (Ö.1653), Nâilî (Ö.1666), Neşatî (Ö.1674) gibi şairler yetişmiştir. Bilhassa Nâilî ve Neşatî'de Sebki Hindî mektebinin güzel ve zengin hayallerle süslü gazellerini görmek mümkündür.

Kaside sahasında ise Nef'î (Ö.1634) İran şairleriyle boy ölçüşecek derecede başarı göstermiştir. Nef'î, şairliğiyle övünürken İran şairlerini geride bıraktığını ilan etmekten çekinmemiş ve sözlerini sadece bir iddia olarak bırakmamış gerçekten başarılı ve üstün kasideler yazmıştır.

Mesnevî türünde ise, Ganizade Nâdirî (Ö.1626), Nev'î-zade Atayî (Ö.1635) gibi şairler yetişmiştir. Bu esirde artık klasik İran mesnevî konuları yerine yerli hayattan alınmış veya mahallî çizgiler taşıyan eserler yazılmaya başlanmıştır.

---

1. Nasihat-nâmelerde Sosyal Eleştiri, s.108 vd.

XVII.yüzyılda nesir alanında da bazı gelişmeler olmuş; sade nesirdeki olumlu gelişmeler yanında süslü nesir de iki önemli temsilci yetiştirmiştir. Bunlar, Veysî (Ö.1627) ve Nergisî (Ö.1634)'dir.

Nâbî'nin doğduğu yıllarda bu şairlerin çoğu hayatta değillerdi, ancak onların meydana getirdiği san'at ve edebiyat ortamı bütün canlılığıyla sürüyordu. Urfa'da istediği noktaya gelemeyeceğini anlayan Nâbî, bu san'at ortamının en canlı yaşadığı yer olan İstanbul'a gelmiş ve kendisini kabul ettirmek için şahsi bir üslûp göstermek istemiştir. Nâbî, coşkun ve lirik şiirler yazabilecek bir yaratılıştta değildi. O, daha çok düşünen ve toplumun genel gidişini gören ve ondan muhtarip olan bir insandı. Yeni bir şiir tarzı için gözlerini İran'a çevirdi ve kendi mizacına uygun şiiri orada buldu: Saib'in şiir tarzı... Düşünceye, hikmete önem veren bu söyleyiş biçimi Nâbî'de Türkçe ile mükemmel bir anlatım gücü kazandı.

Nâbî, hikmete yönelerek, şiirini oluşturdu. Uzun hayatı boyunca bu tarzı işledi; toplumdaki aksaklıkları, kötüye gidişi gördü ve eleştirdi. Bu eleştiride Hafî gibi bir ölçsüzlüğe düşmedi ama zaman zaman oldukça etkili, işneleyici bir üslûp kullanmaktan da çekinmedi.

Özetlersek, Urfa, İstanbul, Halep ve tekrar İstanbul gibi kültür merkezlerinde ömrünü geçiren bir şair olarak çevresinden, yaşanan olaylardan, toplumsal gidişten hem etkilenmiş, hem de çevresini etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun kötüye gidişinden ızdırıp duymuştur. Böyle bir ortam içinde yetişecek gençlerin en az zararlı kurtulabilmeleri için hayatta seçecekleri yolu göstermek suretiyle olumlu bir katkıda bulunmak üzere Hayriyye adlı didaktik mesnevisini kaleme almıştır.¹

---

1. Bu bölümü hazırlarken şu kaynaklardan yararlandım:

Abdulkadir Karahan, Nâbî, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara 1987; Meserret Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1976; Mine Mengi, Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, Ankara 1987; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1988, C. III; Pesimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. II. İstanbul 1976.

b) NÂBÎ'NİN HAYATI

Divan edebiyatımızın "hikemî şiir mektebi" nin kurucusu olan şair Urfalı Yusuf Nâbî 1642 yılında Urfa'da doğmuştur. Asıl adının Yusuf olduğu Hayriyye adlı mesnevisinde ifade edilmiştir:

Seni itdi kereminden i'tâ
Federûñ Yūsuf-ı Nâbî'ye Hudâ ¹

Doğum yerinin Urfa olduğu da yine bu mesnevî'den alınan aşağıdaki beyitlerden anlaşılmaktadır:

Vatanım şehri dil-ārâ-yı Ruhâ
Vaqt-ı tahrîr makarrum Şehbâ
Ne Ruhâ nusşa-i gülzar-ı cinân
Meşkât-ı re's-i Halîlu'r-rahmân
Ne Ruhâ gıbtageh.-i hıttâ-i şâm
Mazhar-ı mu'cîze-i berd ü selâm ²

Bilindiği gibi burada zikredilen Ruha, bugünkü Urfa şehridir.

Nâbî'nin ailesi hakkındaki bilgiler son zamanlara kadar oldukça yetersiz olup bazı rivâyetlerden ibaretti. Bu rivâyetlere göre şair, Urfa'nın köklü ailelerinden biri olan Hacı Gaffar-zâdeler'dendir. ³ Bu ailenin ilim ile tanındığı da yine Nâbî tarafından Hayriyye'de belirtilmektedir:

Hamdû li'llah nesebün 'âlîdür
'ilm ile cedd ü ebün 'âlîdür
Gerçi bālâsı bilinmez ammâ
Bilinen mertebedür hep'ulemâ ⁴

Meserret Diriöz'ün bulduğu bir belge, bize Nâbî'nin dedeleri hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. ⁵ Buna göre

---

1. Hayriyye, b.69.

2. Age. s.8.

3. Abdulkadir Karahan, Nâbî, Kültür ve Turizm Bak. Ankara 1987, s.3.

4. Hayriyye, b.84-85.

5. M. Diriöz, "Nâbî'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler", Türk Kültürü, Ankara 1976, s.167, s.23-33.

Nâbî'nin babasının adı Seyyid Mustafa, onun babası Seyyid Mahmud, onun babası Seyyid Muhammed Bakır, onun babası Şeyh Ahmed-i Nakşî'dir. Nâbî'nin iki erkek, iki de kız kardeşi olduğu Tuhfetü'l-Harameyn'den öğrenilmişti.¹ Bu belgeyle Nâbî'nin bir üçüncü kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Kardeşlerinin adları, Seyyid Ahmed, Mahmud ve Muhammed'dir. İsimlerinin başlarındaki "seyyid" kelimesinden Nâbî'nin Hz.Muhammed'in neslinden geldiği anlamı çıkarılabilir.

İlimle tanınmış kültürlü bir aileden gelen Nâbî'nin öğrenimini Urfa'da yaptığı bilinmekte ise de hangi medresede okuduğu ve kimlerden ders gördüğü tesbit edilebilmiş değildir. Aynı şekilde şairin ilk gençlik yıllarını nasıl geçirdiği hakkında da bilgi mevcut değildir. Bu konuda sadece bazı rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre Nâbî, Yakup Halife adında bir Kadiri şeyhine bağlanmıştır.²

Urfa'da ilim ve sanat alanında istediği başarıyı elde edemeyeceğini anlamış olmalı ki Nâbî, İstanbul'a gitmeye karar vermiş ve 23 yaşlarında bu şehre gelmiştir.³ Divan'ının mesnevi bölümünde, "Der Senâ-yı Muşâhib-i Şehriyârî Mustafâ Paşa" başlıklı manzumede:

Hâk-ı dergâha rûy-mâl eyler
Bu tarîk ile 'arz-ı hâl eyler
'Arz idüp hâl-ı kalb-i nâ-kâmın
Böyle tahrîr ider ser-encâmın⁴

diyerek alın yazısına uyup içinden gelen, "azimet et" sesine kulak verdiğini ve devletin başkentine geldiğini ifade etmektedir. İlk zamanlarda İstanbul'da aradığını bulamamış, hayal kırıklığı içinde yalnız kalmıştır. Aynı manzumede içinde bulunduğu kötü durumdan yakınerak:

Aradum çâre ben dil-i nâ-şâd
Kimi gördümse itdüm istimdâd⁵

---

1. Tuhfetü'l-Harameyn, Matbaa-i Amire, İstanbul 1265, s.14

2. Bedri Alpay, Şanlıurfa Şairleri, Şanlıurfa 1986, C.II. s.146.

3. A. Karahan, Age.6.

4. Nâbî Divanı, İstanbul 1292, Mesnevi, s.9.

5. Age. Mesnevi, s.10.

demektir. Yine manzumenin devamından, kimsenin şairin derdine care olmadığını anlıyoruz. Tam bu karamsarlık içindeyken Musahip Mustafa Paşa'yı gördüğü, paşanın halini sorduğu ve Nâbî'nin aşağıdaki mısralarda yer alan cevabı verdiği anlaşılmalıdır:

Nice demdür ki bî-kesem bî-kes
Olmasun kimseler esir-i heves
Bir garībüm cenābuña geldüm
Biñ ümid ile bābuña güldüm
Keremünden zamāne sîr oldu
Fakr devründe bir fakîr oldu ¹

Böylece Musahip Mustafa Paşa'nın divân kâtibi olur. Bu görevin kendisine sağladığı rahat hayat şartları içinde şiir ve sanat alanında gittikçe inkişâf etmiş, kendisini dönemin üstad şairlerine kabul ettirmeyi başarmıştır. Musahip Mustafa Paşa vasıtasıyla IV.Mehmed'in iltifatına nâil olmuştur. Paşa ile iyi bir dostluk kuran Nâbî, onun çıktığı seferlerde yanında bulunmuş, IV.Mehmed'in av gezilerine katılma imkânını elde etmiştir. Lehistan Seferine Mustafa Paşa'nın maiyetinde katılan Nâbî, Kamanıçe kalesinin fethi (1672) ni, "Fetih-nâme-i Kamanıçe" adlı mensur eserinde anlatır. Yine Kamanıçe'nin fethine düşürdüğü iki tarihten biri olan aşağıdaki tarih, kalenin kapısına işlenir:

Târihini felekde melek yazdı Nâbî'yâ
Düşdi Kamanıçe hışnına nûr-ı Muhammedî ²

Nâbî, yine Mustafa Paşa ile birlikte IV.Mehmed'in çocuklarının sünnet düğününe katılmış 1086 (1675) ve Edirne'de yapılan bu sünnet düğününü anlatan Sur-nâme'sini kaleme almıştır. ³

Bir ara içinde uyanan Hac farızasını yerine getirme arzusunu Mustafa Paşa'ya açan Nâbî'nin bu isteği, Paşa tarafından olumlu karşılanır. Paşa, Nâbî'nin bu isteğini IV.Mehmed'e arz eder. Hükümdar şairin bu isteğini yerinde görerek rahat

---

1.Nâbî, Divan, Mesnevî, s.13

2.Age.Tarih, s.71.

3.A.Karahan, "Nâbî'nin El Yazısı, İmzası, Mührü ve Sur-nâme'sine Dair," Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1948, C.II.s.B3

bir yolculuk yapmasını sağlamak için Mısır valisine bir ferman yazar. Bu fermanında, "... refâh üzere hac itdürmek murâd-ı humâyûnumdur. Hacc-ı mebrûrında sa'y-i meşkûruñuz bile bulunmak matlûbumdur."¹ diyerek bu seyahata verdiği önemi belirtir. Ayrıca yol üzerindeki şehirlerin kadı ve yeniçeri serdarlarına çıkarılan bir fermanla da yolculuğun rahat geçmesi sağlanır. Bu fermanın özetle:

"İstanbul'dan Şam'a varıncaya dek yol üzerindeki kentlerin ve kentçiklerin kadılarına, yeniçeri serdarlarına; bu ferman gelince biline ki vezirim ve damadım Mustafa Paşa'nın Divan kâtibi (tahrîr-i erbâb-ı kalem) Nâbî Yusuf hatt-ı humayunla Mısır tarafına gitmektedir. Hanginizin kazasına uğrarsa uygun ve güvenilir bir yerde kondurunuz. Yiyeceklerinden gerekenleri satanlardan yürürlükteki narh üzerinden aldırıp sıkıntı çektirmeyesiniz. Yola çıktığında tehlikeli olan yerlerden yanına yeteri kadar silahlı kimselerden silahlı kişiler koşup ve adamlarıyla birlikte gideceği yere kadar ulaştırınız. Rebiülevvel sonları 1088/Mayıs 1677-78"²

Bu güven içinde Nâbî, o günün en rahat yolculuklarından birini yaparak hac ferizasını yerine getirir. Daha sonra bu kutsal yolculuğu anlatan Tuhfetü'l-Haremeyn adlı eserini yazar. (1094/1683) Bu eser hükümdara sunulunca beğenilir ve Nâbî'ye bir samur kürk verilir.³ Eserin sonunda Nâbî tarafından yazılmış tarihi bir beyitle yazılmıştır:

Didüm tanâmına Nâbî bu nişanun tarih
Bu Tuḥfe-i Haremeynüm kabûl ide Mevlâ⁴

Nâbî hac yolculuğuna kutsal makamları bulunan yerleri ziyaret ederek devam etmiş, yanına sonradan sadrazam olacak olan Ramî Efendi'yi almıştır. Urfa'ya da uğrayıp kardeşlerini ziyaret eden Nâbî, Şam ve Mısır üzerinden Hicaz'a gider.

---

1. Salim Tezkiresi, Adnan İnce, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DTCE.C.II.s.167.

2. Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep Şer'i sicillerinde Nâbî ile ilgili bir belge, bir gazel, bir tarih koşuğu," Haran Dergisi, 1980, S.13.s.13.

3. Külliyât-ı Nâbî, Milli Ktp.A.4354/1.yk.251a.

4. Tuhfetü'l-Haremeyn, s.112.

Hac dönüşü Nâbî, yine devrin ileri gelenlerine kasideler, tarihler yazar. Bir ara kendi isteğiyle Musahip Mustafa Paşa'nın Kethüdalığı görevinden ayrılır. Bu ayrılma kendi isteğiyle olmasına rağmen Nâbî'ye bir takım sıkıntılar yaşatmıştır. Bunu Azliyye'sinden alınan aşağıdaki beyitlerden anlamak mümkündür:

İhtiyārî ise de'azl 'aceb hâlet imiş
Dile elbetde virürmiş keder-i bî-hengâm
Âdemün hâne-i temkînin idermiş virân
i'tibârât-ı keder-hîz-i gam-engîz-i li'âm ¹

Kendi isteğiyle ayrılmış olduğu halde çevresindekilerin birden tevîr değiştirmeleri canını sıkmış; daha önce, "el-pençe divan duran" ların saygısızlıkları şairi derinden yaralamıştır. Azliyye'de böyle kişilerin tavırları çarpıcı beyitlerle dile getirilir:

Lîk kim fursatî-i bedmenişandan feryâd
Ki virür va'z'ları serdi-i deyden peygâm ²

Bu tip vefasız, ikiyüzlü insanların durumları en açık biçimleriyle sergilenir:

Kanı kendü kulinam diyü perestişler iden
Eylemez yolda duçar olsa bile redd-i selâm

Kanı ol terk-i edeb diyü ku'ûd eylemeyen
Eylemez şimdi mecâlisde bulındukça kıyâm

...

Rûy-mâl itmege dâmanuña fırsat gözeden
Yapışup dâmenüne cevri için eyler ibrâm ³

Fakat bütün bu kişiler içinde Nâbî'yi en çok üzenler bizzat kendi evindeki hizmetkârlardır:

Hele bigâneye söz yok odur andan me'mûl
'Ayb olunmaz ne kadar eylese terk-i ikrâm

---

1. Nâbî, Divan, Kaside, Azliyye, s. 38.

2. Age. s. 38.

3. Age. s. 38.

Terbiyet-kerde-i nân u neme-k-i luṭfuñ iken
i'ṭibār itmez olur hānen̄ içinde huddām¹

Musahip Mustafa Paşa, Mora seraskerliğine tayin edilince Nâbî de birlikte gider. (1069/1685)² Nâbî'nin Mustafa Paşa ile beraberliği Paşa'nın Boğazhisar muhafızlığında 1687'de ölümüne kadar sürer.

Sunuluş tarihi kestirilmemekle beraber hac dönüşünü müteakip yazılmış olduğu anlaşılan bir kasidesinde Nâbî, IV.Mehmed'den "Dîvân hocalığı" talebinde bulunmaktadır:³

Bendenüñ 'arz-ı hâlini gûş it
Nâleden 'andelîbi hāmûş it

Bu kadar demdür iy Hidiv-i cihân
Evc-i medhünde bülbülem nālân

Girmedüm gülsitān -ı ikbāle
Konmadum şâhsâr-ı âmāle

Geçdi 'ömrüm firāk u hasret ile
Olmadum ser-firâz hil'at ile

Ne ze'âmet ne mansıb oldu nasīb
Neyl-i maksûda bulmadum takrīb

Kalbüme oldu mâye-i hafakân
Ârzü-yı menâşıb-ı dîvân⁴

1.Nâbî,Divan,Kaside-i Azliyye,s.39.

2.Şeyhî,Vakayiu'l-Fuzala,yk.557.

3.Hâce-i dîvân veya Hâcegân-ı Divân-ı Humâyun hakkında Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde şu bilgi verilmiştir: "Devlet dairelerindeki yazı işlerinin başında ve birtakım mühim memuriyetlerde bulunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine yalnız "hâcegân" da denilirdi... "gerek divan-ı humayun gerek Paşakapısındaki kalemlerin şefleleriyle bunlardan başka maliye, kapıkulu ocakları, kâtipleri, tersane emini, şehremini, arpa, matbah ve darphane emini, teşrifatçı, tophane, baruthane, vesaire gibi daire ve hizmetlerin müdür, nazır ve emininin hâcegân-ı dîvân-ı humâyun denilen rütbe sahiblerinden tayin edilirdi." C.I.s.693.

4.Nâbî,Divan,Mesneviler,s.18.

Dîvân hocalığı arzusunu bu şekilde ifade ettikten sonra, hocaların dîvâna geliş gidişlerinin kendisinde uyandırdığı imrenmeyi, kıskançlığı güzel beyitlerle dile getirip hükümdara, kendisini hacca göndermekle gösterdiği ikramı, bu mansıbı vererek tamamlaması dileğinde bulunur:

Geçdi 'ömrüm kîtab ile ekşer
Dest-i ümmide girmedi defter

Hatm-ı efvâh-ı nâs iken hünerüm
Olmadı şaff-ı hâcegânda yirüm

Gayre dîvân-ı devlet oldu mekân
Baña dîvân-ı şî'r kaldı hemân

...

Eyledün iy Hıdiv-i 'adl-penâh
Beni bir kez mukim-i beyt-i ilâh

Bir dahı cyle hâce-i dîvân
Hâşıl olsun sa'âdet-i dü-cihân

Uhrevî kâmun eyledün vâşıl
Dünyevî matlebüm da it hâşıl ¹

Nâbî'nin Mustafa Paşa'nın ölümüne kadar İstanbul ve Edirne'de toplam 30 yıl yaşadığı Hayriyye'deki şu beyitten anlaşılmaktadır:

Bir zaman Edirne vü İstanbul
Oldı sî sâl baña cây-ı rüzûl ²

Hâmîsinin ölümünden sonra Nâbî'nin Halep'e gidip yerleştiği anlaşılmaktadır. Ancak gidiş sebebi hakkında bir bilgi mevcut değildir yalnız, Hayriyye'deki bazı beyitlerden şairin İstanbul'dan pek memnun olmadığı anlaşılmaktadır:

Kalmayup sonra dimâg-ı devlet
Oldum üftâde-i künc-i 'uzlet

Cezbe-i âb u hevâ oldu sebep
Oldı ârâm-gehüm şehr-i Haleb ³

---

1. Nâbî, Divan, Mesnevî, s. 19

2. Hayriyye, b. 79.

3. Age, b. 81-82.

Nâbî, Halep'te kaldığı süre içinde tayin edilen valilerle, diğer mülkî ve askerî erkânla dost olmuştur. Kendisine bir malikâne tahsis edildiği, hayatını refah içinde sürdürmesi sağlanmıştır. Bu arada şiirdeki şöhreti oldukça yaygınlaşmıştır. Halep'ten imparatorluğun hemen her tarafındaki dostlarıyla mektuplaşmayı sürdürdüğü münşeâtındaki mektuplardan anlaşılmaktadır. Mektuplaştığı kişiler arasında bazı Hristiyan'ların bulunması ilginçtir. Münşeâtında, Erzurum'da oturan Mosés adındaki birine yazdığı cevabî bir mektup bulunmaktadır.¹ Nâbî'nin bu yaygın şöhretine, yurdumuzun dört bir yanında bulunan kütüphanelerde şaire ait yazmaların bulunması açık bir delildir.

Nâbî'nin Halep'teki hayatı, bazı arızalar olmakla birlikte, huzur içinde geçmiştir. Şairin oğlu Ebulhayr Mehmed Çelebi (1106/1694) yılında burada doğmuştur. Dört yıl sonra da ikinci oğlu Mehmed Emin dünyaya gelmiştir. Ebulhayr'ın doğumu ile ilgili iki tarih kıt'ası vardır. Ebulhayr yedi yaşında iken şair, nasihat-nâme türünde tanınmış Hayriyye adlı didaktik mesnevisini yazmıştır. (1113/1701)

Taht değişikliklerinde Nâbî, padişahlara "cülûsiyeler" sunmaktan geri kalmaz. Daha çok III.Ahmet'in tahta geçişinin Nâbî üzerinde etkili olduğu, Divan'ında bu hükümdara yazılan vedhiyelerden anlaşılmaktadır. Bu arada dostlarının yeni makamlara getirilmeleri de Nâbî için kaside, tarih ve kıt'a yazma vesilesi olmaktadır. Bilhassa kendi yetiştirmesi olan Pâmî Mehmed Paşa'nın sadrazam olması Nâbî'yi çok mutlu eder. Pâmî Paşa için yazdığı kasidelerde sınırsız tanınmaz bir mübalağa üslûbu kullanır.²

Nâbî, Halep'te bulunduğu süre içinde Urfa ile ilgisini kesmemiştir. Her ne kadar Urfa'ya gidip geldiği kesin olarak bilinmiyorsa da münşeâtındaki bazı mektuplardan Nâbî'nin doğum yeriyle irtibatını kesmediği anlaşılmaktadır. Hatta yıllık bulguru bile Urfa'dan Fidanlar (bir başka münşeât nüshasında, Kovanlar) köyünden gelmektedir.³

1.Nâbî, Küllivât, yk. 289b. Milli Ktp. 4354/1.

2.Nâbî, Divan, Kaside. "Tehniye-i Şadâret-i 'Uzmâ Hz. Pâmî Mehmed Paşa", s. 48.

3.Nâbî, Küllivât, yk. 251b.

Nâbî, Halep'te devletin verdiği malikânededen başka kendine bir ev yapmış, yapılışına düştüğü tarihi de Divan'ına almıştır:

Kudsiyan tâk-ı sipihre yazdılar târihini
Saña Mevlâ Nâbî'ya sa'd eyleye bu hâneyi 1101(1690/91)¹

Nâbî'nin Halep'teki sakin ve huzurlu hayatının Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazam olmasıyla sarsıldığı görülmektedir. Çorlulu Ali Paşa, "biñ yüz yigirmi târihinde vezîr-i âzam bulunan Çorlulu mâlikânesini ref' ve medâr-ı maişetini kat' ile dil-gir ve tekdîr itmekle"² Nâbî'nin huzurunu kaçırmıştır. Nâbî'nin a-şağıdaki matla ile başlayan gazelinin bu olay için yazıldığı bilinmektedir:

Bâğ-ı dehrûn hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtın da gamın da rûzgârın görmüşüz

Baltacı Mehmed Paşa'nın sadrazamlıktan azlinden sonra Halep valiliğine atanması Nâbî'nin sıkıntılı günlerini sona erdirir. Nâbî'nin sohbetinden hoşlanan Paşa, ona elinden gelen yardımı yapmaktan çekinmez.

Nâbî'nin bu yıllarda yazdığı mektupların birinde IV. Mehmed dönemindeki günlerini özlemle aradığı görülmektedir: "Eğerci harem-sarây-ı şehriyârî perverdelerinden degülüz ammâ, merhûm Musâhip Paşa hazretlerinin hizmet-i kitâbealarında olduğumuz takribiyle sinin-i kesir evkât u hayâtumuz sarây-ı Âmirre-i cihan-dârîde çüzâr idüp merhûm Silahdâr Hüseyin Paşa ve Sâ'atçı Mehmed Paşa ve Bozoklu Mustafa Paşa ile ve sâ'ir o asrun Hâsoda ağalarıyla itdüğümüz letâyif-âmiz sohbetleri ve cennet-mekân, huld-âşiyân merhûm ve mağfûr Sultân Mehmed Hân hazretlerinin zamân-ı sa'âdetlerinde nâ'il olduğumuz lutf u 'inâyetler bu küşe-i'uzletde sermâye-i hayâl-ı pirânemüz ve sadrinşirâh u bâl-ı fâkirâne olmadadır."³

Baltacı Mehmed Paşa 1122 (1710)'da ikinci kez sadarete getirilince Nâbî'yi de İstanbul'a götürür. Nâbî, bu yolculuktan önce Tevki'î Süleyman Paşa'ya yazdığı bir mektupta yer alan gazelinde duygularını şu beyitlerle dile getirmektedir:

1. Nâbî, Divan, Tarihler, s. 91.

2. Safâî, Tezkire, yk. 365a.

3. Nâbî, Külliyât, yk. 300a.

Dil murğı uçdı zabtına tedbir kalmadı
Şehr-i Haleb'de müddet-i te'hir kalmadı
Naql itdi Ruma'a kısmetümüz dāver-i kader
Şehbā'da şimdi nüş idecek şir kalmadı¹

Nâbî'nin ikinci kez İstanbul'a gelişine geçmeden önce münşeatında yer alan iki mektubuna değinmek istiyorum. Bu iki mektup, Nâbî'nin Reisülküttâb Râmî Mehmed Paşa'dan Şam defterdarlığını istemesi ve isteğinin kabulü üzerine yazdığı teşekkür mektuplarıdır. Bu mektupların ilki şu başlıkla yazılmıştır: "Râmî Efendi'ye Şam defterdarlığı ricāsına irsāl eylediği mektuptur." Bu mektupta şöyle denilmektedir: "Benüm nūr-ı didem 'âli-cenâb, bülend-ıkbâl oğlum efendi, Allâh mu'ammer eyleye, semere-i himmet-i haseneñüz olan Şâm-ı şerîf'e vâsıl olduktan sonra..."² Görülüyorki şair, Râmî Efendi'nin gayreti sonucu Şam defterdarlığını almıştır. Mektubun devamında ise, "Sinîn-i mâziyede bir def'a Şâm defterdarlığı hâstkâr olduğumuzda, "eğer ol tarafuñ ihtilâl-ı ahvâli ma'lûmuñuz olsa talebkar olmaz idüñüz" buyurduğunuz mahz-ı keremet imiş. Ammâ bundan sonra çäre yok niyâz ve ibrāmumuz ile vâki'oldı. Ne hâl ise zehr-âbe-i muhtel nüş idüp perişâni-i hâlden izhâr-ı melâl itmemeğe muhtâcuz."² diyerek bu görevin verdiği sıkıntıyı anlatmıştır.

İkinci mektubun başlığı ise şöyledir: "Def'a-i sâniyede Şâm defterdarlığı ile be-kâm olmağla teşekkürane Reisülküttâb Râmî Efendi'ye nüviştedür." Bu başlığın altında da, "...benüm devletlü, inâyetlü efendi oğlum hazretleri atyâb-ı evkâtda Ahmed Beg bendeleri yediyle vürüd iden iltifât-nâme-i 'aliyyelerinde mütelâzım-ı fermân-ı 'alî-şân-ı mansıb-ı dil-hâhı ve ilâve bâlâ-pirâ-yı hil'at-ı giran-bahâ-yı mülükâne vü'sülü bu dâ'ilerin derecât-ı harekât-ı şādumâniye fâ'iz ve a'clâ-yı tabekât-ı ihtizâz u ibtihâca hâ'iz itdüğünñ beyânı neşâtında kalâ-yı ta'birât kâşırdu." denmektedir.³

---

1. Nâbî, Külliyât, yk. 308b-309a.

2. Age. yk. 309b.

Bu iki mektup birkaç münşeât mecmuasında aynı başlıklarda kayıtlıdır. Mektuplara bakılacak olursa Fâmî Mehmed Paşa'nın reisülküttâb olduğu dönemlerde Nâbî'nin Şam defterdarlığı yaptığı söylenebilir. Fakat Nâbî'den bahseden hiçbir kaynakta bu konudan sözedilmemektedir. Sadece Meserret Dirîöz, adı geçen doçentlik tezinde bu mektuplara dayanarak Nâbî'nin iki kez Şam defterdarlığı görevine getirildiğini söylemektedir.¹

Nâbî, Baltacı Mehmet Paşa ile İstanbul'a gelince Üsküdar'da konaklayarak şairlerin kendini nasıl karşılayacaklarına tecrübe etmek ister. Bu davranışı bazılarınca yanlış anlaşıl-
mış olmalı ki içlerinden biri:

Yazup taşvîr-i pâpâzî sezâdur Nâbî'ye virmek
Gerekdür kendüyi bilmezlere kendüyi bildürmek²

beyti gibi oldukça sert bir eleştiride bulunur. Genelde ise Nâbî'nin İstanbul'a gelişi şairler arasında memnunluk uyandırmıştır.

Baltacı Mehmet Paşa, Nâbî'yi önce Darphane eminliğine getirir. Bunda, biraz da Nâbî'nin isteğinin rolü olduğu, divanındaki bir kıt'adan anlaşılmaktadır.

Li'llâhi'l-ḥamd o şehriyâr-ı be-nâm
İtmedi kalb-i bendesin nâ-kâm

Kurtarup inkisârdan ḥâli
Komadı 'arzuḥalümi ḥâlî

İtdi yek mâhe olmadın güzerân
Darb-ḥâne nezâretin ihsân³

Bu görevin ardından Nâbî, Mukabele-i Süvarî mensıbına tayin edilir. Bu sırada şairin yaşı da yetmiş ikiye varmıştır. Çünkü İstanbul'a gelirken yetmiş yaşında olduğunu kendisi söylemektedir:

Didi ki iy füsürde-ḥîred pîr-i nâ-tüvân
Heftâd sinde bu seferün ney ki hikmeti⁴

1.M.Dirîöz,Agt.s.69-70.

2.Nâbî,Münşeât,Milli Ktp.F.B.739.yk.47a.

3.Nâbî,Divan,Mesneviler,s.75.

4.Age.,s.36.

Tezkirelerin yazdığına göre ölümünden birkaç saat önce söylediği Farsça bir tarih kıt'ası ile şair, kendi ölüm tarihini vermektedir. Bu kıt'adaki tarih mısraı gerçekten şairin ölüm tarihi olan 1124 (1712) senesine denk gelmektedir:

چون روح کین نابی در لجه نور آمد
از تنگ و دشن و است در دار سرور آمد
تاریخ شناسان معنای مشهور و غیب
گفتند پس تاریخ نابی بحضور آمد 1

Yetmiş, yetmiş iki yıllık hayatında edebiyatın manzum, mensur her dalında eser veren, edebiyatımızın en velûd şahsiyetlerinden biri olan Nâbî'nin hayatı ile ilgili bölümü bitirmeden önce onun şair ve sanatkârlara yaptığı yardımları anlatan bir mektubundan bazı cümleleri almak istiyorum. Tevki'î Süleyman Paşa'nın mühürdarı Ali Ağa'ya yazılan bu mektuptan şairin 30-40 kadar şair, sanatkâr, âlim ve hanendeye yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır: "...bihamdi'llâh yirmi otuz sene miqdârı dâ'ire-i Devlet-i 'aliyye'de nâ'il olduğumuz emvâl ve eşyâ cümle cenâbuñuz gibi celabi mañdûmlara ve âlüfte yârâna ve zümre-i ihvâna ve dervîşâne şarf itdüğümüzü cenâbuñuz görmediyse bihamdi'llâh görenlerden çok kimesne mevcûtdur; anlardan istiñbâr idesüz. Senevî kendü huddâmumuzdan gayri otuz kırk kadar şu'ârâ ve küttâb ve 'ulemâ vî meşâyih ve sâ'ir hanendeyâne bi't-tomâm yıllıkların vire gelmiş idük. 'Arz-ı tefâhür degüldür." 2

Nâbî'nin ölümüne pek çok tarih düşürülmüştür. Bunlardan birkeçini aşağıda veriyorum:

Sâbit'in düşürdüğü tarih:

Züleyhâ-yı cihandan çekdi dâmen Yûsuf-ı Nâbî 3

Şehrî'nin tarihi:

Musallâda kılındı 'âkıbet Nâbî namâzuñ âh 4

1. Nâbî, Divan, Tarihler, s. 117.

2. Nâbî, Külliyat, Milli Ktp. A. 4354/1, yk. 230b.

3. Şeyhî, Vakâyiü'l-fuzalâ, yk. 557.

4. Age., yk. 557.

C) NÂBÎ'NİN ESERLERİ

Türkçe Divan

Yurdumuzda yazma eser bulunan kütüphanelerin çoğunda Nâbî Divanı yazmalarına rastlamak mümkündür. İstanbul Kütüphaneleri Yazma Divanlar kataloğunda 35 yazması verilmiştir. Nâbî'nin yaygın şöhretinin bir belirtisi sayılabilecek bu durum; oldukça hacimli olan Türkçe Divan'ının okunma alanını göstermesi bakımından da önemlidir. Yazma nüshalarının çokluğu yanında Divan'ın iki baskısı yapılmıştır: 1257'de Bulak; 1292'de İstanbul. Bu eserin 1292 İstanbul baskısının muhtevası:

Nâbî Divanı, Fuzulî'ye nazire olarak yazılan Tevhid'le başlamaktadır. Bu yüz beyitlik tevhidde şairin geniş din ve edebiyat kültürünün izlerini görmek mümkündür. Tevhidden sonra yer alan kasidelerin kişilere göre tasnifi şöyledir: Hz. Muhammed için 4 na't, Çiharyar için bir medhiyye, Hz. Ali için bir medhiyye, Muhyiddin Arabî, Mevlana ve Şeyh Ebubekir için birer medhiyye, Sultan Ahmed ve Sultan Mustafa için birer cülusiyye, Musahip Mustafa Paşa için 4 kaside, Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa, Ramî Mehmed Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Kalaylı Ahmed Paşa, Cafer Paşa, Mekke Kadısı Seyyid Mustafa Efendi için birer medhiyyeden sonra bir terkib-i bend yer almıştır.

Divan'ın "Mesneviler" bölümünde ise mesnevi nazım şekliyle medhiyyeler yer verilmiştir: Sultan IV. Mehmed için 4, methiyye, Hz. Muhammed için bir na't, Musahip Mustafa Paşa için 2; Baltacı Mehmed Paşa için 2; Ramî Mehmed Paşa için bir; Abdî Paşa için bir; Şehid Ali Paşa için iki; Es'ad Beg için bir; Hacı Veli Ağa için bir; Piri Çelebi için bir ve Devlet giray için bir medhiyye vardır. Eserde Tevhidle birlikte toplam kırk kaside yer almıştır.

Divanda tahmis ve tarihler de geniş bir yekun tutmaktadır. Eserin gazeliyyat bölümünde 778 gazel yer almıştır. Ayrıca 54 kıt'a, 108 rubai, 62 beyit, 170 muamma, 20 lugaz ve 22 tahmis vardır.

Farsça Divânçe:

Nâbî Divânı ile birlikte basılan Divânçe'de; 32 gazel ile İran şairlerinden Hafız-ı Şirazî, Molla Camî, Feyzi-i Hindî, Şifâî, Örfî, Saib, Kelim, Nazirî, Şevket, Meylî, Garibî ve Talib'in gazelleri ile Mevlâna ve Yavuz Sultan Selim'in gazellerine yazılan tahmisler yer almaktadır. Divânçe'de 20 kadar tahmis vardır.

Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn:

Nâbî'nin İran şairi Câmî'nin aynı adlı eserinden tercüme ettiği bu kırk hadis, Necib Asım tarafından Millî Tettebbular Mecmuası'nda (C.II,S.4) yayınlanmıştır. Ayrıca Abdulkadir Karahan da "Türk Edebiyatında Kırk Hadis, İstanbul 1954" adlı eserinde bu manzum kırk hadis çevirisini incelemiştir. Bu eser "Fe 'î lâ tün/Me fâ 'î lün/Fe 'î lün" vezniyle yazılmıştır. Kırk hadiste, önce hadisler Arapça metinleriyle verilmiş; sonra da manzum çevirileri ve açıklamaları yapılmıştır. Eser manzum bir mukaddimeyle başlamıştır:

Gerçi haddum degül benüm Nâbî
Şerh-i âşâr-ı Seyyid-i 'âlem
Lîk benden mukaddem olmuşlar
Niceler dahı cebhe-sây-ı kalem

Eserin telif tarihi hakkında kesin birşey söylemek zordur. A.Karahan eserin sonundaki tarih kıtasının iki şekilde yorumlanabileceğini söyleyerek (1097/1686-87;1085/1674-75) tarihlerinde eserin yazılmış olabileceğini kaydetmektedir.¹ A-gah Sırrı Levent de bu tarihin 1093 olabileceğini belirtmektedir.²

Hayr-âbâd:

Nâbî'nin önemli bir manzum eseri de Hayr-âbâd adlı mesnevisidir. Bu mesnevinin konusu İran şairi Attar'ın İlahinâme adlı eserindeki bir hikâyeden alınmış olmakla birlikte Nâbî bu hikâyeyi sadece eserin ilk bölümünde oldukça geniş bir tercüme ile kullandıktan sonra eseri genişleterek meraklı bir macera romanı haline getirmiştir. Eser, Halep'te 1117/1705 yılında yazılmıştır.

1.A.Karahan, Nâbî, s.43.

2.A.Sırrı Levent, Nâbî'nin Surnamesi, İstanbul, 1944, s.15.

Konusu: Cürcan hükümdarı Hurrem, bir içki sofrasında çok sevdiği nedimi Câvid'i şair Fahr-ı Cürcan'a bağışlar. Fahr hükümdarın sarhoşluk anında yaptığı bu bağıştan ayılınca pişman olacağını hesaplayarak Câvid'i Serdab denilen bir yere saklar. Sabah olunca hükümdar yaptığından pişman olur; şair de Cavid'in sarayda olduğunu söyler. Hükümdar buna çok sevinir, ve Cavid'in ağırlığınca altın vereceğini vaad ederek getirilmesini emreder. Fahr, Cavid'i almaya gidince Serdab'da yangın çıktığını ve burada O'nu bulamayınca yandığını zanneder. Bunun üzerine Fahr çöle kaçar; hükümdar da inzivaya çekilir.

Halbuki Cavid yanmamış; Çâlâk isimli bir hırsız tarafından götürülmüştür. Hükümdar birgün Serdab'daki gizli geçidi bularak takib eder ve Çâlâk'ın evinde Cavid'i görür. Câvid hükümdarı görünce kaçar. Hurrem Câvid'i takib eder. Bir çıkmaz sokakta Câvid duvarı tırmanarak oradan bir ağaca çıkar; atlar. Kuyudaki su yolunu takib ederek bir evin bahçesine çıkarlar. Burada Tamtam adlı bir haydudun, evin sahibi olan güzel kıza musallat olduğunu görürler. Tamtam'ın adamları ikisini de yakalılarak bağlarlar. Bu sırada yetişen Çâlâk bir ilağla adamları uyutarak Tamtam'ı öldürür; kızı, Câvid'i ve hükümdarı alarak dönerler. Hurrem, Serdab'ı bulan Kirman Şahı'nın bir casusu tarafından öldürülmek üzereyken yine Çâlâk yetişir ve hükümdarı kurtarır. Hükümdar, Câvid'le kurtarıldıkları kızı evlendirir.

Hayr-âbâd, "Me'û lü/Me fâ'î lün/Fe'û lün" vezniyle yazılmış olup, 1996 beyittir. Eser basılmamış olup, yazma halinde kütüphanelerde bulunmaktadır.¹ Nâbî eserini şu beyitle övmektedir:

Saldı eserün cihâna âşüb
Üslûb-ı kadîmi itdi meslûb ²

Sûr-nâme:

Nâbî'nin 587 beyitlik bu mesnevisi, "Fe'î lâ tün/Fe'î lâ tün/Fe'î lün" vezniyle yazılmıştır. Bu eser, IV.Mehmed'in

---

1.Hayr-âbâd üzerinde DTCF'de Sevin Ünlü tarafından 1965 yılında bir bitirme tezi hazırlanmıştır.

2.Hayr-âbâd, Milli Ktp., A.4354, yk.144b.

oğulları için 1675'te yapılan ve onbeş gün süren sünnet düğünü, gün gün bütün teferruatıyla anlatmaktadır. Surenâme şu beyitlerle başlamaktadır:

Râstdur kârı anuñ kim her gâh
Ola evvel suhanı hamd-i ilâh
Mâlikü'l-mülk-i zemîn u eflâk
Hâlik-i âb ü hevâ âteş ü hâk ¹

Sûr-nâme, Nâbi'nin gençlik yıllarının ürünü olduğundan san'at değeri bakımından diğer eserleriyle boy ölçüşemez. Eserin adı, "Vakâyi-i Hitân-ı Şehzâdegân-ı Hazret-i Sultân Muhammed Gâzi li-Nâbi Efendi" dir.

Fetih-Nâme-i Kamanıçe:

Gaza-nâme adıyla da bilinen bu mensur eser, Tarih-i Kamanıçe adıyla 1281 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu eserde, IV.Mehmed'in 1671 yılında çıktığı Lehistan seferi anlatılmaktadır. Bu seferle fethedilen Kamanıçe'nin alınışına Nâbi'nin düştüğü tarih, hükümdar tarafından beğenilerek kalenin kapısına işlenmesi emredilmiştir. Matbu nüsha, "Bî-nâm-ı Hudâ suhanda te'sir olmaz" cümlesiyle başlamıştır. Yer yer nazım parçalarıyla süslenmiş olan eserin san'atlı bir anlatımı vardır. Nâbi, Mustafa Paşa'nın isteği üzerine bu eseri kaleme aldığı ifade etmektedir. Eser, "Esbâb-ı Muhârebe, Hâreket-i Ordü-yı Humâyün, Vukuât-ı Harbiyye, Tarih Kit'esi, 'Avdet-i Humâyün" gibi bölümlerden ibaret olup, aşağıdaki kit'a ile sona ermektedir:

İlahi 'ömr-i şâhençâh-ı devrânüñ füzün olsun
Hemişe düşmen-i bed-âh-ı zâr u ser-nigün olsun
Olup Bâzu-yı baht u devleti her yerde bālâ-ter
Ser-i a'dâ-yı devlet zir-i tigında zebün olsun
Olup bülbül-şifât nâlede Nâbi bāğ-ı vasfında
'Adunuñ hançer-i hâr-ı sitemle bağı hün olsun ²

Tuhfetü'l-Haremeyn:

Nâbi'nin Hac ziyaretinin ürünü olan bu mensur eser, esas

---

1. Nâbi'nin Sûr-namesi, Ağah Sırrı Levend, İstanbul, 1944, s. 29.

2. Fetih-Name-i Kamanıçe, İstanbul, 1281, s. 84.

itibariyle bir seyahat-nâmedir. Bu eser, Nâbî'nin Hac ziyaretinden beş yıl sonra, yani 1094 (1683) yılında yazılmıştır. Nâbî, İstanbul'dan Hicaz'a varıncaya kadar geçtiği, gördüğü, ziyaret ettiği yerleri; Üsküdar'dan başlayarak İznik, Eskişehir, Seyitgazi, Akşehir, Iğın, Ladik, Konya, Ereğli, Adana, Payas, Antakya, Halep, Urfa, Gaziantep, Hamma, Humus, Şam, Şam Salihiyesi, Kahire, Remle, Kudüs, Gazze, Arış, Süveyş, Hicaz, Mikat, Mekke'ye kadar bütün yolculuğunu anlatmıştır. Mekke'den itibaren Hac'cı eda ederken bütün kutsal yerleri tanıtmış ve bu ibadetin bütün gereklerini anlatmış olan Nâbî, Medine'ye yaptığı ziyareti de bütün teferruatıyla dile getirmiştir. Dönüş Şam üzerinden yapılmış ancak, bu yolculuk anlatılmamıştır.

Eserin sonunda Nâbî te'lif tarihini bir beyitle vermiştir:

Didüm tamāmına Nâbî bu nüshānuñ tārīh

Bu Tuḥfe-i Ḥaremeyn'ün kabūl ide Mevlā 1094 (1683)

Tuḥfetü'l-Ḥaremeyn, oldukça san'atlı bir dille kaleme alınmış olup, pek çok Türkçe, Farsça, Arapça beyit ve mısralarla süslenmiştir.

Zeyl-i Siyer-i Veysî:

San'atlı Divan nesrinin tanınmış isimlerinden Veysî, (ö.1628) Siyerinde, Hz.Muhammed'in hayatını Bedir savaşına kadar yazmış; Nâbî buna Mekke'nin fethine kadar olan kısmı yazarak ilâve etmiştir. Külfetli bir dille yazılan eser 1248 yılında Bulak'ta basılmıştır.

Münşeât-ı Nâbî:

Nâbî'nin mektuplarını içeren bu eserin yazma nüshalarını kütüphanelerde görmek mümkündür.¹ Münşeât'da yer alan mektupların dili genellikle san'atlıdır. Mektuplar, Nâbî'nin hayatı kadar, dönemini de aydınlayabilecek belgeler niteliğindedir. Fakat Münşeât bugüne kadar ciddi bir şekilde incelenmemiş; ne eski ne de yeni harflerle baskısı yapılmamıştır.

Bu eserden Nâbî'nin çevresinin ne kadar geniş olduğunu anlamak mümkündür. Devrin ileri gelen devlet erkânından bir çoğuna-çeşitli vesilerle-Nâbî'nin mektuplar yazdığı anlaşıl-

---

1. Münşeât için bkz. Milli Ktp.A.4354/1; F.B.239; A.4801; A.3708; A.2221.

maktadır. Bu devlet adamlarından bazıları: Çorlulu Ali Paşa, Amca-zâde Hüseyin Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Süleyman Paşa, Abdalbaki Paşa, Refia Efendi, Dürri Efendi, Reisülküttab Acem Ebubekir Efendi, Şehid Ali Paşa, Mekke-i Mükerrreme Şerif'i... Nâbi'nin bu eserinde Erzurumlu Moses adlı bir hiristiyan'a yazılmış bir mektup da yer almıştır. Münşeâtta, bilhassa Ramî Mehmed Paşa'ya yazılmış mektupların çokluğu dikkat çekmektedir.

d) NÂBÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

XVII.Yüzyılın ikinci yarısında yetişen Divân şairleri içinde önemli bir yere sahip olan Nâbî, oldukça hacimli Divanının "Mesneviler" bölümünde IV.Mehmed'e yazdığı Gülşen-i Devlet, isimli medhiyyesinde yazmış olduğu eserleri övgülü bir dille anlattıktan sonra şiirleri hakkında şöyle demektedir:

‘Äleme dâğ-ı reşkdür suhanûñ
Yok nazîrûñ bu ‘aşr içinde senûñ
Gül-fürûşân-ı gülistân-ı hüner
Hâmenûñ hüşe-çinidür ekser
Mülk-i tab‘uñ mezâri‘ - i ma‘nâ
Hâş hâmenñ kalem-rev-i inşâ
...

Nazmuñ arâyış-ı zamân u zemîn
Suhanûñ güşvâr-ı çarh-ı berîn ¹

Bu beyitler her ne kadar fahriyye edasiyle söylenmekte ise de, kendi adıyla anılacak bir mektep sahibi şair için hiç de mübalağa sayılmaz. Uzun süre, "Nâbî gibi söyler" imtiyazına sahip olan şair, elbette yaptığının ve ne söylediğinin farkındadır. Birçok şaire nasip olmayacak kadar uzun bir san'at hayatı olan Nâbî, bir başka şiirinde kendisini şu beyitlerle övmektedir:

Elli yıldır ki müselleme saña seccâde-i nazm
Şimdi sensin şu‘arâ zümresine şeyh-i kebîr
O zamanlar saña teslim idi meydân-ı suhan
Ki senûñ sözlerüñe Nâ‘ilî olmaşdı esîr
Mîvesi az ise de lezzeti efzun-ter olur
O dırahtuñ ki hıyâbân-ı suhanda ola pîr ²

Nâbî'nin edebî kişiliği hakkında kaynakların, san'at ve edebiyat adamlarının görüşlerini incelediğimizde şaire, aşırı övgüler yanında, haksız eleştiriler yöneltildiğini de görmekteyiz. Bu bakımdan kaynakların Nâbî hakkındaki görüşlerini gözden geçirmekte yarar vardır:

1.Nâbî, Divân, Mesneviler, s.18.

2.Age.Kasideler ve Tarihler, s.27.

Tezkirelerde:

"Asruñ melikü'ş-şu'arāsı ve evc-i ma'ārif u kemālūñ ferhunde hümāsı, 'aziz-i Mısr-ı belāgat, suhan-dān-ı kalemrev-i fesāhat bir zāt-ı sūtūde-sıfat"¹; "ma'ārif ile meşhūr, elsine-i selāse tekellümine kâdir, letāyif-i muhāzarātı müstahzar tarīku'l-külfet, lezizü's-şohbet, şı'r u inşāda yegāne efrād-ı ma'ārifde müfred-i zamāne"²; "lisān-ı taşavvufdan āgāh bir pīr-i muhtorem ve 'irfānı hāk bu ki müsellemler idi..."

Lisān-ı Fārisi'de ve zebān-ı Türki'de ve fesāhāt-ı 'Arabiyye'de zihni çālāk bir çehre-i pāk, şāhib-tab'ı derrāk idi. Dehānından şādır olan kelām-ı mevzūn müceledāt olmağa mütehammil ve bir sâlden bir sâle varınca güftār-senc olduğu āşār bi-re'sihi bir dīvān-ı müstetāb olmağa kâbildür."³ "ta'lim-i fenn-i edvārā heveskār olup mevcūd olan esātiz-i ma'ārif-di-sārdan ahz u tahsīl ve hıbt-ı kavā'id-i fenn-i merkūmı 'alāvechi'l-itkān hıfz u tekml itmek... ma'ārif-i sâ'iresi meşhūr-ı cihān olmağa muhtāc-ı tafsīl u beyān degüldür."⁴; "bāhusūş irsāl-ı meşel vādīsinde Osmanlı şu'arāsı mabeyninde ser-efrāzdur. Selāmet-i edā cihetiyle devrinde bi-hākkın teferrüd itmiş idi. Keşīdede Nef'iden girü kalur fakat, gazelde fā'ikdür."⁵; "eş'ārı metin u selis olup durub-ı emsāl hükmine geçmiş bir çok mısraları vardır."⁶; diye sözü edilen Nâbî, zamanından Tanzimat'a gelinceye kadar "üstād" olarak telakki edilmiş-Şeyh Galib'in Hüsn u Aşk'daki itirazı hariç düşünülürse ve çok şair tarafından takir edilmiştir.

Tanzimat şairlerinden Ziya Paşa da Harabāt adlı ünlü antolojisinin mukaddimesinde;

İstanbul iken makarr-ı 'irfān

İstanbul iken matāf-ı büldān

Yapdı iki taşralı bu hāli

Vanlı birisi biri Ruhālı

1. Safâyi, Tezkire, Milli Ktp.MFA.1350, yk.361.

2. Şeyhî Mehmed, Vakāyiu'l-Fuzalâ, Milli Ktp.MFA.1619.yk.557b.

3. Sâlim, Tezkire, Haz.Adnan İnce, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DTCF, s.665.

4. Şeyhülislam Esat, Atrabu'l-Asār, Milli Ktp.MFA.1497, yk.100.

5. Bursalı Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, C.II. s.449.

6. Kâmâsü'l-lâm, C.VI, s.4536.

Ya'ni biri Nef'î-i suhan-ver
Hem diğeri Nâbî-i mu'ammer
Bunlardır eden lisânı tevsi'
Bunlardır eden beyânı tenvi'
Bunlar verdi zebâna ziynet
Bunlar verdi beyâna şüret ¹

diyerek Nâbî'nin Divân şiiri diline katkılarını anlattıktan sonra, onun şiirlerini şu şekilde değerlendirmektedir:

Nâbî dahi söylemiş kaşâ'id
Ammâ ki ma'kûle-i zevâ'id
Uymaz aña pek kaşide nazmı
Tevhidîdir en güzide nazmı
Sulhiyye'si Na't'ı dil-nişindir
'Azliyye'si bir güzel zemindir
Ancak görünür ki külfet etmiş
Güyâ cebr-i tabi'at etmiş
Bir öyle hünor ver-i suhan-zâ
Yazmak gerek idi andan a'lâ
Nâbî'ye Münif iken muqallid
Andan eblağ dimiş kaşâ'id
Nâbî'ye yaraşır idi hakka
Ol iki kaşide-i dil-ârâ
Zirâ iki mütehab eserdir
Emsâli görülmemiş güherdir
Ammâ ki gazelde Nâbî-i pîr
Olmuş o da Hüsrev-i cihân-gir
Ta'kid u rekike ugramaz hiç
Eyler okudukça tab'ı tehyiç
Yok zerre tenâfûr-i 'ibârât
Hod malı gibidir isti'ârât

İrsāl-ı meselde mişli yokdur
Bu şivode söz eger ki gokdur

Olmaz o şeker gibi 'ibāre
Ol terkibāt-ı hoş-güvāre ¹

Destinde misāl-ı mūm terkib
Kaşd ettiği şekl ile bulur zib

Terkipte tarzı Fārisīdir
Etvār-ı 'Acem mūmārisidir

Nābī'ye bu ihtirā'dır hāş
Teslim eder anı ehl-i ihlās ²

Görüldüğü gibi Ziya Paşa, Nâbî'nin kasidelerinden sadece Azliyye ve Sulhiyye'yi beğenmekte, bunların dışında kalanları san'at bakımından değerli görmemektedir. Bununla birlikte Ziya Paşa, Nâbî'nin gazellerini takdir etmekte, bu konuda şairin son derece başarılı olduğunu ifade etmektedir.

Ziya Paşa da dahil Tanzimat dönemine kadar Nâbî'nin eleştirilmediğini daha önce ifade etmiştik. Şeyh Galib'in Hayr-âbâd'la ilgili eleştirileri dışında, bütün Dîvân şairleri Nâbî'nin nazımdaki kudretinde hem-fikirdirler. Ancak Recaizâde'den başlayarak Nâbî'ye bazı eleştiriler yöneltildiği görülmektedir. Nâbî'nin edebî kişiliğini tesbit için bu eleştirileri gözden geçirmekte yarar vardır:

Kudemadan Birkaç Şair adlı eserinde Recaizâde, Nâbî için oldukça geniş yer ayırmıştır. Recaizâde'ye göre Nâbî, "... merâtib-i şâ'iriyetçe dahi Nef'î'den sonra gelmeğe liyâkâtını taşdik ettirecek şürette bedâyi'-i hüsn-i ta'birât 'arz" edememektedir.³ Recaizâde Ekrem, Nâbî'nin, döneminde geçerli olan her vâdide eser vermesini de şiddetle eleştirmektedir.⁴ Nâbî'nin, şiirdeki kudretini yanlış kullandığını ifade eden Recaizâde şöyle demektedir: "Teessüf olunur ki pek az kimseye naşib olan o kudret-i Hudâ-dâdı-balmumundan oyuncak imâline tenezzül eden hünerverler gibi nâ-be-mahal şeylerde isti'mâl ederek isrâf etmiştir."⁵

1. Bu mısraın vezni tutmuyor.

2. Ziya Paşa, Harabât, s.14-15.

3. Recâizade Ekrem, Kudemâdan Birkaç Şair, İstanbul 1305 s.29.

4. Aye.s.31-32.

5. Aye.s.32-33.

Nâbî'deki "sühûlet-i beyân"a, yani ifade rahatlığı ve kolaylığına hayranlığını gizlemeyen Recaizâde, "Nâbî'nin hangi bir manzûm eseri okunsa o sühûlet-i beyâna bakıldıkça kendisiyçün nazmen ifâdeki müşkil bir fikir bulunamayacağına kail olur." demektedir.¹

Süleyman Nazif, Nâbî Dîvân'ında Türkçe üç, Farsça yirmi gazelin tahmis edildiğine dikkati çekerek O'nun İran zeminini kendisine daha uygun bulduğunu belirtmektedir: "Nâbî'nin Dîvân'ında Türkçe üç, fakat Farsça tam yirmi gazelin tahmisleri münderic bulunuyor; halbuki diğer Fârisî eş'ârı bi'n-nisbe pek azdır. Demek büyük Türk şâiri, 'Acem'in diyâr-ı eş'ârını kendi tab'ına daha müsâid bir vüs'atte görmüş, fakat Nâbî'nin Fârisî manzumeleri Türkçe şiirlerinin yanında pek sönük kalır?"

Muallim Naci Esamî'de, "Nâbî gibi, meseli kendisinin şöhretinin derecesini göstermektedir. Tabiatındaki kuvvet şiirlerindeki selasetten anlaşılır. Edasındaki selaset cihetiyle devrinde hakikaten tektir. Mamafih, zamanımızda memnuniyetle mutalaa olunamayacak pek çok sözleri vardır."³ diyerek şiirlerini değerlendirir. Naci'nin, "zamanımızda" kaydını koyması Nâbî'ye yönelik bazı eleştirilerin yeni anlayışlardan kaynaklandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Nâbî'ye eleştiri yöneltenden biri de Abdulhalim Memduh'tur. Bu edebiyat tarihçisi, "Fuzûlî ile Nef'î arasında şair Nâbî gelmiştir. Nâbî, esasen Fuzûlî mukallidi olmakla beraber, iki yüz sene sonra hasıl olacak teceddüd-ı edebîyi daha o vakit keşfetmiş gibi müceddidâne şiir yazan o koca Bağdatlı'ya hiç bir şüretle rekâbet edememiştir."⁴ diyerek Nâbî hakkında, "Fuzulî mukallitliği" iddiasını ileri sürmektedir.

Şehabeddin Süleyman da Abdulhalim Memduh'un görüşlerini tekrarlayarak Nâbî'nin Fuzulî'yi taklit ettiğini yazmakta, "Hatta bazan Fuzûlî'yi taklit etmek istemiş ise de büyük Bağdatlı'nın eş'âr-ı hâssası yedlerinde bulunan 'âsâ-yı muvafakiyeti Nâbî'ye terk etmemiştir."⁵ demektedir.

1.Recaizâde Ekrem,Kudemadan Birkac Şair,s.32.

2.Süleyman Nazif,Musahabe-i Edebiye,Servet-i Fünun,C.61 S.111.s.1585.

3.Muallim Naci,Osmanlı Şairleri,Esami,HZ.Y.Doç.Dr.C. Kurnaz,Ankara 1986,s.313.

4.Abdulhalim Memduh,Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye,İst. 1303.s.43.

5.Şehabeddin Süleyman,Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye,İst. 1308,s.173.

Şehabeddin Süleyman da Nabî'nin nazım, nesir her dâlda eser vermesini eleştirip onun dağınık olduğunu söylemekle birlik- te önemli bir özelliğinin de belirtmekten kendini alamamaktadır: "... Nâbî, sözleri, cümleleri söylüyor, kelimelere bir renk, bir ahenk, bir hayat veriyor. Gâyet metîn bir lisânla fikrini hikmetlerini serd ve beyân ediyor. Nabî ... lisanındaki bir cereyân-ı latîf u ahenkdâra binâen kıymetli bir şairimizdir."¹

İ.Necmi, Tarih-i Edebiyat Dersleri adlı eserinde Nâbî- ye geniş yer ayırmıştır. İ.Necmi, Nâbî'nin Arap ve Fars dille- ri ve şark felsefesine vukufuna dikkati çekerek, "Nâbî, zamā- nına kadar hüküm süren edebiyâtın münkasım olduğu her vâdiye baş vurmuş, her tarz ve nev'de eserleriyle büyük bir ihâtâ göstermiştir. 'Arabî ve Farisî'ye, 'ulum-ı felsefe-i Şarkîye'ye 'amîk bir vukûfu vardı. Zeki, hoş-mizâc, nekre-gû bir zât idi!"² demektedir ve Nâbî'nin şiirleri hakkında şu görüşleri ileri sür- mektedir:

"Nâbî'nin gazelleri, her cins ve nev'iden, her kafiye- den, güzel ve çirkin pek çok numûneleri hâvidir. Taşavvuf na't, medih, 'aşk, hevesât-ı nefsanîye, ezvâk-ı işret-perverâ- ne, hikemîyyât, irsâl-ı meşel gibi gazel vâdisinde az çok kullanılmış her mevzûda nâdiren semîmi, bâzan üstâdâne, san' atkârâne, ekşeriyâ da ca'li ve mübtezel..."³; "Gerek yazdık- larının çokluğu, gerekse geniş 'ilim ve ihâtâsı Nâbî'yi, ken- disine kadar gelen Divân edebiyâtının bir modeli hâline getir- miştir."⁴ Çok ve her konuda yazdığına dikkat çekip bu yüzden ibtizale düştüğünü ileri süren İ.Necmi, Nâbî'nin bir mektep sahibi olduğunu da görmezden gelmiyor ve şu yargıda bulunuyor: "Nâbî, eski edebiyât târihînin mühim bir tekemmül verhalosisi- dir. O zamâna kadar devam eden tarz-ı edebi nefsinde cem' ve âtî için müesses bir yeni şîve-i şâirîyyet ihzâr eden bu üs- tâdın bir edebî mektep şâhibi olduğunu inkâr etmek mümkün de- ğildir."⁵

1.Şehabeddin Süleyman,Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye,s175

2.İbrahim Necmi,Tarih-i Edebiyat Dersleri,İstanbul 1338 C.I.,s.162.

3.Age.,s.167.

4.Age.,s.169.

5.Age.,s.170.

M.Halid de Nâbî Divân'ını değerlendirirken bu büyük eserin, "... muhtevî olduğu mahsûller, edebî kıymetleri itibarıyla çok müstesnâ olmamakla beraber, aralarında ciddi şâyân-ı dikkat olanlar mevcuttur. Eserleri içinde hey'et-i 'umûmiyesiyle güzel sayılabilecek mahsûle nâdir tesâdüf olunur. Fakat kaşidelerinde, gazellerinde ve diğer nazımlarında yer yer güzel parçalar bulmak, māmāfih bu güzel parçaların yanında bāzen, tamāmiyle çirkin görünen bi-māhā beyitlere, kıt'ālara, rast gelmek mümkündür. Divānına nazaran Nâbî, his ve kalb şâiri olmaktan ziyāde fikir şâiridir. O, daha ziyāde müfekkiresinin kudretiyle yazmış, haşşāsiyetini hemen hemen isti'māl etmemiştir. Bu nokta-i nazardan Nâbî, Divānı'nın şiir kıymeti fazla yüksek itibār olunamaz.

Bununla beraber Nâbî'ye lisāna hākimiyyetine, kelime ve lugatları tarz-ı isti'māline bakarak, üstāddır, diyebiliriz."¹ demek suretiyle değerini ortaya koymaktadır.

Fuat Köprülü, bilhassa Nâbî'nin Türkçe'ye duyduğu sevgiye işaret ederek, "Ekseriya kafiyelerin istibdadına göre sevk-i efkara mecbur bir şairin bu muhtasar sözleri, her ne olursa olsun, Nâbî'nin millî lisanı sevdiğini, onu eslafı gibi sefil ve muhakkar görmediğini isbat ediyor."² demektedir.

Nâbî hakkında bir monografi yazan İbrahim Alaaddin Gövsa, "Nâbî'nin şiirleri histen fazla fikre hitap eder. En hafif gazellerinde bile aşıkane bir beytin yanında hakimane bir mülahazaya tesadüf edilir."³ diyerek Nâbî'nin şiirlerinin en belirgin özelliklerine parmak basmakta, Bedaizade ve Namık Kemal'in eleştirilerine değinip, "bütün bu mülahazalara rağmen Nâbî'yi gene Divān üstadlarının ilk safında buluruz. Onun metin ve selis üslubu uzun zamanlar meşk olmuş, taklit edilmiş, sözleri edebiyat ile hiç uğraşmayanların bile dillerinde kalmıştır."⁴

1.M.Halid,"Birkaç Anadolu Siması Önünde",Dergâh,İstanbul 1337,C.II,s.44.

2.Fuat Köprülü,"Edebiyatımızda Milliyet Hissi",Türk Yurdu,C.IV.,s.678.

3.İbrahim Alaaddin Gövsa, Meşhur Adamlar Ansiklopedisi, İstanbul 1333,C.III,s.1132.

4.İ.Alaaddin Gövsa,Nâbî,İstanbul 1933,s.13.

Nâbî'nin bir filozof şair olduğunu söyleyen İ.Alaaddin, "Denilebilir ki Nâbî, muayyen bir sisteme sahip olmamakla beraber bir filozof şairdir. Nazmı çok selis, dîli zamanına göre hayli açık üslûbu çok kuvvetli ve üstadçadır."¹ demektedir.

İ.Zeki Eyüboğlu'nun Nâbî'ye bakışı çok olumsuzdur. Bu yazar, "17.yüzyılın ünlü ozanlarından Urfalı Nâbî bilgece şiir söylemekle ün yapmış sanılır. Edebiyat tarihçileri onu böyle bir nitelikte görür, gösterir. Oysa Nâbî, bilgelik şöyle dursun yeni bir kavram, yeni bir deyiş bile getirememiştir, Anadolu şiirine. Eskilerin ardından giderken Anadolu şiirini daha da geriye götürmüştür."² diyerek adeta Nâbî'yi inkâr etmektedir.

Vasfî Mahir Kocatürk, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde, Nâbî'nin şiirleri için, "... kasideleri, üzerinde durulacak kadar mühim ve mükemmel eserlerdir. Gerçi bunlarda Bâkî ve Nef'î ihtişamı yoktur. Fakat Nef'î'nin selaseti ve Bâkî'nin zerafeti fazlasıyla mevcut. Tamamen kendi muhayyilesinin malı olan güzel buluşlu nesiplerinde Nâbî konuşuyor; şanlı Nef'î'den ve renkli Bâkî'den daha geniş, daha düzgün, daha tabîî ve daha rahat konuşuyor." gibi görüşler ileri sürerken övgü dolu bir dil kullanmaktadır.³ Aynı yazar Nâbî'nin gazelleri için de şöyle demektedir: "Gazellerinde bariz bir çeşitlilik göze çarpar. Bunlardan bazıları Fuzûlî'ye yetişmek isteyen bir içlilik, bazıları Bâkî'den gelip Nedim'e doğru giden bir şuhluk gösteriyor. Birçokları da Nev'î ve Nâilî'deki asil ve kanaatkâr ruhu devam ettiriyor ki buna Ruhî ile akrabalığı inkâr edilemeyen içtimai tenkid ve hiciv temayülü ve tamamıyla kendi bünyesinin malı olan uygun hakimâne eda ilave edilince şairin esas şahsiyeti meydana geliyor."⁴

Nihat Sami Banarlı, "XVII.asır Divan şiirinde bir te-

1.İ.Alaaddin,Meşhur Adamlar Ans.İstanbul 1933,s.1132.

2.İ.Zeki Eyüboğlu,"Anadolu şiirinde ilkçağ kavramları v",Soyut,1967,S.37,s.3 vd.(Bu haksız eleştirinin cevabı için bakınız Prof.Dr.Mine Mengi,Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî,Ankara 1987,s.33 vd.

3.Vasfî Mahir Kocatürk,Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1970,s.467.

4.Age.s.463.

fekkür edebiyatı çıkışı açacak ve kendi adıyla anılabilir bir şiir mektebi teessüs edecek kadar, şiirde değişik bir şahsiyet ve hususiyet gösteren geniş tesirli bir şair..."¹ sözleri ile Nâbî'yi anlatmakta ve şiirlerini , "... birtakım söz sanatlarıyla süslemeden, fikri fikir olarak söylemek yolunu seçmiş ve bunda dikkate değer bir şahsiyet göstermiştir. Onun bu tutumu, şiirde hemen hemen bir inkılâp sayılmış ve bu şairin yolunda yürüyen daha başka şairler yetişmiştir. Nâbî mektebi denilen bu tarzın hususiyeti, görgü, bilgi ve düşünce unsurlarını didaktik bir zihniyetle ifade etmiştir." demektedir.² Nihat Sami'de Nâbî'nin çok yazmayı, "iyi ve güzel yazma"ya tercih ettiğini söyleyerek, onun "çok, bol yazmak ve değişik mevzular üzerinde söz söylemek" hususunu tenkit etmektedir.³ Bu bakımdan eserleri devrinin bir aynası niteliğindedir.⁴

Nâbî hakkında birkaç kitap ve makale yayınlayan Prof. Dr. Abdulkadir Karahan⁵ Nâbî'nin aynı konuları, aynı mazmun ve kalıplar içinde işleyen şairler arasında seçkin bir yeri olduğunu ifade etmekte⁶, Onun dile hakimiyetini, üslup mükemmelliğini vurgulamaktadır: "... dile hakimiyeti, tefekküre verdiği önem, mesnevîlerindeki konu değişikliği, akıca üslubu, mümkün merteye aşdali tamlama ve terkiplerden sakınması, rahat ifadesi, çağının bazı olaylarını kolayca ve gerçeğe yakın bir biçimde eleştirmesi ve daha bunlara benzer birçok sorundaki ayıracalı ve başarılı hareketi, ona, sanatı ve şahsiyeti açısından ayrı ve üstün bir değer vermemizi gerektirmektedir."⁷

---

1. N. Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1976, C. II, s. 660.

2. Age., s. 670.

3. Age., s. 671.

4. Age., s. 672.

5. Bkz. tezimin bibliyografya kısmı.

6. Prof. Dr. Abdulkadir Karahan, Nabî, Ankara 1987, s. 52.

7. Age., s. 52.

A.Karahan, Nâbî'nin kişiliğini de su sözlerle dile getirmiştir: "Nâbî bağlı olduğu edebiyatın kuralları çerçevesinde ve onun hayat felsefesine aykırı gelmeyecek şekilde eserlerinde realiteyi de görüp ifadelemiştir, edebî sanatlar ve bazan uzakça çağırışimler gölgesinde günün olaylarını, çağının haksızlıklarını, huzursuzluklarını dile getirmiş, ancak bunları ifade ederken isyankâr ve ümitsiz bir insan olarak görünmemiş, aksine mütevekkil, kanaatkâr, mala mülke fazla bağlanmamış olmayı tercih eden bir sanatçı..."¹

A.Karahan, Nâbî'nin şiirinin özellikleri hakkında şu görüşleri ileri sürmektedir: "Nâbî, kendi zamanına kadar klasik edebiyatımızda yeteri kadar işlenmemiş, hayatı, haksızlıkları, ıstırapları, sakatlıkları en güzel yazı Türkçesiyle dile getirmesini bilmiş ve başarmış şairimizdir."² ; "Nâbî'nin mizacı, lirizmden fazla, kendisine gelinceye kadar oldukça bakır kalmış denilebilecek olan fikir ve hikmete daha müsait olduğu için olmalıdır ki şiirlerinde genellikle hep olaylara ibret gözüyle bakış, bir nevi nasihata yönelik, olup bitenleri kendine göre değerlendirme hâkindir."³

Nâbî hakkında bir doçentlik tezi hazırlayan Mine Mengi, kitap olarak yayınladığı tezinde: "Kendi adıyla anılan çağının açılışında, yaratılışının ve Osmanlı İmparatorluğunun kritik bir döneminde yaşamalarının büyük etkileri olmuştur. Şiirleri, çağının toplum hayatında görülen kötümserliği, tevekkülü, kanaati yansıtır. Ahlâk düşkünlüğünü, açgözlülüğü, mal ve makam hirsini, hasisliği vb. gibi kötülükleri, kısacası, çağının bozuk düzenini ve çökmeye yüz tutmuş gidişini şiirlerinde yeren Nâbî, şiirinin bu özelliğiyle, devrinin güçlü ve sadık temsilcisidir. Şair, hikemî şiir yazışının nedenini de buna bağlar. Şiirin, kişisel ve toplumsal aksaklıkları okuyucuya gösterip okuyanı uyarabilmesi, doğru yola yönleltebilmesi için hikmetâmiz olması lâzımdır."⁴ demektedir.

1.A.Karahan, Age., s.54.

2.Age., s.60.

3.Age., s.61.

4.Prof.Dr.Mine Mengi, Divan Şiirlerinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, Ankara 1987, s.34.

Nâbî'nin dili hakkında Mine Mengi, şu görüşleri ifade etmektedir: "Şairin dili, minî konulu şiirlerinde, yani tevhid ve na'atlarında ve bunlardaki kadar olmamakla birlikte, kasidelerinin çoğunda daha ağırdır."¹ Ağır bir dille eser veren şair ve yazarları kinayan Nâbî'nin görüşlerinin çağı için yeni olduğunu vurgulayan M.Mengi, İstanbullu olmadığı halde, İstanbul ağzını kullanmasını Nâbî için olumlu bir davranış olarak görmektedir.² Kasideleri için de şöyle demektedir: "Nâbî, kasidelerinin nesiplerinde, Dîvân şiirinin geleneksel kaside nesiplerinden farklı olarak, tabiat tasvirlerinden çok devrinin bozuk düzenini, yıkılmaya yüz tutmuş olan Osmanlı toplumunun durumunu anlatır. Kasidelerini sunduğu devlet adanlarını klasik tarzda övmekle birlikte, yer yer gerçeği söylemekten ve imparatorluğunun içinde bulunduğu kötü durumu dile getirmekten çekinmez."³

Nâbî hakkında bir doçentlik tezi de Meserret Diriöz tarafından hazırlanmıştır. Bu tezinde Diriöz, şairin edebi kişiliği hakkında şöyle demektedir: "Her konuyu şiire getirecek kadar geniş bir edebî kültüre, görgü ve bilgiye sahip olan şair, aruz vezninin çeşitli kalıplarının başarıyla kullanmıştır."⁴ Nâbî'nin dili hakkında da şu görüşleri ileri sürmektedir: "Türkçeyi çok sevmesine rağmen, Nâbî'ye göre şiirden maksat ma'nâ olduğundan, lafzın Türkçe, Farsça, terkipli, terkipsiz olması mühim değildir. Onun kabul etmediği şey, manâyı bırakıp mısraları, manâsız lügatlarla doldurmak veya anlaşılmasız şeyler yazmaktır."⁵ Nâbî'nin şiirleri ise, Diriöz'e göre: "... mücerret mefhumları müşahhas mefhumlarla açıklamaya çalışmış; manâyı bir de hayâl gücü katmak için izafet-i teşbihîye denilen terkip yoluna baş vurmuştur."⁶

1.Mine Mengi, Age., s.36.

2.Age., s.38.

3.Age., s.40.

4.Meserret Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1976, s.139.

5.Agt.s.155.

6.Agt.s.159.

Meserret Dirioz, Nâbî'yi "klasik edebiyatımızın Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâilî, Nedim ve Şeyh Gâlib gibi birinci sınıflı san'atkârları arasında şerefle yer alan büyük bir şairimiz" olarak gördüğünü ifade etmektedir.¹

Nâbî'nin dili ve üslûbu hakkında çeşitli görüşler vardır. Ancak Nâbî'yi eleştiren pek çok edebiyat tarihçisi ve bilim adamı, onun, "sebk-i Hindî" denilen edebî anlayışın önemli bir temsilcisi olduğu konusunda birleşmektedir: "Türkçe'de de Sâib-i Tebrizî ve Enverî yollarına salık olan Nâbî"²; "Nâbî'nin eserlerinde de başlıca özelliklerle beraber Sâib'deki bu güzel ve ahlâkî nasihatleri, bu bazen karamsarlığa kaçan ruh sıkıntılarını, bu kötülükler karşısında - arasıra susar gibi görünmekle beraber- yeri ve sırası geldikçe haklı şikâyet ve yakınmaları, inkisarları görmekteyiz."³; "Gerek Farsça Divançe'sindeki şiirler ve gerekse ona paralel, daha çok hayatının ikinci yarısında yazdığını sandığımız Türkçe şiirler... bazı yönlerden Hind üslûbuna ve çok sevdiği Urffî'nin, Fevzî'nin ve bilhassa Sâib'in üslûbuna ana hatlarıyla uygun bir şekilde yazılmış san'at eserleridir."⁴

Yine Meserret Dirioz'e göre Nâbî, Nef'î ve Nâilî ile Şeyh Gâlib arasında Sebki-Hindî mektebinin köprüsüdür.⁵

Yukarıdan beri görüşlerini tesbit etmeye çalıştığımız edebiyat tarihçisi, bilim adamı ve yazarların Nâbî hakkındaki görüşlerini iki noktada toplamak mümkündür:

1.Nâbî'nin Divan şiiri geleneğine olan vukufu, derin bilgi ve görgüsü; bu edebiyatın bütün imkânlarından yararlanması; çağına göre dilinin oldukça açık ve anlaşılır olması; İstanbul ağzıyla başarılı şiirler yazması; şiirlerinde atasözlerine, deyimlere; sosyal hiciv ve eleştiriye yer vermesi; dilehâkimiyeti; şiirlerinde hikmete, düşünceye verdiği önem...

2.Olumsuz olarak eleştirilen yönleri: Nazım, nesir bütün ifade türlerinde pek çok yazmış olması; bunun sonucu tekrara düşmesi; divânın "nüsha-i kâmus" olamayacağını savunması-

---

1.Meserret Dirioz,Agt.s.203.

2.İ.Necmî,Age.,s.167 (Nabî'de Enverî tesirinin bulunması pek yerinde olmadığı kanısındayım. Nitekim bu iddia başka eserlerde yer almamaktadır).

3.A.Karahan,Nâbî,s.60.

4.Meserret Dirioz,Agt.,s.181.

5.Agt.,s.180.

na rağmen yer yer dilinin çok ağır olması; basmakalıp bazı hikmetleri mısralaştırması; şiirlerinin öz bakımından zayıf olması...

Nâbî'nin şiirleri okunduğunda, eserleri incelendiğinde ona olumsuz eleştiri yöneltenlerin çoğunun esaslı incelemelere dayanmadıkları, Recaizâde'den itibaren söylenegelen tenkitleri tekrarladıkları-bazı noktalardan haklı olmakla birlikte-görülebilecektir.

Nâbî'nin edebî kişiliğiyle ilgili karar verirken elbette en sağlıklı yol, bizzat eserlerin incelenmesidir. Nâbî Divânı incelenip mesnevileri gözden geçirildiğinde kendisine yöneltilen olumlu olumsuz her eleştiriye malzeme teşkil edecek şiirler bulunacaktır. Bu biraz da Divân'ın, şairin eli yılı aşan şairlik hayatının hemen hemen bütün şiirlerini ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Nâbî değerlendirilirken bu noktanın göz önünde tutulması gerekir. Bu açıdan eserlerine, bilhassa Divân'ına bakıldığı zaman, onun Türkçe'ye duyduğu sevgi, dile olan tasarruf mükemmelliği, çağdaşlarının birçoğundan, hatta kendisini eleştirenlerin birçoğundan daha sade bir dille yazdığı görülecektir.

İstanbul Türkçesi'ne duyduğu sevgiyi, özlemi, Baltacı Mehmed Paşa'ya sunduğu şiirinde şu beyitlerle ifade etmektedir

Elfâz-ı sükkarî-i Sıtanbuliyan'dan
Sem'ün kenârlarda kalur dilde hasreti

...

Ol dil-güşâ me'âller ol hürde nükteler
Mümkün midür bula Arabistan'da şüreti

Ol can-fezâ suhanların ol şüh edâlarun
'Akkâmlar lisânına olsun mı nisbeti ¹

Nâbî, şair ve şiirin özelliklerini de şu beyitte dile getirmektedir:

Şâ'ir olursa olsa senün gibi Nâbiyâ
Ta'biri hoş nikâtı muhayyel beyânı şüh ²

---

1. Nâbî, Divan, Mesneviler, s. 27.

2. Nâbî, Divan, Gazeliyyat, s. 16.

Nâbî, şiirlerinde söylenmemiş olanın peşindedir. Bunu aşağıdaki beyitte açıkça görmek mümkündür:

Dest-res ma'ni-i nâ-güfteye müşkil yohsa
Nâbiyâ köhne suhan bizde de vâfir bulınur ¹

Gazel nazım şeklinin nasıl olması gerektiği hakkında, "gazel" redifli şiirinde Nâbî şöyle demektedir:

Zâhir ü bätını ma'mûr u metin olsa gazel
Şürete yâver ü ma'nâya mu'in olsa gazel

...

Güş iden seng-dil olursa bile itse eser
Nâ'il-i mertebe-i naqş-ı nigîn olsa gazel ²

Şiirin "metin" olması Nâbî için çok önemlidir. Bu yüzden oğlu Ebulhayr'a şairlerden Bâkî ve Nef'i'yi tavsiye ederken bunların şiirlerinin "metin" olduğunu vurgulamak gereği duymuştur:

Türki'de Nef'i ile Bâkî'ye bak
Gayri divanları da it mülhak

Anların şi'ri metindür ammâ
Gayrisinde dahı var çok ma'nâ ³ (b.978-979)

Şiirlerinde darb-ı mesellere sıkça yer veren Nâbî, aynı zamanda mısraların da birer darb-ı mesel gibi dilden dile dolaşmasını ister:

Sözde darbü'l-mesel irâdına söz yok ammâ
Söz odur'âleme senden kala bir darb-ı mesel ⁴

Bu da şairin, şiirde "mânâ"ya ne kadar önem verdiğinin işaretidir. Hayriyye'de de İran şairlerini oğluna tavsiye ederken bunlardaki manâlı söyleyişe dikkatini çekmektedir:

Şu'arâ-yı 'Acem'ün divânı
Hüsn-i ta'bîr ü ma'ânî kânı (b.980)

Şiirlerinde deyimleri başarıyla kullanan Nâbî'den bir kaç örnek:

Gelse mizân-ı cemâl ortaya iy Yûsuf-ı hüsn
Katı çok kimselerün ipliği bâzâra çıkar ⁵

Şad hüsn ü bahâyile o gül arturup aldı
Nâbî viricek gönlümü Şehbâ'da mezâda ⁶

1. Nâbî, Divan, Gazeliyyat, s. 24.

2. Age, Gazeliyyat, s. 136.

3. Nâbî'nin şiir anlayışı, "Hayriyye'de Nâbî'nin Şiir Anlayışı" kısmında işlenmiştir. Bu nedenle burada Hayriyye'den fazla iktibas yapma cihetine gidilmemiştir.

4. Nâbî, Divan, Gazeliyyat, s. 38.

5. Age, s. 25.

6. Age, s. 128.

Nâbî'nin dili, dinî muhtevalı şiirlerinde ve bilhassa nesirlerinde daha ağır, zincirleme Farsça terkiplerle doludur. Hatta yedi yaşındaki oğluna hitaben yazdığı ve genelde anlaşılır bir dil özelliğine sahip olan Hayriyye'de dinî konularda terkiplerin arttığı görülmektedir:

Enbiyâ şadr-ı serîr-i i'zâz
Her biri bedr-i münîr-i f câz (b.38)

Hük-m-fermâ-yı nigîn-i "levlâk"
Hıttâ-pîrâ-yı "ve mâ-erselnâk" (Hayriyye,b.40)

Zînet-i zîn i Burâk-ı temkîn
Refref-ârâ-yı reh-i 'illiyîn (Hayriyye,b.49)

Nâbî'nin şiirlerinde lirizm, daha çok dinî muhtevalı şiirlerinde kendini hissettirmektedir. Bilhassa na'tlarında coşkulu bir imanın verdiği samimi bir lirizm açıkça görülmektedir.

Nâbî, şiirlerinde zaman zaman ince mizaha ve hicve de yer verir. Bilhassa Hayriyye'de bu konu ile ilgili olarak pek çok örnek bulmak mümkündür. Aşağıdaki beyitte, taşralıların gururlarından "kemal tahsil etme" ye vakit bulamadıklarını ifade ederken oldukça alaycıdır:

Viremez dağdağa-yı 'izz ü celâl
Bir nefes ruşsat-ı tahşîl-i kemâl (Hayriyye,b.424)

Şu beyitte de zamanın idarecilerini "alıcı kuş"a benzetmektedir:

Alıcı kuş gibi hukkâm-ı zamân
Almak ister ne eyü dir ne yaman (Hayriyye,b.757)

Şu beyitte de devlet büyüklerini taklide yeltenenleri yermektedir:

Cem' idüp birkaç uyuz hidmetkâr
İder etbâ ile taklîd i kibâr (Hayriyye,b.771)

Nâbî'nin temsil ettiği hikemî şiir, gerek zamanında, gerekse daha sonraki dönemlerde pek çok kişi tarafından izlenmiş, bu vadide birçok eser yazılmıştır. Nâbî'nin yolunda yürüyerek eser veren şairleri şöyle sıralayabiliriz:

Ramî Mehmed Paşa (Ö.1707), Sabit (Ö.1712), Nazim (Ö.1726), Samî (Ö.1733), Paşid (Ö.1735), Seyyid Vehbî (Ö.1736), Hamî (Ö.1743), Münîf (Ö.1743), Çelabi-zâde Asım (Ö.1759), Koca Ragıp Paşa (Ö.1767), Sümbül-zâde Vehbî (Ö.1809), İzzet Molla (Ö.1829), Hoca Fehim (Ö.1845), Ziya Paşa (Ö.1880), Cevdet Paşa (Ö.1895).

IV. B Ö L Ü M

H A Y R İ Y Y E

Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi için yazdığı Hayriyye, nasihat-nâme türünün edebiyatımızdaki en tanınmış örneğidir. Nâbî Hayriyye'nin yazılış sebebini de şöyle açıklamaktadır: "Sen âlim bir ailenin çocuğusun. Sende kötü huylardan eser yoktur. Benda olan bütün özellikler, güzellikler sende de vardır. Sende utanma ve görgü yaratılıştan vardır. Babanın nefesi evlat üzerinde etkilidir. Sana, kulağına küpe olsun diye gönül madeninden çıkardığım incileri nazım ipliğine dızdım.":

Lik o ma'nāya ki enfās-ı peder
Eyler evlādına te'sir ekser
İtmek için saña âvize-i gūş
Olmağ için saña sermāye-i hūş
Kāviş-i tişe-i endişe ile
Kāvgār -ı kalem-i tişe ile
Çıkarup ma'den-i dilden yekser
Rište-i nazma çeküp taze güher
Eyledüm nazm-ı naşihat takrīr
Ki ide dīde-i idrāki karīr
Kisve-i nazma kodukda hāme
Eyledüm nāmını Hayri-nāme (b.93-98)

Bu beyitlerin sonuncusunda eserin gerçek adının Hayri-nāme olduğu anlaşılmaktadır. Ancak eser Hayriyye adıyla tanınmış ve kaynaklara da bu adla geçmiştir. Tesbit ettiğimiz karşılaştırmalı metnin beyit sayısı 1660'tır. Fe'î lâ tün/Fe'î lâ tün/Fe'î lün vezniyle yazılmış olan eserin konu başlıkları da manzum olup aynı vezinledir. Hayriyye 35 bölümden meydana gelmiştir.

Hayriyye'nin yazılış tarihi eserde açıkça belirtilmemiştir. Nâbî bir beyitte eserin yazılış tarihine dolayısıyla işaret etmiştir:

Çār u pencāhda virđi seni Hāk
Heft sālũnda yazıldı bu varāk (b.75)

Bu beyitten, eser yazıldığı sırada Ebulhayr'ın yedi, Nâbî'nin 61 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Ebulhayr'ın 1106/1694 yılında doğduğu bilindiğine göre Hayriyye'nin yazılış tarihi 1113/1701 olarak ortaya çıkmaktadır:

Nâbî Hayriyye'yi Halep'te yazdığını aşağıdaki beyitte ifade etmektedir:

Vatanum şehr-i dil-ārā-yı Ruhā
Vakt-i tahrir maḳarrum şebā (b.76)

Hayriyye, Nâbî'nin uzun hayat tecrübesinin bir ürünüdür. Hayriyye'den önce yazılmış olan nasi at-nâmeler ve pend-nâmeler üzerinde yaptığım incelemelerden, Nâbî'nin Hayriyye'sinin orijinal bir eser olduğu kanaatine varmış bulunuyorum. Kı-sacası Hayriyye başka bir nasihat-nâmenin taklidi veya haziresi değildir. Aynı dine mensup olmanın, aynı değerlere bağlılığın bir sonucu olan benzerlikler, bu eserlerin birbirinden alınma olduğu anlamını taşımaz. Bu açıdan, Hayriyye ile Attâr'ın pend-nâme'sindeki bazı öğütlerin veya bölüm başlıklarının benzer olmasından dolayı, Nâbî'nin Attâr'ı taklit ettiğini de söylemek güçtür. Hayriyye hakkında bir bitirme tezi hazırlayan Recai Karaca, "Attâr'ın Pend-nâme'sine gelince; bunu tamamen taklit etmiştir dersak yanlış bir fikre saplanmış olmayız. Zaten Pend-i Attâr'da:

Der-şifat-ı münāfık gıyed, der beyān-ı rıfāyet-i mihmān
miğyed, beyān-ı terk-i zinet, şifat-ı derviş u ḥubb-ı dervişān,
beyān-ı amel-i ḥālîş ilah... gibi birçok bahisler aynen Hayriyye'de mevcuttur." demektir.³ Hayriyye'de sayılan bu bölümlerden, "beyān-ı terk-i zinet, der şifat-ı münāfık gıyed" ile benzer bölümler vardır. Fakat Attâr konuyu sadece dinî-tasavvufi açıdan ele alırken, Nâbî sosyal bakımdan ele almaktadır. Dinî muhtevalı öğütlerin benzerliği taklitten çok inanın birliğinden ileri gelmektedir. Attâr'ın eserinin dinî-tasavvufi karakteriyle Hayriyye'de yaşanan olaylardan doğan bir

---

1.Pecai Karaca, Hayriyye ile Lütfiye Arasında Bir Mukayese, Bitirme Tezi, İstanbul, 1944/45, s.1-2.

sosyal eleştiri vardır. Osmanlı Devleti bütün kurumları ile bu eleştirinin süzgecinden geçirilir. Böyle bir durum Attar'ın eserinde yoktur. Ancak bu, Nâbî'nin Pend-nâme-i Attar'dan habersiz olduğu anlamına gelmez. Edebiyatımızda çok tanınmış ve manzum, mensur çevirileri ve şerhleri yapılmış olan Attar'ın eserini Nâbî'nin de beğenmiş olması normaldir.

Nâbî, Hayriyye'yi yazma fikrini ister Attâr'dan, isterse Kabus-nâme'den almış olsun; ortaya koyduğu eser kendi alanında orijinaldir.

HAYRİYYE-İ NABİ'NİN MUHTEVASI

Hayriyye başlıca otuz beş bölümden ibarettir:

1.Besmele ile başlayan 65 beyitlik giriş bölümünde Allah'a hamd ve sena ile başlayan tevhid bulunmaktadır. Bu bölümde, kâinatın yaratılışı, eşyanın hikmeti, eşya ve insandaki mertebelerin hikmeti anlatıldıktan sonra Hz.Muhammed'in övgüsüne yer verilmiştir.

2.Maṭlab-ı Mücmel-i Ahvāl-i Peder : Bu bölümde Nâbî, oğlunun doğumu ile kendisi hakkında bilgi vermiştir; 17 beyittir.

3.Sebeb-i Nazm-ı Naşihat-nâme: 23 beyit olan bu bölümde Hayri-nâme'nin yazılış sebebi anlatılmıştır.

4.Nâzım-ı Cümle Şurût-ı İslâm: 16 beyitlik bu bölümde dinî emir ve yasaklara uyma gereği anlatılmıştır.

5.Evvel-i Lâzıme-i Dîn-i Mübîn: Kelime-i şehadet'in öneminin anlatıldığı bu bölüm 11 beyittir.

6.Maṭlab-ı Mâ-ḥaşal-ı Faṣl-ı Şalât: Namazın faziletlerinin anlatıldığı bu bölüm 26 beyittir.

7.Der Beyân-ı Şeref-i Farz-ı Şıyâm: Oruç ibadetinin öneminin anlatıldığı bu bölüm 15 beyittir.

8.Maḫşad-ı Hacc u Tavâf-ı 'Arafât: Hac ibadetinin anlatıldığı bu bölüm 37 beyittir.

9.Maṭlab-ı Faḫl-ı Zekât u Şadaḫât: Zekât ibadeti ve sadakanın öneminin anlatıldığı bu bölüm 73 beyittir.

10.Maṭlab-ı Dāniş-i Envâ-ı 'Ulûm: İlme teşvik edici öğütlerin yer aldığı bu bölümde cehaletin ne denli kötü bir hastalık olduğu işlenmiş olup Nâbî'nin ilim anlayışı anlatılmıştır. Bölüm, 43 beyittir.

11.Maṭlab-ı Ma'rifet-i Rabbānî: Allah'ı bilme gereğinin anlatıldığı 42 beyitlik bu bölümde Nâbî, oğluna irfan sahibi olmasını ve bu konuda mutasavvıfların yazdığı eserleri okumasını tavsiye etmiştir.

12.Der Beyân-ı Şeref-i İstanbul: Bu bölümde İstanbul şehrinin güzellikleri, sanat ve kültür merkezi olarak taşıdığı önem anlatılmıştır. Bu bölüm 76 beyittir.

13.Maṭlab-ı Lâzıme-i Hüsn-i Cemâl: Nâbî'nin güzellik anlayışının yer aldığı bu bölümde şair, oğlunu çeşitli sapmalardan koruyacak öğütler vermiştir. Bu bölüm 39 beyittir.

14.Maṭlab-ı Kāfide-i İstignā: Tokgözlü olmanın önemi ve ayyözlülüğün zararlarının anlatıldığı bu bölüm 31 beyittir.

15.Der Beyān-ı Zārar-ı Hezl ü Müzāh: Başkalarıyla alay etme ve mizahı alışkanlık haline getirmenin zararlarının anlatıldığı bu bölüm 39 beyittir.

16.Der Beyān-ı Şeref-i Luṭf ü Kerem: İnsanlara iyi davranma ve cömertliğinin öneminin yer aldığı bu bölüm 21 beyittir.

17.Der Beyān-ı Şeref-i Hülk-i Hasen: Güzel ahlâkın şeref ve erdemlerinin anlatıldığı bu bölüm Nâbî'nin ahlâk anlayışını vermesi bakımından da önemli olup 81 beyittir.

18.Nehy-i Etvār-ı Nifāk u Tezvîr: İnsanlar arasında dedikoduculuk yapma ve fitneye sebep olmanın zararlarının anlatıldığı bu bölüm 13 beyittir.

19.Nehy-i Ālūdegi-i Reml ü Nücūm: Remil ve nücüm ilmi ile uğraşmanın zararlarının anlatıldığı bu bölüm 11 beyittir.

20.Nehy-i Ālāyiş-ı Cām-ı İşret: İçki içme uyuşturucu kullanmanın zararlarının anlatıldığı bu bölüm 30 beyittir.

21.Nehy-i Ālāyiş-ı Zib-ı Şuret: 51 beyit olan bu bölümde giyim kuşam konusunda süse ve aşırılığa kaçmanın zararları anlatılmaktadır.

22.Nehy-i A'yanî vü Zulm-i Fūkārē: Ayânlağın içinde bulunduğu durum, âyanın halka yaptığı zulüm ve bu mevkiye ulaşabilmek için yaptıkları olumsuz işler anlatılmıştır. Bu bölüm 98 beyit olup önemli bir sosyal eleştiridir.

23.Nehy-i Ālūdegi-i Kizb u Hilāf: Yalan söylemenin zararları, sahtekârlık ve dolandırıcılığın eleştirildiği bu 99 beyitlik bölümde şeyhlik taslayanların çirkin davranışları sergilenmiştir.

24.Der Beyān-ı Ferah-ı Faşl-ı Bahār: Bahar mevsiminin güzellikleri ve bu mevsimde kıra gitmenin yararlarının anlatıldığı bu 35 beyitlik bölümde Nâbî'nin musikî anlayışı da işlenmiştir.

25.Maṭlab-ı Hüsn-i Kelām-ı Mevzūn: Nâbî'nin şiir anlayışının anlatıldığı bu bölüm 38 beyittir.

26.Der Beyān-ı Şeref-i Şabr u Şekib: Sabırlı olmanın erdemlerinin anlatıldığı bu bölüm 38 beyittir.

27.Maṭlab-ı Mezraʿ-ı Kıṣt ü Hürmen: Ziraatin önemi o dönemdeki durumun anlatıldığı bu bölümde çiftçinin en yakın yardımcısı öküzden övgüyle söz edilmesi dikkat çekicidir. Bu bölüm 43 beyittir.

28.Maṭlab-ı Dağdağa-yı Paşayî: Paşalığın ve paşaların içinde bulunduğu durum ve bu durumun bozuluşu çarpıcı bir dille anlatılmıştır. Ayrıca paşaların yaptığı veya şartlardan dolayı yapmak zorunda kaldıkları zulüm de anlatılmıştır. Bu bölüm 123 beyittir.

29.Maṭlab-ı Nehy-i Każâ vü Kısmet: Kadılık mesleğinin ve "Kaza" kurumunun yozlaşmasının anlatıldığı bu bölüm 150 beyittir.

30.Nehy-i Rāziçe-i Nerd ü Şatranç: Nâbî'nin tavla ve satranç hakkındaki görüşlerinin yer aldığı bu bölümde, zihni açtığı için satrançın oynanabileceğini fakat tavlaya izin verilemeyeceği anlatılmıştır. Bu bölüm 61 beyittir.

31.Maṭlab-ı Hâceği-i Dîvânî: Birçok meslekten öğlunu sakandırmaya çalışmış Nâbî, bu bölümde divan hocalığını tavsiye etmektedir. Bu bölüm 53 beyittir.

32.Nehy-i Âmiziş-i Kayd-ı İksir: İksir yapma ve kimyâ ile uğraşmanın yararlılığının ve zararlarının anlatıldığı bu bölüm 96 beyittir. Bu bölümde, Azerî İbrahim Çelebî'nin Nakş-ı Hayal'inde de yer alan bir sakte kimyacı hikâyesi anlatılmıştır.

33.Der Beyân-ı Zâher-ı Nakl-ı Kelâm: İnsanlar arasında söz taşımanın zararlarının anlatıldığı bu bölüm 51 beyittir.

34.Nebḥas-ı Lâzime-i Hikmet ü Tıb: Tıp ilminin önemini anlatıldığı bu bölüm 53 beyittir.

35.Maṭlab-ı Lâzime-i Hayr Du'â: Nâbî, bu bölümde oğluna hayatının mutluluk içinde geçmesi için dua ederek Hayriyye'yi bitirmiştir. Bu bölüm 60 beyittir.

HAYRIYYE'DE NÂBÎ'NİN DİN VE İBADET ANLAYIŞI

Hayriyye, benzer türde yazılan eserlerde görüldüğü üzere Allah'a hamd ve tevhidle başlamaktadır. Kâinatın yaratılışı İslâm inanışlarına göre anlatıldıktan sonra, "Nâzım-ı Cümle Şürût-ı İslâm" bölümünde:

'Alemüñ meşğalesinden akdem
Budur insāna ehemm ü elzem
İdüp encām-ı umûrın tedbîr
Eyleye hāne-i dînin ta'mîr (b.107-108)

diyerek her şeyden önce kişinin dini görevlerini yapması gerektiğini ifade eder.

Hayriyye'de baştan sona toplum içinde yaşayan bir müslümanın nasıl olması gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. Nâbî, İslâmiyet'in bütün güzellikleriyle yaşanmasını ister. Bu yüzden oğluna verdiği öğütlerde dini prensiplere sıkı sıkıya bağlıdır. Şair, oğlunun gerek ferdi, gerekse toplumsal hayatında dini emir ve yasaklara bağlı kalmasını tavsiye eder. Başta namaz olmak üzere bütün farz ibadetlerini yerine getirmesini oğluna hatırlatırken İslâmı, beş sütun üstünde yükselen bir binaya benzetir. Kişi ancak bu beş sütun üstünde yükselen "din" binasında huzur bulabilir:

İtdi endāze-i hikmetle kıyām
Penc erkān-ı binā-yı İslām
Bu binā içre olan rāhatdür
Tağrası pā-zede-i āfetdür (b.109-110)

Nâbî, ibadetleri edâ ederken şekilden çok manâya önem verilmesi gerektiğine dikkati çeker. Vakti geldiği zaman hemen abdest alınmasını tavsiye ederken, "mâ-sivâ" dan ağız ve ellerin arınması lâzım geldiğini vurgulamıştır:

Vakti geldükde hemen eyle vüdü
Mâ-sivâdan dehen ü destüni yu (b.134)
Geydür endāmuña pîrāhen-i nûr
Olasın lâyıķ-ı dîvān-ı huzûr (b.135)

Bu beyitlerden şairin dış temizlik kadar iç temizliğe de ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. Namazın kişiyi etkileyebilmesi için tam bir "husû" içinde kılınması gerektiğine

aşağıdaki beyitlerle dikkati çekmektedir:

Bî-teveccüh yaramazkâre namâz
Eyle her secde de biñ sūz ü güdâz

Maḥv-i müstaḡrak-ı dīvân-ı Ḥaḳ ol
Mest-i lâ-ya'kil ü ḥayrân-ı Ḥaḳ ol (b.142-143)

Namaz, Allah'ın insanlara bağışladığı bir şereftir:

Sen kıyâs itme namâzı teklif
Cānib-i Ḥaḳ'dan odur bir teşrîf (b.137)

Dünya saltanatının ne olduğu ancak secdeye baş konul-
duğu zaman anlaşılır:

İdesin secde için vaż'-ı cebîn
Gör nedür saltanat-ı: rüy-i zemîn (b.149)

Namazdan sonra rouç ibadetinin önemini anlatan Nâbî,
bunun sevabının bizzat Allah tarafından verildiğine dikkati
çeker:

Şavmdur kullarına luḡf-ı Ḥudâ
Şavma bizzât ider Allah cezâ (b.162)

Oruç bir rahmet sofrasıdır:

Şavm bir mâ'ide-i rahmetdür
Nurdan şâ'ime bir ḫil'atdür (b.162)

Oruçlunun nefesi Allah katında miskten daha makbuldur:

Nefes-i şâ'im için didi Resûl
Mişkden piş-i Ḥudâ'da makbul (b.165)

Oruç, gönül kandilinin pasını silerek topraktan yara-
tılan bedeni nurlandıran bir ibadettir:

Silesin jengini kandil-i dilûñ
Açasın âyinesin âb ü gilûñ

Ola zâtuñda kesâfet nâ-yâb
Bula envâr-ı letâfet tef ü tâb (b.171-172)

Hac ibadetinin önemini anlatmadan önce Kâ'be ve diğer
kutsal ziyaret yerlerini tek tek sayar:

Ka'be'dür sâk-ı dıraht-ı rahmet
Ka'be'dür südde-i dîn ü devlet (b.178)

Ka'be'dür şem-i serâperde-i râz
Oldı pervânesi erbâb-ı niyâz (b.180)

Hacer-i Esved'idür seng-i şifâ
Büseğâh-ı leb-i Maḥbûb-ı Hudâ (b.187)

Âb-ı Zemzem'dür o dârüy-ı şifâ
Ki virür haste-i 'isyâna şifâ (b.196)

Bütün tavaf yerlerini övdükten sonra haccın anlam ve önemini anlatır. Hacda insan bütün günahlarından arınmış olur:

Hep beyâza çıkup erkâm-ı siyâh
Yaykanur nâme-i a'câl-i günâh
Cürm ile rahmet ider bey'ü şirâ
Bây'ü meşteri-i sük-ı Minâ (b.206-207)

Hac, günahların arınmasına vesile olduğu için önemlidir. Bu bakımdan mümine büyük bir mutluluk verir:

Bu ne devlet ne sa'âdet bu ne câh
K'olasın tâ'if-i dergâh-ı ilâh (b.199)

Nâbî'nin üzerinde önemle durduğu bir ibadet de zekât ve sadakadır. Zekât ve sadakaya daha fazla yer ayırmasının sebebi bu ibadetin toplumsal boyutudur. Toplumda zenginlerle fakirler arasında dengeyi sağlayan zekâttır. Fakirlikle zenginliğin yaratıcısı olan Allah bu ibadet vasıtasıyla insanlar arasında bir yardımlaşma ve dayanışma köprüsü kurmuştur:

Eyleyen fakr ü gınâyı temkin
Anı itmiş fuqarâya ta'yîn (b.221)

Bu yüzden Nâbî, zekât konusunda titizlik gösterir. Zekâtın malı temizlediğine dikkati çeker:

Zimmetünde koma bir ḥabbe zekât
Vir k'ola mâye-i ḥayr ü berekât (b.212)

Çünkü itmiş seni Ḥaḳ ehl-i nisâb
Sen de it tezkiye -i mâla şitâb (b.214)

Nâbî, zenginliğin Allah vergisi olduğunu, bunun da zekâtı gerektirdiğini; zekâtın fakirlerin hakkı olduğunu ifade eder:

Seni aġnâ iden Allâh-ı Kadir
Eylemiş anı da hikmetle fakir
Eyleme ketm-i hûkûk-ı fukarâ
Senesi geldiği dem eyle edâ (b.222-223)

Zekâtın tamamlayıcısı olan sadakaya ayrıca önem veren Nâbî, "sâil" in mümine bir hediye olduğunu belirtir:

Mü'mine oldu hediye sa il
Sañadur nef-i taşadduk anı bil (b.233)

Nâbî, oğlunun fakir müslümanlara yardım etmesini tavsiye ederken açları doyurmanın cami yapmaktan, hatta Kâ'be'ye gitmekten daha önemli olduğunu hatırlatır:

Bezl kıl malunî muhtâclara
Ni'met-i Hakkı yidür açlara (b.236)
İtmeden yig nice cami' ta'mir
Ki elünden ola bir gürsine sîr (s.239)
İtmeden Ka'be'ye her rûz şitâb
Hayrdur virsen eger teşneye âb (b.240)

Misafirlere elden geldiğince ikrâmda bulunulmasını tavsiye eden şair, zekât, sadaka ve benzeri hususlarda gösterişten kaçınarak yardımların gizli yapılmasını öğütlemektedir:

Hâneñe her kim olursa mihmân
Eyle mümkün olanı zîver-i hân (b.256)
Bir teşekkür de budur: itme riyâ
Fukarâya idicek lûtf u'atâ (b.267)
Eyle mahfî idicek ihsânı
Hazret-i Hak bile ancak anı (b.268)

Yemek ve ziyafetlere fakirlerin davet edilmesini isteyen Nâbî, sadece zenginlerin davet edildiği ziyafetleri israf olarak değerlendirir:

Hübdur bi-keş bezl-i ni'met
İtmeden ehl-i ġinâyı da'vet
...
O ziyâfet ki gelür aña kibâr
Nev-i israfdan it anı ġümâr (b.277-279)

Bütün bu örneklerden anlaşılıyor ki Nâbî, dini sadece insanı olgunlaştıran bir sistem olarak görmemekte aynı zamanda sosyal düzen ve dangeyi sağlayan bir müessese olarak değerlendirmektedir. İbadetlerin verdiği şahsî erdemler yanında kişiye kazandırdığı toplumsal olgunluğa da dikkati çekmektedir

HAYRİYYE'YE GÖRE NÂBİ'NİN AHLAK ANLAYIŞI
VE
ÖRNEK İNSAN TİPİ

Hayriyye'de oğluna çeşitli öğütler verirken Nâbî'nin adım adım bir örnek insan portresi çizdiği görülmektedir. Bu portrenin temel çizgileri İslâm dininin ilkelerinden alınmakla birlikte yaşadığı çağdan izler taşıdığı da gözden kaçmamaktadır. Bu insan tipinin özellikleri nelerdir; bunun sosyal ve psikolojik nitelikleri nasıl bir yapılanma içindedir, gibi soruların cevabı Hayriyye'de zaman zaman açık seçik, bazan da ince imâlarla, zarif nüktelerle ifade edilmiştir.

Bu tipin temel niteliği, inanmış bir müslüman olmasıdır. İslâm'ın temel emirlerini yerine getiren, şekilcilikten uzak, ibadetlerin ruhunu kavrayan bu tipin en önemli özelliklerinden biri de ilme büyük bir ilgi duymasıdır. Bilhassa naklî ilimleri, irfanı özleyen, arayan bu tip, aklî ilimlerden de uzak kalmaz. Nâbî, sorulduğu zaman, "bilmiyorum" demenin hoş bir şey olmadığını bu tipe hatırlatır. Bu yüzden şairin bu tipten sorulduğu zaman "bilmiyorum" demeyecek kadar her ilimden bir şeyler öğrenmesini istediğini görüyoruz. Bu tip bir bakıma ansiklopedisttir.

Kendisi de bir âlim olan Nâbî, örnek olarak gösterdiği tipin de âlim olmasını ister. Bunun için de bilhassa onu Allah'a, "marifetullah" a götürecektir ilimleri öğrenmesini tavsiye eder. Bu ilmin ne olduğu Hayriyye'de açıkça belirtilmiştir:

Bâri ol 'ilme çaliş merdâne
Yaraya pişgeh-i Yezdân'a (b.1291)

Başka bir yerde de aynı konuda şöyle demektedir:

Öyle bir 'ilme çaliş kim muṭlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Hâk (330)

Bu ilmin, "irfan" olduğu yukarıdaki beyitlerden açıkça anlaşılmaktadır.

Nâbî, irfanla donanmış, hem cinsleriyle ilişkilerinde dürüst, iyi, yumuşak huylu, olgun, alçakgönüllü, uyumlu bir insan tipi özlemektedir:

Meskenet haşletir eyle i'cād
Ol mülâyim-tab' u dorviş-nihād
Ol ğani-tab' u tevāzu'- pişe
Sal gülistān-ı felāha rişe (b.559-560)

Bu insan, güler yüzlü, geniş meşrepli, hoşgörü sahibi olup insanlara surat asmaz:

Virür āyine-i kalbe işrāk
Vüs'at-ı meşreb u tīb-i ahlāk
Ħande-rūlık eser-i rahmetdür
Türş-rūlık sebab-i nefretdür (b.563-564)

Nâbî, bu örnek insanın, bütün güzel huyları şahsında birleştirmesi yanında, başkalarının övgülerine kapılıp şımar-
mamasını ister:

Kimsenüñ medhine mağrūr olma
Kesr-i nefis eylemeden dūr olma
Olur ālūde-i çirkāb-ı riyā
Yüzüne karşı olan medh ü şenā (b.608-609)

Nâbî'nin üzerinde durduğu önemli özelliklerden biri de bu tipin, "edeb" ve "haya"yı elden bırakmamasıdır. Edeb, İslamiyet'in önem verdiği hususlardandır. Aynı zamanda insanın süsüdür. Edepsiz insan şeytana uymuştur:

Şermdür gāze-i nūr-ı imān
Bî-ḥayālü iki 'ālemde yamān
Ħüsn-ı ḥulk ile gözet ādābı
Gör ḥayātunda olan şādābı
Edeb arāyişidür insānuñ
Bî-edeb tābi' idür şeytānuñ (b.588-590)

Nâbî, portresini çizdiği örnek insanı en ince ayrıntısına kadar vermektedir. Bu tipin konuşmasının nasıl olması gerektiğini de söylemektedir: Konuşurken sözü ağızda yuvarlamalı, tekrardan kaçınıp karşısındakini bıktırmamalı, insanın aybını yüzüne vurmamak yanlıştır. Bundan kaçınılmalıdır. İnsanla-

rı, öfke ile hitap ederek kırmamalı; gerektiğinde konuşmasını ve susmasını bilmelidir:

Söyledükde sözi itme tekrār
Yā meger zıkr ola yā istigfār (b.623)

...

Kimseye virme huşūnetle cevāb
Luţf ile ʿizzet ile eyle hitāb (b.626)

Kimsenūñ ʿaybını urma yüzine
Gūşūñı bāb-ı kabūl it sözine (b.627)

Olma meclisde ne bir gūne hamūş
Vaķt ile gāh zebān ol geh gūş

Suħanı ğayret-i dürr ü güher it
Mümkin olduğı kadar muhtaşar it (b.616-617)

Nâbî, ruh ve sosyal yapısını çizdiği bu örnek insanın, sosyal ilişkilerinde "iyilik"i esas almasını; herkesle iyi geçinmesini; eli altında olan işçi, memur ve hizmetkârlara insanca davranmasını; kendisine eziyet edenlere karşı bile şefkatli olmasını tavsiye eder; hatta biraz da "derviş" çe olmasını öğütler:

Hüsn-i hāl ile geçin herkes ile
Hoş-dil ol herkes u her nā-kes ile
Zır- destānūñı āzār itme
Serd-i teklif ile bī-zār itme
Cevr ile kimseyi bī-zār itme
Saña cevır itse de āzār itme (b.543-546)

...

Kimsenūñ cevır ile cānın sıkma
Hātırın yapmağa saʿy it yıkma (b.548)

Bu yapıda olan bir kimseden kin tutması beklenmez; böyle biri düşmanlık nedir bilmez:

Kimseye buğd u ʿadāvet itme
Terk-i āsāyişi ʿādet itme (b.541)

Nâbî, komşu hakkı konusunda çok titizdir. Komşularını incitmemeyi, rahatsız etmemeyi ister; yediğinden onlara da yedirilmesi gerektiğini ifade eder; "Kendisi tok iken komşusu aç yatan bizden değildir" hadisini unutmaz:

İmtizâc eyle gözet haqq-ı civâr
Çekmesün kimse yüzüñden âzâr (538)

Yalıñuz lokmaya bâz itme dehen
Hissedâr it yidiğün ni'metden (539)

Nâbî, başkalarının evine davetsiz gitmeyi hoş görmez. Her daveti de kabul etmek istemez. Gidilen davetten kişinin zarar görmemesini esas alır. Fasık kişilerle aynı sofrada bulunmak hoşuna gitmez.

Varma gayruñ evine bi-da'vet
Ola ammâ o da ehl-i hürmet
Varduğün meclis ola ehl-i reşâd
Olmaya encümen-i fışk u fesâd (b.612-613)

Nâbî, içki içmeyi iyi karşılamaz; istemeden içki içilen bir sofraya oturmak zorunda kalınca hoşgörülü davranmayı tavsiye eder:

Olma dil-beste-i câm-ı gül-fâm
Ki ider âdemi rüsvâ-yı enâm (b.664)

Eyleme ümm-i habâyisle şafâ
Ki tevellüd ider envâ-ı belâ (b.666)

i'tirâz eyleme mestânelere
Olma taş atıcı divânelere (b.673)

Nâbî'nin içkiye karşı tavrı dinî açıdan yasaklanmış olması yanında, toplumun gösterdiği tepkiden kaynaklanmaktadır. Toplum içkiyi ve içki içeni iyi karşılamaz. Böylelerine, "sarhoş" veya "bekri" adını takar ki bu da hoş bir isim değildir:

Halk içinde sebab-i nefret olur
Katı bi-hürmet u bi'izzet olur (b.665)

...

Şayi' olup il içinde sekri
Sana sarhoş diyeler yâ bekri (b.667)

Nâbî, zevk ve sefahat düşkünleriyle hoş geçinmeyi öğütler; bu konuda Peygamber'in tutumunu örnek gösterir:

Süfehâ ile müdarâ eyle

Enbiyâ kavlini icrâ eyle

Enbiyâ meslegini eyle kabûl

Oldı me'mûr müdarâyâ Resûl (b.598-599)

Kötülöklere bulaşmamayı, bu yola adım bile atmamayı isteyen Nâbî, kişinin bir elinin sürekli hayır işlerinde olmasını tavsiye eder:

Şer işe eyleme tahrik-i kadem

Bir elün hayrda olsun her dem (b.554)

Dostlar ve ahbaplar arasında dostluğu, yakınlığı geliştirdiği için karşılıklı hediyeleşmeyi olumlu bulan Nâbî, hediye'nin karşılıksız bırakılmamasını tavsiye eder:

Yâ meger yâr-ı şadıkun̄ ola ol

Bî-tekellûf olıcak eyle kabûl

Sen dahı ana mükâfât eyle

Bir 'atâ ile mücâzât eyle (b.512-513)

Nâbî, kimsenin hakkını yememeyi özenle tavsiye ederken, durum gerektirdiği takdirde hakkını başkalarına bağışlamayı ve insanlara lütufta bulunmayı iyi insan olma özelliği sayar:

Kimsenün olmaya sende hakkı

Görmeye tahta-i bâbuñ dakkı (b.1647)

Dâ'ima şafh-ı cemîl işleyesin

Halka sen hakkun̄ı bağışlayasın (b.1650)

Lutfdan gayriye el açmayasın

Halka lutf eylemeden kaçmayasın (b.1632)

Nâbî, büyüklük taslamayı, böbürlenmeyi hiç iyi karşılamaz; böyleleriyle konuşmamayı tercih eder:

Hażm olunmaz revîş ü eṭvārı
Her kimün k'ola tekebbür kārı (566)

...

İtme aşhâb-ı tekebbürle sühan
Ol girizan mütekebbirlerden (568)

Kibirli olanlara karşı kibirlenme gereğine inanır:

'Uḳala gerçi şekerler yidiler
Saña kibr idene kibr it didiler (570)

İnsanlar arasında söz getirip götürme gibi çirkin huy-
ları kınayan Nâbî, bu davranışın insanları birbirine düğürdü-
ğünü ve bu yüzden sakınılması gerektiğini ifade eder:

İtme zinhâr sakın naḳl-ı kelâm
Olma pâ-zeng-i kelâm-ı nemnâm (1498)

Olma râfi'âlem-i vesvâsi
Biribirine düğürme nâsı

Dehenün itme memerr-i aḳvâl
Dimesünler saña naḳḳâl-ı maḳâl (1500-1501)

Nâbî, başkalarının arkasından konuşup aybetlerini et-
menin iyi bir alışkanlık olmadığını; bu tür davranışın dost-
ları birbirinden uzaklaştıracağını ifade ederek örnek insanın
bundan sakınması gereğini vurgulamıştır:

Hyleme kimseyi zerr ü çybet
'Aybdur 'âḳil olana bu sıfat (531)

...

Dostlar olmaz olur senden emîn
Nâmun ânılsa iderler nefrîn (533)

Bu sayılan çirkin huylar müslümanlarda bulunmaz, bu-
lunmamalı; çünkü Hz.Muhammed, "Müslüman, halkın dilinden ve
elinden emin olduğu kimsedir." demıştır:

Didi müslim ocur ol server-i din
'Halk ola dest ü zebânından emîn" (650)

Hep vedî'atdür eyâ t̄alib-i k̄am
'İrz u māl u dem-i ehl-i islām (b.650-651)

Nâbî, Hz.Peygamber'in bu uyarılarından dolayı müminle-
rin günahlarıyla uğraşmanın doğru olmadığını; günahlarından
dolayı kişiki kınamanın hata olduğunu ifade etmiştir. İnsan
başkalarıyla uğraşmak yerine kendi kusurlarını görmelidir. İn-
sanların kalbini kırmamaya özen gösterilmesini tavsiye etmiş-
tir:

Kimseyi cürm ile tesfih itme
Cürmden nefsüñi tenzih itme (b.676)

...

Terk-i âyîn-i cefâ vü sitem it
Bed-suhan dil-şiken olma kerem it

Hele neylersen it iy rûh-ı revân
Olma hâtır-şiken-i tiz-zebân

Kesr-i hâtır günehüñ ekberidür
Cümle-i ma'şiyetüñ badteridür

Eyle hâtırları ta'mire şitâb
Eyleme 'arş-ı ilâhîyi harâb (b.633-636)

Kişinin, kendi ilmiyle övünüp başkalarını hor görmesi-
ni doğru bulmaz; cahillikle suçlama gibi çığlıklardan uzaktır:

Eyleme kimseyi kat'â techil
İtme mahlûk-ı Hudâ'ı tahcîl (b.628)

Şakalarında, latifelerinde ölçülü olup başkalarını in-
citecek sözle söylemez; az ve öz konuşur:

Hiç latife dime ol söz okına
Ki ucu hâtır-ı yâre dokına

...

Lafzı endek ola ma'nâsı keşir
İtmeye kimseyi aslâ dil-gir (b.522-525)

Nâbî, başkalarıyla alay etmeyi ve mizahı alışkanlık
edinmeyi kınamıştır:

Eyleme hazl ü müzâhâ rîşe
Düğürür dōstlaruñı teşvîşe (b.518)

Nâbî, ihtiyatlı olmayı; herkese sırrını açmayı tavsiye etmez; meclise yabancıların girmesini hoş karşılamaz:

Keşf-i rāz eyleme bigānelere
Virme yol meclise divānelere
Herkesi mahrem-i esrār itme
Sırruñı zīver-i bāzār itme (b.605-606)

Nâbî, örnek insanın yalandan ve yalan yere yeminden şiddetle sakınmasını öğütler:

İrtikāb itme sakın kizb u dürüg
Kim olur şubh-ı makālünde fūrüg (b.843)

Öyle şahş ile sakın ülfetedn
Nār-ı düzah gelür ol şöhetden (b.850)

Çok yemîn ehli degül ehl-i yemîn
Kizbinüñ şāhididür fart-ı yemîn (860)

Vakti boşa harcamamasını vurgular:

İtmesün ömr gūzer laklak ile
Halkdan kendün uşurle sakla (b.839)

Güzellik konusunda çok duyarlıdır. Fizikî güzellikten çok ruh ve manâ güzelliğine önem verir. Güzellik, Allah'ın insanlara bir bağıdır. Nâbî, cinsel konularda her türlü sapmadan oğlunu sakındırmak ister; islâmın meşru dairedeki zevkleriyle yetinmesini öğütler:

Hüsn arāyiş-i Yezdānî'dür
Eşer-i hāme-i Rabbānî'dir
Şart-ı adāb ile kıl hüsne nigāh
Olma şehvet nazariyle güm-rāh

Eylemiş şun-ı ezel âmāde
Şehvet içinde tarik-i 'āde
Duhterān-ı semen-ondam-ı semin
Şer'ile şehvete âmāde zemīn
Kudretūn yitdügin al eyle şafā
Olsun evlāduña esbāb-ı likā
Līk gülzār-ı ruh-ı hūbāna
Nazar-ı pāk ile ol pervāne
Eyleme tohm-ı hayātı isrāf
Olma güm-geşte-i vādī-i hilāf (b.448-454)

Cinsellik konusunda meşru yoldan sapmayan bu örnek insan, evlilik konusunda çok titizdir. O günün şartları içinde görüşmeden evlilik yapıldığı için, ne olur ne olmaz diyerek titizce araştırma gereği duyulur. Nâbî, bu konuda daha da ileri giderek cariye edinmesini tavsiye eder. Çünkü evlenilen kadının geçimsiz çıkma ihtimali vardır:

İzdivācuñda taharrī eyle
Sakin evlenme teserri eyle
Hüsn-i hulk ehli çıkarsa ne güzel
Eyü çıkmazsa olur başa'amel (b.1049-1050)
Olma dikkbeste-i şuret zinhār
İde gör cānib-i ma'niye güzār (b.460)

Nâbî, huzur ve mutluluğun evde aranmasını öğütler:

Hanedān. çıkma ki öldür cennet
Küşe-i hānede künc-i halvet (b.604)

Evde vaktini boşa harcamayı iyi karşılamayan Nâbî, âyet, hadis ve çeşitli hikâyeler okunmasını tavsiye eder:

Çıkma aylarca der-i hāneñden
Taşra meyl eyleme kaşāneñden

Al kitābuñ ele saddeyle derūñ
Olmasun hāric-i dardan habertūñ
Okı tārīh u hikāyat u kaşaş
Virür insāna mezāyāsı hışaş
Şuğluñ olursa hadīs ü tefsīr
Ni'me'l-eyyām u ni'me't-tedbir (b.833-836)

Nâbî, oyun oynamayı çocukça bulur; tavla ve benzeri o-
yunlarla vakit öldürmenin zararlarını ifade eder. Ancak, ilim-
le uğraşmaktan yorulduğu zaman satrançla zihin yorgunluğunun
giderilebileceğini ifade eder:

itme bâzîçeye kaṭ'ā rağbet
Olma bâzîçe-i dest-i gaflet (b.1288)

Bü'l-aceb nakşdur el-hak şatranc
Sırr ile toptolu genc-ender-genc (b.1315)

'İlm tahşiline geldükçe kelāl
Zihn teşhizi için oldı helāl (b.1343)

Uyuşturucu, esrar, afyon gibi maddelerden şiddetle sa-
kınmayı öğütler:

'Arız-ı keyfe sakın olma zebün
Olma alüde i berş u afyün
Beng ü esrār dahi bedterdür
Yiyen insan degül anı hardur (b.684-685)

Geçim konusunda son derece gerçekçidir; gelir gideri-
nin hesabını bilir; harcamalarını buna göre yapar. Geleceğin
ne getireceği bilinmediğinden bir miktar parayı tasarruf etme-
yi ihmal etmez:

Vezne çek masrafuñ irāduñ ile
Rāhat ol ehl ile evlāduñ ile (b.1117)

Hak virüp vâsi' olursa hâluñ
İddihâr eyle biraz emvâlün
Def'aten itme tehi hemyânun
Niçe bâziçesi var dünyânun (b.1118-1119)

...

Maşrafun itme gözüm nûrı ziyâd
Ne kadar vâsi' olursa irâd (b.1122)

Geçim konusunda hırs gösterilmemesini, Allah'ın verdiğiyle yetinilmesini ister. Yani tevekkül ve kanaata önem verir:

Künc-i kâşânede râhat hoşdur
Dâde-i Hak'la kanâ'at hoşdur

...

Çekme hiç gursinelikden haşyet
Kulın aç kor mı veliyyü'n-ni'met (b.501-508)

Nâbî, ihtişam, gösteriş için borca girilmesini tasvip etmez; herkes gibi giyinip kuşanmayı tercih eder:

İhtişâm âdemi medyün eyler
Derdin efzün cigerin hün eyler (b.711)

...

Olma dil-beste-i zîb u zîver
Olma dil-dâde-i dürr ü gevher (b.694)

Ne geyerse anı gey akrânun
Uysun akrânuna tarzun şamun

...

Beñzesün halka bisât u atun
İf tidâl üzre gerek âlâtuñ (b.703-705)

Toplumda ahlâkî değerler sarsıldığından alışveriş işlerinde borca girmeyi uygun bulmayan Nâbî, borç verirken "rehin" almayı ihmal etmez:

Virme bî-rehn sakın kimseye mâl
Ki olur sonra mü'eddi-i cidâl
Halkda haşyet-i Hak nâdirdür
Ketm u inkâra heman hâzırdur
Geçinür virmemede hakkı metîn
Kârıdur eylemek inkâr u yemîn (b.731-733)

Toplumda bu olumsuzluklar bulunduğundan Nâbî, vasi, ke-1
fil veya vekil olmayı tavsiye etmez:

Gayr içün olma dü-âlemdе zelîl
Ne vasi ol ne vekil ol ne kefil (b.550)

Kendisi de bir mûsikîşinas olan Nâbî, bu zevkin ev dı-
şında tatmin edilmesini, hanede ve sazandelerin eve getiril-
memesini ister:

Virür insâna hayât-ı tâze
Nağme-i bülbül u hoş-âvâze
Güş kıl nağmesini mürgânun
İktizâ eyler ise insânun
Komaz âyine-i hâtırdâ gubâr
Nağme-i çeng ney ü mûsikâr
Nağme-i şüh-ı hoş-âheng-i beşer
Hâh u nâ-hâh ider insâna eşer (b.949-952)

Bütün bu özellikleri taşıyan Nâbî'nin örnek insanı,
mevki ve makam konusunda hırslı değildir. Hatta memuriyeti
düşünmez bile. Bulduğu mevki ve makam ne olursa olsun guru-
ra kapılmaz; Allah'ın bir kulu olduğunu bilir:

Olma mestâne-i câh u pâye
Karşu turma gadab-ı Mevlâ'ya

...

Tutalum çarha irişmiş câhun
Yine ednâ kulisun Allâh'un

‘Unf ile halkı kapuñdan sürme
Kimseye dāmen u dest öpdürme (b.574-578-579)

Nâbî, mevki, makam için başkalarına eğilip bükülmeyi yakışık bulmaz. Makam sahiplerinin rahat bir hayatı olmadığını gözönüne olarak azledilme korkusu olmayan mansıpsızlığı tercih eder; oğlunu bu bakımdan uyarır:

Mansıb u cāha heveskār olma
Taleb-i ‘izzet için hār olma
Ehl-i mansıbdā bulunmaz rāhat
Hāl-i bî-‘azldedür emniyyet (b.1131-1132)

Devlet kapısında mansıp aramak istemeyen ve bunu tavsiye etmeyen şair, azil korkusu en az olan bir mesleğe oğlunu yönleltmek ister: Hâcegi-i divanî.¹

Cümlenüñ mu‘teber ü āsānı
Mansıb-ı hâcegi-i divānî (b.1387)

Bu mansıbın özellikleri, örnek insan tipinin karakterine uygundur. Bu mesleğin özelliklerini şu beyitlerle belirtmektedir:

Hep kemāl üzre esās-ı devlet
‘izzet ü rif‘at u şān u şöhret
Cümlenüñ mu‘teber ü muhteremi
Cümlenüñ müntahab u muğtenemi
Gayrılar denlü dahı zahmeti yok
Yine ol tā‘ifeden rāhatı yok
Bā-huşuş ola pesendide-şıfat
Aña munzam ola ma‘mūri-i zāt
‘Akl u ‘irfānı ola ‘ilmi ola
Edeb ü meskenet ü hilmî ola
İstikāmetle ola ma‘rifeti
Pāk ü müstahsen ola her ciheti

---

1. Hâcegi-i Divānî için bkz. Nâbî'nin Hayatı, s.119.

Olmaya ta'neve etvārı hedef
Mansıba zātı vire'izz u şeref (b.1390-1396)

Nâbi'nin oğluna, dolayısıyla çağının gençlerine örnek olarak sunduğu ve ahlâk anlayışını şahsında gösterdiği örnek insan tipi hakkında şunları söylemek mümkündür: Dürüst, iyi niyetli, iyi ahlâklı, hoşgörü sahibi, düşkünlere yardımdan hoşlanan; rüşvet, yolsuzluk gibi toplumsal hastalıklardan uzak; huzurunu düşünen, komşularıyla iyi geçinen, kavga ve çekişmeden uzak; olumlu ve uyumlu bir insandır. Toplumu istila eden sosyal hastalıkları eleştirmekten kendini alamayan bu tip, o günün şartları içinde, huzur arayan bir topluma örnek olabilecek özellikleri taşımaktadır.

HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN İLİM ANLAYIŞI VE İLİMLERE BAKIŞI

Sa'y kıl 'ilm-i şerîf'e yeb ü rûz

Kalma hayvan sıfat ol 'ilm-âmûz (b.285)

Diyerek ilmin öğrenilmesini oğluna tavsiye eden Nâbî, kendisi de ilimle şöhret bulmuş bir ailenin çocuğudur ve kendisi de âlimdir. İlmin ancak çalışmayla elde edilebileceğini oğluna anlatmak için ebced hesabıyla bazı kelime oyunları yapar, ilm ve sa'y kelimelerinin ebcedle sayısal değerlerinin aynı olduğunu ifade eder:

Müdde'âma bu suhan şâhiddür

'ilm ü sa'yün 'adedi vâhiddür

Bulamaz 'ilm bi-lâ-sa'y vücûd

Biri gitse biri olur nâ-bûd (b.287-288)

İlim Allah'ın sıfatlarından biridir. Bu bile insanın ilmi öğrenmesi için yeter sebeptir. "İlim öğrenmek bütün müslümanlara farzdır" hadisinden¹ hareketle oğlunun ilim öğrenmesini teşvik eder, bu konuda: "Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz." hadisini delil gösterir. Yine bu konuda Kur'an'dan örnekler gösterir:

Ṭaleb-i 'ilme çalış ol a'lem

Farz'dur didi Resûl-i Ekrem (b.290)

Dağı emr eyledi ol şâhib-i 'ilm

Mehdden lahde deh ol ṭâlib-i 'ilm (b.291)

Nâbî oğluna, kapısının Hz.Ali olduğu ilim şehrini bulmasını öğütler:

Bula-gör öyle medîneye vüřül

Ki kapusu ola dâmâd-ı Resûl (b.293)

1.İbn Mâce, Mukaddime, Mine Mengi, Nâbî, s.73.

Nabî'nin ilimden amacı daha çok dinî ilimlerdir:

Bâri ol 'ilme çalış merdâne
Yaraya pişgeh-i Yezdân'a (b.1291)

İtme halka satacak 'ilme heves
Eyleme bihude tazîi-i nefes

Öyle bir 'ilme çalış kim muıtlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Hâk (b.329-330)

Yukarıdaki beyitler bu ilimden din ilimlerinin ve özellikle, "sınırsızlık ve bir tür aşkınlık (müteal) veya ulaşılmazlık niteliğine sahip olarak vasıflandırdığı "ilim" Tanrıya ilişkin bilgi, yani teknik terim olarak bilginin "irfan" dalının kastedildiği anlaşılmaktadır.¹

İlim, var ile yoku öğrenmenin aracıdır. İlim, insanlara sunulan bir ilahî sofradır. Allah'ın insanlara bir bağışı, yücelik ve saygınlığın sebebidir. İlim, uçsuz bucaksız bir denizdir:

'İlmdür mâşıta-i rûy-ı vücûd
'İlmdür vâsıta-i bûd u ne-bûd
'İlmdür mâ'ide-i Rabbânî
'İlmdür mevhibe-i Yezdânî
'İlmdür râbıta-i 'izz u 'ulâ
'İlmdür bâ'ış-i temkîn u şafâ
'İlmdür zâbıta-i câh u celâl
'İlmdür râbıta-i birr u nevâl
'İlm bir lücce-i bî-şâhıldür
Anda 'âlim geçinen câhıldür (b.294-298)

Nâbî, oğluna bütün ilimleri öğrenmesini, ama hepsini kullanmamasını tavsiye eder. Çünkü sorulduğu zaman, bilmek, bilmemekten her zaman daha iyidir:

'İlmün envâ'ı ile ol mâlî
Belki lâzım gele isti'mâlî

---

1. Aydın Seyfili, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk," Erdem, 1985, C.I., S.2, s.362.

Bilmek elbetde degül mi ahsen
Sorsalar ben anı bilmem dimeden (b.302)

İlim öğrenmek için gekinmemek gerekir. Kimde varsa on-
dan öğrenilmelidir:

İtma'ār oku öğren ehlinden
Her şeyüñ 'ilmi güzel cehlinden (b.304)

Cahiller, âlimlere nazaran insan bile sayılmazlar, hay-
vandan daha aşağıdırlar:

Cühelâ 'älime nisbet hardur
Belki hardan da bile bedterdür
Kandedür bi-haber ü kande habir
Mütesāvî degül a'mā vü başir (b.305-306)

Cehalet bütün utançların, kötülüklerin kaynağıdır:

Cehldür māye-i şerm ü haclet
Cehldür mevrıs-i zill ü nahbet
Cehldür ādeme zindān-ı belā
Ki düşünler göremez rüy-ı rehā (b.308-309)

Oğluna bütün ilimleri öğrenmesini tavsiye eden Nâbî,
felsefeden şiddetle sakındırır:

Maḥlabuñ eyle ma'ālî-i umūr
Vādi-i felsefeden eyle'ubūr (b.311)

Hikmet ü felsefeden eyle hāzer
Evliyā nüshasına eyle nazar¹ (b.331)

1.Bu beyitteki hikmet ve felsefe kelimeleriyle ilgili olarak Aydın Sayılı şöyle demektedir: "Hikmet" "Felsefe anlamı na gelebildiği gibi, daha özel olarak "doğa felsefesi" anlamına da gelir. Nâbî burada hikmet kelimesini daha dar anlamında yani fizik veya "doğa felsefesi" anlamında kullanmakta olmalıdır." Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", Erdem C.I., S.?, s.362.

Nâbî, ilmin dışında, kabuğunda kalmamasını, her şeyin
özüne inmesini oğluna telkin etmektedir:

Kalma kıvrında 'ulumun ammâ
Olagör vâsıl-ı lübb-ı ma'nâ
Zâhirün bâtınına eyle 'ubûr
Yekke perle uçabilsün mi tuyûr
Hânenün zâhiridür cây-ı güzâr
Halvetün bâtınıdur cây-ı karar
Sâhil-i bahrde olsun mı leâl
Gevher istersen eger ka'rina dal (b.316-319)

Buraya kadar genel olarak ilim hakkındaki görüşlerine
yer verdiğimiz Nâbî, dana sonraki beyitlerde bu ilimleri adla-
rıyla sayarak, neyi öğrenmesi lazım geldiğini daha da ayrıntı-
lı bir şekilde oğluna söylemektedir. Buna göre din ilimlerin-
den hadis, tefsir, fıkıh okumasını tavsiye ederken, fıkıhtan
özel olarak ibadetleri anlatan bölümlere bakmasını, diğer gö-
rüş ayrılıklarına yol açan-kısımları-nı geçmesini, başka ilim-
leri de okumasını ama hepsiyle amel etmemesini övütler:

Saña kâfidür eya naqs-ı zamir
'İlmden fıkıh u hadis u tefsir
Gayrisin okı veli itme 'amel
Olma pâ-mâl-ı da'âvî vü cedel
Fıkıhdan eyle 'ibādâta nazâr
Syleme semt-i da'âviye güzâr
Naqs virmez iki 'âlemde saña
Bilmemek mes'ele-i bey'ü şirâ (b.323-326)

Dini ilimlerden sonra Nâbî, döneminde geçerli olan ve
ilim olarak telakki edilen bazı konular hakkındaki görüşlerini
açıklar. Bu ilimler:

a)Remil ve Nücum İlimi: Bu iki ilimden de sakınmasını
oğluna tavsiye eden Nâbî, bu ilimlerin her ikisinin de İslami-
yetçe kınanmasından hareket eder:

Olma kur'a-fikri-i remil ü nücüm
Ki ider ehlini bi'l-hāssa şüm
Âna her kim döşenür müflis olur
İşi altın olacakken mis olur (b.653-654)

İslamiyete göre gaybı ancak Allah bilir. Bu durumda remil ve nücüm yoluyla gayb bilinmez. Bu bakımdan remil ve nücümle uğraşmak yararsızdır. Hem geleceği öğreneceğim diye, olmamış şeyler hakkında üzülmeyin anlamı da yoktur:

Çünkü taqdîr iledür cümle umûr
Âtiye fikrin unut eyle huzûr
Fikr-i müstakbeli pişin çekme
Yok yire vesvese tohumın ekme
Remlün ahkâmını girçek sanma
Gaybı Allah bilür aldanma

Fenni var ise de üstadı 'adim
'ilmi nâkış sözi koc fehmi sakim (b.655-658)

Nâbî, birçok "remâl" ve "nünaccim" in kötü akibetlerini gördüğünü söyleyerek:

Düşme ol kaydlara dinle beni
Saklasun Hâzreti Allâh seni (b.662)

b) Kimya:

Kımyâ-sâzlığa itoe şâf
Zyleme mâlûni bîhûde telef (b.1402)

diyen Nâbî, kimya ilmine tamamen karşıdır. **Buradaki kimya, modern kimya olmayıp simyadır.** Simya ile uğraşmak boşunadır. Bakımdan altın elde edilemez, çünkü eşyanın mahiyeti değiştirilemez:

Kalb-i a'vân u hakâyık gü mahâl
Kıyâyi dahi bil mahz-ı hayâl (b.1421)

Kimya ile uğraşmanın boş bir iş olduğunu söyleyen Nâbi, bu fikrini pekiştirmek için bir de hikâye anlatır:¹ Bir dolandırıcı, biraz altını toz haline getirerek bir aktara Taramun adıyla satar. Sonra şehrin hükümdarının sarayına gider. Hükümdara, kendisinin iyi bir kimya ustası olduğunu, istedikleri hazırlanabilirse hükümdara altın elde edebileceğini söyler. Bir listeyi hükümdara verir; bütün bunları emredin hazırlasınlar, size hünerimi göstereyim, der. Hükümdar, adamlarını koşturarak listedeki maddelerin alınmasını emreder; bütün maddeler alınır ancak, Taramun bulunamaz. Dolandırıcı, efendim der, bu işlemin temel maddesi budur. Bir daha aratırlar; bu kez bir aktar kendisine daha önce dolandırıcının verdiği tozu hükümdarın adamlarına verir. Kendi altın tozunu gören dolandırıcı, işte budur, der. Şahla bir odaya çekilir ve dolandırıcılığını işlemeye koyulur. Yapılan işlemin sonunda bir miktar altın elde edildiğini gören hükümdar beğenisini ifade eder. Dolandırıcıya bunu elde etmenin yollarını sorar. O da, Hita ülkesinden bu taramun maddesinin getirilmesi gerektiğine söyler. Hükümdar, bunu en iyi sen yaparsın, diyerek pek çok para ve mal vererek Hita'ya gönderir. Hükümdarın bu davranışını duyan ve ahmaklıklardan bîzâr olan bir derviş, tuttuğu ahmaklar listesinin başına şahı yazır. Şah bunu duyunca öfkelenir ve derviş huzura çağırır, yaptığının doğru olup olmadığını sorar. Derviş, doğrudur deyince de, delilin nedir diye sorar. O da vardır der: Bu kadar para alan biri tekrar döner mi der. Ya dönerse, diye soran hükümdara; O zaman da seni siler, listenin başına onu yazarım, cevabını verir.

c) Tıp ilmi: Tıp, Nâbi'nin önemle öğrenilmesini istediği bir ilim dalıdır:

Mü'mine farz dur eyâ rûh-ı revân
İlm-i ebdân ile ilm-i edyân (b.1548)

---

¹ Azeri İbrahim Çelebi'nin Nakş-ı Hayâl adlı mesnevisinde de bu hikâye anlatılmıştır.

Görülüyor ki Nâbî, tıp ilmini, din ilimlerinden önceye almıştır. Bu da onun tıbbıya verdiği önemi gösterir. Tıbbın önemini aşağıdaki beyitlerde çarpıcı bir şekilde dile getirmektedir:

Ṭıbdur akvā-yı mühimmāt-ı fūnūn
Anı münkir degül illā mecnūn
Kaḡı mahrūse ki yok anda ḡakīm
Yok cevāz olmaḡa ol yirde muḡīm
Kaḡı ma' mūrede ki olmaya ṭıb
Telef-i nefsi olur müstevcib (b.1549-1551)

Hekim olacak kişinin özelliklerini şu beyitlerle ifade etmektedir:

Çok fūnūn görmege muḡtāc ṭabīb
Her fūnūndan ola bir nebze naṣīb
Evvelā ḡikmet ü hey'et lāzım
Nahv ü ṣarf u 'Arabıyyet lāzım
Hem mücarrıb ola hem ehl-i kitāb
Ola dānā-yı nevāṣṣ-ı a'ṣāb
Nabzdan eyleye teşḡiṣ-i 'arāz
Ola sebbābesi cāsūs-ı marāz
Ṭab-ı eczā-yı 'akāḡini bile
Kıḡver-i cisde tedbiri bile
İde tedbir u taharriyle 'ilāc
İtmeye cehl ile ifsād-ı nizāc (b.1554-1559)

Gerçek tabiplerin yanında, tabip geçinenler de buluna-
cağını ifade eden Nâbî, zamanın bir çok hekiminin bu tipler-
den olduğunu söyleyerek vücudun bunlara tecrübe tahtası edil-
memesini oğluna öğütler:

İktizā itmeyicek yorma tenūn
Taḡta-i tecrube itme bedenūn (b.1588)

Hız.Peygamber'in sağlıkla ilgili hadislerinin öğrenilmesinin ve bunlara uyulmasının yararlı olacağını söyleyen Nâbî, bu konuda bir çeşit koruyucu hekimlik teklif etmektedir. Çünkü Hz.Muhammed'in sağlıkla ilgili hadisleri daha çok hastalanmadan önce alınacak bazı tedbirlere yöneliktir:

Rence kâfî saña tıbb-ı Nebevî
Tıbb-ı şâfi hikem-i Muştafavî (b.1591)

Nâbî, oğluna doktor olmasını öğütlemiyor, o, oğlunun hastalıklara karşı tedbirli olmasını diliyor. Ancak tıbbın bir memleket için ne denli önemli olduğunu bildiğinden, bu ilme önem verilmesini ve hekimlerin tecrübeli, mütehassıs ve sahalarında bilgili kişiler olmasını arzu ediyor.

Nâbî, dini ilimlerden, hadis, tefsir, siyer ve fıkıh; fıkihtan ibadet konularına önem verilmesini: akli ilimlerden ise, tıp ve hey'et ilminin öğrenilmesini oğluna öğütlemektedir. Diğer ilimlerin de belki kullanma yeri ve zamanı gelir düşüncesiyle öğrenilmesinde yarar gördüğünü ifade etmektedir.

Felsefeye karşı takındığı olumsuz tavır biraz da bu ilim dalının İslâm dünyasında çıkardığı tartışmalarla ilgili olsa gerektir. Nâbî, ilim sayesinde oğlunun, "eşyanın hakikati" ne, "marifetullah" a ulaşmasını istemektedir. O'nun aradığı, "ilimde varılmasını gerekli gördüğü hakikat ise, varlığın dış görünüşüne ait olan değil, varlığın özüne ve köküne ait olan hakikattir." ¹

HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI ve DEVRİNDEKİ
TARİKAT ŞEYHLERİNİ ELEŞTİRİSİ

Oğlunun felsefe ile uğraşmasını istemeyen Nâbî, alternatif olarak velilerin eserlerini okumasını tavsiye eder. Böylece oğlunu, felsefeden gelebilecek şüphelerden, inanç sarsılmalarından korumayı amaç edinir. Çünkü iki dünyanın yaratılmasından amaç, "Allah'ı bilmek" tir. İnsanı yücelten, gerçek mutluluğa erdiren, Allah'ın insanlara bir bağışı olan "Marifetullah" tır. Bunu inkâr edenler sadece elleri yetişmediğinden ulaşamayanlardır. Yoksa böyleleri bu uğurda canlarını dahi vermeye razıdırlar. Allah, insanları kendisini tanısinlar diye yaratmıştır:

Hâk getürmiş seni kendüñ bilesin
Tâ ana can ile kulluk kılasın (b.345)

Nâbî, devrindeki birçok kurum gibi tasavvuf ve tekkele-
rin de çürüme içinde olduğunun farkındadır. Bu yüzden oğluna
gönül rahatlığıyla tavsiye edebileceği bir "şeyh-mürşit" yok-
tur. Ancak oğlunun boşlukta kalmasına gönül razı olmaz. Çözüm-
lü İslâm dünyasında kabul görmüş büyük mutasavvıfların eserle-
rini tavsiyede bulur:

Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Saña mürşid yetişür şimdi kitâb (b.333)

Bu şekilde oğlunun, "marifetullah" a ulaşabileceğini
düşünür. Kişi, kitap yoluyla kendini öğrenir, kendini bilene
de iki alemin kapıları açılır. Nâbî, bu mertebeye gelinceye
kadar çalışıp çabalamasını oğluna tavsiye eder. Hatta bu uğur-
da seyahata bile çıkmasına razıdır. O, irfan sahibi olması i-
çin ne lâzım geliyorsa yapılmasını ister:

Olmayan vâşıl-ı nür-ı 'irfân
Yine zulmetde kalur ser-gerdân
Anlasañ nolduğın iy dürr-i 'Aden
Ugramaz dâ'ireñe havf ü hazen

Añla kim ma'ni-i tevḥīd budur
Vāşıl ol devlet-i cāvid budur (b.355-357)

Nābî, oğluna büyük mutasavvıf Mevlana Celaleddin ile
Muhiddin İbn Arabî'nin eserlerini okumasını telkin eder:

Ṭālib-i Ḥaḳḳ'a olur rāh-nümā
Nuşā-i Meşnevi-i Mevlānā
Dīde-i rūḥa çeker kuḥl-i ḥuşuḥ
Nūr-ı esrār-ı Fütūḥat ü Fūsūḥ

Daḫî çokdur nüsaḥ-ı ehlu'llāh
'Abdi Allāh'dan eyler āgāh (b.364-366)

Tasavvuf konusunda Nābî, şeriatın zahirine sıkı sıkıya
bağlılığa önem verir. Yukarıdaki eserleri tavsiye sebebini a-
şağıdaki beyitlerden daha iyi anlıyoruz. Bu eserler Kur'an re-
mizleriyle dolu oldukları gibi "zâhir"leri de Kur'an'a aykırı
değildir:

Remzi imāları rūḥānīdür
Cümlesi bāṭın-ı Kur'ānī'dür
Zâhir aḥkām-ı şerī'atdür hep
Bāṭın esrār-ı ḥaḳīkatdür hep (b.367-368)

Ancak yaşadığı devirde mürgit geçinenlerin tavırların-
dan hiç de memnun değildir. Osmanlı İmparatorluğunun kötü gi-
dişinden tarikat kurumu da etkilenmiş, bu kurum da gökçe ayak
uydurmuştur. Şeyhler büyük bir ekseriyetle taklit ve sahtekâr-
lık içindedir. İşte bu veli taslakları'ndan oğlunu korumak i-
çin bunların sahte vaziyetlerini, şekilde kalan; giyim kuşamın
altında görünmeyen çirkin müraf yüzlerini göstermeye çalışır:
Tesbih, hırka, cübbe ve sarık bunlar için bir geçim aracıdır.
Yalan söyler, uydurma rüyalarla halkı kandırmaya çalışırlar.

Bundan eşna' niçe düzd-i bed-kār
İder etvār-ı velāyet izḥār

Virmege şān-ı kerāmēta fūrūğ
Bast ider nicesi rü'yā-yı dūrūğ
Görmez ol kes iki 'ālemde felāh
Ki sata sāhte takvā vü şalāh
Oldı ālāt-ı ma'āş-ı dünyā
'Asrda hırka vü tesbīh ü rişā (b.861-864)

Bunlar hakkında daha da ağır bir eleştiri dili kullanır Nâbi:

Yohsa taklid ile her bir ahmak
İde da'vā-yı velāyet muṭlak
Hardan ol bī-hude-gū bed-terdür
Anı tasdik İden andan hardur (b.871-872)

Bu sahtekârlığın, dünya malı elde etmek için yapılması, şairin ayrıca nefretini çeker. Bunlar cenneti parayla satar:

Halk eşyā sata ol kurb-i Hudā
Halk uştur sata ol hayr du'ā
Virmege zūhd ü şalāhına revāc
Halk ni'met yiyicek ol kalur ac
Virür ol galle-fūrūş-ı tā'at
Cennete nakd-i müzewver kıymet
Tācı taklid ridāsı taklid
Sözi taklid edāsı taklid (b.874-877)

Bu ikiyüzlü şeyhlerde "seyyidlik" de yoktur ki geçim kaynağı yapsınlar, Cerre (toplayıcılık) çıkmayı nefislerine yediremezler. İlimleri hiç yoktur. San'at ve marifet, hüner bunlarda asla bulunmadığı gibi, kendilerine ait bir servetleri de yoktur. Bu yüzden tasavvuftan kaptıkları birkaç sözle, zūhd ve takvayı geçim vasıtası haline getirmişlerdir:

Yok siyādet ki anı ide penāh
Sarınur başına destār-ı siyāh
Cerre de nefsi toncozzül idemez
Kara da tab'ı tahammül idemez

İlmi yok ma'rifet ü şan'atı yok
Kesbe sermāyesi yok vüs'atı yok

İde taḥşil-i ma'āşa ālet
Zühd ü takvāyı o düzd-i şüret

Bir iki ḥarf-ı taşavvuf kapmış
Kendüyi pîr-i tarîkat yapmış (b.880-882)

Halkı aldatıp geçimlerini sağlamak için tasavvufu alet eden bu yalancı, dolandırıcı, şarlatanlar el etek öptürmekte, bazı cahil ve saf insanlar da bunlara kanmaktadır. Bu saf insanlar, bu sahte şeyhlerin şöhret bulmalarına alet olmaktadır. Gerçi bunlara sadece, "avâm" değil, halkın ileri gelenleri de kanmaktadır. Hele buldukları makamdan azledilenler, soluğu bu şeyh taslaklarının yanında almaktadır. Şeyh de "ağzını burnunu eğerek" amaçlarına uygun imâlarla kerâmet-fürûşluk yapmaktadır. Hele bu imalardan bazıları gerçekleşmeyi görsün, artık şöhreti bütün memlekete yayılır; Tekkesi, "hâcet sahipleri" nin kiblesi olur. Nâbî, oğlunu titizlikle bu dolandırıcılardan uzak tutmaya çalışır:

Aldanurken aña ḥāsân-ı enâm
Nişlesünler yâ sebük-hüş-ı 'avâm
Görür ihsânını delk-i tâcuñ
Bu da bir nev'idür istidrâcuñ
Sen de uyma sakın ol güm-râha
Sığın ol tâ'ifeden Allâh'a (b.898-900)

Nâbî, gerçek "veli" lerin özelliklerini sayarak, bunların mal, mülk edinme gibi bir dertleri olmadığını, bunların sayesinde dünyanın ayakta durduğunu, sürekli istiğrak içinde bulduklarını ve bunların Hz.Peygamber tarafından övüldüklerini anlatarak; bu zümreden olmayan bazı "yol kesicilerin" kendilerini veli saymalarının gerçeğe ilgisi bulunmadığını ifade eder:

Evliyâ mâla tenezzül mi ider
Sıklet-i nâsa taḥammül mi ider
Evliyâda ne işi var delkūñ
Setr ider Ḥaḳ nezarından ḥalkūñ

Halke bakmaz ki velāyet sata ol
Söz arasına kerāmet kata ol

Olmış ol maḥv-ı fezā-yı itlāk
Nefes aldurmaz aña istiğrāk (b.902-905)

Nâbî, oğlunu bu sahte şeyhlerden korumaya çalışırken insafı elden bırakmaz, bunların içinde gerçek velilerin de bulunabileceğini göz önüne alarak, "hüsn-i zan" la bakmasını tavsiye eder:

Hele birden degül inkāra sezā
Hırka-püşān-ı reh-i fakr u fenā
Eyle sen hüsn-i nazar müctehid ol
Fukarā zümresine mu'tekid ol (b.935-936)

HAYRİYYE'NİN YAZILDIĞI DÖNEMDE İSTANBUL VE TAŞRA'NIN DURUMU

Nâbî'nin Hayriyye adlı mesnevisini incelemeden önce yazıldığı devri özetlemekte yarar vardır. Çünkü, Hayriyye'de yer alan birçok görüş ve düşüncede şairin inanışları kadar devrinin de etkileri vardır. Bu devir bilinmeden yapılacak bir değerlendirme eksik kalacaktır. Bu devrin genel manzarası şöyledir:

Osmanlı devleti dışta toprak kaybına başlamış, sürekli savaşlardan dolayı içte çeşitli sıkıntılar baş göstermiş; Taht değişikliklerinde, gittikçe bozulan yeniçerilerin etkin baskıları rol oynamaya başlamıştır. Sık sık kazan kaldırıp içte asayiş bozmaktadırlar. Devletin malî ve iktisadî durumu uzun süren savaşlardan dolayı zayıf düşmüştür. Ayarı düşük paralarla ödenen maaşlar pahalılığa ve huzursuzluklara sebep olmuştur. Merkezî otorite iyice zayıflamış, işsizlik alabildiğine ilerlemiştir.

Taşranın durumu İstanbul'dan daha da kötüdür. "XVII. yüzyıldan itibaren Sancak beyliğinde liyakat göstererek vali olmak gibi eski teşkilat bozularak vilayetler hiçbir liyakat ve ehliyet gösterilmeden saray mensuplarının tesirleriyle rüşvet ve himaye ile ve aynı zamanda vezir rütbesiyle tevcih edildiğinden bunun az zamanda fena tesiri görülüp, memlekette tedrici surette asayişsizlik artmış ve tabî olarak halk ve köylü bundan çok müteessir olmuştur."¹

Vali tayinlerinde rüşvet alabildiğine rol oynamaya başlamıştır. "Bir kısım veziriazamların vali tayinlerinde kanunen almaları lâzım gelen caizeleri, mezada çıkarır gibi fazla arttırana vermeleri ve o valinin de verdiğini fazlasıyla almaya kalkışması gibi haller memleket nizamına hanel veren müessif hadiselerin meydana çıkmasına sebep olmuştur."²

Uzun süren savaşlar yüzünden vilayetlere bakılmamıştır. Bu yüzden köylü sınıfı eşkiya elinde kalmış ve çeteler Anadolu'da istedikleri gibi dolaşır olmuşlardı. Ayanlık iyice bozulmuştu.

---

1. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, 2. Kısım, s. 292.

2. A. J. E., s. 292.

"17.yüzyılın ikinci yarısında İmparatorluk artık duraklama yıllarından gerileme devrine geçmiştir. Zayıf sultanlar, güçsüz merkezi otorite, yönetimdeki bozukluk, siyasî ve ekonomik alanda büyük zaafılar, işsizlik, asayiş bozulan taşra, malcan ve ırz güvenliği kalmadığı için göçen halk, büyük şehirlerle yığılma, çeşitli reform denemeleri, çöküntüsü artık başlamış bulunan imparatorluğun görüntüsünde yer alan hususlardır.

1712'de ölen Nâbî, Sultan İbrahim (1640-1648), IV.Mehmet (1648-1687), II.Süleyman (1687-1691), II.Ahmed (1691-1695) II.Mustafa (1695-1703) ve III.Ahmed'in (1703-1730) saltanatlarını görmüştür.

Hükümdarların zayıf kişilikleri bu yıllarda yönetimin iplerinin birbirleriyle çekişen saray kadınları, kapı kulları, yönetimde görevli kişilerden oluşan çıkar gruplarının iyice eline geçmesine yol açmıştır. Kösem Sultanlar, Cinci Hocalar, Yedikule surlarını badana ettirerek düşmanı alıkoyabileceğini sanan boynu eğri Mehmed Paşa. Fazıl Ahmed Paşa gibi önemli kişilikler bu kötü gidişi durdurur gibi olmuşlar, fakat sonra imparatorluk yine hızla çöküntüsüne doğru yol almıştır."¹

Şair Nâbî böyle bir dönemde yaşamış ve eserlerini bu ortam içinde vermiştir. Şairin hayatını anlatırken otuz yıla yakın İstanbul ve Edirne'de yaşadığını, geriye kalan ömrünü de Urfa ve Halep gibi şehirlerde geçirdiğini belirtmiştik. Nâbî'nin hayatı başkent İstanbul ve taşra olmak üzere başlıca iki kesimde geçmiştir. Bu bakımdan önce bu çağdaki İstanbul'un durumuna göz atmakta yarar vardır. Çünkü, bizzat şair eserinde İstanbul'a müstakil bir bölüm ayırmıştır. Nâbî sanat gücünü burada inkişaf ettirmek, benimsetmek imkânını bulmuş; sarayla ilişkilerini bu şehirde sağlamıştır.

1.Doç.Dr.Tunca Kortantamer, "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi," Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi,C.II,İzmir 1984,s.85.

a.İstanbul :

İstanbul, İmparatorluğun kültür, sanat ve medeniyet merkezidir. Hüner sahipleri, maharetlerinin meyvelerini ancak burada devşirebilirler:

Olmāğa mīve-hor-ı bāğ-ı hüner
Olmaya şehir-i Sitanbul kadar
İtsün İstanbul'ı Allah ma'mūr
Andadur cümle ma'ālī-i umūr (b.373-374)

İstanbul, himmet ehlinin kaynağı, çeşitli insan sınıflarının eğitildiği, kâmil insanların seçkinliklerini kazandıkları; şeref ve heysiyyetin değer bulduğu bir şehirdir. Her türlü hüner, alıcısını bu kentte bulur; burada hiçbir yetenek boşa gitmez. Mevki, makam, meslekte ilerleme, yükselme için eşsiz bir yerdir, bu şehir. Çeşitli sanat dalları bu şehirde gelişir; Nakış, tezhib, resim, hat vs.:

Nakş u taşvīr hutūt u tezhib
Hep Sitanbulda bulur zīnet u zīb
Mā-ḥaşal cümle şinā'at u hıref
Hep Sitanbulda bulur 'izz ü şeref (b.384-385)

Yine güzel sanatlardan olan musikî, bu sanattan anlayan olgun kişiler, hep İstanbul'da bulunur. Ok atma burada kural-lara bağlandığı gibi meşhur, "Nişan taşı" da buradadır:

Bī-ḫusūr anda mürettebdür hep
Nağme vü musikî vü sâz u tarab
Andadur kâ'ide-i remy-i sihâm
Andadur seng-i nişānī-i be-nâm (b.388-389)

Hele denizin zevkine diyecek yoktur. Deniz, Nâbî'de ayrı bir önem taşımaktadır:

Binesin taḫte Süleymān-āsâ
Ola hükümünde hevâ vü deryâ
İttikâ eylesin bāline
Bakasın âyine-i simine
Olasın bâre-i bād ile vezân
İdesin bir nice şehri seyrân (b.391-393)

Nâbî, İstanbul'daki tarihî eserlerden Ayasofya'ya daha bir ilgi duymaktadır:

Ayasofya hüd u'cûbe-i dehr
Kubbesi şâmin-i ecrâm-ı sipihr (b.399)

İnsanların önemli olarları, bey, paşa, efendi, çelebi, asker ulema, ve en önemlisi hepsinin padişahı İstanbul'dadır:

Her me şey hâtıra eylerse hutür
Anda a'lâsinun a'lâsı olur

Beg ü paşa vü efendî çelebî
Andadur cümlesinün müntahabı

'Askeri vü'ulemâ vü sipehi
Andadur cümlesinün pādīşehi (b.404-406)

Nâbî, adeta "İstanbul'un taşı toprağı altındır" sözünü doğrulamak istercesine, burada neye el atılırsa elde edilir demektedir:

'Alemün anda olur müşkili hal
İrişür her neye sa'y eyleseñ el
Kosretinden bulamaz hâtıra rāh
Anda emāde olan hâtır-hāh (b.407-408)

Nâbî İstanbul'u anlatırken kültür ve sanat merkezi oluşuna dikkat edip, buradaki olumsuzlukları, yenileme döneminin çöküntüsünü görmezden gelmektedir. İstanbul'la ilgili açık bir eleştiri Hayriyye'de yoktur. Paşalık konusunu anlatırken üstü kapalı bir şekilde devlet merkezini eleştirdiği görülmür.

b.Taşra :

İstanbul'un kültür ve sanat; tarihi ve tabii güzelliklerine dikkat çeken Nâbî, söz konusu taşra olunca üslûbunu değiştirmekte, keskin bir eleştiri tavrı takınmaktadır. Bu biraz da şair için çok önemli olan iki şeyin taşrada bulunmamasıyla ilgilidir. İlim, irfan ve insanlık; taşrada geçerli olan bunlar değil, paradır:

Andadur mâ-haşal-i kadr-i hüner
Taşralarda kim okur kim diñler

Akçedür taşranuñ ancak hüneri
Hakk olınmış hünerüñ sankı yiri

Taşrada eylemeğe kesb-i ğınā
Yā ticāret ya zirā 'at yā ribā

Kalmamış şimdi hele zerre kadar
Taşra yirlerde ma'ārifden eğer

Oldı erbāb-ı ma'ārif nā-yāb

Düşdü peygüle-i nisyāna kitāb (b.414-418)

Taşrada şiire önem verilmez, inşaya kimse bakmaz, Fars-
çanın sevimli ve tatlı ifadesine ilgi gösterilir. Arapça biraz
var o da kaidersiz olduğundan "kar gibi soğuk" kaçmaktadır:

Şi'r ü inşayı iderler nefrīn
Farisī lafz ise çerb u şirīn

'Arabī var o da mēnende-i herf

Bī-esās ol dahi ne nahv ne şarf (b.419-420)

Taşrada önem sırasında, paradan sonra mevki ve makam
gelmektedir. Taşralılar para ve makamın peşinden koşarlar. Bu
yüzden ilim ve irfanla ilgilenen bulunmaz:

Noye yarar var iken pāye vü māl

Dāniş u ma'rifet u 'ilm ü kemāl

Taşrada gurur öylesine ileri gitmiştir ki, ibadetleri
dahi gurur yüzünden terketmişlerdir:

Niçe secde ider ol Allāh'a

Belki noşan gele 'izz ü cāha (b.425)

Nâbī, taşradan ilim ve irfanın kalkmasınının da Allah'ın
bir hikmeti olduğunu, zira ilim, irfan sahibi olmaları halin-
de bunların yanına yaklaşılamayacağını düşünmektedir:

Kimse zâbt eyleyemezdi mutlak
Cehl zencirine bend itmese Hak (b.428)

İstanbul'da gerçekten büyük insanlar vardır. Taşrada ise büyüklüğe yeltenenler bulunmaktadır. Bu yüzden durmadan tafra satarlar. Bunları anlaması için kişinin mutlaka İstanbul'u görmesi gerekir; o zaman taşrada âlim geçinen, zeki kişilerin İstanbul'da ne hale düşeceklerini görebilir:

Mütefennin görünen sersem olur
Mütekellim geçinen ebkem olur
Bulmaz ednālārınınū bezzmine rāh
Taşra yirlerde satan rif'at ü cāh
Gösteren taşrada çin-i ebrū
Bunda derbanlara eyler tek ü pū (b.435-437)

Bu beyitlerde, 17. asrın ikinci yarısında taşradaki düzen bozulduğunu aksettirmektedir. Devlet kademelerinde yer alanların dışında çürüme, toplumda alabildiğine yayılmış, halk mevki, makam ve paradan başka birşey düşünemez olmuştur. Tabii taşra derken Nâbi'nin daha çok şehir ve şehirliliği kastettiği açıktır. Çünkü, "Nâbi'nin yaşamış olduğu devirde şehir hayatı çoktan teşekkül etmiş bulunuyordu. Burada ön planda gelen kıymet, ne kahramanlık duygusu, ne cihangirlik, ne vecd hatta ne de dindi. Servet, para, mevki ve eğlence şehirlinin başlıca ihtiras konusu haline gelmişti."¹

Bütün ülkenin düştüğü bu durum, F.Sabri Ülgener, şöyle izah etmektedir: "Ortaçağ insanının nazarında eşya, taşıdığı emek ve zahmete göre değil, istihlâki sırasında tattıracağı hazza göre kıymetlenir; daha kısası: Çalışma ve kazanmanın verdiği iş zevkinden ziyade harcama ve tükenmenin getireceği "ağız tadı" baskın çıkar. Onun içindir ki, el emeği asırlar boyu en düşük değer seviyesine kadar alçalırken, istihlâk hevesi, hem de konak hayatına has ifratlar ile (bol yaşama ve

---

1.Mehmed Kaplan,"Nâbi ve Orta İnsan Tipi",TDED.,C.XI,
1961,s.29

harcama, bol evlat ve ayal vs.) halk ruhiyatından hiçbir zaman sökülüp atılmamıştır. Misal aramak için çok uzağa gitmeye hacet yoktur; feragat ve kanaatin en veciz öğütlerini dinlediğimiz Nâbî bile, oğlu ile başbaşa kalınca, aynı kıymetleri benimsemekten kendini alamıyor:

Mâldan olmaya hâli bucağın
Nazdan olmaya hâli kucağın
Çok ola mālũñ ile evlādũñ
Arta evlādũñ ile iradũñ

Bu, şairin kendi de dahil olduğu halde hemen bütün ah-lâkçıların telaş ve üzüntü ile takip ettikleri konak hayatından başka nedir?"¹

Devrinin genel gidişinin kötü olduğunu Heyriyye'nin birçok yerinde dile getiren şair kusurları bir bir saymaktadır. Memlekette zulüm başını almış yürümüştür. Birçok ülkede zulme son verilmişken kendi vatanımızda halâ soygunlar, yağmalamalar sürmekte, ülke haraba doğru gitmektedir:

Hiç bir mülke degüldür maşşûş
Bıñdadur cümle bu tārâc u lüsûş
Özbek ü Hind u nasārâ vü 'Acem
Biri mülkinde komaz gerd-i sitem
Hep bizüm mülkedür zülm u şürur
Eylesün def Hudavend-i gaurur
Böyle böyle iderek zülm ü sitem
Tutdı yüz sent-i harâba 'âlem
Hep 'imārât-ı cihân oldu harâb
Kondı dâhkân yirine büm ü gurâb (b.1209-1213)

Mülk mamur olmadığından gelir kaynakları da kurumuştur. Çünkü gelen valiler, kadılar, paşalar ve âyân kanun nizam dinlemeden zulme dalmışlardır:

Şer'süz olmağıla zabt-ı umûr
İhtilâlât-ı umûr itdi zuhûr (b.1215)

1.Sabri F.Ülgener, İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, s.188.

Devlet memurlarının gözünün doymazlığı ve halkın artan açgözlülüğü karşısında gelir yetersiz kalınca sosyal hayatta denge iyice sarsılır: "Nâbî dikkatini müessese ve kişilerdeki bozukluklara yönelttiği zaman özellikle bürokrasiyi, yönetimin önemli mevkilerini, adalet mekanizmasını ve dinî kurumları göz önünde bulundurur"¹ Yukarıdaki beyit bu bozulmanın temel sebeplerinden birini göstermektedir: Şeriata (kanuna) aykırı davranma...

Sosyal denge bozulmuş, insanlar birbirlerine güvenemez hale gelmiştir. Borç veren geri alamamaktadır:

Karz namıyla de yirler mālūn
Gama hırmen geh iderler bālūn (b.1101)

Çiftçilik sistemi de bozulmaktadır. Kişi kendisi ekmedikten sonra bir fayda göremez. Ortaklar hain, dolandırıcıdır:

Ekmege virdüğünü hep yirler
Gelmedi virmedi Mevlā dirler
Bu sene belki gelür diyü eger
Tohm virsen anı dağı yirler (b.1098-1099)

Rüşvet kazması şeriatı yere sermiştir; şeriatın ipinin ucu zalimlerin eline geçti diyerek hayıflanmış şair şöyle demektedir:

Hayf-vā-hayf ki şer'î şādāb
Tişe-i rişvet ile oldı harāb
Zuleme destine düşdi hayfā
Şimdi ser-rişte-i şer'î garrā
Lânet ol mālā ki şer'î satasın
Hüküm-i Mevlā'yı yabana atasın (b.1278-1280)

Görüldüğü gibi Nâbî, taşradaki kötü gidişi keskin bir eleştiriye tabi tutmaktadır. Çünkü; "Nâbî bozulmuş ve çöküşü bütün acılığıyla yaşayan ve duyan bir ruh halini yansıtmaktadır. Onun taşra dolayısıyla İmparatorluğa yönelttiği eleştirinin sertliğinde ve oğluna kendi köşesinde, kendi halinde yaşamayı tavsiye eden mısralarda bu ruh halinin, ülkesinin yuvarlanmakta olduğu uçurum karşısında duyduğu çaresizlik duygusunun ve onları yaşadığı sıralardaki yaşlılık yorgunluğunun

---

1. Tunca Kortantamer, "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", s.190.

etkilerini unutmamak gerekir. Bütün bunlara rağmen Nâbî, bozuklukları görmüş, onları eleştirmiş, onların nedenleri üzerinde düşünmüş ve çözümler sunmuştur.

Nâbî'nin eleştirisinde iki ana çizgiyi yakalamak mümkündür. Bunlardan biri genel bozukluk ve bunun bir parçası olarak müesseselerdeki bozukluk, ikincisi; bireylerdeki ahlâk bozukluğudur."¹

Nâbî bozuklukları sadece söylememiş, bazı hal çareleri de göstermiştir. Her şeyden önce şair, şariat uyulmasını, yani kanun hakimiyetinin sağlanmasını istemektedir: "Nâbî ilke olarak kanun hakimiyeti, devlet otoritesi, esayişin, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve ülkenin gelir gider dengesinin sağlıklı olması gibi günümüzde de her devlet için geçerli olan kavramlar üzerinde özellikle durmakta ve doğruluğu bugün dahi kabul edilen görüşler ileri sürülmektedir."²

Nâbî'nin bu teklifleri şöyle ifade edilmiştir:

Zer'ile tolsa zemîn-i hâli
Koyacak yir bulamazlar mâlî (b.1216)

Ancak tarım sistemi işlemediğinden gelir gider dengesi bozulmuştur:

Maşraf artup azalınca irād
Naẓm-ı 'âlem bulur elbet de fesād (b.1217)

Eğer saltanat, kanun hakimiyetini sağlarsa ne yol kesici, ne de düşman kalır:

Saltanat şer'â olursa tovfik
Ne olur haşm u ne kuttâ-ı tarîk (b.1218)

Çünkü, şeriatta kimse sapıtmaz, bu yüzden de ülkeyi bozacak şeyler yayılma imkânı bulamaz: Zulüm ve eziyet şeriatta

---

1.Tunca Kortantamer, Agm., s.85-86.

2.Tunca Kortantamer, Agm.s.108.

yehtur. Aziller ancak gerçekten kanun gereği olduğu zaman ola-
bilir, kanun hakimiyetinde kin, garaz, tahakkürlik bulunmaz.
Herkes can ve mal güvenliği içinde olur. Kimsenin kimseden
korkusu olmaz. Kimse soyulmaz; halk da isyan etme gereğini
duymaz. Eğer kanunlar çerçevesinde ülke bayındır hale getiri-
lirse, hırsızların adı dahi anılmaz olur. En önemlisi de ada-
let sağlanırsa ülkede karanlık diye bir şey kalmaz:

Şer ile kimseye düşmez tuğyān
Eylemez mülke mefāsīd cereyān

Şerde yok sitem-i 'azl u 'ikāb
Şer ile ide megar kim icāb

Şer'a sığmaz tāmā u buğz u garāz
Mülkden zā'il olur cümle marāz

Māl u cārından olur cümle emīn
Haşmı yok şer'de k'ola çam-gin

Şer'de kimseyi soyamaz 'uryān
Zulm yok k'ide re'āyā 'isyan

Şer ile mülk olıcak ābādan
Mülk-i me'mūre sığınmaz düzdān (b.1219-1224)

Nâbî, bu bölümde bir hikâye anlatarak Keyhüsrev'in ö-
ğütlerinden ders alınmasını teklif eder. İran'ın fethinde hü-
kümdarın hazinesinde bir kitap bulunur. Bu kitapta Keyhüsrev
öğütler yazmıştır. Bunlara göre Keyhüsrev şöyle demektedir:

Mülk turmaz eger olmazsa ricāl
Lāzım ammā ki ricāle emvāl

Māl tahşīli re'ıyyetden olur
Bāğ u bustān u zirā'atdan olur

Olmasa 'adl re'āyā turmaz
'Adlsüz çatr-ı emānet kurmaz

'Addür asl-ı niżām-ı 'ālem
'Adlsüz saltānet olmaz muhkem (b.1228-1231)

HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN OSMANLI DEVLETİ KURUMLARINA BAKIŞI

a. ÂYÂNLIK :

Osmanlı Devleti idarî sisteminde Kanunî döneminden itibaren ortaya çıkan âyân, halkın vekili ve yöneticilerle halk arasında bir çeşit aracı görevini üstlenen kişilere verilen addır. Bunlar genellikle buldukları beldelerin ileri gelen zengin insanlarından seçilirdi. Başlangıçta bir ihtiyaçtan doğan âyânlık sonradan taşradaki devlet işlerini adeta tekeline almış vali ve idarecilerle iş yaptırmaz hale gelmiştir.¹

Bu bozulma, Nâbî'nin yaşadığı çağda had safhaya ulaşmıştı. Bu yüzden çair oğluna, âyân olmaya heveslenmemesini öğütlemek zorunda kalmıştır:

İtme a'âyânlığa zinhâr heves
Evsâtu'n-nâs ol o devlet saña bes (b.745)

Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunun çöküşe doğru gitmesinden sorumlu tuttuğu kurumlardan biri âyânlıktır. Nâbî, yaşadığı çağda âyânın içinde bulunduğu durum bütün çıplaklığıyla ortaya sermiştir. Âyânın şöhret bulmasının sebebi, halkın işlerini yürütmesidir. İş görmek ise ancak para ile olur. Bundan dolayı âyânın işi, şehrin idarecilerine kazanç getirecek avlar sağlamaktır. Bunun için de "sitem davulunu çaldırmak" ve "halkı yammazlamak" tan çekinmez. Böyle yapmazlarsa sözleri dinlenmez, rağbet bulmaz. Bunu sağlamak için halkı korkutma yollarına başvururlar. Kısacası halkı kadı ile paşaya feda ederler:

---

1. Âyânlık için, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde şu bilgi verilmiştir: Osmanlıların eski idare usulünde memleketin zapturaptı eyalet valileriyle sancak ümerasına ve subaşılara, hukuk davalarıyla belediye işleri ve erzaka nahn koymak da kadı ve naiplere aitti. Bunlardan maada her şehir ve kasabada ahali tarafından müntahap "âyân" namıyla kimseler bulunurdu. Vergilerin ve memleket masarifinin tevzi ve tahsilinde valilerle kadılar âyânla münasebette bulunurlardı. Âyânlar memleketin zenginlerinden ve nüfuz sahiplerinden olmalarıyla sonra ve alehusus idare makinasının bozulduğu zamanlarda vali ve masarıriflere büyük büyük menfaatler temin ederek mütesallimlik ve voyvodalık etmeye baylandılar... Ancak giderek âyânlar buldukları yerlerde müstakilden hareket etmeye başladılar...s.120.

Sebeb-i şöhreti hod a'yanuñ
Görmedür maşlahatın sükkānuñ
Maşlahat görmeyen a'yan olmaz
Halk aña bende-i fermān olmaz
Akçesüz maşlahat ise bitmez
Bitse de şahibine hayr itmez
Budur a'yan-ı diyāruñ kārı
Ruz ü şeb müntahab-ı efkārı
Turra-i tabl-ı sitem çaldurmak
Hākim-i şehre şikār aldurmak
Halkı gamz itmese şöhret bulmaz
Nāfiz olmaz sözi ragbet bulmaz
Andan itmezler ise havf ü recā
Ratq u fakq ehli dimez kimse aña (b.756-762)

Yukarıda anlatılan işleri gerçekleştirmek için kişinin, edepsiz ve hayasız olması gerekir:

Olsa a'yanlığa her kim'āzīm
Bī-hayā bī-edeb olmak lāzım (b.764)

Nābi'nin yaşadığı çağda âyan olmak için neler yapıldığı ne dolaplar çevrildiği olaycı bir dille ifade edilmektedir:

Kesb-i şān için ider çok'ulemā
Halkı paşa-y-ile kâçıya fidā
Pāyesinden nice görsün vāye
İntisāb itmeyicek mollāya
Halkı korkutmağa çok'allāme
Dögdürür koñşuların hükkāme
Māl u eşyasın alup virmege bīm
İtdürür ehl-i kurāsın tecrīm (b.765-768)

Bazıları da büyükleri, yani devletin ileri gelenlerini taklit ederek etrafına "uyuz hizmetkârlar" toplar; kaşlarını çatarak gezer; şöhret için borç harç demez her delige sokulur; işleri yoluna girince de borçlarını ödemezler. Zaten alacaklı da korkusundan alacağını isteyemez. Eğer şansları yaver gider de taklitleri gerçeğe dönüşürse, âyân olurlar. Fakat iş bununla bitmez. Yükselme hırsı benliklerini sardığından âyânlıkla da yetinmez daha çok yükselmenin yollarını arar; gerekirse bu yolda önlerinde engel saydıklarını yok ettirmekten çekinmezler. Tek amaçları şehirdeki biricik "müracaat mevki" olmak ve sözlerini kanun gibi yürütmektir.

Bu durumları çok sürmez, zira ona da bir rakip bulunur; ikbâli döner, işleri ters gitmeye başlar. Hasmıyla boğuşma kaçınılmaz hale gelir. Ama rakibini alt edip de yegâne müracaat makamı oldu mu artık onu kimse durduramaz. Kentin idarecilerine iş yaptırmaz olur. Yapılacak her işin kendisine danışılması nı ister. İdarecileri istediği gibi kullanmaya başlar. Bir yerde iki "hakim" bulunmasının zararı açıktır. Bu da devlet işlerinin yürümesini aksatır:

Lik cehr aña da virmez fırsat
Ki süre başlu başına devlet
Bulınur aña dağı nice rakib
Mel'ânetde biribirine karib

Komaz iş jörmege hiç lezzet ile
Atmağa tutmağa germiyyet ile
Çarh ni'met mi virür gavğâsuz
Hiç Fir'avn olamaz Mûsâ'suz

Olmada teşne-i hûn birbirine
Olmaya tâ ki zebun birbirine

Eylese haşmı taşaddur nâ-gâh
Hâlini sorma 'iyâzen bi'llâh

Öldürür haşmını yâ kendü ölür
Şadrın elbetde bir ucını bulur

Kimi hükâmâ tağallübler ider
Sözün icrâda taşallublar ider

İlticâ itmeyicek hâkim aña
Hüküm ü formânı olur rû-be-kefâ (

Hāh u nā-hāh olur re'yine rām
Hākimi kendü ider istiḥdām

Ola bir yirde ki hākim mahkum

Oranun hali me'ali ma lum (b.789.-799)

Böylece âyândan şahıs rakibini alt edip "tek kişi"
olunca da şehri haraca keser:

Tav'an u kerhen ider halkı zebün
ittibā' itmeyenün hāli nigün

Āna bir iç tanılışmazsa eger
ider ol maşlahatı zîr u zeber

Bāğ u bustān u dükān u ḥammām
Hisse virmezse āna kārı tamām

Emr ü fermān u şühūd u ḥüccet
Andan izn olmasa bulmaz şüret

Birisi öpüese sehven etegin
Kalmaz aḥşama o gün **yir kötügin**

Zür ile halkın alır emlākin
Zeyn ider dā'ire-i nā-pākin (b.803-808)

Şehri haraca kesmek yetmiyormuş gibi, kendi ticari ka-
zandıklarından vergi vermez, sattıklarına hile katar; istedi-
ği fiyattan satar:

Furun u kahve vü dükkānı mı var
İhtisāb uğremağa cānı mı var

Şāf satmaz içine hile katar
Ne bahā ister ise āna satar

Şehr teklifine itmez insāf
ider ethā'ını elbetde mu'āf (b.809-811)

Yukarıdaki özellikleri, yaptıkları anlatılan âyân'ın
dışında, yine aynı ada taşıyan ama namuslu, dürüst kişiler de

vardır. Ancak bunlar pek öyle etliye sütlüye karışmadıklarından halk tarafından fazla itibar görmezler. Bazıları bunların "himmetsiz" olduklarını da söyler. Ancak Nâbî, oğluna bunları örnek gösterir. Bunlar durup dururken başlarını derde sokmaz, vali ve kadı ile düşüp kalkmaz; Bunlar orta halli insanlardır. Bu yüzden Nâbî'nin niteliklerini belirttiği tip "Orta İnsan Tipi" diye isimlendirilmiştir.¹

Mu'cedilce nice 'ırz ehli de var

Ki dinür aña da ayân-ı diyâr

Kendü hâlinde karışmaz bir işe

Salma azâde serin teşvişe

Müte'ayyin aña vech-i irâd

Yâ peder milki yâ vakf-ı ecdâd

Yâ icârât yâ mahşul-ı 'akar

Vech-i râhatda olur ruzî-hâr

Ayda ya yılda görür hükâmı

Zevk u râhatla geçer eyyâmı

Olsa aşhâb-ı tağallüble duçar

İder anunla müdara na-çar

Hıfz ider rıfk ile 'ırz u mâlin

Geçürür zevk ile mâh u sâlin

Bazılar var aña dahl eylerler

Hiç işe güce yaramaz dirler

Kimi 'âciz kimi dir himmetsüz

Kimi korkak kimi dir gayretsüz (b.820-828)

...

Sen çalış kim olasın anlardan

Çekme a'yandan olam diyü mihen (b.831)

---

1. Mehmed Kaplan, "Nâbî ve Orta İnsan Tipi", TDİB, C.XI, s.25, Mine Mengi, "Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri", Tarih ve Toplum, s.411.

b) Paşalık Kurumu :

Paşa : Sivillikle askerlerin ileri gelenlerine verilen bir ünvanıdır. Osmanlıların ilk devrelerinde bu ünvan haneadan mensuplarıyla yalnız bir kısım idare adamlarına verilirken sonradan askeriden "mir-i liva", "vezir", "beylerbeyi", "emir-i mirân" ve "emirül-ümere" rütbelere tahsis edilmiştir.¹

17.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve idarî yapısıyla ekonomik durumunu en keskin çizgileriyle Hayriyye'nin "Maṭlab-ı Dağdağa-yı Paşayı" bölümünde görmekteyiz. Bu bölümde paşalığın, "dağdağa" olarak nitelendirilmesi de oldukça ilginçtir. "Dağdağa", gürültü, patırtı, beyhude telaş ve ızdırıp, anlamına geldiğine göre Nâbî, bu rütbeyi pek hoş karşılamıyor, demektir. Ayrıca "dağdağa" kelimesi bu makam mensuplarının çektikleri sıkıntıyı da çok güzel ifade etmektedir. Nâbî, paşaları zaman zaman çok sert ve alaylı bir üslûpla eleştirmektedir. Oğlunu makam ve mansıp hirsından korumak isteyen Nâbî;

Mansıb u cāha heveskâr : olma

Taleb-i izzet için hâr olma (b.1131)

demektedir. Paşalık sürekli bir "nasb" ve "azl" olayıdır. Nâbî bunu oğluna hatırlatır:

Zillet-i 'azline degmez naşbı

Şarfına ser-be-ser olmaz şaşbı (b.1133)

Bu beyitte üzerinde açıkça durulan husus, paşalığın çok masraflı olduğu ve bu masrafın ancak "gasb"le karşılanabileceğidir. Çünkü paşalık geliri, masrafı karşılamaktan uzaktır. Ayrıca istikrarı olmayan bir meslektir. Bu makamın gerçi şerefi, izzeti vardır ama birlikte ömür buyu sürececek bir eziyet getirdiği de unutulmamalıdır:

Paşalık'ömre sürer miñnetdür

Hâşılı derd ü gam u kâsvetdür

1.M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, C.II.s.755.

Nāmı pür-kevkebe cāhı 'ālī
Lîk dūzahda geçer ahvālî (b.1137)

Nâbî, Paşaların hepsinin kötü olmadığını, aslında çoğunun iyi niyetli, dürüst, inançlı kimseler olduğunu bilmektedir. Bunlar istemedikleri halde bazı yolsuzlukların, zulümlerin içinde kendilerini bulurlar. Öyle ki işleyen bir çarkın dişlileri arasında öğütülür giderler:

Ğalibā gördüğümüz paşalar
Bā-huşuş āsaf-ı şāhib-rālar
Kendü nefsinde nikū-kāran hep
Hasenü'l-hulķ u kerimü's-şan hep
Melekiyyü's-şiyem u nik-hişāl
Şāf-dil şādık u pākize-makal
Ekşeri de'ulemā vü fużalā
Din ü dünyāyı hābir ü dānā
Merhamet kā'idesin müstelzim
Mütevāzi' müte'eddib mükrim
'Āķil ü dīni kavî vü kāmîl
Sözi sağ niyyeti hayr u 'ākîl (b.1145-1150)

Ancak bunlar isteyerek paşa olmamışlardır. Bazılarına bu rütbe zorla verilmiştir. İçinde buldukları çark onları ister istemez zulme itmştir:

Lîk merkezlerinüñ ahkāmı
Zulme peyveste ider encāmı
İtmese dā'iresi beslenmez
Sözi hükmeylese de eslenmez (b.1157-1158)

Paşalık makamı rüşvetle alınan bir rütbe haline gelmiştir. Paşa olmak için yapılan masraf ancak "hâs"lardan elde edilebilir. Oysa önce gelenler hasları yağtılamış, geriye pek bir şey bırakmamışlardır. Durum böyle olunca at, uşak, hizmet-kâr ve görkemli paşalık hayatının gereklerini sağlamak normal yollardan mümkün olmaktan çıkmaktadır:

Kalmamış haşda cāy-ı ma'mūr
Ki ide şarf idecek akçe zuhūr
Anı eslāf harāb itmişler
Her biri bir yıl olup gitmişler
Bulmağa dā'iresi neşv ü nemā
Aña lâzım katı çok bād-ı hevā
Mansıbı akçe ile almışdur
Bağr-ı deynün dibine talmışdur
Deynün ammā niçe kat ribhi de var
Anı muhtāc-ı edādur nā-çār
Yirlü yirinde bisāt u atı
Nakıs olmaz paşalık ālātı
Bu kadar aña da gitmiş mālī
Degül ol dağı ribādan hālī (b.1160-1166)

Paşaların sıkıntıları bu borçlardan ibaret değildir. Dairelerinde çalışan görevliler de başka sorunlar çıkartırlar. Her biri kendince bir söz sahibidir. Her birinin kendine göre masrafı, değeri vardır. Paşanın, ayrı ayrı bunlara dert anlatması lâzımdır. Bunlar verilen ücreti beğenmez, bahşikleri az görürler. Ancak sefer zamanlarında her biri kaçacak delik arar. Bütün bu sorunlara bir de paşanın beslemek zorunda olduğu askerlerin giderleri eklenince gerçek durumları anlaşılabilir olur. İşte bu zor şartlar içinde paşa ne kadar iyi niyetli de olsa kendini zulmün içinde bulur. Bunların psikolojik durumlarını aşağıdaki beyitlerde açıkça görürüz:

Hāṭırı naqd-i kederle mālī
Kisesi genc-i 'adedden hālī
Anlamaz anı mübāşirler ise
Cevr iderler neye kādirlere ise
Umduğun virmeğe hōd kudret yok
Virmemek semtine de cūr'et yok

Virmese ceng ü şikāyet hāzır
Der-i devletde mezemmet hāzır

Nişlesün bu aralıkda paşa
Buña devlet mi dirüm ben hāşa (b.1187-1191)

Yukarıda anlatılanlar iyi niyetli oldukları halde kö-
tülüğü işlemek zorunda kalanların durumlarını anlatıyor. An-
cak bazıları da iyi görünerek işlerini yürütmek isteyen kötü
niyetlilerdir:

Zulme mā'illeri vardır vāfir
Suretā mü'min ü ma'nen kāfir
Mü'minün teşne-i māl ü cānı
Mün'adim merhāmet ü imānı

Katlı-ı nefis ile mübahat eyler
Küfri şemsir ile isbāt eyler

Nāmı fermānda nizām-ı 'ālem
'Ālemün nağmın ider kendü 'adem

Anların zulmini var eyle kıyas
Varduğı mülkde korlar mı esās (b.1195-1199)

Paşaların maiyetinde çalışan ağalar aç, çıplak ve mal
almak için can vermeye hazır bir haldedirler. Bunların tek dü-
güncesi paradır. Gittikleri yerleri soyarlar. Ne zaman "buy-
rultu" ile yola çıksalar gittikleri yerlerin hali perişandır.
Çünkü önlerine çıkana eziyet eder, köylüleri elleri bağlı pa-
şanın huzuruna getirirler:

Ağalar zālīm u ac u'uryān
Virmede her biri māl almağa can

Zulm taḥşiline çekmiş gurbet
Zikridür akçe vü fikri hizmet

Kānde buyrıldı ile itse şitāb
Varduğı karyenün ahvāli harāb (b.1200-1202)

Fıkr-i tārāc u hebā eyleyerek
Yolda tahrib-i kūrā eyleyerek

Ne tefahhus ne hitāb u ne su'āl
Gelür āmed-şüde müşt-i kūrāl

Kārye halkını komaz takrīre
Bend ider bulduğunu zencire

Dermendānı dizüp sahrāya
Dest-beste getürür paşaya (b.1203-1206)

Görülüyor ki paşalık, bu yüzyılda tamamen bozulup kokuşmuş, çürümüş durumdadır. Öyle bir çark kurulmuş ki iyiler bile kapılınca zulmetmekten kendilerini kurtaramıyorlar. Paşalık rüşvetle verilmektedir. Bu da işlerin bozulmasına yol açmaktadır. Gelir gider dengesinin bozulma sebeplerinden biri de budur.

c) Kadılık ve Kassamlık:

"Kassam" ölümlerin metrukâtını taksim işiyle uğraşan ser'i memurlar hakkında kullanılan bir tabirdir.² Bazan bu işi kadılar da üstlenmiş, ya kendileri yapmış veya bazı memurları bu işle görevlendirmişlerdir. Nâbî, oğlunun bu göreve talip olmasını istemektedir. Çünkü, işin içinde yetim malının yeması gibi ağır bir günah yükü vardır:

İtme zakkūm-ı cahīme ikdām
El-ḥazer el-ḥazer olma kassām
Olma denden-zen-i emvāl-i yetim
İtdi noby eni Hudāvend-i Hakīm (b.1238-1239)

Aynı şekilde, Nâbî, kadılığı da oğluna tavsiye etmez:

Olma Allāh'ı seversen kaçā
Tālib-i rāh-ı każā vü fetvā (b.1240)

Kadılık kurumu bu yüzyılda paşalık kurumundan hiç de farklı değildir. Kadılar, Allah'ın emirleriyle hareket etme-

---

1.M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.II, s.209.

mekte, rüşvet ve kayırma ile karar vermektedir. Bunların çoğu cahil, dinsiz, mezhebsizdir. Bir davâda karar vermeden önce, kararı sanki "mezâd"a çıkarmakta, en fazla rüşvet verenin lehine hüküm verebilmektedirler. Bunlar için şeriat mahkemelerinin dükkândan farkı yoktur. Mahkemede ne Allah, ne de padişah korkusu vardır. Canları nasıl isterse öyle karar verip bazan haklıyı haksız, alacaklıyı borçlu çıkarabilmektedirler. Şeriat namına zulümden çekinmez, iki yüzlü, dalkavuk, çıkarıcı bir zümredir. Kadılar şehrin idarecilerine istediklerini zorla yaptırır, şeriatın hizmetinde bulunmaları gerekirken, şeriatı kendilerine hizmet ettirirler. Bunların yaptığı zulmü "haşerât" yapmaz. Yetim malı yemenin bunların yanında "tütün içmek kadar" bile günahı yoktur. Püçveti öylesine normal hale getirmişlerdir ki, adına "mahsul" demekten çekinmezler:

‘Aşrda lîk kazâ müşkildür
Hükmi-i Hâk olmayıcak bātıldur
Sıyyemâ ekşeri-i erbâb-ı kazâ
İtmez ahkâm-ı Hudâ'yı icrâ
Hükmden evvel ider hükmi mezâd
Ol alur kangısı eylerse ziyâd
O tehi-dest ki rişvet virmez
Kâdı da'vâcıya fırsat virmez (b.1245-1248)

.....

‘İlmi yok ekşeri bi-mezheb ü dîn
Çeşmi mehsülde vü rişvetde hemin
Elde endâze-i keyl ü mizân
Eylemiş mahkeme-i şer'î dükân (b.1250-1251)

.....

Padişâh korkusu Hâk korkusu yok
Rişvete hırsı gibi deyni de çok
İstese dâynini medyun çıkarur
İstese müflisi Kârun çıkarur (b.1253-1254)

.....

Hâdim-i şer'iken omma ki kuzât
İtmez itdükləri zulmi haşerât (1267)

.....

Rişvetin adını koymış maşûl
Kim ola itmeye maşûlı kabûl (b.1276)

d)Kazaskerlik ve Sadrazamlık:

Kadılığı oğluna tavsiye etmeyen Nâbî tabîdir ki,
kazaskerliği de uygun görmeyecekti. Çünkü kazaskerlik uzun
ve meşakkatli bir yoldur. Bu uzun yolu aşmak kolay olmadığı
gibi makamın kalıcılığı da yoktur. Her an azledilme korkusu
bu makamdan kam almaya izin vermez. Sık sık azil ve nasb olay-
ları bu çağın ne kadar istikrarsız olduğunun açık bir belirti-
sidir:

O tarīkuñ haşarı bî-haddür
İntizâr-ı emeli mümteddür
Silsile kaydı uzun sevdâdur
Pâyeler mûsıla-i gavgâdur
Evvel-i hâli zarûretle geçer
Gerçi kim âhiri'izzetle geçer
Evvel ü âhirinün râhatı yok
Azıldan mansıbınun miñneti çok (b.1352-1355)

Kişi ancak elli yaşlarında bu mansıba ulaşabilir ama
zevkini süremez. Vücudun zayıf düştüğü bu yaşta şam demez,
Mısır demez yollara düşer. Bunlarla birlikte mansıpta rahat
yüzü de göremez. Çünkü bu kez de belde halkıyla uğraşmak zo-
runda kalır. Dünyevî borçları ödemek için ahiret borçları
zimmetinde kalır, yani yolsuzluklar yapmaya mecbur olur.

Yetmiş yaşlarında Şeyhülislam olur ama bu makamda da
karar yoktur. Hemen arkasından azil hazırdır. İşin içinde Ro-
dos'a sürülmek bile vardır:

Anda da yok mı meger bîm ü haşar
İtdürürler Rodos'a gâhi sefer
Bir gün elden çıkarur şadri fakir
Olur âhir vecâf-ı şadre esir (b.1369-1370)

e) Eminlik:

Emin, Osmanlı idari sisteminde muhtelif hizmetlerde kullanılmış olan memurlara verilen ünvanıdır.¹ Eminlik sorumluluk, dürüstlük isteyen bir görevdir. Elleri devlet malı teslim edilen "emin"lerin dürüst, namuslu hareket etmeleri, kurulu düzen içinde çok zordur. Bütün kurumları saran sarsıntı bu kurumu da kemirmektedir. Devlet malı içinde bulunan yese ahirette hesabı zor; yemese mümkün değil. Dünyada diyelim ki hesaptan kurtulmak mümkün, ya ahiret? Nâbi bu sorunun cevabının zor olduğunu hatırlatmaktadır. Nâbi, hele bir de kâtiplerden bir düşmanı varsa kiyinin işi gerçekten zordur, diyerek, şu beyitlerle görüşlerini açıklar:

Bilürüm ehli degülsin ammâ
Olma cüyâ-yı tarîk-ı ümenâ
Mâl-ı miriye karışma zinhâr
Eyleme'ayşüne miriyi medâr
Bî-hiyânet idemezsin hareket
Görmez erbâb-ı hiyânet bereket
.....

Kusdururlar anı hengâm-ı hisâb
Bâ-huşuş ola huşumun küttâb (b.1373-1377)

f) Tevliyyet:

Tevliyyet, vakıf işine bakmak vazifesi yerine kullanılan bir tabirdir. Tevliyyet görevini yerine getiren kişi de mütevellidir. Bu kurum, çok ağır uhrevî sorumluluk ister. Zira vakıfın koyduğu şartlara uymak güçtür. Vakıf şartlarına uymayanlar Allah'ın adavetini çekerler. Nâbi, bu konu üzerinde titizlikle durduğuna göre bu kurum da iç açıcı bir durumda değildir:

Tevliyyet cânibine meyl itme
Hâneñi pâ-zede-i seyl itme
Eyleme mālünî vakfın itlâf
Girmesün ceybüne māl-ı evkâf

1.M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I, İstanbul 1971, s.525.

Şart-ı vâkıfden olıncursa 'udûl
Hâsmuñ olur senüñ Allâh Resûl

Şart-ı vâkıfla kana'at müşkil
İtmese vakfa hıyânet müşkil

Mütevellilerün ahvâli tebâh

Hâk huzûrında olur rûyı siyâh (b.1379-1383)

İmparatorluğun genel manzarasını taşra ve İstanbul kesitleri ile çeşitli kurumlardaki görünümü ile incelediğimiz bu bölümü bitirmeden kısa bir özet yapmak yararlı olacaktır:

Merkezi otoritenin zayıflaması, saraydaki huzursuzluğun çekişmenin taşradaki yankıları hiç de olumlu değildir. Merkezi otorideki zaaf ve gevşeklik taşrada çok büyük gediklere yol açmaktadır. Mevki ve makamların, ehli olmayan kişilere verilmesi, hatta atamalarda rüşvetin rol oynaması bu memurların atandıkları yerlerde yolsuzluğa sapmalarına sebep olmaktadır. Bütün yazdıkları, uzun yıllar süren bir gözlemin sonucu olduğuna şüphe olmayan Nâbî, çok açık ve gerçekçi bir üslup ile bu kurumları eleştirmektedir. Aslında oğluna verdiği öğütler bu eleştirileri yapmak için sadece bir araç gibi görünmektedir. Hayriyye bu özelliğiyle çağına tutulan bir ayna gibidir.

HAYRİYYE'DE NÂBÎ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI

Hikemî şiirin edebiyatımızdaki en mühim temsilcisi olan Nâbî, Hayriyye'de "Matlâb-ı Hüsn-i Kelâm-ı Mevzûn" bölümünde şiir anlayışını derli toplu bir biçimde ifade etmektedir. Şair, ilimsiz şiir olamayacağı inancını taşımakta, bu nedenle de Arapça ve Farsça öğrenilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü Divan edebiyatı, bu iki dilin edebiyatlarını örnek alarak gelişmiştir:

‘Arabî bilmeyicek iş bitmez
Fârisî ‘ârife tenhâ yitmez

...

Bu iki bâl ile eyler pervâz
Tâ’ir-i şi’r-i ma’ânî-perdâz (b.996-999)

Yukarıdaki ikinci beyitten anlaşılacağı üzere Nâbî'nin şiirde aradığı "mahâ"dır. O'na göre şiir irşat etmeli; bunun için de "hikmet-âmir" olmalıdır:

Hikmet-âmir gerekdür eş‘âr
Ki me’âli ola irşâda medâr (b.1000)

Şiir, hikmet suyuyla sulanan bir gül bahçesidir. Bu gülşen, ancak hikmet suyu ile gelişip serpilebilir:

‘Ab-ı hikmetle bulur neşv ü nemâ
Gülşen-i şi’r ü riyâz-ı inşa (b.1001)

Hikmetle dolu olması istenen şiirin ifade özellikleri ise şöyledir: Ne baştanbaşa mecâzlarla yüklü, ne de büsbütün söz san’atlarından yoksun olmalı. Şiir, yeni mezmunlar içermeli, tevriye, teşbih, cinas, istiare gibi sanatlarla işlenmeli ve bütün bunların üstünde "mahâ" parıltıları taşınmalıdır:

Olmasa şi’r mecâz-ı mutlak
Virse ma’nâyâ hakikat revnak (b.1002)

...

Taze mazmundan ola ol hâlî
Olmaya tevriye ile mâlî

Bâ-huşûs olmaya teşbih temâm
İsti‘ârât u cinâs u ihâm

Dimeden anı sükût evlâdur
Şi’rden maqşad olan ma’nâdur (b.1004-1006)

Görülüyor ki Nâbî'ye göre mecaz, istiare, cinas, iham ve teşbih gibi san'atlar mânâyı güzelleştirmek için gereklidir Nâbî, belki bir gün şiir yazmaya heveslenir, diyerek oğluna destek olabilmek amacıyla Hayriyye'de şiire bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde oğluna Türk, İran ve Arap şiirinden yararlanma yollarını; kimleri okuması gerektiğini açıklamış, bunların özelliklerini dile getirmiştir. Şair oğluna Türk edebiyatından Bâkî ve Nef'î başta olmak üzere diğer şairleri okumasını tavsiye eder:

Türki'de Bâkî ile Nef'î'ye bak
Gayrı dîvanları da kıl mülhak (b.978)

Bu iki şairi özellikle belirtmesinin sebebi, her ikisinin de şiirlerinin "metin" olmasıdır.

Nâbî, oğluna okuması için gerek çağdaşı, gerek klasik birçok İran şairinin adını sayar ki bu, şiir anlayışını yansıması bakımından çok önemlidir. Bu şairler: Talib, Saib, Örfî, Selim, Feyz-i Hindî, Nazirî, Kelîm, Şevket, Nizâmî, Hürev, Camî Enverî, Hakânî, Sa'dî ve Hâfız'dır. Bu şairlerin dîvanlarının Osmanlı ülkesinde mevcut olduğunu söylemesi, iki edebiyat arasındaki devamlı ilişkinin açık belirtisidir:

Bizde var ekserinüñ dîvânı
Okı fahm eyle de gör vicdânı (b.988)

Nâbî, Arap şairlerinin adını vermeden tavsiye eder ve özellikle na'tlere dikkat etmesini oğluna öğütler. Bu arada Arap vezinleriyle Türk ve İran vezinlerinin farklı oluşuna dikkati çekmesi, millî zevkler arasındaki farklılığı sezdirmesi bakımından önemlidir:

Dime ebyâtına nâ-mevzundur
Anuñ evzanları dîger-gundur

Nâbî'nin şiir anlayışını en iyi belirten kısım, adını vermeden eleştirdiği "ham" şairlerdir. Nâbî, bu şairlerin, şiiri; gül, bülbül, sünbül, kadın, boy, bos, yanak, dudak ve saçtan bahsetmekten ibaret sanmak gibi bir yanlış içinde olduklarını ifade etmektedir. Bu şairlerin bir başka eksiği de tabiatı, bahar ve bahçeden ibaret sanmalarıdır. Nâbî, bu dar çember içinde sıkışıp kaldıkları için onları eleştirir:

Baksan ekser suhan-ı şâ'ir-i hām
Zülf ü sünbül gül ü bülbül mey ü cām

Çıkamaz dâ'ire-i dilberden
Kadd ü hadd ü leb ü çeşm ü berden

Geh bahāra tolaşur geh çemene
İrişür serv ü gül ü yāsemene

Reh-i nā-reftede cevlan idemez
Sapa vādileri seyrān idemez

İdemez sayd-ı ma'ani-i bülend
Atamaz gayb şikārına kemend

Geçinür ma'ni-i hāyide ile
Lafz-ı meşhūr-ı cihan-dide ile (b.1007-1012)

Görüldüğü gibi Nâbi, söylenmeyen, herkesin söyleyemediği mânâların peşindedir. O, yüksek mânâları avlamaya çalışır; herkesin ağzında çığnena çığnena eskimiş mânâları söylemeyi şiir için uygun bulmaz. Kısacası Nâbi'nin şiirinde birinci derece önemli olan taze mânâdır:

Söyleme şi'ri tehi ma'nādan
Ağzını çekme balıksuz mādān
...

Kohısuz lāleye benzer o suhan
Ki ola lafzı tehi ma'nādan (b.1014-1017-1018)

Anı yok dilbere benzer o kelām
K'olmaya onda cinās u ihām (b.1019)

Nâbi, nazımda oldukça önemli bir yer tutan "hicv" e iyi gözle bakmaz. Gerçi zaman zaman kendisi de hiciv yazmak zorunda kalmıştır, ama yine de oğluna hicivden sakınmayı telkin eder. Hicvin akıbeti iyi değildir:

Hicvden el-ħazer iy cān-ı peder
Ki virür meşreb-i 'irfāna keder (b.1022)

Şiirin amacı güzelliği anlatmak; bu özelliğiyle halkı etkilemektir:

Hüsne şarf eyle sözi şâ'ir isen
Halkı teşhīre çalış kâdir isen (b.1023)

Amacı güzellik olan şiire hicvi buluşturmak bu bakımdan yanlıştır. Hiciv, sefihlerin işidir ve sonu kötüdür:

El-hazer hicvün olur gāyeti şūm

Halk beyninde hakir u mezmūm

Hicve mā'il sūfehādur ancak

'Akil itmez anı eyler ahmak (b.1025-1026)

Hiciv yoluyla insanlardan intikam almaya çalışmak doğru değildir. Hem ayıp, hem de günahdır. Üstelik okudukça sahibine günah getirir. Seni biri incitti, diye hemen hicve sarılmak doğru değildir, diyen Nâbi'nin bu düşüncelerinin de yine İslâm dininden kaynaklandığı görülmektedir:

Hicv kat kat sebep-i rû-siyehi

Kim okırsa saña 'a'id günehi

Seni itmiş biri farzâ dil-gir

Qavl ile fi'l ile kalbün tekdir

Anı lâzım mı heman hicv itmek

Sūfehā gitdügi rāha gitmek

İnkisârı yitişür kāsır ise

İntikāma çalışur kâdir ise

Anı sen lutf ile eyle bende

'Afv ü ikrām ile it şermende (b.1029-1033)

HAYRİYYE'NİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

HAYRİYYE, Nâbî'nin yedi yaşındaki oğlu ile yetişme çağındaki gençler muhatap alınarak yazılmış bir nasihat kitabıdır. Eserin, muhatap alınan kesim tarafından anlaşılabilir bir dil ve anlatım özelliğine sahip olduğu söylenebilir. Nâbî bu konuda gerçekten titiz davranmış, eserin anlaşılmasını güçleştirecek dil ve anlatım ağırlığına genellikle yer vermemiştir. Bununla birlikte girişteki "hamd" ve "tevhid" kısmında dilin ikili, üçlü terkiplerle anlamı zor çözülebilir bir durumda olduğunu söylemeliyiz. Dinî konuların, inanışların işlendiği bu bölümde dilin ister istemez ağırlaştığı gözden kaçmamaktadır. Bu bölümden alınan aşağıdaki beyitlerde durum açıkça görülmektedir:

İtdi mizan-be-kef-i bûd ü ne-bûd

Âdmei seng-i terâzû-ı vücûd

Olıcak rûy-ı vücûd âyine-tâb

Oldı mir'ât-ı 'adem şûret-yâb (b.6-7)

Oldı bu şûret-i tîni-i tahûr

Ekmel-i eşref-i envâ-ı zuhûr (b.15)

Lik sultân-ı serîr-i 'âlem

Hażret-i seyyid-i ibn-i Âdem (b.39)

Fâtiḥ-i dahme-i gencîne-i nûr

'illet-i gâ'ıyye-i nakş-ı zuhûr (b.42)

Görüldüğü gibi Nâbî'nin terkipleri daha çok Farsça kurallarına uygun olarak yapılmıştır. Ziya Paşa'nın bu durumu özellikle belirttiğine (Ş.135) değinilmişti. Nâbî hemen hemen bütün hitap beyitlerinde bu terkipli dil örgüsüne daha çok yer vermiştir:

İy Eba'l-ḥayr Muhammed Çelebi

İy iden zâtı müzeyyen Haleb'i (b.66)

İy çerâğ-ı tarab-efrûz-ı emel

Hibe-i Hażret-i Haḫ'azze ve cel (b.83)

İy sehi-serv-i ḫiyâbân-ı şühûd

Nev-ḫıramende-i büstân-ı vücûd (b.106)

İy nihâl-i çemen efrûz-ı edab

İy ferah-boḫş-ı oil ü dide-i eb (b.122)

- İy bihin-mîve-i bâğ-ı pederî
Şâdef-i bahr-ı hayâtun güheri (b.159)
- İy dür-i sâmi'a-pîrâ-yı şâdef
Düdmân-ı şerefe hayr-ı halef (b.211)
- İy bihin-nüşâ-i mecmû'a-i zât
Nakş-ı zibende-i mir'at-ı şîfat (b.327)
- İy meh-i nûr-dih-i çarh-ı ümid
Peder-i pîrûn iden rûzını 'id (b.370)
- İy nazâr-bâz-ı temâşâ-yı kemâl
Nîgeh-endâz-ı mezâyâ-yı cemâl (b.446)
- İy talebkâr-ı huzûr-ı dü-cihân
Râh-cû - yı taraf-ı râhat-ı cân (b.517)
- İy varâk-hân-ı mezâyâ-yı makâl
Sebak-âmûz-ı debistân-ı kemâl (b.639)
- İy bihin-nakş-ı serâperde-i cûd
Edeb-âmûz-ı debistân-ı vücûd (b.842)
- İy şafâ-yâb-ı kelâm-ı mevzûn
Âşinâ-yı suhan-ı jûn-a-gûn (b.975)
- İy girâmî-güher-i bahr-i kemâl
Olsun âvîze-i gûşun bu le'âl (b.1287)
- Mü'mine farzdur eyâ ruḥ-ı revân
'ilm-i ebdân ile 'ilm-i edyân (b.1548)

Yukarıda verilen örneklerde jörüldüğü gibi daha çok di-
nî konuların işlendiği bölümlerle Nâbî'nin oğluna karşı sevgi
ve şefkatini ifade ettiği hitap beyitlerinde dil ağırlaşmakta-
dır. Bunun dışında Hayriyye'nin dili yetiştirme çağındaki bir ço-
cuğun anlayabileceği şekildedir. Eserin bazı beyitleri tamamen
terkipsiz, sade bir dille yazılmıştır, denilebilir. Aşağıda
alınan beyitlerde bu durumu açıkça görmek mümkündür:

- Ne kadar 'âlemi devr itse sipihr
Bulmaz İstanbul'a beñzer bir şehri (b.381)
- 'Âlemün anda olur müşk-ü liḥâl
İrişür her neye sa'y eyleseñ el (b.407)

- Her kimün kim ola bünyâdı kavî
Yapmasun ğayri vilâyetde evi (b.417)
- Çeşmüñi hâtırüñi eyle ğanî
Kerem it olma gedâ-çüşm ü denî (b.511)
- Zevki yok âlemi yok lezzeti yok
Günehi ğayri me'âsiden çok (b.532)
- Kimsenün cevri ile cânın sıkma
Hâtırın yapmağa sa'y it yıkma (b.548)
- Olur insanda zebân bir iki guş
Sen dahı söyle bir ol iki hamuş (b.619)
- Akçesüz maşlahat ise bitmez
Bitse de sâhibine hayr itmez (b.758)
- Halkı korkutmağa çok allâme
Dögdürtür koñşuların hükkâme (b.767)
- İntikâm almağ için a'dâdan
Bâki yok fitne ile ğavğâdan (781)
- Kendü hâlinde kerişmaz bir işe
Salmaz âzâde serin teşvişe (b.821)
- Ayda yâ yılda görtür hükkâmı
Zevk ü râhatle geçer eyyâmı (b.824)
- Ba'zılar var anâ dahı eylerler
Hiç işe güce yaramaz dirler (b.827)
- Kimi âciz kimi dir himmetsüz
Kimi korkak kimi dir ğayretsüz (b.828)
- Meger eller mi irer dâmenine
Ugradırlar mı ya pîrâmenine (b.896)
- Evliyâ mâla tenezzül mi ider
Şiklet-i nâsa tahammül mi ider (b.902)
- Evliyâ böyle iken her ahmak
Ne revâ yapma velâyet satmak (b.917)

- Öyle şādık fukarā da çoktur
Böyle derviş olana söz yokdur (b.932)
- Güş kıl nağmesini mürgānuñ
İktizā eyler ise insānuñ (b.950)
- Hazzi var gerçi hoş āvāzlaruñ
Dinlenür nağmeleri sāzlarun (b.957)
- Gerçi kim neş'esi çok lezzeti çok
İltizām eylementüñ lezzeti yok (b.959)
- Müsikī hikmete dā'ir fendür
Bilene bilmeyene rüşendür (963)
- Her biri hikmet ile memlûdur
Can riyāzın suvarur bir sudur (b.967)
- Her biri bir marāza nāfi'dür
Zıddını her birisi dāfi'dür (b.969)
- İntişāba çalış ol eş'āra
Ara ma'nāsını fehme çāre (b.995)
- Gerçi kim ağır olur tenbel olur
Cāmesi kirlü olur mühmel olur (b.1067)
- Kendü destiyle eken hayr görür
Gayre ekdürseñ anı gayr görür (b.1096)
- Ekmege virdüğüni hep yirler
Gelmedi virmedi Mevlā dirler (b.1098)
- Sen kabûl eyle bu pendî benden
Dostluk var iken olma düşmen (b.1038)

Nâbi Hayriyye'de süssüz, sade ve oldukça yalın bir anlatım biçimi seçmiş ve kullanmıştır. Mesnevi sade fakat zevkli ince ve zarif bir üslûpla kaleme alınmıştır. Bu üslûbu kurarken şair, bol bol deyimlerden yararlanmış. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere Türkçe deyimleri rahat bir biçimde kullanılarak anlatıma bir canlılık kazandırmıştır:

Kulağına küpe yapmak:

Eyle bu pendümi āvīze-i gūş
Kimseye olma sakın fażl-fūrūş (b.328)

Tuz ekme hakki:

Dostı itme latīfeyle fidā
Hakq-ı nān u nemeki itme hebā (b.519)

Can sıkma; hatır yapma:

Kimsenüñ cevr ile cānın sıkma
Hātırın yapmağa sa‘y it yıkma (b.548)

Bir eli hayırda olmak:

Şer işe eyleme tahrik-i kadem
Bir elüñ hayırda olsun her dem (b.554)

El etek öptürmek:

‘Unf ile halkı kapuñdan sürme
Kimseye dāmen ü dest öptürme (b.579)

Yüz sürmek; el etek öptürmek:

Saña lāzım yire yüzler sürmek
Kula düşmez el etek öptürmek (b.581)

Aybını yüzüne vurmak:

Kimsenüñ ‘aybını urma yüzine
Gūşuñı bāb-ı kabūl it sözine (b.627)

Can atmak:

Cān atar hāmisine ol sā‘at
Virür ol zālime rişvet gayret (b.736)

Nefs atına binmek:

Biner ol zālīm o dem nefis atına
‘Azm ider kādı vü müfti katına (b.738)

Kastına düşmek:

Hem vilāyetlü ider reşk ü hased
Hem düşer kasduña hūkkām-ı beled (b.748)

Devlet sürmek, fırsat vermek:

Lik dehr aña da virmez fırsat
Xi süre başlı başına devlet (b.789)

İş danışmak; zir ü zeber etmek:

Aña bir iş tanışılmazsa eger
İder ol maşlahatı zir ü zeber (b.804)

Kötek yemek:

Birisi öpmese sehven etegin
Kalmaz aḡşama o gün yir kötegin (b.807)

Saf satmamak, hile katmak:

Şāf satmaz içine ḡile katar
Ne bahā ister ise aña satar (b.810)

Ayağına dolaşmak:

Toluşar ayağına a'māli
Hep gider 'ırz u vücūd u mālı (b.818)

Dile almak:

Meclisünde biri alursa dile
Anı iskāta çaliş şan'at ile (b.838)

Ayağına yüz sürmek:

Süreler pâyine nūy-i bi-dūd
Nefesinden ideler istimdād (b.889)

Velayet satmak:

Ḥalka bakmaz ki velāyet sata ol
Söz arasına kerāmet kata ol (b.904)

Toprak bağına:

Keşmekeşlerle ider 'ömri güzer
Buña devlet mi düdür ḡāk-be-ser (b.1178)

El kiri, yüz karası:

Kalur erbābına çiksa turāsı
Elinün kiki yüzünün karası (b.1415)

Birbirine girmek:

Biribirine girüp 'aḡḡārān
Aradılar anı dükkan dükkan (b.1466)

Dile düşmek, arada satılmak:

Ger düşe itdügi ifsādı dile
Aralıkda satılır kendü bile (b.1530)

Az olmakla birlikte Hayriyye'de yer yer atasözlerine de rastlanmaktadır. Bunlardan iki örnek:

Davulun sesi uzaktan hoş gelir:
Bağlama tantana-i tabla gönül
Dürdan hoş gelür âvâz-ı dühül (b.1135)

Çeşme başından bulanır:
Şâhib-i bâğ olaydı uyanık
Çeşme olmazdı başından bulanık (b.1236)

Hayriyye'nin önemli üslûp özelliklerinden biri de Nâbî'nin çeşitli halk kesimlerini, devlet kuruluşlarındaki memur ve yetkilileri eleştirirken kullandığı mizahıdır. Aşağıdaki beyitlerde taşra insanlarının durumu sert bir biçimde eleştirilmektedir:

Akçedür taşranın ancak hüneri
Hakk olunmuş hünerün sanki yiri (b.415)

Kalmamış şimdi hele zerre kadar
Taşra yirlerde ma'ârifden eser (b.417)

Niçe secde ider ol Allâh'a
Belki noksan gele 'izz ü câha (b.425)

Aşağıdaki beyitlerde, sahte "mürşitler" i eleştirirken Nâbî'nin nasıl bir üslûp kullandığı açıkça görülmektedir:

Halk eşyâ sata ol kurb-ı Hudâ
Halk üstür sata ol hayr-ü'â (b.874)

Azledilen paşalar akbabalara benzetilir:
Sadme-i 'azli yiyen bi-kesler
Lâşe-i zulme sunan kerkesler (b.888)

Paşaların konak hayatı ve içine düştükleri acınacak durumları da Nâbî'nin ince mizahına hedef olur:

Aşçının kor adın oğlum cânım
Kethudâ dir seyise sultânım (b.1181)

Yâ ser-âhur ya ser-i bevvâbin
Her biri mu'temed-i devlet ü din (b.1183)

Parasız, sıkıntı içinde olan paşaları da "nakd" kelimesiyle yaptığı kelime oyunu ile eleştirir:

Hâṭırını nakd-ı kederle mâlî
Kisesi genc-i 'âdemden hâlî (b.1187)

Nâbî, kadı'ların ilahî hükümlere uymadıklarından yakı-
nırken onları eleştirmekten de geri durmaz:

Sıyyemâ ekser-i erbâb-ı kazâ
İtmez ahkâm-ı Hudâ'yı icrâ
Hükmden evvel ider hükmi mezâd
Ol alur kangısı eyleser ziyâd (b.1246-47)

Aşağıdaki beyitlerde kadılar güzel bir şekilde karika-
türize edilmektedir:

Elde endâze vü keyl ü mizân
Eylemiş mahkeme-i şer'î dükân (b.1251)
Kâdî dellâl ü miyancı muh̄zîr
Kethudâ kabzına mâlûn̄ hâzîr (b.1252)

Yetim hakkını yiyen kadıların umursamazlığı da bu ince
alaydan nasibini alır: Yetim malı yemek bu taifenin yanında tü
tün içmekten daha basittir:

Kise kise alınan mâl-ı yetîm
Tütün içmekçe degül cürm-i 'azîm (b.1270)

Sımyayla uğraştığından mahzenlere kapananları yarasaya
benzetir:

Kapanup seb-pereveş gündüzler
Çıkamaz çıkmayacak yıldızlar (b.1436)

İnsanlar arasında söz getirip götürenleri hiç hoş kar-
şılamaayan şair, bu tip insanları sert bir biçimde eleştirir:

Boğazı hoş ne sebük-serler olur
Ki suhan nakline sür'atle solur

Ya yitişdürmeyicek oturamaz
Haberin söylemedükçe turamaz

Boşadur her ne ise hemyânın
Başı aşığa ider enbânın

Ne işitmişse anı nakl eyler
Birazın da kisesinden söyler

Sirke sulumuna beñzer nemmâm
Çatlar itmezse eger nakl-i kelâm (b.1514-1519)

Böyle insanlar kendilerini ilgilendirmeyen "azl" ve "nasb" lerle sevinir, üzülürler:

Kırk konak 'azl ile nasbuñ haberi
Nâ'il-i zevk ider ol der-be-deri (b.1537)

Hayriyye'yi öğretici kuruluştan kurtarmak, için şair, bazan tahkiyeye başvurmuştur. Bilhassa Osmanlı devleti kurumlarını eleştirirken üslûbun birdenbire tahkiyeye yöneldiği görülmektedir. Bu da eserin muhataplarınınca daha rahat okunmasını sağlamaktadır. Eserde iki hikâyeye anlatılmıştır. Bunlardan biri İran'ın fethinde Keyhüsrev'in hazinesinde bulunan kitaplarla ilgilidir. Hazinede bulunan kitapların birinde Keyhüsrev'in öğütleri yer almıştır. Keyhüsrev bu öğütlerde özetle, devletin, devlet adamları vasıtasıyla memleketi koruduğu; bunlara lâzım olan para ve servetin de halktan toplandığına dikkati çekerek, halkınsa ancak adalet olan ülkelerde yerleşebileceği hususu üzerinde durmuştur. Adaletin önemini vurgulayan bu öğütler Hz.Ömer tarafından beğenilir ve bunların İslâmiyet'e de uygun olduğu belirtilir.¹

Bir başka hikâyeye de, sahte simyacının hikâyesidir. Bu hikâyeye, "Hayriyye'de Nâbî'nin İlim Anlayışı" bölümünde (s.177) özet olarak verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Bu iki hikâyenin dışında Mevlana'dan yapılan bir nakil vardır. Birkaç beyitle Nâbî, içki içmemekle övünen bir kişiyle ilgili telmihte bulunur:

Meclis-i Hazret-i Mevlânâ'da
Didi fehr ile biri da'vâda
Görmedim rüy-ı şarâbı aşlâ
Dehenüm olmadı sahbâ-peymâ
Hazret-i Kutb-ı medâr-ı irşâd
Dâver-i mahmiye-i feyz-âbâd

Ucb-ı pindârına itdükde nezar
Kâş didi vü güzeste didiler (b.680-683)

Hayriyye'yi üslûp bakımından sıkıcı olmaktan kurtaran, güzelleştiren bir özellik de şairin edebî sanatları kullanışındaki tabiiyettir. Söz sanatları yapmacıksız, tabii bir eda ile kullanılmıştır. Şair, anlamı güzelleştirmek için sanatlarla başvurmuştur. Bunu aşağıdaki beyitte ifade etmektedir:

1. Bu hikâyeye için bkz. Hayriyye, s.123-124.

Dimededen anı sükût evlâdur
Şi'rden ma'şad olan ma'nâdur (b.1006)

Nâbi'nin Hayriyye'de en çok kullandığı sanat teşbih ve teşbih-i belîğdir. Aşağıdaki beyitlerde güzel teşbih örneklerini görmek mümkündür.

İnsan bedeni ülkeye benzetilir:
Bend olup rāh-güzār-ı bedenün
Ola âsûde diyar-ı bedenün (b.170)

Ka'be sır otağının mumuna; müminler pervaneye benzetilir:

Ka'be'dür şem'i serā-perde-i rāz
Oldı pervānesi erbāb-ı niyāz (b.179)

Alna dökülen saçlar deniz dalgasına benzetilir; kaşlar köprüye:

Girih-i cebhesidür mevce-i cū
Bestedür cısr-ı dü-tak-ı ebrū (b.468)

Karşısındakileri şaka niyetiyle incitenlerin sözleri oka benzetilir:

Hiç laṭife dime ol söz okına
Ki ucu ḥāṭır-ı yāre dokına (b.522)

Lütuf, zincire benzetilir:
Söz ile ḥāṭırını ta'mir it
Luṭf zenciri ile teşhir it (b.262)

Anlamsız şiirleri kokusuz lāleye benzetir:
Kohısuz lāleye beñzer o suhan
Ki ola lafzı tehi ma'nâdan (b.1017)

Aşağıdaki beyitte ise bir leff ü neşr sanatı vardır:

Silesin jengini kandil-i dilün
Açasın āyinesin āb ü gilün (b.171)

Şu beyitte de leff ü neşr sanatı görülmektedir:

Karakullukçılar olur ifrit
Şir-i dirrende olur her bir it (b.1179)

Şu beyitte de güzel bir mübalağa yapılmıştır:

Ḥāṭırını naqd-ı kederle mâli
Kisesi genc-i 'adenden ḥâli (b.1187)

Sabırla düşmanın dost; yol kesicinin rehber olacağını
aşağıdaki tezatla ifade eder:

Şabr ile dōst olur düşmenler
Şabr ile reh-ber olur reh-zenler (b.1041)

Sosyal nizamı korumakla görevli paşaların yıkıcılıkla-
rı da şu tezatla ifade edilmiştir:

Nemı fermanda niẓām-ı 'ālem
'Ālemin nazmın ider kendü 'adem (b.1198)

Aç, zalim ve zügürt ağaların para ve mal hırsı da şu
güzel tezatla yerilmiştir:

Ağalar zālīm ü ac u'uryān
Virmede her biri māl almağa cān (b.1200)

Batıl, suret-i hakdan görünür ki apaçık hakkı yok say-
sın:

İtmege hakk-ı sarihi 'ātıl
Görinür şūret-i hakdan bātıl (b.1258)

İyi ahlāk ve yumuşak huy, hür insanı köle eder:
Sañe hilm ü edeb ü hüsn-i sülūk
İder ahrārı zarūrī memlūk (b.561)

Aşağıdaki beyitte de, güher, bahr, avize, guş ve le'āl
arasında tenasüp yapılmıştır:

İy girāmi-güher-i bahr-i kemāl
Olsun āvize-i gūşuñ bu le'āl (b.1287)

Şu beyitte, neşter, hun, riz, rāh-zen, ömür kelimeleri
ile tenasüp yapılmıştır:

İtmeye nişter-i cehli hūn-riz
Olmaya rāh-zen-i 'ömr-i 'aziz (b.1562)

Hayriyye'nin dil ve üslûp özelliklerini vermeye çalış-
tığımız bu bölümü bitirmeden önce şairin aruz veznini kullan-
madaki başarısını da ifade etmek gerekir. Nâbî'nin aruza haki-
miyetine rağmen yer yer imale ve zihafalara rastlandığını be-
lirtmek yerinde olur. Aşağıdaki beyitlerde imâle örneklerini
görebiliriz:

Olsun isterse bile bî-himmet
Geçirür 'ömrini bārī rāhat (b.829)

Mülhak olma hāzer it a'yāna
Varma hiç mahkeme vü divāna (b.832)

Görmişüz çok niçe bi-mezheb ü dîn
Her sözinde ider üç def'a yemîn (b.859)

Olmış ol mahv-i fezâ-yı itlāk
Nefes aldurmaz ana istiğrāk (b.905)

Ne gedâ anları ne şâh bilür
Anların rütbesin Allâh bilür (b.916)

Bulınur ziyy-i fenâda niçe kes
Çarç çeşminde degül perr-i mekes (b.933)

Çemen etrâfına gâhî güzer it
Eser-i rahmet-i Hakk'a nazar it (b.940)

Zevkin it çayrda oldıkça düçâr
Hâneñe lik getürme zinhâr (b.960)

Aşağıdaki beyitlerde de zihaf örnekleri bulunmaktadır:

Evvelin harf-ı kitâb-ı rahmet
Maşad-ı ma'ni-i lafz-ı "temmet" (b.43)

Mü'mine hil'at-ı dindür kat kat
Vâcibât ü sünen ü mendübât (b.116)

Bu şehâdetdür emâm-ı İslâm
Evvelin mevc-i muhit-i ahkâm (b.109)

İy bihin mive-i bağ-ı pederi
Şadef-i bahr-i hayâtün güheri (b.159)

Hardan ol bihude-gü bedterdür
Anı tasdik iden andan hardur (b.870)

Rühdur kutb-ı cihan kevn beden
Rühsuz kâ'im olur mı hiç ten (b.913)

Çok fünün görmege muhtâc tabib
Her fünundan ola bir nebze naşib (b.1554)

XVIII.yüzyılın başında yazılan Hayriyye, verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi dil ve üslûp bakımından ustaca yazılmış başarılı bir eserdir. Didaktik bir mesnevi olmasına rağmen kuru değildir. Taşıdığı ince mizah ve keskin eleştirileri; anlaşılır dili ve sağlam ifadesi sayesinde sıkıcı olmaktan kurtulmuş, zevkle okunabilir bir eser haline gelmiştir.

Ebulhayr Mehmed Çelebi'nin şahsında döneminin gençlerine öğüt vermek amacıyla yazılan bu eser, taşıdığı toplumsal eleştiri özelliğiyle büyüklere de seslenmiştir, diyebiliriz. Hayriyye'nin, benzerleri içinde başarılı olmasının sebeplerinden biri de Nâbî'nin uzun süren şairlik hayatının en olgun döneminde yazılmış olmasıdır. Uzun bir san'at ve hayat tecrübesinin bütün birikimi, denilebilir ki Hayriyye ile sistemli bir biçimde ortaya konulmuştur. Nâbî, hayat tecrübesini yapmacıksız, süssüz, yalın ve zarif bir anlatımla Hayriyye'de ifade etmiştir.

Buraya kadar Hayriyye üzerindeki incelememi sonuçlandırarak eseri değerlendirmeden önce tezkirelerde ve daha sonra ki eser ve makalelerde Hayriyye'nin nasıl değerlendirilmiş olduğunu topluca vermek istiyorum.

HAYRİYYE HAKKINDA BUGÜNE KADAR YAZILANLAR

Nâbî'den bahseden kaynaklarda Safayî tezkiresi dışında Hayriyye hakkında pek bir değerlendirmeye rastlamıyoruz. Bütün kaynaklar şairin Hayriyye adında bir eseri olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir. Safayî Tezkiresi'nde: "Şâir-i mezbûr Ebu'l-Hayr nâm oğluna envâ-ı neşâyih ü pendî muhtevî iki bin beyit mikdârı nazm ile Hayriyye nâmında pend-nâme tahrîr eylediği kitâb-ı müstetâbuñ cevâhir-i elfâzı mütale'âsı neşat-bağş-ı kulüb-ı 'ârifân olmağla..." denilmektedir.¹

Tanzimat şairi Ziya Paşa da Harabat Mukaddimesi'nde Hayriyye hakkında şöyle demektedir:

Nâbî de bu yolda pehlevândır
Hayriyye'si fazlına nişandır
Ol hüsn-i edâ o hüsn-i ta'bir
Eyler işiden kulağı teşhîr
Her'ünvânı bir güzide mısra'
Her hutbede bir yegâne matla'
Zannetme ki azmâyiş etmiş
Ehl-i hünere nümâyiş etmiş
Şan'at ile eylemişdir ol pîr
'Asrındaki hâl-i mülkü tasvîr
'ilm ü edep öğretir zamâne
Ta'lîm-i kemâl ider cihâne²

İsmail Safa, aşağıdaki üç beytin aynı şekilde kafiyeleşmiş olmasının Hayriyye için bir kusur olduğu görüşündedir:

Ne geyerse anı gey akrânun
Uysun akrânuna tarzun şânun
Beñzesün halka bisât ü atun
İ'tidâl üzre gerek âlâtun
Olsa semmûra bile maqdûrun
Yirini nâfe tatar semmûrun³

1.Safayî, Tezkire, Milli Ktp. MFA.1350,yk.363.

2.Ziya Paşa, Harâbât Mukaddimesi, "Ahvâl-i Şu'arâ-yı Rûm",s.18.

3.İsmail Safa, Muhakemât-ı Edebiyye,İstanbul 1329,s.15.
(Hayriyye,b.703-705)

İbrahim Necmi de, "Bunda Nâbî ovlâdına vazâif-i diniye-
den başlayarak hayatta lâzım olabilecek her şey hakkında tecâ-
ribinden mütehaşşıl nakl ve telkine çalışır. Bâzi fikirleri-
nin garâbeti ile berâber, gerek mevzûnun nev-zeminliđi, gerek
efkârının zamânına delâleti ve gerek üslûbu i'tibâriyle Nâbî'
nin en bergüzide eserlerinden biri addolunabilir." ¹ demek-
tedir.

Gibb, Hayriyye'nin, bir babanın oğluna öğütlerini içere-
diğini belirterek bu tarz bir eserin Türk edebiyatında yeni
olduğunu, ancak doğuda benzer eserlerin daha eskilere dayan-
dığını söylemektedir. Gibb, Nâbî'nin Hayriyye'yi yazma fikrini
Kâbus-nâme'den almış olabileceğini ileri sürerek, üslûbunun
sadeliđine dikkat çekmektedir. ²

İbrahim Alaaddin Gövsa, "Hayriyye şairin oğlu Ebul-Hayr
Mehmed'e hitaben yazdığı manzum bir nasihat-nâmedir. Devrinin
ahlak telakkisini, insanlık kemâli hakkındaki inanışlarını,
muhtelif ilim şubeleri ve meslek ayrılıkları karşısındaki ka-
netlerini kuvvetle ifade eden didaktik bir eserdir." ³ demek-
tedir.

Ali Canir Yöntem, Hayriyye ve Lütfiyye'yi birlikte ele
aldığı makalesinde, bu iki eserin batıdaki benzerleriyle kı-
yaslanamayacağını ifade ile, "Hayriyye ve Lütfiye böyle yük-
sek değerde manzumeler değildir.

...

Hayriyye, o devir için sahibinin "fazlına" gâhâdet
eder. Fakat edebî, öğülecek bir bususiyeti yoktur. Tarihi ay-
dınlatmak noktasında o ve naziresi Lütfiye asla ihmal edile-
mez. Her iki manzumede telkin edilen ahlak yüksek, menfaat-
bilmez bir ahlak değildir. Müstebit bir muhitin icap ettirdi-
đi, "neme-lazımcı" bir ahlaktır." ⁴ demekte, "ancak; umumi hüküm

---

1. İbrahim Necmî, Tarih-i Edebiyat Dersleri, C.I, s.167.

2. E.J.W.Gibb, A History of Ottoman Poetry, Vol.III,
Londra, 1965, s.334.

3. İ. Alaaddin Gövsa, Meşhur Adamlar Ans. İstanbul 1933/35,
C.3, s.1133.

4. Ali Canir Yöntem, "Tarihi Aydınlatacak Edebî Eserler-
den Hayriyye ve Lütfiye," İstanbul Kültür Dergisi, Mart 1945, s.6

ve tasvirleri itibarıyla Nâbî çok muvaffak olmuştur!" hükmüne varmaktadır.¹

Prof.Dr.Sabri Ülgener, "Nazımda... ahlâk edebiyatının "durub-ı emsal" nev'inden en mükemmel nümunelerini veren Nâbî'nin Hayriyye ve Divanı" diyerek eser hakkında düşüncelerini belirtmektedir.²

Prof.Dr.Mehmed Kaplan, Nâbî'nin Hayriyye'de zamanının yetişme çağındaki gençlerine örnek olarak gösterdiği insan tipi için şöyle demektedir: "... kendi içine kapalı, kültürü olmakla beraber sosyal meselelere karşı lakayd, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatından başka bir şey düşünmeyen insan tipine has davranış tarzının makbul bir örnek haline geldiğini görüyoruz."³ Mehmed Kaplan'a göre bu tipin en belirgin özelliği, "Burada ön plânda gelen kıymet, ne kahramanlık duygusu, ne cihangirlik, ne vecd, hatta ne de dindir. Servet, para, mevki ve eğlence şehirlerinin (bu tipin) başlıca ihtiras konusu haline gelmiştir."⁴ Ancak Nâbî'nin böyle bir tipi örnek göstermesi, Mehmed Kaplan'a göre biraz da içinde bulunduğu sosyal ve idarî şartların bir gereğidir:

"Şehre hakim olan zümre kadılarıyla âyân idi. Nâbî'nin yaşadığı devirde bunlar adamakıllı bozulmuşlardı. Birbirleriyle anlaşarak halka kan kusturuyorlardı. Nâbî onların zulümlerini ve ahlâksızlıklarını görüyor, fakat elinden hiç bir şey gelmiyordu. O zamanın şartları içinde bir şey yapmasına hemen hemen imkân yoktu. Bizzat fena olmamayı, fakat başkalarının fenalıklarına karşı seyirci kalmayı tercih ediyordu."⁵ Mehmed Kaplan bu örnek insana, "orta insan tipi" adını vermiştir.

Vasfi Mahir Kocatürk ise, "Hayriyye-i Nâbî, divan edebiyatının didaktik epope tarzını temsil eden en meşhur ve en orijinal eserdir. Divan şiirinin hemen her sahasında az çok kendini gösteren didaktik ruh burada büyük ve müstakil bir şekil içinde tam şahsiyetini bulmuş, son tekemmül zirvesine varmıştır." demektedir.⁶

1.Ali Cenip Yörtem,Agm.s.7.

2.Prof.Dr.Sabri Ülgener,İktisadî Cözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası,s.42

3.Mehmed Kaplan,"Nâbî ve Orta İnsan Tipi",İstanbul Üniversitesi Edb.Fak.Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,C.XI,İstanbul 1961,s.25.

4.Mehmed Kaplan,Agm.s.29.

5.Mehmed Kaplan,Agm.s.31.

6.V.Mahir Kocatürk,Büyük Türk Edebiyatı Tarihi,s.465.

Ahmet Kabaklı'nın görüşleri ise şöyledir: "Gerçekten Hayriyye-i Nâbî, iyice ahlâk düşkünlüğüne ve çöküntü buhranlarına uğramış olan klasik, bulanık bir devrin, çok zarif olduğu ölçüde en ağır hicivlerini de taşımaktadır."¹

Hayriyye'deki örnek insan tipi hakkında Ahmet Kabaklı şu görüşleri ileri sürmektedir: "Küçük olaylara ve günlük dedikodulara karışmayan Nâbî, pasif ve neme lazım deyimlerden değildir. Tersine, düşündüklerini sakınmadan söyleyen, çağın bozuk ahlâk durumunu makul öğütler ve sırasında sert yergilerle düzeltmeye çalışan bir insandır. Ezeli ve beşerî doğrulara dayanarak, kötülükleri, düşkünlükleri, mevki ve iktidar hırslarını, hasisliği, tamahkârlığı, dünya malına kapılmayı... ısrarla kötülemiştir."²

Nihat Sami Banarlı da, "Hayriyye-i Nâbî, kendi asrı için kıymetli ve faydalı bir kitab olmakla beraber zaman aşımını mağlup edecek çapta bir te'lif sayılamaz. Nâbî'nin bu öğütler kitabı, için için bozulmakta olan Türk ahlâkı ve içtimâî hayatını milletçe ihtiyaç duyulan yeni ve aydınlık bir hedefe götürecektir mahiyette bir ileriye gösterme ve bir inkılâp şöyle dursun herhangi bir hemle yapmak kudretinde değildir." diyerek "daha çok Nâbî devrinin idarî, içtimâî, ahlâkî hususiyetleri karşısında aynı devrin büyük ve mütefekkir bir edibinin neler duyup neler düşündüğünü göstermesi bakımından dikkate değer" şeklinde Hayriyye hakkındaki görüşlerini ifade etmektedir.³

Banarlı, Hayriyye'nin, "umumî ve beşerî tarafından ve bugün dahi her milletin gençlerine tavsiye edilebilir değerinde ahlâkî ve insanî nasihatları vardır" ve "Bu nasihatlerde çok okumuş, çok tecrübe görmüş ve yüksek kültür seviyesine varmış bir insanın olgun söyleyişleri vardır" şeklinde bir yargıya varmaktadır.⁴

Nâbî konusunda çeşitli monografiler ve makaleler kaleme alan Prof.Dr.Abdulküdir Karahan Hayriyye hakkında, "gönüle hitap etmekten çok fazla aklı seslenmektedir. Bu özellik daha ilk sayfalarından başlayarak kendini gösterir. Ancak ondaki vüzh, fesahet ve zerafet: mısralardaki öğretici, ders verici edayı hatte anlamı ıncusatır, esere sıcak bir havanın hakimiy-

1.Ahmet Kabaklı,Türk Edebiyatı,İstanbul 1973,C.II.s.384

2.Ahmet Kabaklı,Age.C.II.s.379.

3.Nihat Sami Banarlı,Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.II.s.676.

4.Nihat Sami Banarlı,Age.C.II.s.676.

yetini sağlar." ; Hayriyye, "Sahibinin uzun yıllar boyunca hayattan edindiği tecrübeleri, kazandığı görüşün güzel bir meyvası, nazım dili ile başarılı anlatış niteliği taşır." di-yerek değerini belirtmektedir.¹

Konur Ertop, "Hayriyye, yeni yetişen bir genç ültür, eğitim kazandırma, dünya görüşü verme, yol gösterme amacıyla yazıl-mıştır.

Hayriyye, dinle temellenmiş bir toplumun kalıplaşmış ya-sama biçiminin ve kurumlarının övgüsünü yapar." demektedir.²

Yine Konur Ertop, Hayriyye'deki örnek insan tipini sertçe eleştirerek, "somumsuz, çekingen bir örnek" olarak değerlen-dirmektedir.³ Bu, "kendi içine kapalı, dış dünya ile ilgisini kesmiş, rahatına düşkün bir insan tipi" dir şeklinde eleşti-risini sürdürmüştür.⁴

Nâbî hakkında bir doçentlik tezi hazırlayan Meserret Diriöz, Hayriyye için şu görüşleri belirtmektedir : "Bu eser yalnız Nâbî'nin değil, hemen hemen Divan edebiyatının en çok yazılmış ve okunmuş mesnevilerindedir. Devrinden baş-layarak batılılaşma edebiyatımız zamanlarına kadar büyük alâka görmüş ve birçok beyti sayısız hafızaların süsü ol-muştur."⁵

Diriöz, Hayriyye'deki örnek insan tipi hakkında ise şöyle demektedir : "Nâbî, gerdî alçaltan kötü sıfatları kınarken, beri taraftan ahlâkı güzelleştiren, cemiyetin saadet ve sela-metine yarayan güzel sıfatları övmüş ve tavsiye etmiştir."⁶

Prof.Dr.Mine Mengi, Nâbî hakkında yazdığı eserinde Hayriyye için şöyle demektedir : "Dindar bir müslüman olan Nâbî eserde ağırlık kazan ahlâkî görüşlerini dini temeller üzeri-ne kurmuştur. Ancak, Hayriyye'deki ahlâkî ruhta, imanın yanı-sıra akıl ve mantık da yer alır." ; "Hayriyye, Nâbî'nin hayat tecrübesini ve dünya görüşünü belirtmesi bakımından olduğu

1. Abdülkadir Karahan, Nâbî, s.34.

2. Konur Ertop, "Şiirlerinde içine kapanık, eylemden uzak, duruk bir toplumun görüşlerini dile getiren şair : Nâbî", Milliyet Sanat, 8 Nisan 1977, s.226.s.14.

3. Konur Ertop, Agm, s.15.

4. Konur Ertop, Agm, s.15.

5. Meserret Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, Basılmamış Doçentlik tezi, s.114.

6. Meserret Diriöz, Agt, s.225.

gibi, şairin çağını ahlâki, sosyal ve ekonomik yönleriyle ortaya koyması bakımından da önemli bir eserdir. Mesnevide, devrinin bozuk, çürük yanlarını, kötü ve ahlâksız tiplerini anlatırken, Nâbi yer yer esprili bir ifade kullanır. Zamanının müflâs devlet adamlarını, rüşvet yiyen kadılarını, âlim geçinen cahil ulemayı vb. başarılı bir dille kınar. Bu yapısıyla da Hayriyye, kuru bir nasihat-nâme olmaktan çıkarak, o devir Osmanlı toplumunun sosyal hayatının hemen her cephesinden yankılar getiren bir eser hüviyetini kazanır." ¹

Prof.Dr.Mine Mengi, Hayriyye'deki örnek insan tipi hakkında şöyle demektedir : "...dış dünyada olup bitenlerden habersiz, içine kapalı, kişisel hayatını yaşamın amacı sayan pasif insan tipidir. Bilgili dengeli ve ölçülü olmaya özen gösteren, yapmaktan çok sakınmayı yeğleyen, çevresindekilere zarar vermeksizin kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarından üstün tutan, sağduyu sahibi bu insan tipi, Osmanlı bürokrasisinin, Osmanlı kültür ve nezaketinin yaratılmasında etkin olmuştur. Bu aydın insan tipi, toplumsal tabakalaşmada kent kökenli orta sınıfı temsil eder." ²

Nâbi hakkında görüş belirtenlerden biri de Doç.Dr. Tunca Kortantamer'dir. Kortantamer Nâbi hakkında, "Nâbi toplumunu etkileyen olaylara ilgisiz bir insan değildir. Aksine o, devrini ve toplumunu birçok eserinde başarı ile yansıtmış ve yaşadığı yıllar hakkında tarih araştırmaları açısından çok değerli gözlemler sunmuştur. Nâbi'nin gözlemleri yüksek bürokrat bir görgü şahidinin, birçok olayları yaşayan, yakından müşahede ^{eder} ve ıstıraplarını çeken bir insanın hiç abartmaya kaçmayan gerçekçi ve süssüz anlatımının ürünüdürler." ; " İmparatorlukta genel çöküntü tablosunu, müesseselerdeki büyük bozukluğu, bireysel ahlâktaki çürümeyi bütün çıplaklığıyla bugün bile eşine az rastlanabilecek

---

1. Mine Mengi, Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbi, s.41.

2. Mine Mengi, "Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri", Tarih ve Toplum, Aralık 1984, s.55.

bir gerçekçilikle ortaya döken Nâbi, bütün bunların sebepleri üzerindeki düşüncelerini de belirtir ve bunlara bağlı olarak çözümler teklif eder." ¹ gibi görüşlerini sürerken, aynı zamanda bütün bu gözlem, tahlil ve çözümlerin yer aldığı eseri Hayriyye'yi de değerlendirmiş olur.

Nâbi'nin Hayriyye'si hakkında bir makale yazan Günay Kut, eser hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır : "... Nâbi'nin bu eserinin İslâm-Türk terbiyesi, Türk gelenek ve göreneklerini belirten bir ahlâk ve nasihat kitabı olması dolayısı ile diğer ahlâk ve nasihat kitaplarıyla pek çok ortak yanı olduğunu, yani yargılarının çoğunun ortak olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız Nâbi, bütün bu bilgilere özellikle mesleklerle ilgili bölümlerde kendi devrindeki bozuklukları da aksettirmeğe çalışmış olması her ne kadar dikkat çekici ise de bu tip bozukluklar Veysî'nin Hab-nâme'sinde dilg getirdiği gibi her devirde görülür." ²

Hayriyye'deki örnek insan tipi hakkında ise Günay Kut şöyle demektedir : "Nâbi'nin, oğluna iyi ahlâklı, örnek birinin nasıl olması gerektiğini bildiren kısımlardaki ilkeler tamamıyla İslâm Türk geleneğine uygundur." ³

Şakir Diclehan ise, "Nâbi, oğluna öğüt vermeyi vesile bilerek devrinin birçok özelliklerini dile getirmekte, zaman zaman sert yergilerin de yer aldığı eserde açıklık, zerafet ve fesahet daima ön plânda tutulmuş, böylece edebî karakter ve hüviyyet kuvvetle korunarak sıkıcılık arka plâna itilmiştir." ; " Hayriyye'de göze çarpan önemli özelliklerden biri de çağın ahlâkî, sosyal, toplumsal ve ekonomik cephesi müspet ve menfi yönlerin, esprili bir ifade ile ortaya konulmasıdır." diyerek eser hakkındaki görüşlerini belirtmektedir. ⁴

---

1. Tunca Kortantamer, "Nâbi'nin Osmanlı İmparatorluğunu Elestirisi", Ege Ünvr. Edebiyat Fak. Tarih İncelemeleri Dergisi, 1984, C.II. s.84;107.

2. Günay Kut, "Nâbi'nin Hayri-nâme'si", Türk Edebiyatı, 1987, S.162, s.49.

3. Günay Kut, Agm. s.47.

4. Şakir Diclehan, "Şair Nâbi ve Hayriyye'si", Diriliş, 30.Yıl, 7.Dönem, 1989, S.41, s.12-13 ; S.42, s.13.

Şakir Diclehan, Hayriyye'deki örnek insan tipini, "Nâbi"-deki ahlâk anlayışı, bazı tarikat erbabının hazları tamamen ihmal ederek, "bir lokma bir hırka" felsefesiyle dünyadan el etek çekmeyi esas tutan görüş ve ahlâk anlayışından oldukça farklıdır. Ölçülü olmak şartıyla mutluluğun bir parçasını teşkil eden dünya zevklerini tatmak ve onlardan yararlanmak" gibi bir ahlâk anlayışına sahip olduğunu ifade etmektedir. ¹

c Şakir Diclehan, Mehmed Kaplan'ın, "Orta İnsan Tipi" adıyla Hayriyye'deki insan tipini tenkit etmesini eleştirerek bu tipin yanlış anlaşıldığını . ifade ederek şöyle demektedir :

"İnsan tipini sadece Hayriyye'nin bir bölümüne bakarak tesbit etmek bizi yanıltabilir. Eserde bir bütün halinde ve tüm özellikleriyle ele alınan bu tip, övgüye değer nitelikte toplum içinde yerini almıştır. Şehrin ileri gelenlerinin, kadı ve hakimlerin zulüm ve ahlâksızlığından şikâyetçi olduğu için Nâbi bugün, "burjuva" kelimesiyle nitelendirilen bu tip insanlardan olmaması için Ebu'l-Hayr'ın şahsında gençliğe öğüt vererek yüksek zümre hayatını ahlâk dışı, tehlikeli ve sakıncalı bulur ve oğluna orta sınıf zümresinden olmayı önerir." ²; "Nâbi'nin mütevazi olarak görmek istediği ve kendisine orta yolu tavsiye ettiği "orta insan" bugünkü deyişle "orta sınıf veya orta direk", ekonomik bakımdan veya yaşayış olarak bu tabakayla ilgili bulunsa da, ahlâk ve karakter bakımından en yüce idealleri şahsında somutlaştıran tiptir." ³ ³

Hayriyye ve Hayriyye'de özellikleri belirtilen insan tipi hakkında yapılan eleştirilerde görüldüğü üzere bu tipin önde gelen özelliği, dindar, İslâm ahlâkını hayat prensibi yapmış bir insan olmasının yanında çağının olumsuz şartlarından etkilenerek pasif ve rahat bir şehir hayatını

---

1. Şakir Diclehan, Agm. Biriliş, S.42, s.12.

2. Şakir Diclehan, Agm. S.44, s.12.

3. Şakir Diclehan, Agm. S.43, s.13.

seçmiş bulunmasıdır. Yukarıya alınan eleştirilerde Nâbi'nin oğluna gösterdiği örnek tip hakkında isabetsiz ve abartılmış değerlendirmeler bulunmaktadır. Bir babanın oğluna öğüt verirken çizdiği bu tip, embette çağının şartlarından etkilenmiştir. Siyasal, yönetimsel ve sosyal bozukluklar karşısında insana huzurlu bir hayat için neler yapması gerektiği anlatılmıştır.

Bu arada çeşitli kurumlardaki bozuklukları ve bunlara sebep olan insanları eleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde yetişen bir insandan başka türlü bir davranış beklemek biraz zor olsa gerektir.

Nâbi, bu kötü gidişten en az zararla kurtulabilecek bir insan tipini örnek göstermiştir. Şair, bütün güzel huyları şahsında topladığı bu örnek insan tipinin önemli vasfı olarak, "Elinden ve dilinden halkın emin olması"nı göstermiştir. Devletin çöküşe doğru hızla gittiği ve toplumun huzuru özlediği bir dönemde bu insan tipi, o günün şartları içinde, bir babanın oğluna göstereceği en uygun modeldir. Hayriyye'nin beğenilerek çok okunmuş olmasının nedenlerinden biri de budur.

S O N U Ç

Manzum nasihat-nâme türü İslâmî Türk edebiyatının ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkmış ; Hayriyye-i Nâbî'ye gelinceye kadar pek çok örnek yazılmıştır. Nasihat-nâmelerin edebiyatımızda bir tür olarak ortaya çıkmasında başta Pend-nâme-i Attâr olmak üzere Kabus-nâme, Bostan ve Gülistan gibi eserlerin büyük rolü olmuştur. Ancak bu türde eserlerin yazılmasında İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Hadis'in etkili olduğu, nasihat-nâmelerde yer alan öğütlerin büyük ölçüde âyet ve hadislerle dayandırılmaktan anlaşılmaktadır. Bu eserler İslâm dininin, "İyiliği emretme, kötülükten sakındırma" çağrısına uyma gereğiyle yazılmıştır, diyebiliriz. Çünkü bütün eserlerde üzerinde durulan ortak konular dinî emirlere uyma, yasaklardan kaçınma ekseni üzerine oturtulmuştur.

Hayriyye-i Nâbî'ye gelinceye kadar yazılan eserlerde daha çok dinî tasavvufî konular üzerinde durulmuştur. Bu eserlerde, başta namaz, oruç, hac ve zekât olmak üzere dinî emirlerin yerine getirilmesinin önemi yanında ahirete hazırlık, heva ve hevesi terk etmek, nefsi gemlemek, Allah yolunda çalışmak, iki yüzlülüğten kaçınmak, kendini beğenmişlik huyunu bırakmak, ihlâslı olmak, işlenen günahlardan tövbe etmek, Allah'ın verdiği nimetlere şükretmek, Allah'ı zikretmek, bela ve musibetlere karşı sabretmek, kendini ibadete verip günahlardan kaçınmak, dünya sevgisine gönülde yer vermemek, dünyadan el etek çekmek, ilahî aşka yönelmek, Allah ve Peygamber'e karşı adavati terk etmek gibi dinî tasavvufî konulara yer verilmiştir. Bu konular büyük hacimli eserlerde müstakil bölümler halinde; küçük çaplı eserlerde ise birer öğüt beytiyle ifade edilmiştir.

Ayrıca bu eserlerde, kanaat, edeb, haya, tevazu, geçimini sağlamak için çalışmak gibi olumlu davranışları teşvik edici öğütlere yer verilirken ; bozgunculuk, cimrilik, açgöz-

lülük, yalancılık, tükenmez arzulara kapılma, kıskançlık, başkalarını çekistirme, öfke ve kin gütme, kendini beğenmişlik, akrabalarla ilişkiyi kesme, başkalarının rızıkına mani olma ve atalarıyla övünme gibi olumsuz huylardan sakındırma konusunda genel ahlakla ilgili öğütler verilmiştir.

Hayriyye'den önce yazılan manzum nasihat-nâmelerde sosyal konular daha çok genel anlamda ve toplumsal tecrübeler çerçevesinde ele alınmış ; öğütler ekseriyetle atasözü, âyet ve hadislerle dayandırılmıştır. Bazı şairler kişisel tecrübelerinden yararlanarak da öğütler vermişlerdir. Bu tür eserlerde, toplum içinde konuşma, evlilik, cinsel sapma, çocuk eğitimi, kadın, adalet, cömertlik, yardım severlik, komşu hakkına saygı, bir iş yaparken bilenlere danışma, kötü kişilerle arkadaşlıktan sakınma, büyük kişilerle iyi geçinme, rüşvetten sakınma, sırrını gizleme, insanlarla dostluk ve barış içinde yaşama, düşmanlarla iyi geçinme, iyi bir ad yapma, giyim kuşam ve yeme içme ile ilgili görgü kuralları vb. konular üzerinde durulmuştur.

Çeşitli ilimlerle ilgili öğütler de genelde İslâmî inanışlar çerçevesinde verilmiştir. İslâm dininin öğrenilmesini emrettiği veya iyi karşıladığı ilimlerin öğrenilmesi teşvik edilirken, remil, nücüm, simya gibi ilimlerin öğrenilmesine şiddetle karşı çıkılmıştır.

Sosyal muhtevalı nasihat-nâmelerde eleştiri genelde halk kesimine yöneltilmiştir. Bu eserlerde devleti ve devlet kurumlarını eleştirmekten kaçınıldığı görülmektedir. XIV.Yüzyıl şairlerinden Ahmed-i Da'î'nin Vasiyyet-i Nuşirevan'ı, XVI.yüzyıl şairi Askerî'nin Pend-nâme'si, XVIII.yüzyıl başlarına kadar yaşayan ve Nâbî ile çağdaş olan Diyarbakırlı Emirî'nin nasihat-nâmeleri toplumu çeşitli yönlerden eleştiren eserlerdir. XVII.Yüzyıl şairlerinden Kadı-zade Mustafa İlmî'nin, Padışaha Nasihat Yollu Manzume adlı kaside biçimindeki eseri ile, Veysî'nin Nasihat Yollu manzume'sinde doğrudan doğruya hükümdara hitap edilmiş; devletin işleyişi sertçe eleştirilmiştir.

Hayriyye'den önce yazılan manzum nasihat-nâmelerde, bilhassa mesnevi biçiminde hacimli eserlerde, öğütleri etkili kılmak için çeşitli hikâyeler anlatılmış ; bu hikâyelerden çıkarılan dersler öğüt beyitleri halinde ifade edilmiştir. Bu eserlerde yer alan hikâyeler, Kutadgu Bilig'de "temsili hikâyeler" biçiminde iken daha sonraki nasihat-nâmelerde başta İslâm tarihi olmak üzere, Peygamberlerle ilgili kıssalardan, evliya menkıbelerinden ve Osmanlı tarihinden ; bazı hikâyeler ise yerli hayattan alınmıştır. Güvâhî'nin Pend-nâme'sinde Osmanlı devlet ricali ile ilgili hikâyelerin yanısıra hayvan hikâyeleri ve Nasreddin Hoca fıkralarına da yer verilmiştir.

Hayriyye-i Nâbî, nasihat-nâme türünün XVIII. yüzyıl başındaki en önemli örneklerinden biridir. Osmanlı devletinin bütün kurumlarıyla çöküşe doğru hızla gitmesinden istirap duyan Nâbî, kendisine düşen görevi yapmak amacıyla oğlu Ebulhayr'ın şahsında devrinin gençlerini uyarmak için bu eseri kaleme almıştır. Eserini yazarken Nâbî'nin önünde pek çok nasihat-nâme örneği vardı. Ayrıca Farsça'yı iyi bilen şairin Attâr'ın Pend-nâme'si başta olmak üzere bu dille yazılmış önemli eserleri okuduğu söylenebilir. İran edebiyatına vukufu yanında şairin geniş bir din kültürü ve hayat tecrübesi bulunduğu göz önüne alınırsa yazdığı eserin özellikleri kolayca tahmin edilebilir. Hikemî şiirin Divan edebiyatındaki en büyük temsilcisi olan Nâbî'nin nasihat-nâme türünde yazdığı Hayriyye elbette böyle bir ruhun ve tecrübenin ürünü olacaktı.

Nâbî, Hayriyye'yi yazma fikrini ister Kabus-nâme'den, isterse Attâr'ın Pend-nâme'sinden almış olsun ; bu eser, alanında orijinaldir. Çünkü Hayriyye, kendisinden önce yazılan nasihat-nâmelerin pek fazla yansımadığı sosyal eleştiri temeli üzerine kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı çöküntünün tek yönlü olmadığını tesbit eden şair, sistemli bir şekilde devletin temel kurumlarını eleştiri süzgecinden geçirmiş; yapılması gerekenleri ifade etmekten çekinmemiştir.

Hayriyye'nin alanında orijinal olduğunu tesbit etmek için kendisinden önce yazılan manzum nasihat-nâmelerle karşılaştırılmasında yarar vardır. Nâbi'nin eseri, içerdiği dinî, ahlâkî konular bakımından kendisinden önce yazılan eserlerle büyük benzerlikler göstermektedir. Sonuç'un baş taraflarında verilen manzum nasihat-nâmelerde yer alan konular aynı şekilde, hemen hemen benzer bir inanışla, Nâbi'nin Hayriyye'sindeki, "Nâzım-ı cümle Şurû-ı İslâm, Evel-i Lâzime-i Dîn-i Mübîn, Matlâb-ı Mâ-haşal-ı Fazl-ı Şalât, Der Beyân-ı Şeref-i Farz-ı Şıyâm, Makşad-ı Hacc u Tavâf-ı 'Arafât, Matlâb-ı Fasl-ı Zekât u Sadakât, Matlâb-ı Dâniş-i Envâ'-ı 'Ulûm, Matlâb-ı Mâ'rifet-i Rabbânî, Matlâb-ı Lâzime-i Hüsn ü Cemâl, Matlâb-ı Kâ'ide-i İstignâ, Der Beyân-ı Zarar-ı Hezl ü Müzâh, Der Beyân-ı Şeref-i Luţf u Kerem, Der Beyân-ı Şeref-i Hulk-i Hasen, Nehy-i Etvâr-ı Nifâk u Tezvîr, Nehy-i Âlûdegî-i Reml ü Nücum, Nehy-i Âlâyîş-i Câm-ı İşret, Nehy-i Âlâyîş-i Zib-i Sûret, Nehy-i Âlûdegî-i Kizb ü Hilâf, Der Beyân-ı Şeref-i Sabr ü Şekib, Nehy-i Âmiziş-i Kayd-ı İksîr, Der Beyân-ı Zarar-ı Nakl-i Kelâm, Mebhas-ı Lâzime-i Hikmet ü Tıb" gibi bölümlerde ele alınmıştır. Bu bölümlerde verilen öğütler, yukarıda tesbit edilenlerden hemen hemen farksızdır. Çünkü hepsi İslâm dininin prensiplerinden müslüman Türk toplumunun geleneklerinden kaynaklanmıştır. Ancak bu konularda da Nâbi'nin eleştirel bir gözle baktığını söyleyebiliriz.

Hayriyye'nin, içerdiği dinî, ahlâkî konular bakımından kendisinden önce yazılan nasihat-nâmelerle büyük benzerlikler göstermesi aynı din ve medeniyet çevresi içinde bulunmanın tabii bir sonucudur. Nâbi, dinî muhteva bakımından kendisinden önce yazılanlardan yararlanmasını bilmiştir. Çeşitli ilimlerle ilgili görüşleri İshak Rızaf'nin Nazmu'l-'Ulûm adlı eserindeki görüşlerle benzerlik gösterirken, Hayriyye'de Azerî İbrahim Çelebi'nin Nakş-ı Hayâl adlı mesnevisindeki "Sahte Simyacı" hikâyesine yer verilmesi bunun açık bir delilidir. Bu hikâye hemen hemen aynen nakledilmiş, sadece anlatımda Nâbi şahsî olmayı başarmıştır.

"şağıya aldığımız bazı örnek beyitler, Nâbî'nin, kendisinden önce yazılan eserlerden yararlandığını göstermektedir :

Kāviş-i nāhūn-ı endiše ile
Yekke nevk-i kalem-i tiše ile ¹

Kāviş-i tiše-i endiše ile
Kāvgār-ı kalem-i tiše ile ²

Atayî'nin Sohbetü'l-Ebkâr'ından alınan birinci beyitle, Hayriyye'den alınan yukarıdaki ikinci beyitin anlam ve söyleyiş bakımından ne kadar benzeştikleri açıkça görülmektedir.

Aşağıdaki beyitlerde ise düşünce bakımından bir benzerlik görülmektedir :

Oldı bu kavlüme bürhân-ı kavî
Hâl-i Lokmân ile tıbb-ı Nebevî
İlm-i ebdânı o sultân-ı kerîm
İlm-i edyâhdan itdi takdîm ³

Mü'mine farzdur eyâ rûh-ı revân
İlm-i ebdân ile İlm-i edyân ⁴

Her iki alıntıda da tıp ilminin öğrenilmesi din ilminden önceye alınmıştır. Bu iki küçük örnek Nâbî'nin kendisinden önce yazılan eserleri okuduğunu göstermekle birlikte onları kopye ettiği anlamını taşımaz.

---

1. Nev'î-zâde Atayî, Sohbetü'l-Ebkâr, Milli Ktp.A.673/4, yk.180a.

2. Hayriyye, b.95.

3. Nev'î-zâde Atayî, Age, yk.189a.

4. Hayriyye, b.1548.

Hayriyye ile kendisinden önce yazılan eserlerden Kutadgu Bilig, Ahmed-i Da'if'nin Vasiyyet-i Nuşirevan'ı, Kadı-zâde Mustafa İlmî'nin Padışah'a Nasihat Yollu Manzumesi, Veysi'nin Nasihat Yollu Manzume'si ile Diyarbakırlı Emirî'nin Nasihat-nâme'leri arasında sosyal muhteva bakımından benzerlik vardır. Bu eserlerden Kutadgu Bilig, devlet sisteminin işleyişi, hükümdar ve vatandaşlar arasındaki ilişkilerle ilgili öğütler verirken eleştiriye girmemekte ; bu yönüyle de Hayriyye'den ayrılmaktadır. Vasiyyet-i Nuşirvan'da ise daha çok adalet kavramı üzerinde durularak öğütler verilmiştir. Kadı-zâde Mustafa İlmî ve Veyis'nin kaside biçimindeki manzumeleri ise sadece eleştiri temeli üzerine oturtulmuştur. Diyarbakırlı Emirî'nin Nasihat-nâme'si içerdiği sosyal öğütler bakımından Hayriyye'ye birçok yönden benzemesine rağmen terci-i bend biçimindeki eserde doğrudan doğruya öğütler verilmiş; bunları benimsetmek için tahkiyeden yararlanma yoluna gidilmemiştir. Yazılış tarihinin tesbit edemediğimiz bu eser, belki de Hayriyye'nin etkisinde kaleme alınmıştır. Ancak bu terci-i bend biçimindeki eserde de eleştiri topluma yöneltilmiş, devlet kurumları bunun dışında tutulmuştur. Ancak Emirî de Nâbî gibi oğlunu muhatap alarak eserini kaleme almış ve onun rahatça anlayabileceği bir dil kullanmıştır.

Kendisinden önce yazılan eserlerle Hayriyye'nin benzerliklerini bu şekilde tesbit ettikten sonra Nâbî'nin bu Manzum nasihat-nâmesinin orijinal özellikleri üzerinde durabiliriz. Hayriyye-i Nâbî'de işlenen, "Der Beyân-ı Şeref-i İstanbul, Nehy-i A'yanî vü Zülm-i Fokarâ, Matlab-ı Mezra'ı Kışt ü Hirmen, Matlab-ı Bağdağa-yi Paşayı, Matlab-ı Nehy-i Kazâ vü Kısmet, Matlab-ı Hâcegi-i Divânî" gibi bölümler tamamen orijinal; Nâbî'nin şahsî tecrübelerinin ve kültür birikinin ürünleridir.

Eserinde İstanbul'a bir bölüm ayıran Nâbî, bu tarihi şehrin özellikle ilim ve kültür hayatına dikkat eder. Hüner sahiplerinin bu şehirde aradıklarını bulduğunu söyleyen şair,

bu konuda tamamen tecrübelerine dayanmaktadır.İstanbul'un güzellikleri ve denizi de Nâbi'yi büyülemiştir. İstanbul'un ilim ve kültür çevresi ile insanların yardım severli şairi,taşra ile bu şehri kıyaslamaya götürmüştür.

Âyânlık konusunda Nâbi'nin söyledikleri,bu kurumun içten içe devleti nasıl kemirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Âyân olmak için düşünülen kötü durumu,yer yer mizaha kaçan bir üslûpla dile getiren şair,âyân olan kişilerin işledikleri zulmü bütün gerçekçiliğiyle gözler önüne sermiştir.

Nâbi'nin Hayriyye'de öküzü övmesi edebiyatımızda tamamen yenidir.Çiftçinin tarım işlerinde en yakın yardımcısı olan öküzü,şair,tarım ve çiftçilikle ilgili görüşlerini anlatırken övmüştür.

Paşalık kurumu hakkında şair karamsardır.Bu kurumun yozlaştığını,makamın rüşvetle alınıp verildiğini belirtirken,paşa olmak için aşılması gereken uzun yolu alaycı bir dille anlatır. Paşaların bir kısmının iyi niyetli olduğunu ancak ,kurulu çark. içinde zulmetmeye mecbur kaldıklarını ifade eden Nâbi,bazılarının ise isteyerek zulmü işlediklerini belirtmiştir.

Kadılık,kassamlık ve eminlik konusunda söyledikleri de orijinaldir. Nâbi,gözlem ve tecrübelerine dayanarak bu kurumların içinde bulunduğu çürümeyi gözler önüne sermiştir.

Nâbi'nin oğluna tavsiye ettiği meslek "Hacegi i divanı" dir. Şair,kendi devrinde oldukça itibar gören bu meslege oğlunu yöneltmeye çalışır.

Bütün bu saydığımız konular Hayriyye'nin orijinalliğini göstermektedir. Ancak,bu eserin önemli bir özelliği de sairin muhatap aldığı kesimin anlayabileceği bir dil ve üslûp kullanmadaki başarısıdır. Nâbi,eserini bıkmadan okuyabilmeleri için bazı hikâyeler anlatmış,zaman zaman ince alay ve mizah üslûbu ile de akıcılığı sağlayarak bu tür eserlerde bulunması muhtemel öğretici kuruluktan

kurtulmuştur. Nâbî, eserinde yerine göre "tahkiye"ye başvurmuş, kişileri karikatürize etmekte başarılı olmuştur.

Hayriyye'deki kohular sistemli bir şekilde sıralanmıştır. Nâbî, oğluna ve çağdaşlarına örnek olarak gösterdiği insan tipini oluşturmak için adım adım ilerlemiş ve o günün şartları içinde ideal sayılabilecek bir insan portresi çizmiştir. Bu örnek insan için gerekli olan nitelik ve davranışları, sıkmadan, zevkli bir anlatımla sergileyip devletle toplum ilişkilirendeki aksamaları eleştirmiş, fakat çeşitli çareler göstererek karamsarlıktan uzak durmuştur.

Nâbî'nin Hayriyye'de özelliklerini belirttiği örnek insan tipi için, "çıkarıcı, rahatına düşkün, bencil, neme lazımcı, pasif" şeklinde . isabetsiz eleştiriler yapılmıştır. Eserin bütünü incelendiğinde bu eleştirilerin gerçeği tam anlamıyla yansıtmadığı görülecektir. Bu bakımdan Nâbî'nin örnek insan tipini, Tefvik Fikret'in Promete tipiyle karşılaştırarak birtakım yargılara varmanın doğru olmayacağı düşüncesindeyiz. Nâbî'nin XVIII. yüzyıl başındaki Osmanlı devleti şartlarında örnek olarak sunduğu insan tipini, XIX. yüzyıl Batı medeniyeti kıstaslarına göre değerlendirmek bizi doğru sonuçlara ulaştırmayabilir.

Halbuki genel olarak bu tip, takdirle karşılanmış, onun yardım severliği ve iyi vatandaş olma yönü beğenilmiştir. O günün şartları içinde bu tipin önem kazandığı vurgulanmıştır. Devletin, bütün kurumlarıyla çökmeye başladığı bir dönemin ıstırabını yaşayan Nâbî'nin, içinde bulunduğu çağın şartlarından doğan insan tipi hiç de bencil ve pasif değildir. Eser boyunca kendini gösteren eleştirici tutum bu tipin önemli bir özelliğidir.

Hayriyye'nin içerdiği sosyal ve siyasî eleştiriye bakarak bu eserin, daha çok döneminin "devlet ricâli" için yazıldığı söylenebilir. Nâbî, olgunluk döneminde yazdığı bu eserin, zamanının devlet adamlarıyla aydınları tarafından okunacağını elbette hesaba katmıştır. Bu açıdan bakarak

Ebulhayr vasıta edilerek eser, doğrudan doğruya yetkililere ve aydınlara hitap etmektedir, diyebiliriz.

Hayriyye yazıldığı dönemden itibaren beğeniyle karşılanmış, başta Sünbül-zâde Vehbi olmak üzere Remzi, Şerifi ve Necmeddin Efendi gibi şairler tarafından nazireleri yazılmıştır.

Özetlersek, Hayriyye'nin dinî ve ahlakî muhteva bakımından kendinden önce yazılan eserlerle benzer özellikler taşıdığı; içerdiği sosyal ve siyasî eleştiri bakımından da onlardan ayrıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Hayriyye her bakımdan zamana meydan okuyabilecek bir yapıdadır demek mümkün değildir. Kendi dönemiyle ilgili birçok öğüdü günümüz için geçerliliğini yitirmiştir. Ancak çeşitli problemlere karşı gösterdiği çareler, rüşvet, yolsuzluk, dedikodu, yardım severlik, iyi huyluluk vb. konulardaki görüşleriyle adalet ve dengeli bir bütçe ile ilgili öğütleri günümüz için de geçerlidir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Abdulhalim Memduh, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye, İst.1303.
- Abdurrahim, Terceme-i Pend-i Attâr, Manisa İl Halk Ktp.2603.
- Adnî Recep Dede, Pend-nâme, Milli Ktp.A.3112.
- Ahmed Fakih, Çarh-nâme, Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, İstanbul, 1966.
- Aktüccar, Halil, Nâbî, İstanbul, 1984.
- Alpay, Bedrî, Şanlıurfa Şairleri, Şanlıurfa, 1986.
- Arif, Mürişüd'l-Ubbâd, Süleymaniye Ktp.İbrahim Ef.355.
- Askerî, Pend-nâme, Süleymaniye Ktp.A.Nihat Tarlan, 62/2.
- Azmi, Pend-nâme, Milli Ktp.2009/9.
- Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1976, C.II.
- Bihîştî, Heşt Bihîşt, Süleymaniye Ktp.M.Arif-M.Murat, 19/1.
- Bursalı M.Tahir, Ahlâk Kitaplarımız, İstanbul, 1325.
- Bursalı M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333.
- Canım, Rıdvan, "Pend-nâmeler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları", 19 Mayıs Ünvr.Eğitim Fak. Dergisi, 1988, S.3.
- Cemalî, Nasihât-nâme, Milli Ktp.A.3889.
- Cemalî, Risâle-i Durub-ı Emsâl, Süleymaniye Ktp.Rşd.593/4.
- Cinânî, Cilâu'l-Kulûb, Adnan Ötügen İl Halk Ktp.(Ceb)61.
- Çelebioğlu, Amil, Sultan II.Murad Devri (824-855/1421-1451) Mesnevileri, A.Ünvr.İslâmî İlimler Fak.Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum, 1976.
- Çubukçu, M.Ali, Nâbî'nin Türkçe Divan'ında Fikir Unsurları, Bitirme Tezi, Ankara, DTCF.Ktp.BT.80.
- Damacı, İlhan Yılmaz, Hayriyye-i Nâbî, İst.Üniversitesi Merkez Ktp.BT.2566.
- De Courteille, Pavet, Conseils De Nâbî Efendi, Paris, 1857.

- Diclehan, Şakir, "Şair Nâbi ve Hayriyyesi", Diriliş, 30. Yıl, 7. Dönem, S. 31-47, 1989.
- Diriöz, Dr. Meserret, Eserlerine Göre Nâbi, Basılmamış "oçentlik Tezi, Ankara, 1976.
- Diriöz, Dr. Meserret, "Nâbi'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler", Türk Kültürü, Ankara, 1976, S. 167.
- Emîri, Gülşen-i Ebrâr, Nuruosmaniye Ktp. 2584/1.
- Emîri, Mir'atü'l-Ebrâr, Nuruosmaniye Ktp. 2584/2.
- Emiri, Seyyid "ehmed Emrullah, Nasihât-nâme, Milli Ktp. 2669/9.
- Ergun, Sadettin "Üzhet", Türk şairleri, C. I, II.
- Ertaylan, Prof. Dr. İsmail Hikmet, Ahmed-i Dâi, Hayatı "serleri İstanbul, 1952.
- Ertaylan, Prof. Dr. İsmail Hikmet, Haruffi Edebiyatı Örnekleri, İstanbul, 1946.
- Ertop, Konur, "Şiirlerinde içine kapanık, eylemden uzak bir toplum görüşlerini dile getiren şair: Nâbi", Milliyet Sanat, 8 Nisan 1977, S. 226.
- Eyuboğlu, Zeki, "Anadolu Şiirinde İlkçağ Kavramları V.", Soyut, 1967, S. 32.
- Fazlî, Pend-nâme, Sülâymaniye Ktp. Esat Efendi, 245/2.
- Gibb, E. J. W A History Of Ottoman Poetry, 1965 London, C. III.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Yunus Emre Risâletü'n-Nushiyye ve Divân, İstanbul, 1965, C. I, II.
- Gövsa, İbrahim Alaaddin, Meşhur Adamlar, İstanbul, 1933-35, C. III.
- Gövsa, İbrahim Alaaddin, Nâbi, İstanbul, 1933.
- Gubârî Abdurrahman Efendi, Pend-nâme, Nuruosmaniye Ktp. 4967.
- Güleç, Seyyit, Nâbi Divanı'nın Hiciv ve Mizah, Bitirme Tezi, İstanbul, Ünivr. Merkez Ktp. BT. 2802.

- Gülşenî (Saruhanlı), Dil-güsâ, Süleymaniye Ktp.Esat Ef.1403.
- Gülşenî (şeyh İbrahim), Pend-nâme, Süleymaniye Hacı Mah.1042.
- Günahkâr, Nasihât-ı Günahkâr, TTK.Ktp.T.Y.422.
- Güvahi, Pend-nâme, M.Hengirmen Kültür ve Tur.Bak.Yay.Ank.1983
- Gezelbey, Cemil Cahit, "Gaziantep Şer'î Sicillerinde Nâbî ile İlgili Bir Belge", Harran Derg.Urfa,1980,S.13.
- Hızrî, Ab-ı Hayat, Süleymaniye Ktp.Hacı Mahmut,3636.
- Hoca Mes'ûd, Ferheng-nâme-i Sa'dî, İstanbul,1342.
- Hüseynî, Câmiu'n-Nasâyih, Süleymaniye Ktp.Serez,1744.
- İbrahim Necmî, Tarih-i Edebiyat Denzleri, İst.1338,C.I.
- İshak Rızaf, Nazmu'l-ülûm, Milli Ktp.A.2433.
- İsmail Beliğ, Nuhbetü'l-Âsâr Li Zeyli Zübdetü'l-Es'ar,
Abdulkerim Abdülkadiroğlu, Ankara,1985.
- İsmail Safa, Muhakemât-ı Edebiyye, İstanbul,1329.
- Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı, İstanbul,1973,C.II.
- Kadı-zâde Mustafa İlmî, Padisaha Nasihat Yollu Manzume,
Milli Ktp.A.76/9.
- Kadirî Muhyüddin, Nasihât-nâme, Milli Ktp.F.B.304.
- Kaplan, Prof.Dr.Mehmed, "Nâbî ve Orta İnsan Tipi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul,1961,C.II.
- Karaca, Recaf, Hayriye ile Lütfiye Arasında Bir Mukayese,
İst.Ünvr.Merkez Ktp.B.T.1127.
- Karahan, Prof.Dr.Abdulkadir, Nâbî, Varlık Yay.İstanbul,1953.
- Karahan, Prof.Dr.Abdulkadir, "Nâbî'de İstanbul Sevgisi",
Türk Dili Dergisi, Ankara,1953,S.20.
- Karahan, Prof.Dr.Abdulkadir, Kahramanlar ve Şairler Beldesi Şanlıurfa'ya Bir Armağan, İstanbul,1987.
- Karahan, Prof.Dr.Abdulkadir, "Nâbî'nin El Yazısı, İmzası Mührü ve Sur-nâme'sine Dair", İst.Ünvr. TDED,1947,
C.2.S.1-2.

- Karakaş, Mahmut, "Nâbi'nin Hayriyyesi Hakkında", Harran Dergisi, Urfa, 1989, S.28.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ank. 1970.
- Kortantamer, Doç. Dr. Tunca, "Nâbi'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi", Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi, İzmir, 1984, S. II.
- Köprülü, Fuad, "Millî Hisanımız", Türk Yurdu, 1329, C. IV.
- Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1980.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Bşk. Yay. 1985.
- Kut, Günay, "Nâbi'nin Hayri Nâme'si", Türk Edebiyatı, 1987, Nisan, S. 162.
- Küntür, Azize, "Nâbi ve Sur-name'sinin Edebi, İctimai Bakımdan Tetkiki", Bitirme Tezi, İst. Ünvr. Merkez Ktp. 1126.
- Levend, Agah Sırrı, "Divan Edebiyatında İstanbul Sevgisi", Türk Dili, 1953, S. 20.
- Levend, Agah Sırrı, Nâbi'nin Sur-nâmesi, İstanbul, 1944.
- Levend, Agah Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", TDAY. BELLETEN, Ankara, 1963.
- Mazıoğlu, Prof. Dr. Hasibe, "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attar Çevirisi", Türkoloji Dergisi, Ankara, 1977, C. VII.
- Mazıoğlu, Prof. Dr. Hasibe, "Eski Türk Edebiyatı", Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1982, C. XXXII., Fasikül: 256.
- Mazıoğlu, Prof. Dr. Hasibe, "Kanûnî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Adına Yapılan Pend-i Attar Çevirisi", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1976, basım, 1981.
- Mehmed Halid, "Birkaç Anadolu Siması Önünde", Dergah, 1337, C. II.

- Millî Mecmua, "Nâbî'nin Kütüphanesi", Milli Mecmua, 1926, S.74.
- Mengi, Prof. Dr. Mine, Divan Şiirinde Hikemî Tarzın "Üyük Temsilcisi Nâbî", Ankara, 1987.
- Mengi, Mine, "Çağının İnsanı Olarak Nâbî", Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara, 1978.
- Mengi, Mine, "Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri", Tarih ve Toplum, Aralık, 1984.
- Meşâmî, Pend-nâme, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, 503/3.
- Mevlânâ Eşref, Nasihât-nâme, Milli Ktp. A.3258/1.
- Molla Keffî, Beşâret-nâme, Millet Ktp. Mzm. 941.
- Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, İstanbul, 1311, C. IV.
- Muallim Nâci, Osmanlı Şairleri, Haz. Yard. Doç. Dr. Cemal Kurnaz, Ankara, 1986.
- Muhyî, Nasihât-nâme, Tavşanlı Zeytinolu Ktp. 405/2.
- Mürîdî, Pend-i Ricâl, Üniversite Ktp. T.Y. 7198.
- Nâbî, Divan, İstanbul, 1292.
- Nâbî, Hayr-âbâd, Milli Ktp. A. 4354.
- Nâbî, Hayriyye, İstanbul, 1292.
- Nâbî, Fetih-nâme-i Kamanîçe, İstanbul, 1281.
- Nâbî, Münşeât, Milli Ktp. A. 4354/1, A. 4801, A. 3708.
- Nâbî, Sur-nâme, Agah Sırrı Levend, İstanbul, 1944.
- Nâbî, Tuhfetü'l-Haremeyn, İstanbul, 1265.
- Nâbî, Terceme-i Hadis-i Erbain, Milli Tıbbular Mec. 1331, C. II.
- Nev'i-zâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr, Milli Ktp. A. 673/4.
- Nidâî, Nasihât-nâme (Menâfi'ünnâs içinde), Manisa İl Halk Kt. Ky. 3726
- Olgun, İbrahim, Uzun Firdevsî'nin Türkçeciliği, Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara, 1978.

- Osman-zâde 'âib, Hadikatü'l-Vüzerâ, İstanbul, 1271.
- Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971.
- Pala, İskender, Hayriyye, İstanbul, 1989.
- Recâizâde Ekrem, Kudemâdan Birkaç Şair, İstanbul, 1305.
- Ressam, H. Avni, "Nâbi'nin Evi", Milli Mecmua, 1926, C. VI. S. 72.
- Riyâzü's-Sâlihîn, Diyanet İşl. Bşk. Ankara, 1976.
- Ruşenî, Pend-nâme, Süleymaniye, Ali Nihat Karlan, 59/2.
- Safayî, Tezkire, Milli Ktp. MFA. 1350.
- Salim, Tezkire, A. İnce, DTCF. Basılmamış Yüksek Lis. Tezi, C. II.
- Sayılı, Aydın, "Batılılaştırma Hareketimizde Dilimin Yeri Ve Atatürk", Erdem, Ankara, 1985, C. I. S. 2.
- Sonsöz, Mehmet, Nâbi Divanında Tasavvufî Aşkın Tasviri, Bitirme Tezi, İstanbul Ünvr. Merkez Ktp. Tez no. 8512.
- Sülâyman Nazif, "Musahabe-i Edebiyye, Birkaç Tahmis", Servet-i Fünun, 1926, C. 61, S. 111.
- Şehabeddin Süleyman, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye, İstanbul, 1328.
- Şemseddin Sami, Amusu'l-A'lâm, İstanbul, 1316, C. VI.
- Şemseddin-i Sivâsî, Mir'atü'l-Ahlâk, Süleymaniye, Fatih, 2835.
- Şemseddin-i Sivâsî, Gülşen-Âbâd, Milli Ktp. A. 849/1.
- Şemsî, Deh-Mürğ, Milli Ktp. F. B. 321/2.
- Şerîfî, Pend-i Gülistân-ı Şerîf, Milli Ktp. A. 3314.
- Şeyh Cemâl-ı Karamânî, Nasâyih-i Süfîyye Fi'l-Mevâizi'd-Diniyye, Akhisar Ktp. Ty. 17.
- Şeyhî Mehmed, Vakâyiü'l-Fuzalâ, Milli Ktp. MFA. 1619.
- Şeyhülislam Esât, Atrabu'l-Asâr, Milli Ktp. MFA., 1497.
- Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdulaziz Efendi, Gülşen-i Niyâz, Süleymaniye Ktp. Esat Ef. 2405/2.

- Taşlıcalı Yahya, Kitab-ı Usul, Bayezid Umumi Ktp.3470.
- Taşlıcalı Yahya, Gencine-i Raz, TDK.Ktp.TY.20.
- Tuman, Nail, Tuhfe-i Naili, Milli Ktp.B.611.
- Uzunçarşılı, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1973, C.III; Ankara, 1978, C.IV.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı, Ankara, 1984.
- Ünalı, Sevin, Nâbi'nin Hayr-âbâd'ı, Bitirme Tezi DTCF.Ktp.57.
- Ünver, Dr. İsmail, İskender-nâme, TDK.Yay. Ankara, 1983.
- Ünver, Doç. Dr. İsmail, "Mesnevi", Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri), 1986, S.415-417.
- Üveysî (Veysî), Nasihât Yollu Manzume, Milli Ktp.A.4635, C.134.
- Yetimî (Germiyanlı), İbret-nâme, Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. 588/1.
- Yigit, Mehmet, Refiî'nin Beşaret-nâme'si, Dilbilgisi Karşılaştırmalı Metin-Sözlük, Basılmamış Doktora Tezi, YYÜ.Fen-Edebiyat Fakültesi, 1986.
- Yöntem, Ali Canip, "Tarihi Aydınlatacak Edebi Eserlerden Hayriyye ve Lütfiyye", İstanbul Kültür Dergisi, Mart, 1945.
- Yöntem, Ali Canip, "Divan Edebiyatının Bir Cephesi", Hayat Mecmuası, 1926, C.I.
- Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Yay. Haz. Resit Rahmeti Arat, Metin, TDK.Yay. 2. Basım, Ank. 1979; Çeviri, Ankara 1988.
- Zaifî Pir Mehmed bin Evrenos, Bâğ-ı Bihişt, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan, 822/1.
- Zaifî Pir Mehmed bin Evrenos, Bustân-ı Nasâyih, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan, 822/2.
- Zatî, Pend-nâme, Nuruosmaniye Ktp. 4404/10.
- Ziya Paşa, Harabât Mukaddimesi, İstanbul, 1291.

KARŞILAŞTIRILAN HAYRİYYE NÜSHALARI

Hayriyye-i Nâbi'nin tenkitli metni hazırlanırken aşağıdaki nüshalar karşılaştırılmıştır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Bölümü, 324:

Yaprak sayısı: 40.

Satır: 21.

Yazı : Ta'lik.

Beyit sayısı: 1652.

İstinsah tarihi: 1121/1709.

Metin teşkilinde bu nüsha esas alınmıştır.

2. Milli Kütüphane, B.A.(A).4886:

Yaprak : 42.

Satır : 21.

Yazı : Nesih

Beyit : 1652.

Hayriyye metninin teşkilinde bu nüsha M₁ olarak gösterilmiştir.

3. Milli Kütüphane, B.A.(A).4936:

Yaprak: 45.

Satır : 19.

Yazı : Nesih.

Beyit : 1645.

İstinsan tarihi belli olmayan bu nüsha metin teşkilinde M₂ olarak gösterilmiştir.

4. Milli Kütüphane, A.766:

Yaprak : 46.

Satır : 19.

Yazı : Nesih.

İstinsah tarihi: 1135.

Bu nüsha metinde M₃ olarak gösterilmiştir.

5. Bayezit Kütüphanesi,U.5812:

Yaprak : 56.

Satır : 15.

Beyit : 1650.

Yazı : Ta'lik.

İstinsah tarihi:1120/1708.

Bu nüsha metinde,U olarak gösterilmiştir.

6. Üniversite Kütüphanesi,Ty.5573:

Yaprak : 48.

Satır : 19.

Yazı : Nesih.

Beyit : 1650.

İstinsah tarihi: 1120/1708.

Bu nüsha metinde,Ü olarak gösterilmiştir.

7. Nâbi Divanı ile birlikte İstanbul'da 1293'te basılan nüsha 1645 beyit olup metinde B olarak gösterilmiştir.

DİĞER HAYRİYYE NÜSHALARI

Hayriyye'nin, tenkitli metnini hazırlarken kullandığımız nüshalarının dışında da birçok kütüphanede yazmalarını tesbit ettik. Yazıldığı andan itibaren çok sevilen bu manzum nasihat-nâmenin yüzden fazla nüshasını tesbit etmiş bulunuyorum. Eserin ülke çapında ne kadar okunmuş olduğunu göstermesi bakımından bu nüshaları ve bulunduğu kütüphaneleri vermekte yarar görüyorum:

Milli Kütüphane : C.4/3; A.490; A.4875; A.2140/1; A.3100; A.3134; A.3554; A.3537/1; A.1585/1; A.3608; A.344/1; A.124/1; A.849/3; A.4323; A.3664/8; A.4679/2; A.2151; A.722/1; A.2970; A.732 ; A.4337/2; A.3720; A.51 (İstinsah: 1161); A.4138; A.4107; A.3709; A.3432; A.2426; A.4204 (İstinsah : 1169)

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi: M.Ozak I. 1094; 905, 1146 (eksik); A.229, A.365 (İstinsah: 1141); M.Con.235; İsmail Saib II., 322, 41, 3472 (eksik); İsmail Saib I. 758.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp: 279.

Ankara Cebeci İlhalk Kütüphanesi : 1713, 1688, 1367, 3359.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi : 270, 271, 277.

Millet Kütüphanesi: Ali Emiri, Manzum Eserler: 844, 837, 838, 839 (istinsah: 1258), 840, 842, 843, 845, 846, 847

Süleymaniye Kütüphanesi:

1. Hacı Mahmut : 5196 (ist. 1144), 3498/1, 3697, 365 (ist. 1168)
2. Halet Efendi: 359/1 (ist. 1186).
3. İzmirli İsmail Hakkı: 3489, 3451.
4. Hamidiye: 1054, 1081 (ist. 1115).
5. Düğümlü Baba : 454/1.
6. H. Hüsnü Paşa: 984/2.
7. Darül Mesnevi : 458/2 (eksik).
8. Yazma Bağışlar: 898, 229/1.

9. Bağdatlı Vehbi;2085/9 (istinsah:1178),
10. M,Hafid : 469/1.
11. Ayasofya : 4183 (istinsah:1167),3851/1.
12. İzmir : 568.
13. Hüsrev Paşa : 512 (istinsah01139),513,(ist.1133),
14. Pertev Paşa: 619/35.
15. Saliha Hatun : 146/1.
16. Lala İsmail:734/6.
17. Yozgat : 832,830.
18. Esat Efendi : 2581
10. Aşir Efendi :324 (istinsah:1121).

Beyazıt Umumi Kütüphane : 8019/3,5789,5790 (istinsah,1140)
5719,5273/8.

Üniversite Kütüphanesi :T.5573,1759 (ist.1137),1582,265,
4936,4711,3958,4641,354,616,5689, , 577,725,9718 (ist.1115),
5715 (ist.1155),5737,1210,5765.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi : 3988,839, E.H.1325,
B.1775,H.2475,R.838,R.2015,H.348,Y.1773.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi :3888/3,410,476/2,548/1.

Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi: 10338,10205.

Nuruosmaniye Kütüphanesi : 3787,3788,3789.

Selim Ağa Kütüphanesi : 910.

Köprülü Kütüphanesi : 263,264.

Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi : 634,1458,2219.

Rieu katalogunda da şu nüshalar vardır: 200a,201b.254a,
5985.

Hayriyye'nin Paris Baskısı:

Hayriyye-i Nâbi 1857 yılında Pavet De Courteille tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te basılmıştır. Conseils De Nâbi Efendi adıyla yayınlanan bu nüsha 1989 yılında İstanbulda yeni harflerle çevrilerek basıldı. Paris baskısını tezimde muhteva bakımından karşılaştırmak amacıyla kullandığımdan yeni harflerle yapılan baskıyı da inceleme gereğini duydum. Tek nüshadan yapılan bu çeviride önemli bazı yanlışlıklar mevcuttur. Bu hatalı okumaları aşağıda eserin sayfa ve beyit ve sayfa numaralarıyla birlikte veriyorum:

<u>Sayfa</u>	<u>Beyit</u>	<u>Yanlış</u>	<u>:Doğru</u>	:
20	27b	bilemez	bilmez	
23	47b	ser	sır	
25	60b	bede	bed'	
27	74b	tahrîr-i	tahrîr	
29.	88a	biri	büyü	
34	122	ikrar-ı	ikrâr	
34	127a	imam	emâm	
36	136a	izne	üzne	
36	139a	Hak'dan	Hâk'da	
36	139b	dergeh olup	dergehi ol	
38	150a.	cedd	câddi	
50.	239b	ki ide bin yire	K'ide bî-keslere	
50	240a	dine	dinse	
50	241b	imtina	imtinân	
57	291b	berr	birr	
60	318b	ola	olma	
63	337a	hazelen	hızlân	
64	341b	meşhed	müşhid	
65	347a	dil-agah	dil-i âgâh	
72	401a	hatır rah	hâtıra râh	
76	433b	tab'a / metbu	tabe'a/metbu'a	
78	443a	cade	câdde	
79	454b	ke-i	ki-i	
95	568b	Hak azarına	Hâk ezâsına	
95	569b	Kasm ider zahrüni	Hasm ider hasmüni	

<u>sayfa :</u>	<u>Beyit :</u>	<u>Yanlış</u>	<u>:Doğru :</u>
97	586b	hazırdur	nāzırdur
102	624a	dehenün	zihnün
110	676a	arif	'ānız
153	1000b	Kad u hadd u	Ḥatt u ḥāl u
157	1028b	ateşden	ateş-zen
164	1079b	müekkelde	me'ākilde
165	1087a	payende	yabanda
171	1133a	geçer ömr-i güzer	: ider'ömri güzer
174	1154a	renci	ribḫi
176	1173b	zağm	zu'm
177	1181b	müzimmet	müzemmet
178	1188b	şimsir	şimsir ile
178	1188a	Fi l-i nefsiyle:	katl-i nefsiyle
178	1189a	dih	de
	1189b	nazm-ı	nizām-ı
180	1202a	şerur	şürür
181	1214b	devran	düzdān
182	1216b	şahane	şāhānda
184	1233a	hüccet	hücnet
185	1236a	seyyime	siyyemā
185	1237a	murad	mezād
185	1239a	Mensi endişe-i din u dünya	Mēnsi-i fikret-i dīn : u dünya
186	1244b	mağbun	Karun
190	1277a	kiram-ı	ķirāmī
194	1308a	-siz	yok
201	1359a	bim-i	bīm u
225	1541a	çün	çok
226	1543b	i'sab	a'sāb

METİN TEŞKİLİNDE İZLENEN YOL

Hayriyye'nin teakitli metnini kurarken altı yazma nüsha ile eserin 1292 İstanbul baskısını karşılaştırmada kullandım. Karşılaştırmada kullandığım nüshaların şairin devrine en yakın; muhteva bakımından da zengin olmasını göz önünde bulundurdum. Ayrıca Hayriyye'nin 1857 Paris baskısını da muhteva bakımından karşılaştırmada kullandım. Bu şekilde Hayriyye'nin 1660 beytlük metnini elde ettim.

Karşılaştırmada kullandığım nüshalar arasında imlâ bakımından bir birlik bulunmadığı gibi, esas aldığım (Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. 324) ve şairin devrine en yakın nüshada da aynı kelimenin değişik imlâlarla yazılmış şekilleri bulunabiliyordu. Bu bakımdan eserin metnini kurarken klasik Osmanlı Türkçesi'nin gramer ve imlâsını tercih ettim. Karşılaştırmada imlâ farklarını ayrıca göstermedim.

Metnin transkripsiyonunda genellikle Divan şiiri metinlerinin çeviri yazısında uygulanan işaretler kullanılmıştır.

Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun sesli harflerde-
vezin yüzünden zihaf yapılması gerektiğinde üzerlerine
uzatma işareti (-) konulmamıştır.

Hayriyye metninde sadece esas alınan nüshanın yaprak numaraları sayfa kenarlarında gösterilmiştir.

HAYRİYYE - İ N A B İ

(M E T İ N)

BİSMİ'LLĀHİ'R-RAHMANİ'R-RAHİM

Fe 'i lā tün/Fe 'i lā tün/ Fe 'i lün
(Fa i la tün) (Fa lün)

- 4b. 1. Hāmd ol Allāh'-ı 'azīmü's-şāna
Mübdî-i dā'ire-i imkāna
2. Ki idüp hāme-i şun'ı tedbîr
Nüsha-i 'ālemi itdi tahrîr
3. Rahmet-i 'ām-ı Hudāvend-i Kerîm
İtdi 'ālemlere feyzin ta'mîm
4. Cünbiş-i luţfa gelüp hāme-i cūd
Çekdi levh-i 'ademe nakş-ı vücūd
5. Bāz olup dahme-i düşvār-ı 'adem
Oldı meftüh tılısm-ı 'ālem
6. İtdi mîzan-be-kef-i būd ü ne-būd
'Ademi seng-i terāzū-yı vücūd
7. Olıcak rüy-ı vücūd āyine-tāb
Oldı mir'āt-ı 'adem sûret-yāb
8. Ref' olup ebhire-i nār-ı 'adem
Perdeden çıkdı sevād-ı a'zam
9. Döşenüp 'āleme kālîçe-i hāk
Üstine döndi kıbāb-ı eflāk
10. Oldı gerdün ile bu çār füşül
Kāse-i çār-gül-i bezm-i kabül

Başlık : Hayriyye-i Nābî rahmetü'llāhi 'aleyh M₃ ; Hazā
Kitāb-ı Hayriyye-i Nābî M₁ ; Hazā Risāle-i Hayriyye-i Nābî
Efendi Yesser'ellāhu cemî' merāmihî U ; M₂ ve Ü'de başlık
yok.. .

2b. tahrîr : teshîr M₃, Ü ; tastîr M₁

4a. luţfa : nutka U.

5a. olup : idüp M₂, B.

11. Ümmehâtı idüp âbâ ile cem^c
Arada yandı maḥabbetden şem^c
12. Ta mevālîd-i selâs oldı ‘ıyân
Ma‘deniyyât u nebât ü hayvân
13. Yürüdi kafile-i luṭf u kerem
Çıkdı ‘âlem ‘akabinden âdem
14. Eyledi mertebe-i insânı
Ġâyet-i mertebe-i ḥayvânî
15. Oldı bu şüret-i tîni-i ṭahūr
Ekmel ü eşref-i envâ‘-i zuhūr
16. Kurılup süllem-i tertîb-i hikem
Çıkdı tâ şadr-i vücûda âdem
17. Ab ü gildi idicek ‘ilm zuhūr
Secdeye oldı melâ’ik me‘mūr
18. Olup insanda merâtib ber-câ
Oldı mefzûl-tefâzul peydâ
19. Kimisi sükker olup kimi piyâz
Oldılar biribirinden mümtâz
20. Rütbe rütbe olup envâ‘-i enâm
Derecât ile zuhūr itdi nizâm

-
- 11b. maḥabbetden : maḥabbet ile M₃
15b. ekmel-i : ekmel ü M₁, M₂, U, Ü, B.
16a. kurulup : görölüp M₁.
17a. ‘ilm : naḫş U.
18a. olup : oldı M₃ / insanda : eşyâda M₃ / ber-câ : peydâ U, Ü.
18b. mefzûl : mefzûl u M₁, M₂, U, Ü.

- 5a.21. Bî-merâtib yıkılır kevn ü mekân
‘Ālimūñ yirini tutmaz nā-dān
22. Göremez maşlahatın āteşūñ āb
İdebilmez ‘amel-i bādı türāb
23. İdemez āhenūñ ef‘ālini zer
Viremez çāşni-i milhi seker
24. Göremez destūñ umūrını kadem
Varamaz seyf makāmına kalem
25. Başaruñ eyledügin gūş idemez
Hūşūñ endişesini mūş idemez
26. Bezrger yirini tutmaz zerger
Kefşger kārını bilmez dülger
27. Mālikūñ fi‘lini görmez memlūk
Bilmez ahvāl-i re‘āyā-yı mülūk
28. Germ serdūñ viremez ahkāmın
Ne bilür huşk terin fercāmın
29. Sāye bilmez eserın hürşidūñ
Cām bilmez tarabın Cemsid’ūñ
30. ‘Aksi de böylecedür mecmū‘ūñ
Anla olduğı kadar matbū‘ūñ

23b. şeker : güher B.

25b. hūşūñ : gūşūñ U / mūş : dūş M₁, M₂, M₃.

26b. keşşger : naşşger M₁.

27a. görmez : bilmez B.

29a. eserın : eserūñ M₂, M₃, U.

30b. matbū‘ūñ : matlūbuñ U.

31. Oldı mir'āt-ı teķābül peydā
Zıddile münkesif oldı eşyā
32. Hikmet ü kudrete gāyet yokdur
Bu temāşāya nihāyet yokdur
33. Bu nizām üzredür eczā-yı cihān
'Aklun irdügi kadar ol nigerān
34. Mertebe āhıret ü dünyāda
Cāri olmuş şuver-i ma'nāda
35. Ma'neviyyāt-ı merātib dahil çok
Bahrdür mevcesinün gāyeti yok
36. Didi ser-kāfile-i şehri-şühüd
Yokdur illā ki merātible vücūd
37. Cümleden ehl-i velāyet a'lā
Enbiyā dütbesi andan arka
- 5b.38. Enbiyā şadr-ı serir-i i'zāz
Her biri bedr-i münir-i i'cāz
39. Lik sultān-ı serir-i 'ālem
Hāzret-i seyyid-i ibn-i Ādem
40. Hükm-fermā-yı nigīn-i "levlāk"
Hitā-pirā-yı "ve mā-erselnāk"

34b. şuver-i : şuver ü M₂,B.

36a. şehri : sırr U,Ü.

36b. merātible : merātibde M₁,M₂,M₃,U.

41. Gevher-i mā-ḥaṣal-i lücce-i cūd
Mīve-i nuh ṭabak-i bāğ-i vücūd
42. Fātiḥ-i daḥme-i gencīne-i nūr
‘illet-i gā’iye-i naqş-i zuhūr
43. Evvelin ḥarf-i kitāb-i raḥmet
Maḳsad-i ma‘ni-i lafz-i “temmet”
44. İbtidā-yı nefes-i Raḥmānī
İntihā-yı eser-i Rabbānī
45. Şuret-i ma‘ni vü ma‘nī-i şuver
Nūr-i bālā-keş-i kandil-i kader
46. Ziver-i şadr-i sarāy-i hestī
Ḥāzin-i genc-i bülend ü pestī
47. Ḥatm-i gencīne-i sırr-i kevneyn
Sır-be-hem dāde-i “kabe kavseyn”
48. Şāhib-i mertebe-i “ev-ednā”
‘Arif-i mes’ele-i “mā-evḥā”
49. Zinet-i zīn-i Burāk-i temkin
Refref-ārā-yı reh-i ‘illiyīn
50. Ḥükm-fermā-yı bilād-i melekūt
Nūr-baḥşā-yı feżā-yı ceberūt

41b. Mīve-i nuh ṭabak-i bāğ-i vücūd : Mīve-i bāğ-i ni-
gīn ṭabak-i vücūd M₃ ; Mīve-i ṭabak-i kühen bāğ-i vücūd U, Ü.

42b. gā’iye : gā’ibe M₃ ; ḥāniye M₁.

44b. rabbānī : sübhānī U, Ü.

45b. kader : güher M₃

46a. sarāy : serir M₃

50b. ceberūt : nāsūt M₃

51. Neyyir-i maşrık-ı envār-ı ‘ulūm
Hāce-i fenn-i risālāt-ı ‘umūm
52. Mevrid-i vahy-i celīl-i tenzīl
Muḥbir-i ‘anhu butūn-ı İncīl
53. Şafvetü's-şafve-i kand-i ervāḥ
Nuḥbetü'n-nuḥbet-i eşbāḥ-ı melāḥ
54. Eşref-i eşref-i envā‘-ı beşer
Aḥsen-i aḥsen-i takvīm-ı süver
55. Raḥmet-i ‘ālemiyān rūḥ-ı cihān
Merkez-i dā‘ire-i kevn ü mekān
56. Ahmedü'l-hulk Muhammed Maḥmūd
Ya‘ni maḥbūb-ı Hudāvend-i Vedūd
57. Aşl-ı küll maḥzar-ı ism-i a‘zam
Cümleden oldı merātibde etamm
58. Saldı āfāka sūrūr-ı sūrı
Evvelü "mā-halaka'llāh nūrī"
- 6a.59. Hatm olup zātı ile ‘izz ü ‘ulā
Merkezin buldı sıfāt-ı ‘ulyā
60. Virdi devr-i felege zātı niḫām
Bed’ ü ḥatm oldı vücūdiyle tamām

-
- 53a. şafvetü's-şafvet-i : şafvetü's-şafve-i M₃,U,B.
53a. kand-i ervāḥ : rūḥu'l-ervāḥ M₃ ; cünd-i ervāḥ M₂,U.
56.beyitten sonra M₃'te, "tetimme" ara başlığı vardır;
Ü ve U nüshalarında ise "velehü" başlığı vardır.
60b. bed’ ü ḥatm : devr-i ḥatm M₁.

61. Hāk-ı gayb içre o tohm-ı mestūr
Eyledi mīve butūnında zuhūr
62. Görinür devre-i mīm-i sermed
Oldı mevcūd ehadden Ahmed
63. Eylesen evvel-i erkānı su'āl
Āhir-i ism-i Muhammed aña dāl
64. Eyleyüp zātına Allah ta'zīm
İtdi bi'z-zāt şalāt u teslīm
65. Zātına ola şalāt ile selām
Āl ü aşhābına tā rüz-ı kıyām

MATLAB-I MÜCMEL-İ AHVĀL-İ PEDER

66. İy Eba'l-Hayr Muhammed Çelebi
İy iden zātı müzeyyen Haleb'i
67. Cigerüm pāresi 'ömrüm varı
Devha-i devletümün nev-barı
68. Pertev-i nūr-ı hayātum sensin
Maḥz-ı hayr ü berekātum sensin
69. Seni itdi kereminden i'tā
Pederün Yūsuf-ı Nābī'ye Hudā
70. Sende zāhirdür eyā tıfl-ı nebīh
Ma'ni-i "el-veledü sirru ebīh"

---

61. Beyit B nüshasında yoktur.

62a. görünür : görünüp M₁, M₂, U, Ü, B.

63a. erkānı : o kānı M₂, M₃.

63b. āhir-i : āhiri U.

64a. Allah : Mevlā M₁, M₂, M₃.

X. Mücmel : İcmāl B.

67. Beyit B nüshasında yoktur.

70a. nebīh : şebīh U ; ebīh Ü.

71. Oldı zātuñ senüñ iy nūr-ı başar
Zinet-i gülşen-i hestî-i peder
72. Salalı başuma zātuñ sāye
Ben senüñle bakaram dünyāya
73. Seni virdi baña iy feyz-me'āb
Mevsim -i sinn-i kebirde Vehhāb
74. Toğıcak 'āleme hüsnüñ māhı
Güzerān olmış idüm pencāhı
75. Çār u pencāhda virdi seni Hakk
Heft sālünde yazıldı bu varak
76. Vatanum şehr-i dil-ārā-yı Ruhā
Vaqt-i tahrır makarrum Şehbā
77. Ne ruhā müşa-i gülzār-ı cinān
Maskat-i re's-i Halilü'r-rahmān
78. Ne Ruhā ğibtageh-i hitta-i şām
Mazhar-ı mu'cize-i "berd ü selām"
79. Bir zamān Edrene vü İstanbul
Oldı sî- sāl baña cāy-ı nüzul
80. Li'llahi'l-ḥamd niçe mansıb u cāh
Oldı bu bendeye ihsān-ı İlāh

74b. olmış : itmiş M₂,M₂,M₃,U,Ü.

75b. heft : heşt M₁,U,Ü /sālünde : sālında U.

77b. Halilü'r-rahmān : Habibü'r-rahmān M₃,U.

78a. ğibtageh : ğibtakeş U.

80a. Li'llahi'l-ḥamd : ḥamdu li'llāh U,Ü.

81. Kalmayup soñra dimāgı-ı devlet
Oldum üftāde-i künc-i 'uzlet
82. Cezbe-i āb ü hevā oldu sebeb
Oldı ārāngehüm şehr-i Haleb

SEBEB-İ NAZM-İ NAŞİHAT-NĀME X

83. İy çerāgı-ı tarab-efrüz-ı emel
Hıbe-i Hazret-i Hak 'azze ve cell
84. Hamdü li'llah nesebün 'ālīdür
'ilm ile cedd ü ebün 'ālīdür
85. Gerçi bālāsı bilinmez ammā
Bilinen mertebdür hep 'ulemā
86. Lık yokdur eb ü ceddin saña sūd
Kendün it mertebe-i fazla şu'ud
87. Aşlı memdūhsın iy sunı-i Hudā
Aşl olan eylemez elbetde haṭā
88. Her ne var cevher-i zātī bende
Cümle mevcūd u müheyā sende
89. Sende ahlāk-ı medāyih çokdur
Li'llahi'l-hamd zemāyim yokdur
90. Büyü hulk-ı hasenün 'itrīdür
Sende āsar-ı edeb fitrīdür

X. Sebeb-i nazm : Bā'is-ı nazm M₂,U,Ü.

83b. hıbe : pışe Ü.

84b. cedd ü eb : eb ü cedd U / ali : hali U,M₁,U.

85a. bilinmez : sayılmaz M₃,U,Ü.

87a. aşlı : aşl-ı M₁,U,Ü.

88a. var : kim U /bende : sende U.

88b. mevcūd : mecmūc M₁,M₂,U,Ü,B.

89b. zemāyim : behā'im M₁ : ziyānum B.

90a. büyü : büyü-ı U,Ü ; biri B.

91. Feyz-i Hak'dan irişür imdāduñ
Kesbe hācet komaz isti'dāduñ
92. İtsün Allāh seni ber-hurdār
Tutasın 'ömr-i tabi'ide karar
93. Lik o ma'nāya ki enfās-ı peder
Eyler evlādına te'sir-i digar
94. İtmek için saña āvize-i gūş
Olmag için saña sermāye-i hūş
95. Kāviş-i tişe-i endişe ile
Kāvgār-ı kalem-i tişe ile
96. Çıkarup ma'den-i dilden yek-ser
Rište-i nazma çeküp tāze güher
97. Eyledüm nazm-ı nasihat taħrīr
Ki ide dide-i idrāki karar
98. Kisve-i nazma kodıkda hāme
Eyledüm nāmını HAYRĪ-NĀME
- 7a.99. Hırz-ı cān eyle kef-i 'izzet ile
Bağla bāzū-yı dile rağbet ile
100. Her zamān isterem iy cān-ı peder
Ola āvize-i gūşuñ bu güher

92b. tabi'ide : tabi'inde M₃

93b. eyler : ider U, B.

95a. tişe : pişe U.

95b. kāvgār : kāvgāh M₃ ; kāvkāv M₁, M₂, U, Ü, B. / tişe :
pişe M₁, M₂, M₃, B.

98a. kisve-i : kisvet-i Ü.

98b. eyledüm : eyledi M₃, Ü. // Hayrī-nāme : Hayrek-nāme M₁.

100a. isterem : isterin U.

101. Bunu nāzük tutasın cānuñdan
Bir dem ayırmayasın yanuñdan
102. Tā-be-maḥşer ola feyzi cārī
Hem saña hem ola ğayre sārī
103. Tā güşāde ola bu hān-ı nevāl
Ola ni‘metde tuḫeylũñ etfāl
104. Sen dahı tā bu ni‘amdan yiyessin
Yādigār-ı pederümdür diyessin
105. Rūhumı muḫkuñ ile şād idessin
Bir du‘ā ile beni yād idessin

NĀZİM-I CÜMLE ŞURŪT-I İSLĀM X

106. İy sehi-serv-i hıyābān-ı şühūd
Nekhırāmende-i bustān-ı vücūd
107. ‘Alemũñ meşğalesinden aḫdem
Budur insāna ehemm ü elzem
108. İdüp encām-ı umūrın tedbīr
Eyleye hāne-i dīnin ta‘mīr
109. İtdi endāze-i hikmetle kıyām
Penc erkān-ı binā-yı İslām
110. Bu binā içre olan rāhatdur
Taşrası pā-zede-i āfetdür

105a. muḫkuñ : luḫfuñ M₁, M₂, M₃, Ü, B.

X. Nazm-ı ‘Ālī-i Şurūt-ı İslām M₃ ; Nazm-ı Şurūt-ı
İslām M₂ ; Nazm-ı İcmāl-i Şurūtu'l-İslām M₁ ; Nazm-ı ‘Ā-
lī-i Şurūtu'l-İslām U, Ü ; Nazm-ı Cemīl-i Şurūtu'l-İs-
lām B.

111. Bu binā dāhilidür bāğ-ı na'īm
Hārici nāhiye-i nār-ı caḥīm
112. Dāhili ehl-i hidāyetdür hep
Hārici ehl-i gavāyetdür hep
113. Farzđur itme sakın fevt-i salāt
İktidāruñ var ise Hacc ü zekāt
114. Kıl edāsında derūnī tek ü tāz
Birinūñ fevtine gösterme cevāz
115. Olma gerden keş-i fermān-ı Gani
Her ne emr itdi ise işle anı
116. Mü'mine hil'at-ı dindür kat kat
Vācibāt ü sünen ü mendübāt
117. Sırrı var her birinūñ hikmeti var
Haşra gelmez niçe hāşiyeti var
118. Eylemiş Hāzret-i Vehhāb ü Kerīm
Her birin vāsıta-i lutf-ı 'amīm
- 7b. 119. Hağ ganīdür senūñ a'mālünden
Yine sensin yiyecek mālünden
120. Saña rāci' olur iy bahr-i me'āl
Nik ü bed her ne idersenñ a'māl

111b. nār-ı : nār u Ü.

112. Beyit M₂'de yoktur.

113a. fevt : terk M₃

115b. işle : eyle M₂, M₃, B.

116b. vācibāt : vācib M₃.

120a. me'āl : kemāl U, Ü.

121. Şāhib-i hamse ol iy pāk-meniş
Bilesin hams-i mübārek ne imiş

EVVEL-i LĀZIME-i DĪN-i MÜBĪN X

122. İy nihāl-i çemen-efrüz-i edeb
İy ferah-bahş-i dil ü dīde-i eb

123. İt şehādek olasın ehl-i şühūd
Tā ki meşhūduñ ola būd ü ne-būd

124. Eyle pür şehd-i şehādet dehenūñ
Olsun ikrār-i me'āl-i suhanūñ

125. Kalbūñ it halvet-i sırr-i tahkik
Şem'-i pür-nūr-i yakīn ü taşdik

126. Bu şehādetdür emān-i millet
Ziver-i cebhe-i bāb-i Cennet

127. Bu şehādetle bulur fark a'yan
Zulmet-i küfr ü şu'a-i imān

128. Bu şehādetdür esās-i temkīn
Yapılır üstine maksūre-i dīn

129. Bu şehādetdür emām-i İslām
Evvelin mevc-i muhīt-i ahkām

130. Bu şehādetdür o miftāh-i hūdā
Ki buniñla açılır bāb-i rızā

121a. hamse : hams U,Ü /pāk : tā. M₃.

X. Evvel-i : evvelā M₃,U,Ü ;mebhas-i M₂; Der Beyān-i İbtidā-yı B.

122a. çemen : tarab U.

123a. olasın : idesin M₃.

126b. cebhe-i bāb-i Cennet : bāb-i nā'im-i Cennet U ;
südde-i bāb-ın Cennet M₁ ;bāb-i kusūr-i Cennet U ; tāk-i
kusūr-i Cennet Ü.

127a. bulur : dürür M₃; olur M₁.

127b. zulmet ü : zülmet-i M₃,Ü,B.

131. Bu şehâdetle olur berg-i zebân
Mâhi-i lücce-i dîn ü imân

132. Bu şehâdetdür o terkîb-i şifâ
Ki ider mürde-i cehli ihyâ

MATLAB-I MÂ-HASAL-I FAZL-I SALÂT

133. İy gül-i bāgçe-i bî-kem ü kâst
Peder-i pirün iden kaddini râst

134. Vakti geldükde hemân eyle vüdü
Mâ-sivâdan dehen ü destünî yu

135. Geydür endâmuña pîrâhen-i nûr
Olasın lâyıķ-ı dîvân-ı hużûr

136. MÜ'minün oldu çü mi'râcî namâz
Dideñi eyle bu mi'râc ile bâz

137. Sen kıyâs itme namazı teklîf
Cânib-i Hâķ'dan odur bir teşrîf

8a.138. Din 'imâdını iķâmet eyle
Kaşr-ı İslâm'ı 'imâret eyle

139. Destün it şahmeti-i üzne revân
Halka der-guş idüğün eyle 'ayân

140. Secdede ham-zede-i âdâb ol
Nokta-i dâ'ire-i mihrâb ol

131a. olur : bulur U.

135b. olasin : k'olasin M₃.

136b. İde gör çeşmi bu mi'râc ile bâz M₁.

137b. odur : olur Ü,B./ bir teşrîf : sırr-ı şerîf M₃.

139a. destün : destünî B./ şahmeti-i üzne : şahmet-i
üzneyne M₃ ; şahmeti üzne B.

141. Pīş-i Hāk'da yüzüñi yirlere sür
Bende-i dergehi ol devleti gör
142. Bī-teveccüh yaramaz käre namāz
Eyle her secdede biñ sūz ü güdāz
143. Maḥv-i müstağrak-ı dīvān-ı Hāk ol
Mest-i lā-ya^ckil ü ḥayrān-ı Hāk ol
144. Olma ḥayret-zede-i cennet ü nār
Ol anuñ sāhibine ^cāşık-ı zār
145. Yatma hengām-ı seher bidār ol
Vakf-ı seccāde-i istiğfār ol
146. Ne sa^cadet varup el bağlayasın
Hāk ḥuzūrında turup ağlayasın
147. İy gözüm nūrı ^cibādet ne güzel
Zevk ile şevk ile tā^cat ne güzel
148. Eyle erkān-ı şalātı ta^czīm
Cümle-i kārūna Allāh kerīm
149. İdesin secde için vaż^c-ı cebīn
Gör nedür saltanat-ı rüy-ı zemīn
150. Hele korlar mı gör iy ferzāne
Herkesi pişgeh-i Sultāna

142b. eyle : itse U ; ide Ü.

143a. maḥv-i : maḥv ü M₃,B.

143b. mest-i : mest ü M₃.

144b. ol anuñ : ola gör B./^cāşık-ı : ^cāşık u U.

147 ve 148. beyitler M₁, M₃ Ü,B ile esas nüshada
(Süleymaniye Ktp.Aşir Ef.324) yoktur.

151. Añlayan secdeyi baş kaldurmaz
Devlet-i 'ālema çeşm aldurmaz
152. Kılmada kalmaz idi ārāmun~
Añlasan kadrin eger İslām'un~
153. Saña bir sır ideyin çihre-nümā
Gerçi etfāle degül keşfi sezā
154. Cidd ü cehd it olasin nā'il-i feh̄m
Refte refte olasin vāsıl-ı feh̄m
155. Sen namāza idesin çünki kıyām
Elif olursın eyā mäh-ı tamām
156. Rāki' olsan görünür suret-i dāl
Enbiyā sırrıdur añla bu maqāl
157. Sācid olsañ görünür süret-i mīm
Ādem olursuñ eyā rūh-ı cesīm
158. Añla çünki saña keşf ola bu rāz
Ādem olur mı iden terk-i namāz

DER BEYĀN-I ŞEREF-İ FARZ-İ ŞİYĀM X

159. İy bihin-mīve-i bāğ-ı pederī
Sadef-i bahr-i hayatün güheri
- 8b.160. Bī-maraż tā 0la cismünde tüvān
Eyleme fevt-i sıyām-ı ramazān

151a. kaldurmaz : kalduramaz M₃.

151b. aldurmaz : alduramaz M₃.

153a. ideyin : ideyüm B.

153b. keşfi : keşf M₃.

156a. süret : halka U, M₃, B.

157a. süret : halka M₃, U, B.

X. farz : faşl M₂ ; fazl U ; şeh̄r B.

161. Şavmdur kullarına luţf-ı Huda
Şavma bi'z-zāt ider Allāh cezā
162. Şavm bir mā'ide-i rahmetdür
Nürdan şa'ime bir hil'atdür
163. Şavmdur kâbil-i ketm ü ihfā
Dahle fursat bulamaz şavma riyā
164. Sırr-ı pāk-i şamediyetdür şavm
İttisāf-ı melekiyetdür şavm
165. Nefes-i sâ'im için didi Resûl
Müşkden piş-i Hudā'da makbûl
166. Reh-nümā-yı ni'am-i cennet olur
Terk-i ni'et sebep-i ni'et olur
167. Tā siyāhî-i şeb olinca be-dîd
Mühr urur ağzuña faşş-ı hürşid
168. Tā dirahşān ola nūr-i zātuñ
Zulmet-i leyle kala zulmātun
169. Ne sa'adet olasin leb-beste
Olasin dağdağadan vāreste
170. Bend olup rāh-güzār-i dehenün
Ola āsüde diyār-ı bedenün

-
- 163a. ketm ü : ketm-i B.
165b. müşk : misk Ü.
166b. ni'et : nakmet M₂, M₃ ; haşyet M₁, U, Ü ; rah-
met B.
167a. be-dîd : medîd B.
168b. kala : kıla U, Ü.
169b. vāreste : vābeste M₃.
170a. olup : urup B.

171. Silesin jengini kandil-i dilün
Açasın ayinesin âb ü gilün
172. Ola zātuñda keşâfet nâ-yâb
Bula envâr-ı letâfet tef ü tâb
173. Hâne-i dil ola zulmetden dūr
Mâh-ı rûze-veş olasın meşhūr

MAKSAD-I HACCU TAVÂF-I 'ARAFÂT X

174. İy gül-i tâze-res-i gülşen-i cân
Büy-pîrâ-yı dimâğ-ı 'irfân
175. Ka be'den gayri yire itme sefer
Sefer-i bihudedür nar-ı sakar
176. Ka'be beytü's-seref-i a'zamdur
Nokta-i dâ'ire-i 'âlemdür
177. Ka'be'dür kible-i milk ü melekût
Pâye-pîrâ-yı serîr-i nâsût
178. Ka'be'dür sâk-ı dirâht-ı rahmet
Ka'be'dür südde-i dîn ü devlet
179. Ka'be'dür sem' -i serâ-perde-i râz
Oldı pervânesi erbâb-ı niyâz
- 9a.180. Ka'be'dür sırr-ı semâvât-ı 'ulâ
Hâne-i câme-siyâh-ı Mevlâ

171a. dilün : dilin U.

171b. gilün : gilin U.

172b. bula : dola U.

172. Beyit Ü nüshasında yoktur.

X. Maksad : Matlab B.

177b. serir-i : seriri M₃. / nâsût : lâhût M₃ .

180b. Mevlâ : Leylâ B.

181. Ka'be'dür secdegeh-i ins ü melek
Ka'be'dür ham-zede-i tāk-ı felek
182. Ka'be'dür sāha-i gülzār-ı na'īm
Ni'am-ı nūr ile pūr sahn-ı haṭīm
183. Ka'be'dür mahzen-i esrār-ı Hudā
Zādehe'llāhu te'ālā şerefā
184. Kürsi-i memleket-i Rabbānī
Südde-i bārgēh-i Rahmānī
185. Merkez-i dā'ire-i 'ālem-i hāk
Başına devr ider anuñ eflāk
186. Ka'be ebdāl-i ser-āmed-kaddür
Pālehengi Hacerü'l-esved'dür
187. Hacer-i esved'idür seng-i şifā
Būsegāh-ı leb-i Mahbūb-ı Hudā
188. Evvelin nokta-i saṭr-ı tekvīn
Hāl-i 'anber-siken-i rüy-i zemīn
189. Evvelin sûret-i āyīne-i āb
Gerd-i bālā-keş-i meydān-ı türāb
190. Mahzen-i sırr-ı sarāy-ı lāhūt
Hitṭa-pīrā-ı fezā-yı nāsūt

182b. ni'am-ı : ni'am u M₃ / haṭīm : 'azīm Ü.

184b. südde : sidre B.

185b. 'äder : eyler U.

186b. Hacerü'l-esved : Hacer-i esved Ü.

187a. Hacer-i esved : Hacerü'l-esved Ü.

189. Beyit M₁,U ve Ü nüshalarında yoktur.

191. Sürmedür dideye hāk-ı mes'ā
Sāha-i Merve tarabgāh-ı Şafā
192. Olmuş āmāde-i tathīr-i 'uşāt
Çāh-ı Zemzem'den akan āb-ı hayāt
193. Rūyudur yir yüzünñ hāk-ı Harem
'Ālemün yüzi suyudur Zemzem
194. şüst ü şüy-ı günehe bī-minnet
Dökilür altun olukdan rahmet
195. Āb-ı Zemzem'dür o dārū-yı şafā
Ki virür haste-i isyana şifā
196. Olıcak vāşıl-ı hadd-ı Mikāt
İki ihrāmdan aç iki kanat
197. Baḡş ider 'ömre terakki'Umre
Hişse-i rahmet alur her zümre
198. 'Azm ider göklere mānende-i peyk
Nefes-i gulgüle-nāk-ı "lebbeyk"
199. Bu ne devlet ne sa'adet bu ne cāh
K'olasın tā'if-i dergāh-ı İlāh
200. Eyle meydān-ı maṭāf üzre hırām
Cebheñ it ferş-i reh-i rükne maḳām

193a. hāk : hāl Ü.

195b. şifā : şafā U,Ü.

196b. aç : açar M₃.

199b. tā'if : tā'ir M₃.

200b. rükne : rükne ü M₃,B.

- 9b.201. Dili pervāne-i şem^c-i Harem it
Tavf-ı dergāh-ı veliyyü'n-ni^cam it
202. ^cArefe sûret-i meydan-ı nüşür
Rüz-ı dîvân-ı Hudāvend-i Ğafūr
203. Yazmada ^cafv-i ma^cāşiye berāt
Satr-ber-satr-ı şüfûf-ı ^cArafāt
204. Şüstedür anda olan nāme siyāh
Olur āzāde esîrân-ı günāh
205. Muhriman da ire-bend-i sîmîn
Cebel-i Rahmet āna faşş-ı nigîn
206. Hep beyāza çıkup erkām-ı siyāh
Yaykanur nāme-i a^cmāl-i günāh
207. Cürm ile rahmet ider bey^c u sirā
Bāyi^c u müşteri-i sūk-ı Minā
208. Ka^cbetü'llāh dil-i insān-ı kebîr
Hacer ol kalbe süveydā-yı zamîr
209. ^cĀrif-i mertebe-i āb ü gil ol
Var tolan dā^ciresin dil-be-dil ol
210. Tā saña zāhir ola nokta-i kār
Ola gör dā^ciresinde pergār

202a. ^carefe : ^carfedür U.

202b. Ğafūr : Ğayürs Ü.

205a. muhriman : mücriman U ; mahreman B.

205b. faşş-ı : faşş u U.

206a. çıkup : çıkar M₁, M₂, Ü, B.

207b. bāyi^c u : bāyi^c -i M₁, M₂, M₃.

MATLAB-I FAZL-I ZEKĀT U ŞADAKĀT

211. İy dūr-i sāmī'a-pīrā -yı şadef
Dūdman-ı şerefe hayr-ı halef
212. Zimmetünde koma ber habbe zekāt
Vir k'ola māye-i hayr ü berekāt
213. Hakkıdur Hızret-i Hakk'un ol māl
Sen dahı itme edāda ihmāl
214. Çünkü itmiş seni Hakk ehl-i nişāb
Sen de it tezkiye-i mālā şitāb
215. Fıkara hakkıdur imsāk itme
Pāk iken mālunı nā-pāk itme
216. Emr-i Hakk üzre sen itdükçe edā
Birine on virür anun Mevlā
217. Virmez iseñ berekātı kalmaz
Ni'metün sende sebātı kalmaz
218. Bī-zekāt olmadadır māl telef
Nā'ibāta olur elbetde hedef
219. Tohmdur māl-ı zekāt-ı meşrūc
Ki olur hāk-ı kabüle mezrūc
220. Tohm-ı pāşidenün ez'āfı biter
İki 'ālemde saña ribhi yiter

211a. dūr : dil U.

211b. şerefe : şeref-i U,Ü.

213b. sen de : sen dahı B.

215b. malunı : nāmunı M₃.

218b. nā'ibāta : tā'ibāta U.

219a. māl-ı : mālā B.

220b. ribhi : dahı B.

- 10a.221. Eyleyen fakr ü ğināyı temkīn
İtmiş anı fukaraya ta'yīn
222. Seni aġnā iden Allāh-ı kādīr
Eylemiş anı da hikmetle fakīr
223. Eyleme ketm-i hukūk-ı fukarā
Senesi geldügi dem eyle edā
224. Şadakāt ile kıl itmām-ı zekāt
Fer'idür asl-ı zekātuñ şadakāt
225. Fazlına yok şadakātuñ ğāyet
Çok bu ma'nāyi mü'eyyid āyet
226. Aġniyā āyinesidür fukarā
Zidd ile münkeşif olur eşyā
227. Ref'a kādīr mi olurduñ takdīr
Seni amuñ yirine itse fakīr
228. Fakrsuz hüsn-ü ğınadur zāyi'
Böyle vaz' eylemiş anı Sāni'
229. Fakrdur bā'is-i şükr-i ni'met
Fakrdur ziver-i hüsn-i devlet
230. Olmasa küy-ı fenāda fukarā
Sen zekātı kime eylerdüñ edā

221a. temkīn : tekvīn M₁ , M₂ , M₃ , B ; tahvīn Ü.

227a. ref'a : def'a B.

228. Beyit M₂, M₁, Ü ve Ü nüshalarında yoktur.

229b. hüsn-i : hüsn ü M₃, Ü.

231. İmtinā'eyler ise mahzūn ol
Sen kabulünden anuñ memnūn ol
232. Devlet ü ni'emetüne āletdür
Saña Hakk'dan o da bir ni'emetdür
233. Mü'mine oldu hediye sâ'il
Sañadur nef'-i tasadduk anı bil
234. Sükr kıl ni'etine Mevlā'nuñ
Tā ziyāde ola āb ü nānuñ
235. Fuḳarāya nazar-ı merḫamet it
'Unf ile itme suhan meskenet it
236. Bezl kıl mālunı muhtāclara
Ni'emet-i Hakk'ı yidür açlara
237. Bābuñı maḳsad-ı dervīşān it
Mümkün olduḡı kadar ihsān it
238. Tutmadan nāfile her rüz sıyām
Hayrdur cāyic'i itmek it'ām
239. İtmeden yig nice' cāmī' ta'mīr.
Ki elünden ola bir gürsine sīr
240. İtmeden Ka'be'ye her rüz sitāb
Hayrdur virseñ eger teşneye āb

231b. kabulünden : kabulünde U, Ü, M₁, M₂.

233b. Saña nef'ic'i neḳ kadardur anı bil B.

235a. nazar-ı : nazar u U.

235b. 'unf ile : ḡadab itme M₁ /meskenet : mekrümet Ü, B.

236b. ni'emet-i : ni'emet ü U.

237. Beyit M₁ nüshasında yoktur.

238 ve 239. beyitler U, Ü nüshasında yer deḡiştirmiştir.

240a. rüz : sāl M₁, M₂, M₃ , U, Ü, B.

241. Ne sa'adet bu ne 'izz ü devlet
Ki yüzünden güle ehl-i hācet
- 10b.242. Başı devletlüdür ol berg-i nevā
Ki ide def'-i zāruret fukarā
243. Ne sa'adetlüdür ol şahib-i māl
K'ide bī-keslere işāl-i nevāl
244. Dinse lāyık aña hayr-ı cārī
Hayrı anuñ ola ğayre sārī
245. Bakma ikrāh ile dervīşāna
İmtinān itme sakın ihsāna
246. Vir 'atiyyāt ile etfāle sürür
İt nevāzişle kulūbın ma'mūr
247. Devlet ol mālā ki Allāh vire
Hayr ile şarf olana böyle yire
248. Bā-huşūş ola yetīm ü bī-kes
Dil-i mecrūhına ol merhem-res
249. Dest-i ihsān ile sil esk-i terin
Luţf ile aña unuttur pederin
250. Eger olduñsa nazīmü'l-aḫvāl
Saña virdiyse Hudā ni'met ü māl

241a. devlet : rif'at M₁, M₂, M₃, /'izz ü : 'izzet U, B.

241b. yüzünden : yüzine U, Ü.

246b. kulūbın : kulubuñ M₂ .

247b. yire : gide M₃.

249. Beyit B nüshasında yoktur.

251. Basma küfrân-ı ni'am semtine pâ
Çavlı ile fi'1 ile it şükürin edâ
252. şükür-i lafzî hele ma'lûm ammâ
O da olsun dil ü candan peydâ
253. Hem nihan şükür-i firāvân eyle
Ehl-i hâcâta hem ihsân eyle
254. Göricek kullarını Hakk'ın ac
Câme vü nân u ta'âma muhtâc
255. Bâb-ı ihsânı sakın sedd itme
'Arz-ı hâcât idicek redd itme
256. Hâneñe her kim olursa mihmân
Eyle mümkün olanı zîver-i hân
257. Lâyık-ı kadri kadar ta'zîm it
şân-ı şâyestesine tekrîm it
258. Sıklet olınsa bile şabr eyle
Hâtırın bir söz ile cebr eyle
259. Eyleme hasret ile çeşmini miğ
Hâceti mümkün ise itme dirig
260. Hâtırın dağdağadan şâf eyle
Neyl-i maksûdına is'âf eyle

251b. it : kıl M₃.

253a. nihan : nihâni M₃ ; nihâne M₁.

258a. sıklet olınsa : sukaladansa M₁, M₂, M₃, U, Ü, B.

259b. haceti : hacetin M₃.

260b. neyl : bezl U, Ü, B.

261. Vüs'ı hālünde degülse kāmı
Hüsn-i def'a çalış ol nā-kāmı
262. Söz ile hātırını ta'mir it
Luṭf zenciri ile teşhīr it
- 11a.263. Tesliyeyle gözin eyle rüşen
Münkesir gitmeye tā ki senden
264. Anā şükr it ki anuñ yirine sen
Olmış olsañ ne gelürdi elden
265. Dahı esbāb-ı teşekkür çokdur
şükre ni'met gibi gāyet yokdur
266. İremez 'akl-ı beser gāyetine
Eylemez şükr ü vefā ni'metine
267. Bir teşekkür de budur itme riyā
Fukarāya idicek luṭf ü 'atā
268. Eyle mahfī idicek ihsānı
Hażret-i Hak bile ancak anı
269. İmtinān ile sakın itme 'itāb
Sen utan tā ol ide ref'-i hicāb
270. Yohsa izā ile olan ihsān
Yigdür andan gāseyān-ı sekrān

262b. zenciri ile teşhīr : zencirine hem-tir U.

263a. tesliyeyle : tesliyetle B.

263b. ki : kim B.

264b. Ol sen olsañ ne gelürdi elden U,Ü.

266a. gāyetine : hikmetine M₁,M₂,M₃,U,Ü,B.

269b. ol : o M₂,B.

270. Beyit M₁,M₂,M₃,ve B nüshalarında yoktur.

271. İstemekden niçeler şerm eyler
Müstahakkın ara bul sen gönder
272. Niçe üftāde-i devlet vardur
Niçe pā-māl-i felāket vardur
273. Kūşe-i fakırda kalmış pā-māl
Olsa da eyleyemez cerr ü su'āl
274. Öyle düşmişlere ol çāre-resān
Hūbdur yapmadan altunlı tavan
275. Eyle taḥkik bu ma'āniyi ayan
Sañadur her kime itseñ iḥsān
276. Olsa luṭfuñda ezā ile riyā
Zāyi' olur ne saña var ne aña
277. Hūbdur bī-kese bezl-i ni'met
İtmeden ehl-i ğināyı da'vet
278. Hem yiyüp hem seni zemm eylerler
Varsa nokşāmuñ anı söylerler
279. O ziyāfet ki gelür aña kibār
Nev'-i isrāfdan it anı şümār
280. İki 'ālemde de yok fā'idesi
Dūzaha rāci' olur 'ā'idesi

271b. müstahakkın ara bul : ara bul müstahakkın U.

276b. var : dur M₃ / aña : baña Ü.

281. İktizā ide meger kim nā-çār
Mündefi' ola anuñla esrār
282. O hele nev'-i müdārādandur
Halk ile hüsn-i muvāsādandur
283. Sende var ise eger vüs'-i ta'ām
Ko yisünler fukarā vü eytām

MATLAB-I DANIŞ-I ENVÄ'-I'UIÛM

- 11b.284. İy nihāl-ı çemen-ārā-yı edeb
Nūr-bahşā-yı dil ü dīde-i eb
285. Sa'y kıl 'ilm-i serife seb ü rüz
Kalma hayvan-sıfat ol ilm-āmüz
286. İlme sa'y eylememekden hazer it
'İlm ü sa'y ikisi birdür nazar it
287. Müdde'āma bu suhan şahiddür
'İlm ü sa'yüñ 'adedi vāhiddür
288. Bulamaz 'ilm bi-lā-sa'y vücūd
Biri gitse biri olur nā-būd
289. Şıfat-ı Hazret-i Mevlā'dur 'ilm
Cümle evşāfdan a'lādur 'ilm
290. Taleb-i 'ilme çalış ol a'lem
Farzdur didi Resül-i Ekrem

-
- 282a. o : ol M_1, M_2, M_3 .
- 282b. muvāsā : muvāsāt M_2 .
- 283b. fukarā vü eytām : fukarā şubḥ ile şām M_3 ; fuka-
rā ol eyyām Ü, B.
- 286b. 'İlm ü sa'yüñ ikisi bir U, Ü.
- 287a. müdde'āma : müdde'āya Ü, B.
290. Beyit Ü nüshasında yoktur.
- 290a. taleb : matlab M_1, M_2, M_3, B .
- 290b. Resül : Habīb M_3 .

291. Daḥı emr eyledi ol şāhib-i ‘ilm
"Mehddeh laḥde dek ol tālib-i ‘ilm"
292. ‘İlm için oldu seh-i ḥıttā-i nūr
"Rabbi zidnī " talebiyle me’mūr
293. Bula gör eyle medineye vüsūl
Ki kapısı ola dāmād-ı Resūl
294. ‘İlmdür māsıta -i rüy-i vücūd
‘İlmdür vāsıta-i būd ü ne-būd
295. ‘İlmdür mā’ide-i Rabbānī
‘İlmdür mevhibe-i Yezdānī
296. ‘İlmdür rābıta-i ‘izz ü ‘ulā
‘İlmdür bā‘is-i temkīn-i şafā
297. ‘İlmdür zābıta-i cah u celāl
‘İlmdür rābıta-i birr ü nevāl
298. ‘İlm bir lücce-i bī-sāhıldür
Anda ‘ālim geçinen cāhıldür
299. Cehle Ḥak mevt didi ‘ilme ḥayāt
Olma hem-hāl-i gürüh-i emvāt
300. Olma mahrūm-ı ḥayāt-ı ebedī
‘İlm ile fark ide gör nık ü bedi

293a. eyle : öyle B.

296. temkīn-i : temkīn ü B.

301. 'ilmün envā'ı ile ol 'ālī
Belki lāzım gele isti'fālı
302. Bilmek elbetde degül mi ahsen
Sorsalar ben anı bilmem dimeden
303. Hazretün nāsa budur telkīni
"Utlubu'l-'ilmi velev bi's-Sini"
- 12a.304. İtme 'ār öğren okı ehlinden
Heş seyün 'ilmi güzel cehlinden
305. Cühelā 'ālime nisbet hardur
Belki hardan da bile bedterdür
306. Kandedür bī haber ü kande habir
Mütesāvi degül a'mā vü başir
307. Ne kadar bulsa da ferr ü sevket
Cāhile cāh ile gelmez rağbet
308. Cehldür māye-i şerm ü haclet
Cehldür mevrıs-i zill ü nahbet
309. Cehldür ādeme zindān-ı belā
Ki düşenler göremez rüy-ı rehā
310. Cehldür mahz-ı 'adem 'ilm vücūd
Hiç berāber mi olur būd ü ne-būd

301a. 'ālī : mālī M₁,M₂,M₃,U,Ü,B.

303b. bi's-Sini : velev kāne Çin U ; velev kāne Sin Ü.

305b. bedterdür : ebterdür M₁,M₂,M₃,B.

307a. bulsa da ferr ü hem sevket : olsa ferr ü hem sevket M₁ ; bulsa fūrüg hem sevket Ü ; bulsa da 'izzet sevket B.

308a. şerm ü : şerm-i U.

308b. nahbet : nekbet M₁,M₂,M₃,U,Ü,B.

309a. ādeme : 'āleme M₃.

311. Maṭlabuñ eyle ma'ānī-i umūr
Vādi-i felsefeden eyle 'ubūr
312. Olmaya 'ilm kadar emr-i bülend
'İlmden görmedi hiç kimse gezend
313. Ger re'āyā vü gerek şāhib-i tāc
Lābüd olur 'ulemāya muhtāc
314. Şeref-i 'ilme nihāyet yokdur
Şıfat-ı Bāri'ye gāyet yokdur
315. Olmayınca mütenāhī ma'lūm
Mümkin olur mı tenāhī-i 'ulūm
316. Kalma kısrında 'ulumuñ ammā
Ola gör vāşıl-ı lübb-i ma'nā
317. Zāhirüñ bātinına eyle 'ubūr
Yeke perle uçabilsün mi tuyūr
318. Hānenüñ zāhiridür cāy-ı güzār
Ḥalvet-i bātinıdır cāy-ı karar
319. Şāhil-i bahırda olsun mı le'āl
Gevher istersen eger ka'rına dal
320. Şarf u naḥv ü 'arabiyyet lāzım
'Arabī bilmege ālet lāzım

---

311. ma'ānī : ma'ālī M₁, M₂, M₃, Ü, B.

314b. şıfat : şan'at M₃.

315a. mütenāhī ma'lūm : mütenāhī-i 'ulūm Ü, B.

317b. yeke : yek B./bilsün mi : bilür mi B.

318a. güzār : karar Ü, B.

318b. ḥalvet-i : ḥalvetüñ B./ karar : güzār Ü.

319b. Gevheri ister isen ka'rına dal Ü, B.

321. Lîk âletle geçürme evkât
Bî-te'emmül neye yarar âlât
322. 'İlmün it cümlesini istihsâl
Cümlesin itme veli isti'mâl
323. Saña kâfîdür ola naşş-ı zamîr
'İlmden fıkḥ u ḥadîs ü tefsîr
324. Gayrısın okı veli itme 'amel
Olma pâ-mâl-i da'âvî vü cedel
- 12b.325. Fıkḥdan eyle 'ibādâta nazar
Eyleme semt-i da'âviye güzer
326. Naşş virmez iki 'âlemde saña
Bilmemek mes'ele-i bey' ü sirâ

MATLAB-I MA'RİFET-İ RABBÂNÎ

327. İy bihin nüsha-i mecmu'a-i zât
Naşş-ı zibende-i mir'ât-ı sıfât
328. Eyle bu pendümi âvîze-i güş
Kimseye olma sakın fa'îl-fürûş
329. İtme ḥalka satacak 'ilme heves
Eyleme bihude taz'iyi-i nefes
330. Öyle bir 'ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Ḥak

324b. da'âvî vü : da'âvî-yi M₃.

326a. virmez : görmez Ü.

331. Hikmet ü felsefeden eyle hâzer
Evliyâ nüshasına eyle nazâr
332. Nefes-i pâk-i 'azizân-ı tarîk
İder insânı karîn-i tahkîk
333. Mürşid-i kâmil olinca nâ-yâb
Saña mürşid yitişür şimdi kitâb
334. 'Arif ol zâhid-i huşk olma sakın
Himmet it tâ olasın ehl-i yakîn
335. Sa'ıy kıl 'arîf-i bi'llâh ola gör
Nâ'il-i ma'rifetu'llâh ola gör
336. Olma şek mazlakasında güm-râh
'Ulemâdur 'ulemâ-yı bi'llâh:
337. Olamaz vâkıf-ı sırr-ı meknûn
Kâri-i mes'ele-i kâne yekûn
338. Çün ene u'ref didi Hallâk-ı Vedûd
Ma'rifetdür dü-cihandan maşsûd
339. Ma'rifet zînetidür insânun
Pestdür mertebesi nâ-dânun
340. Ma'rifet devlet-i rûhânîdür
Ma'rifet hil'at-ı Rabbânî'dür

---

337. Beyit M₁, M₂, M₃, U ve Ü nüshalarında yoktur.

338a. vedûd : vücûd Ü.

338b. cihanda : cihandan U, Ü.

339. Beyit U ve Ü nüshalarında yoktur.

339b. pestdür : pes dürür B.

340. Beyit esas nüshada yoktur.

341. Cāhilūñ ma'rifeti redde sebeb
Dest-res bulmadığındandır heb
342. Yoḥsa can virür idi girse ele
Nazar it ḥāline bir kerre hele
343. Ma'rifet şöbetine düşse biri
Olur āteş-gede ḥacletle yiri
344. Olmaz ālūde-i çirk-i ḥizlān
Cāme-i 'ilm ü libās-ı 'irfān
345. Ḥaḳ getürmiş seni kendüñ bilesin
Tā aña cān ile kulluḳ kılasın
- 13a.346. Ḥānenüñ lāzım olan şāhibidür
Bilmeyen ḥānesinüñ tālībidür
347. Tā senüñ olmağa şāhib-ḥāne
Gice gündüz çalıḫ ol pervāne
348. Zikr ü fikrūñ heman Allāh olsun
Müşhidüñ ol ulu dergāh olsun
349. Dūzah u cennetine itme nazar
Şāhibin iste bul iy nūr-ı baḫar
350. O senüñ olıcak iy rūḫ-ı revān
Hep senüñ olmış olur iki cihān

343a. yiri : biri Ü.

343b. ḥacletle : ḥacletde M₃,Ü.

345a. kendüñ : kendin B.

347a. olmağa : olmaya B.

348a. heman : hemi M₂,M₃.

350a. o : ol M₂,M₃.

350b. olmış olur : olur imiş M ,M ,M ,U ,B.

351. Ara bul kendüñi bil kimsin sen
Ta saña ola dü 'âlem rûsen
352. İt tekâpü-yı bilâd-ı etvâr
Tâ bunı bilmeyicek itme karâr
353. Bilmeyenler bunı nâ-binâdur
Gāv u hardan da bile ednâdur
354. Pāye-i cān ü dil-i āgah budur
Ġāyet-i ma'rifetu'llāh budur
355. Olmayan vāsıl-ı nūr-ı 'irfān
Yine zulmetde kalur ser-gerdān
356. Añlasañ nolduğın iy dürr-i 'Aden
Uğramaz dā'ireñe havf ü hazen
357. Añla kim ma'ni-i tevhid budur
Vāsıl ol devlet-i cāvid budur
358. Nūr-ı dīdem hele müşkil ma'nā
İki 'âlemde de olmak a'mā
359. Çeke gör çeşmüñe kuhl-i 'irfān
Olmaya tâ saña mahser zindān
360. O dur a'mā ki degül ehl-i sühüd
Ola ebvāb-ı hakāyık mesdūd

351a. bil : kim B.

352b. bilâd-ı : bilâd u U.

353a. bunı : anı U,Ü.

353b. gāv u hardan : ki o hardan B.

354a. pāye : māye U.

355a. vāsıl : hāşıl Ü.

356a. añlasañ : añla sen M₃.

357. Beyit Ü nüshasında "dür bu" şeklinde redif almıştır.

358a. hele : saña B.

359b. Olmaya başuña muzlim devrān B.

360b. ola ebvāb : ola ger bāb B.

361. Hâzret-i Fahr-i rüsûl itdi du'â
Ki hakâyık ola meshûd aña
362. Cümle-i nüsha-i merdân-ı Hudâ
Virür âyine-i idrâke cilâ
363. Himmet it anlamâğa güftârın
Hırz-ı can eyleye gör esrârın
364. Tâlib-i hakka olur rah-nümâ
Nüsha-i Mesnevi-i Mevlânâ
365. Dîde-i rûha çeker kuhl-i husûs
Nûr-ı esrâr-ı Fütühât u Füsûs
366. Dahı çokdur nüsañ-ı ehlu'llâh
'Abdi Allâh'dan eyler âgâh
367. Remz ü imâları rûhânîdür
Cümlesi bâtın-ı Kur'ânî'dür
368. Zâhir ahkâm-ı seri'atdür hep
Bâtın esrâr-ı hakîkatdür hep
369. Vaktüñi şarf ide gör tahşile
İkisin dahı çalıs tekmile
- DER BEYÂN-İ SEREF-İ İSTANBUL
370. İy meh-i nûr-dih-i çarh-ı ümid
Peder-i pîrûñ iden rûzını 'id

361b. meshûd : meksûf Ü,B.

366a. nüsañ : suhan M₁,M₂,U.

367a. remz ü : remz-i U,Ü ; remzî M₁,M₂,M₃.

371. Olmadan mühr-zen-i genc-i güher
Yigdür olmak güher-efrüz-ı hüner
372. 'İlm ile ma'rifete cāy-ı kabūl
Olmaz illā ki meger İstanbul
373. Olmağa mīve-hor-ı bāg-ı hüner
Olmaya sehr-i Sitanbul kadar
374. İtsün İstanbul'ı Allah ma'mūr
Andadur cümle ma'ālī-i umūr
375. Mevlid ü menşe-i aşhab-ı himem
Terbiyet-hāne-i esnāf-ı ümem
376. Ne kadar var ise aşhāb-ı kemāl
Hep Sitanbul'da bulur istiklāl
377. Her kemāl anda bulur mi'yārın
Her hüner anda görür mīkdārın
378. Andadur mertebe-i 'izz ü şeref
Gayri yirlerde olur 'ömr telef
379. Hep revācını bulur bī-tesviş
Zāyi' olmaz hüner anda kem ü bis
380. Bulınur cāh u menāsīb anda
Turuk-ı kat' -ı merātib anda

371a. güher : hüner B.

372b. olmaz : yokdur U.

375. Beyit U nüshasında yoktur.

375a. mevlid-i : mevlid ü Ü,B.

377. Beyit Ü nüshasında yoktur.

379b. hüner : ömr M₃.

380b. turuk-ı : turuk u U.

381. Ne kadar 'ālemi devr itse sipihr
Bulmaz İstanbul'a beñzer bir şeh̄r
382. Hüsn ile görmek ile müstesnā
Anı āgūsına çekmiş deryā
383. Ne kadar var ise aksām-ı hüner
Hep Sitanbul'da bulur revnak ü fer
384. Nakş u taşvîr ü huṭṭ u tezhîb
Hep Sitanbul'da bulur zînet ü zîb
385. Mā-ḥaşal cümle şinā'āt u hiref
Hep Sitanbul'da bulur 'izz ü seref
386. Dahı vardır niçe envā'ı hüner
Tağrada nāmını da bilmezler
- 14a.387. Ne bilür ḥānedekin ḥāric-i dār
Ne bilür lüccedekin ehl-i kenār
388. Bî-kusur anda mürettebdür heḫ
Nağme vü müsikî vü sâz u tarab
389. Andadur kâ'ide-i remy-i sihām
Andadur seng-i nişānî-i be-nām
390. Ğayrı tursun nedür ol zevk ü safā
K'olasın tā'ir-i rûy-ı deryā

388a. müretteb : müheyyā B.

388b. müsikî vü : müsikî-i M₃ / sâz u : ehl-i Ü,B.

390a. nedür : hele Ü.

390b. tā'ir : nā'il Ü.

391. Binesin tahta Süleymān-āsā
Ola hūkmūñde hevā vü deryā
392. İttikā eyleyesin bālīne
Bakasın āyine-i sīmīne
393. Olasın bāre-i bād ile vezān
İdesin bir niçe sehri seyrān
394. Olup āsūde-rev-i dūş-ı hevā
Gezesin 'ālemi bī-minnet-i pā
395. Bir yire gelmiş olup rū-derhem
Çill ü pencāh-ı sevād-ı a'zam
396. Biribirine olup āyine-vār
Eylemiş cümleyi yem zīb-i kenār
397. Olmış üstinde kayık vakf-ı şitāb
Bād-bandan kanat açmış mürğ-āb
398. Hüsn-i sūrisine gāyet yokdur
Anı medh itmege hācet yokdur
399. Ayasofıya hod u'cūbe-i dehr
Kubbesi sāmīn-i ecrām-ı sipihr
400. Görmedük . mişlini bir milketde
Ola bu nes'e meger Cennet'de

-
391. Beyit B nüshasında '
393a. bāre-i : bādi-i M₃.
394a. rev-i dūş : rev-i sehr U,Ü.
395a. rū-derhem : oluban derhem M₁.
396b.zīb-i : zīb ü U.
397a. vakf : vaşf M₃.
397b. kanat : kıbāb Ü.

401. Pāye-i taht-ı selātin-i cihān
Hanedangāh-ı mülük-i devrān
402. Südde-i saltanat-ı ‘Osmānī
Sürre-i memleket-i hakānī
403. Olur ol hitta-i can-bahşāda
Ne murād eyāer iseñ āmāde
404. Her ne şey hātıra eylerse hutūr
Anda a‘lāsınūñ a‘lāsı olur
405. Beg ü pasa vü efendī çelebī
Andadur cümlesinūñ müntahabı
406. ‘Askeri vü ‘ulemā vü sipehi
Andadur cümlesinūñ pādīşehi
407. ‘Alemūñ anda olur müşkili hal
İrişür her neye sa‘y eyleseñ el
- 14b.408. Kesretinden bulamaz hātıra rāh
Anda āmāde olan hātır-hāh
409. Olmasaydı marāz-ı gün-ā gün
Ah illā o mübārek tā‘ün
410. Kim çıkardı o bihişt-āsādan
Böyle ma‘müre-i gam-fersādan

---

401. Beyit U nüshasında "izām/kirām" biçiminde kafiye-
lenmiştir.

403a. olur : olup Ü / cān : hān U.

406a. sipehi : şeyhi M₃.

410b. böyle : öyle M₂, M₃, U.

411. İ'tidāl olsa hevāsında eger
Ġayri büldāna kim eylerdi nazār
412. Her kimüñ kim ola bünyādı kavī
Yapmasun Ġayri vilāyetde evi
413. Aña mānend olamaz şeh̄r ü diyār
Olmaz ānuñ gibi bir cāy-ı qarār
414. Andadur mā-ḥaşal-ı ḳadr ü hüner
Taşralarda kim okur kim diñler
415. Akçedür taşranuñ ancak hüneri
Ḥakk olanmış hünerüñ sanki yiri
416. Taşrada eylemege kesb-i Ġinā
Ya ticāret ya zirā'at ya ribā
417. Kalmamış şimdi hele zerre kadar
Taşra yirlerde ma'ārifden eser
418. Oldı erbāb-ı ma'ārif nā-yāb
Düşdi peygüle-i nisyāna kitāb
419. Şi'r ü insāyı iderler nefrīn
Fārisī lafz ise cerb ü şirīn
420. 'Arabī var o da mānende-i berf
Bī-esās ol da ne naḥv ne şarf

-
- 414a. ḳadr ü : ḳadr-i Ü,B./mā-ḥaşal-ı : mā-ḥaşal u M₁,Ü.
416a. kesb-i : kesb ü U.
419a. şi'r ü : şi'ri B./ iderler : sanurlar M₁,M₂,M₃,U,Ü,B
420b. ol daḥı : ol da U / naḥv : naḥv ü B.

421. Neye yarar var iken pāye vü māl
Dāniş-i ma'rifet ü 'ilm ü kemāl
422. Nahvet ü 'ucb ile mest olmuşlar
Cümlesi pāye-perest olmuşlar
423. Ne fezā'il ne ma'ārif ne 'ulūm
Oldılar rişe-zen-i esb-i rūsūm
424. Viremez dağdağa-i 'izz ü celāl
Bir nefes ruhsat-ı taḥşil-i kemāl
425. Niçe secde ider ol Allāh'a
Belki noksan gele 'izz ü cāha
426. Eylemiş 'ilmi Hudāvend-i ḥakīm
Taşralardan hele ḥikmetle 'adīm
427. Yoḥsa itmezler idi ḥalka nazar
'ilm ü 'irfanları olsaydı eger
428. Kimse zabt eyleyemezdi mutlak
Cehl zencirine bend itmese Ḥak
- 15a.429. Taht-ı devletde olur gerçi kibār
Taşrada ḥalkuñ işi istikbār
430. İstemez kibri ricāl-i devlet
Bu fūrū-māyeler eyler nahvet

421a. pāye : pāre B.

421b. dāniş-i : dāniş ü B./ ma'rifet ü : ma'rifet-i U.

422a. nahvet-i : nahvet ü B.

422b. cümlesi : cümleten Ü.

423b. esb : āb B.

424b. taḥşil-i : taḥşil ü U.

426a. ḥakīm : raḥīm U ; kerīm M₃,B.

426b. taşralardan : taşra yirde M₃,Ü.

429b. taşrada ḥalkuñ : taşra ḥalkinuñ M₃.

430a. ricāl : kibār M₃.

430b. bu : ol U,Ü.

431. hem satarlar bu gürüh-ı mekrüh
Devlete nisbet ile şân u şüküh
432. Yine mi'yârların bilmezler
Hadd ü miqdârların bilmezler
433. Olduğın halk-ı kenâruñ alçak
Gören İstanbul'ı añlar ancak
434. Olur irdükde kemin meclise haşr
Geçinen taşrada 'allâme-i 'aşr
435. Mütefennin geçinen sersem olur
Mütekellim geçinen ebkem olur
436. Bulmaz ednâlarınınñ bezmine rāh
Taşra yirlerde satan rif'at ü cāh
437. Gösteren taşrada çin-i ebrū
Bunda der-banlara eyler tek ü pū
438. Olamaz nā'il-i būs-ı dāmān
Geçinen taşrada şāhib-'unvān
439. Taşrada cāyı olan şadr-ı celāl
Girmez anda eline şaff-ı ni'āl
440. Aña bir şeh'r olinmaz tanzir
Teba'a ola mı maṭbu'a nazir

-
433. N'olduğın halkı kenāruñ el-ḥak B ; Olduğın halkı kenārın el-ḥak M₃ ; Olduğın halk-ı kenārı alçak M₁.
- 434a. irdükde : oldıkda B./ kemin : kimi M₃.
- 435a. mütefennin : mütefattin Ü.
- 436a. rif'at : 'izzet B ; mansıb M₃,U,Ü.
437. Feyit B nüshasında iki beyit sonra gelmiştir.
- 437b. bunda : anda U,Ü,B.
- 440a. olinmaz : olur mı B ; olamaz U.
- 440b. meṭbu'a : meṭbu' B.

441. Lik andan geçicek sehr-i Haleb
Yokdur āsāyişe andan enseb
442. Hāk budur āb-ı ruh-ı büldāndur
Hayli ma'cūre-i 'ālī-şandur
443. Nakşad-ı Hind ü Prek ü Māçin
Bender-i mu'teber-i rüy-ı zemīn
44. Bulınur emti'a-i gün-ā-gün
Ni'met ü māl ü menāli efzūn
445. Bā-huşuş āb ü hevā-yı dil-keş
Sāha-i pehn ü binā-yı dil-keş

MATLAB-I LĀZIME-I HÜSN Ü CEMĀL X

446. İy nazar-bāz-ı temāşā-yı kemāl
Nigeh-endāz-ı mezāyā yı cemāl
447. Hāne-i dilde komaz gerd-i hazen
Lezzet-i nāzūki-i vech-i hasen
448. Hüsñ arāyiş-i Yezdānī'dür
Eser-i hāme-i Rabbānī'dür
- 15b.449. Şart-ı ādāb ile kıl şun'a nigāh
Olma şehvet nazariyle güm-rāh
450. Eylemiş şun'-ı ezel āmāde
Şehvet için de tarīk-i 'āde

442a. ruh : rüy B.

445a. hevā-yı : hevāsı B.

X. Kemāl : Cemāl U,Ü,B.(cemāl kelimesi daha uygun olduğun
dan tercih edilmiştir)

448b. Rabbānī : Sübhānī U.

449a. şun'a : hüsne M₁,M₂,M₃.

450a.'āde : cāde M₂,B.

451. Duhterān-ı semen-endām-ı semīn
Ser' ile şehvete āmāde zemin
452. Kudretüñ yitdügin al eyle şafā
Dlsun evlāduña esbāb-ı likā
453. Līk gülzār-ı ruḥ-ı ḥubāna
Nazar-ı pāk ile ol pervāne
454. Eyleme toḥm-ı ḥayātı isrāf
Olma güm-geşte-i vādī-i ḥilāf
455. Olma ber-'aks-i ṭarīḳ-ı diḥkān
Arz-ı nā-münbiteye toḥm-efsān
456. Eyleme nuṭfeyi yok yire telef
Raḥm-ı nisvandur o lü'lye şadef
457. Nuṭfedür añlayana āb-ı ḥayāt
Şulb-i ābādur o āba zulemāt
458. Katre-i nuṭfe ki bī-ḥāşıldur
Telef-i nefis kadar müskindür
459. Olma ālūde-i çirk-i 'işyān
Ol nazar-bāz-ı cemāl-i ḥubān
460. Olma dil-beste-i sūret zinhār
İde gör cānib-i ma'niye güzār

452b. likā : bekā B.

457a. añlayana : o gülbüne B.

457b. ābā : māder U,Ü./ āba : māye B.

459b. -bāz : -pāk U,Ü,B.

461. Dilberüñ naqşına olma mâ'il
Ol mezâyāsına naqşuñ vāsıl
462. Nedür ol cāzibe-i ruḥānī
Nedür ol nāzüki-i cismānī
463. Nedür ol ḥüsn-i leṭāfet o ḥırām
O kad-ı çeşm-rübā ol endām
464. O girişme o niḡāh-ı pür-fen
Berg-i gülden müterekkib o beden
465. Nedür ol yirlü yirinde a'zā
Çeşm ü ebrü leb ü dendan kef ü pā
466. Kubbe-i 'ālem-i candur o dimāḡ
K'oldı 'aql anda fūrüzende çerāḡ
467. Müyüdur dūd-ı çerāḡ-ı ḥikmet
Seridür kāh-ı sarāy-ı şan'at
468. Giriḥ-i cebhesidür mevce-i cū
Bestedür cisr-i dü-ṭāk-ı ebrü
469. Mevc mevc-i giriḥ-ı pīsānī
Satr satr-ı rakam-ı Yezdānī
- 16a.470. Dīdeler manzara-i nūr-ı su'ūr
Müjeler bal ü per-i tā'ir-i nūr

462b. nāzüki : nāzüke B.

463b. o : ol B. /çeşm-rüba : çeşm-i siyāh M₃.

465b. çeşm : çeşm ü M₁, M₂, M₃, B.

466b. k'oldı : oldı U, Ü. / aña : anda M₃, U, B. / fūrüzende:
firāvende Ü.

468b. cisr : çetr B.

471. Merdümek rişte-keş-i medd-i nigāh
Nokta-i dā'ire-i nūr-ı siyāh
472. Perdeler heft hisār-ı gerdün
Merdümek nokta-nümâyende-i nün
473. Resm-bîni-i elif ān-ı ebed
Naqs-ı ebrū elif üstindeki med
474. Defter-i hüsnde harf-i memdūd
Merci-i rāyiha-i 'anber ü 'ūd
475. Gūşlerdür der-i maħrūse-i ten
Medħal-i kâfile-i bār-ı suħan
476. Hele sırr-ı dehenindin sorma
Vasfı çok yok yire gūsuñ yorma
477. Si vü dü harfdür ol dendanlar
Ki amuñla doludur dīvanlar
478. Dürr-i dendān-ı dehendür o le al
Ki amuñla olunur ħall-i nevāl
479. Leb nemek-dān-ı ser-i hān-ı kemāl
Femidür ħalvet-i bustān-ı cemāl
480. Zīver-i sāh-ı şafā sīb-i zekān
Ma^cden-i sim sütün-ı gerden

472a. perdeler : müjeler U,Ü,B.

474a. hüsnde : hüsndeki B.

476a. hele : baña M₂,Ü.

478a. dendan : deryā M₃,U,Ü,B.

479b. femidür : fem dürtür B.

480a. zīb : sīb U,Ü,B.

480b. Ma^cden-i sim sütün ol gerden M₁,M₂.

481. Sîne mir'ât-ı bilürin-girdâr
Memeler aks-i dü çeşm-i nazzar
482. Destler maşdar-ı envâ'-ı hüner
Pâylar kâ'ime-i seyr ü sefer
483. Cümle naqs-ı kalem-i kudretdür
Sıfât-ı mäsîta-i hikmetdür
484. Sırr-ı ma'nâdan olursun āgâh
Hep okursun anı inşâ'allâh

MATLAB-I KÂ'IDE-I İSTİGNÂ X

485. İy nevin nüsha-i mecmu'a-i rāz
Gonça-i bāğçe-i nāz ü niyāz
486. Eyleme kimseyâ 'arz-ı hācet
Olma ham-geste-i bār-ı minnet
487. Dehētün hāhiş için eyleme bāz
Olma ālūde-leb-i harf-i niyāz
488. Sāhib-i hırş u tama' rüsvādur
Kımyā-yı seref istignādur
489. Rızq-ı maḵsūm olur elbet vāsıl
Āb-ı rü dökmedür ancak hāşıl
490. Ol ki maḵsūm degül girmez ele
Ol ki maksumun ola gitmez ile

483b. san'at : sıfat M₃,U,B.

484a. olursun : olursan B.

X. Nehy-i Ālūdegi-i Hırş u Tama'U,Ü,M₃.

487a. için : içre M₁.

489. Beyit M₃ nüshasında yoktur.

490a. ol ki : rızq-ı M₁,M₃,Ü ; rızq ki U.

491. Āb-ı rûdur bilene āb-ı hayât
Teşne-i reşhasıdur Nil ü Fırat
- 16b.492. ‘Āli it kıymetüñi hār olma
Gördüğün şey'e talebkār olma
493. ‘Abd destinde ne var k'isteyesin
Anı yā bunu baña vir diyesin
494. O da muhtāc-ı ‘atā-yı Hāk'dur
Beste-i mevhibe-i mutlakdur
495. ‘Acizün lutf idecek hālī mi var
Saña bahş eyleyecek mālī mi var
496. Lutf-ı Hāk herkese bī-minnetdür
Dest hemān arada bir āletdür
497. Terk-i esbāb degül gerçi sevāb
Bī-müsebbib neye yarar esbāb
498. Bī-müsebbib sebebi itme taleb
Hayrete iste budur cümle sebeb
499. Sanma irzākuñı muhtāc-ı taleb
Çekme bīhüde yire renc ü ta‘ab
500. Ol ‘atāyāsına Hāk'ın vāsık
Oldı rizkuñ sana senden ‘āsık

-
491. Beyit esas nüshada yoktur.
- 492a. olma : itme Ü.
- 492b. talebkār : heveskār U.
- 496a. lutf : feyz U. 497b. yarar : kâdir M₁, M₃, Ü.
- 498a. Bī-müsebbib taleb itme kıl edeb B.
- 498b. Hayrete cümle budur iste sebeb B.
498. Beyit Ü nüshasında, 498b ile 499b'den meydana gelmiştir.
- 500a. vāsık : vāsık U.
- 500b. senden : bende M₁ ; çokdan U / ‘āsık : hāsıl U.

501. Künc-i kâşānede rāhat hoşdur
Dāde-i Hāk'la kanā'at hoşdur
502. Bī-icāzet el uzatma māla
Sen degülsün̄ odur a'lem hāle
503. Dāde-i Rāzıkā hātır-bend ol
Her ne virdiyse aña hursend ol
504. Bilür ahvālün̄i Rezzāk-ı hakīm
Rızkuñı vakt ile eyler teslīm
505. Māla mevķūf degül irzākun̄
Ġayri yūzden yitürür Rezzāk'un̄
506. Akçe me'kūl degül āletdür
Yine āhir yinecek ni'metdür
507. Olmaz itseñ zer ü sīmi hürmen
Bedel-i nān u pirinc ü revġan
508. Çekme hiç gürsinelükden haşyet
Kulın aç kor mı veliyyü'n-ni'met
509. Yime minnetle olursa ni'met
Koklama gül k'ola būy-ı minnet
510. Saña bir sey birisi virse eger
Alma müstāgni ol iy cān-ı peder

-
- 501a. hoşdur : yokdur Ü.
501b. hoşdur : çokdur Ü.
502b. degülsün̄ : degülsin B.
503a. Rāzık : Hālık U,Ü.
503b. virdiyse : virürse Ü.
504b. vakt ile : vaktüne Ü.
505a. māla mevķūf : māl-ı mevķūfa Ü.
506a. me'kūl : me'kūle B.
506b. yinecek : yiyecek Ü.
509a. Yime olursa ni'am bā-minnet Ü.
509b. kokma gül kim U,B.

511. Çesmuñi hâtıruñı eyle ğanı
Kerem it olma gedā-çeşm ü deni
512. Yā meger yār-ı şadīkuñ ola ol
Bî-tekellüf olıcak eyle kabûl
- 17a.513. .en dahı aña mükâfât eyle
Bir ‘atâ ile mücâzât eyle
514. Va‘deye dest-i vefâyı bāz it
Kime va‘d eyleriseñ incāz it
515. Zimmet-i himmete bil va‘deyi deyn
Hulf-ı va‘d itmeyi bil zātuña şeyn
516. Bî-vefâ va‘de ile eyleme lâf
Bih̄ olur sâh-ı ma‘âdâta hilâf

DER BEYÂN-I ZÂRAR-I HEZL Ü MÜZÂH X

517. İy talebkâr-ı huzûr-ı dü-cihân
Râh-cüye-ı taraf-ı râhat-ı cân
518. Eyleme hezl ü müzâhı pîşe
Düşürür dostlarıñı tesvîşe
519. Dösti itme latîfeyle fidâ
Hakk-ı nân ü nemeki itme hebâ
520. Asdikâyâya sebep-i nefret olur
‘Âkıbet vâsıta-i vahşet olur

515a. zimmet-i : zimmet ü B.

515b. va‘de hulf itmegi M₃,B.

X. Der Zârar-ı Hezl ü Müzâh M₂ ; Der Beyân-ı Hezl ü Mü-
zâh M₁ ; Der Beyân-ı Şıfat-ı Hezl ü Müzâh B.

518a. mezâk : müzâh M₁,M₂,M₃,U,Ü,B.

518b. döstlarıñı B döstları hep M₃ ; döstları M₁,Ü.

519a. itme : kılma M₃.

521. Āb-dār olsa laṭīfe hoşdur
Līk bir semti yanar ātesdür
522. Hiç laṭīfe dime ol söz okına
Ki ucu hāṭır-ı yāre dokına
523. Ğaraż-ālūde nikāt-ı ser-tiz
İder aḥbābuñı lebriz-i sitiz
524. Didiler aña laṭīfe zurrāfā
Ki mahallinde ola cilve-nümā
525. Lafzı endek ola ma'nāsı keşir
İtmeye kimseyi aślā dil-gir
526. Bāğ-ı dilden yeñi kopmış gül ola
Güş iden vasfı ile bülbül ola
527. Būy-ı gül gibi aça sīneleri
Sīnelerden gidere kīneleri
528. Müjde-i vaşl gibi gūşa gele
İsiden rağbet ile cūşa gele
529. Anı naql eyleyeler sehr-be-sehr
Kala 'ālemdə mesel dehr-be-dehr
530. Böyle olursa laṭīfe ne güzel
Olmasa terkini bil ḥayr-ı 'amel

521a. olsa : ola B.

522b. ki : bir M₃.

523b. aḥbābuñı : erbābuñı M₁.

525b. kimseyi : kimsei M₁ / dil-gir : tekdır U,Ü.

527b. sīnelerden : sīneden M₃.

528b. rağbet ile : rağbetle B.

531. Eyleme kimseyi zemm ü ğıybet
‘Aybdur ‘âkil olana bu sıfat
532. Zevki yok ‘âlemi yok lezzeti yok
Günehi ğayri me‘âsiden çok
533. Dōstlar olmaz olur senden emīn
Nāmuñ añılrsa iderler nefrīn
- 17b.534. Zemm ü ğıybet ider ehlin bed-nām
Behremend olduğı yokdur zemmām
535. Hāk seni hıfz ide ol dağdagadan
Olasın sâde-dil âsûde-beden

DER BEYÂN-I SEREF-İ LUTF Ü KEREM

536. İy nıgeh-düz-ı mezâyâ-yı usûl
Nâzır-ı manzara-i redd ü kabûl
537. Kec nigāh eyleme hem-sâyelere
İltifāt eyle tehi-vâyelere
538. İmtizâc eyle gözet hāk-ı civār
Çekmesün kimse yüzünden âzār
539. Yalıñuz lokmaya bāz itme dehen
Hıssedār it yidüğün ni‘metden
540. Eyle hāceteleri düsdükçe revā
Sāyeñi itme melāz-ı zu‘afā

531a. kimseyi : kimsei M₃.

532. Beyit esas alınan nüshada yoktur.

534a. ehlin : seni Ü.

540b. itme : eyle M₁, M₂, M₃, U, Ü, B. / zu‘afā : fuķarā M₁ M₂ U.

541. Kimseye buğd u 'adāvet itme
Terk-i āsāyişi 'ādet itme
542. Ğadab u hiddet ü kin gösterme
Kimseye çin'i cebin gösterme
543. Hüsn-i hāl ile geçin herkes ile
Hoş-dil ol herkes ü her nā-kes ile
544. Zir-destānuñı āzār itme
Serd-i teklif ile bī-zār itme
545. Olmasun kimse yüzünden derhem
Hulkınuñ bendesi olsun 'ālem
546. Cevr ile kimseyi bī-zār itme
Saña cevır itse de āzār itme
547. Yār ol dostlarıña bār olma
Sū' i hulķ ile dil-āzār olma
548. Kimsenüñ cevır ile cānın sıkma
Hātırın yapmağa sa'y it yıkma
549. Kimseye müdde' i olma zinhār
Müdde'iden seni saklar Sottār
550. Ğayr için olma dü-'ālemde zelil
Ne vasī ol ne kefil ol ne vekil

541a. buğd u : buğd Ü.

543b. hoş-dil : hoşdur M₃.

544b. serd : serre M₃.

545 ve 546. beyitler esas alınan nüshada yoktur.

546. Beytin kafiyeleri, U ve Ü nüshalarında yer değiştir .

550b. vekil : kefil M₁, M₃.

551. Uğrama dā'ire-i da'vāya
Başuñi salma kuru ğavġāya
552. Eyleyen nās ile ğavġā vü nizā'
Olur āzār-keş-i renc ü şudā'
553. Eyleme kimse ile lecc ü 'inād
Ki ider nār-ı 'adāvet ikād
554. Şer işe eyleme tahrik-i kadem
Bir elüñ hayrda olsun her dem
555. Varma şekvā ile bāb-ı şāha
Saña cevri ideni sal Allāh'a
- 18a.556. Sende zāhir olıcak 'aciz ü fütür
İntikāmuñ komaz Allāh-ı ğayür
557. Dest-ber-sine-ver ü derviş ol
Yürü var bī-ġam u bī-teşvîş ol

DER BEYÂN-İ SEREF-İ HULK-İ HASEN

558. İy ser-amed-ġüher-i bahr-i hayāt
Nüsha-i müntahab-ı hüsn-i şifāt
559. Meskenet haşletin eyle i'dād
Ol mülāyim-dil ü derviş-nihād
560. Ol ġanī-tab' u tevāzu' -pîşe
Sal ġülistān-ı felāha rişe

552a. ğavġā : da'vā M₃.

552b. renc ü şudā' : renc-i şudā' M₁, M₃.

556b. komaz : alur M₂.

557b. Yürü var ġam yime bī-teşvîş ol M₃, B.

559a. i'dād : ta'dād U.

559b. Oluban yem-dil ü derviş-nihād Ü.

561. Saña hilm ü edeb ü hüsn-i sülük
İder ahrârı zarûrî memlûk
562. Hüsn-i ahlaka degül erzânî
Çîn-i ebrû girih-i pişânî
563. Virür âyine-i kalbe işrâk
Vüs'at-i meşreb ü tîb-i ahlâk
564. Hande-rulîk eser-i rahmetdür
Türş-rulîk sebeb-i rif'atdür
565. Hüy-ı bed 'âdet-i bed meşreb-i bed
İder erbâbını merdûd ebed
566. Hazm olunmaz revîş ü etvârı
Her kimün k'ola tekebbür kârı
567. Ğirre olmak şifât-ı seytandur
Rânde-i bârgeh-i Rahmandur
568. İtme erbâb-ı tekebbürle suhan
Ol girîzan mütekebbirlerden
569. Hem-nişin olmak olursa nâ-çâr
Sen aña eyle tevâzu' izhâr
570. 'Ukalâ gerçi şekerler yidiler
Saña kibr idene kibr it didiler

561a. hilm : hüsn M₂,U,Ü.

564b. rif'atdür : nefretdür M₃,U,Ü,B.

566b. k'ola : ola U ;ki ola B.

569b. izhâr : her bâr M₁ ; nâ-çâr B.

571. Lîk gavgāya çıkar bir yanı
Sen tevāzu'la savuşdur anı
572. Tab' -ı âdemde olur kibr ü gurūr
Maraz' -ı müzmin ü zaḥm -ı nāsūr
573. Düşen ol vādiye iflāḥ olmaz
Maraz' -ı nekbeti ıslāḥ olmaz
574. Olma mestāne -i cāh u pāye
Karşu turma ḡadab -ı Mevlāya
575. Kibriyā vü 'azamet Ḥaḳḳ' a yarar
Kul olanda bu şıfatlar ne gezer
- 18b.576. Bendelük tavrına olsun 'amelüñ
Ḥalkı āzāra dırāz itme elüñ
577. Sende zāhir olıcak kibr ü gurūr
Ḳasm ider zahrüñi Allāh -ı ḡayūr
578. Tutalum çarḫa irişmiş cāhuñ
Yine ednā kulısın Allāh' uñ
579. 'Unf ile ḫalkı kapuñdan sürme
Kimseye dāmen ü dest öpdürme
580. Ne kadar cāhuñ olursa 'ālī
Dāmenüñ būseden olsun ḫālī

---

573. Beyitte, M₃ nüshasında, "iflāḥ" ile "ıslāḥ" yer deḡis-
tirmiştir.

575a. Kibr ü 'ucb u 'azamet Ḥaḳḳ' a yarar M₃, U, Ü.

576b. Ḥaḳ azārina : ḫalkı arasında M₃ ; ḫalkı āzāra M₂ ;
ḫalkı ezāsına M₁ ; ḫalkı arasına U, Ü.

577b. ḫasm : ḫasm M₁, M₃, U, Ü. / zahrüñi : zāhirüñ M₁.

579b. dāmen ü : dāmen -i B.

581. Saña lâzım yire yüzler sürmek
Kula düşmez el etek öpdürmek
582. Kendüñe ‘ucbı taşavvur itme
Kâdir oldıkça taşaddur itme
583. Katı da‘vâcısı çokdur şadrũñ
Korkaram zâyi‘ iderler kadrũñ
584. Kimseye satma sakın ‘izz ü celâl
İtmesün kimse seni istişkâl
585. Halka vir rıfķ u tevâzu‘la selâm
Zür ile eyleme teklif-i kıyâm
586. Saña ta‘zîm olunursa ne güzel
İtmeyen câhil ile itme cedel
587. Sende âmâde ise şerm ü edeb
Olur elbetde mürâ‘âta sebeb
588. Sermdür gâze-i rûy-i îmân
Bî-hayâlü iki ‘âlemde yamân
589. Hüsn-i hulķ ile gözet âdâbı
Gör hayâtuñda olan şâdâbı
590. Edeb ârâyisidür insânũñ
Bî-edeb tâbi‘idür seyţânũñ

-
- 582b. taşaddur : taşdîr B.
584b. itmesün : itmeye M₁, Ü.
586a. olunursa : olunursa B.
588b. bî-hayâlü : bî-hayâlük M₃, U, B.
589b. hayâtuñda : hayât içre M₂, M₃ ; hayâlıkda M₁, U, Ü/
şâdâbı : şâzânı M₁.

591. Bî-edeb olmağıla oldı hasūd
Dergeh-i rahmet-i Hāk'dan merdūd
592. Haşrde vâkı'a-i'ukbāda
Sāha-i mahkeme-i kübrāda
593. Ref'ı re'se bulamazsuñ kudret
Çeşm taklîbine yokdur fırsat
594. Yine dīvān-ı Hāk hazırdu
Hāk te'ālā her işe nāzırdu
595. Kudretinde nazar-ı Mevlā'nun
Farkı yok ahiret ü dünyānun
596. Nakşdan pāk ü masundur Bārī
Olmaz Allāh'a tağayyür tārī
- 19a.597. Hāzır u nāzır iken Hāzret-i Rab
Eyleme terk-i mürā'āt-ı edeb
598. Süfehā ile müdārā eyle
Enbiyā kavlini icrā eyile
599. Enbiyā meslegini eyle kabūl
Oldı me'mūr müdārāya Resūl
600. Bî-müdārā olamazsuñ rāhat
Fahr-i 'ālem didi"re s-i hikmet"

592a. haşrde : haşre dek B.

593b. fırsat : ruhsat M₁.

594a. Hudā : Hudā'da M₃.

600b. Esas nüshada bu mısra : "Fahr-i 'ālem re'si didi hikmet" şeklinde olup vezin tutmadığından diğer nüshalara uygun olarak yukarıdaki şekilde yazılmıştır.

601. Bî-sebeb halk ile gavgâ itme
Terk-i bārū-yı müdārā itme
602. Olmağa miḥnet-i ‘ālemden emîn
Hiç müdārā gibi yok ḥısn-ı ḥasîn
603. Bād-ves eyleme her bezme şitāb
Mihr-ves eyleme devr-i ebvāb
604. Hāneden çıkma ki oldur cennet
Kūse-i hānede künc-i ‘uzlet
605. Keşf-i rāz eyleme bî-gānelere
Virme yol meclise dīvānelere
606. Herkesi mahrem-i esrār itme
Sırruñı zīver-i bāzār itme
607. Herkesün kavlini şādık sanma
Cümleyi lîk münāfık sanma
608. Kimsenün medḥine mağrūr olma
Kesr-i nefis eylemeden dūr olma
609. Olur ālūde-i çirkāb-ı riyā
Yüzüne karşı olan medḥ ü senā
610. Çerbden fark idemem ol suḥanı
Ki şifāhen ideler medḥ seni

601b. bārū : ru M₂,M₃.

604. Beyit M₃,U,Ü nüshalarında yoktur.

604b.‘uzlet : ḥalvet M₁,B.

605b. meclise : meclis-i Ü.

609a. ālūde : āmāde Ü.

611. Senden eylerse eger kat'-ı ümīd
Uğramaz dā'ireñe olsa da 'īd
612. Varma ğayruñ evine bī-da'vet
Ola amma o da ehl-i hürmet
613. Varduğun meclis ola ehl-i reşād
Olmaya encümen-i fışk u fesād
614. Da'vete gerçi icābet lāzım
Olmaya fışkı velī müstelzim
615. Öyle meclis olamaz saña maħal
Ki ide'irzuña icāb-ı halel
616. Olma meclisde ne bir gūne hamūs
Vakt ile gāh zebān ol geh gūs
617. Suħanı ğayret-i dürr ü güher it
Mümkin olduğı kadar muhtaşar it
- 19b.618. Sözde olsun saña düstur-ı 'amel
Ma'ni-i nükte-i "ma-kalle vü del"
619. Olur insanda zeban bir iki guş
Sen dahı söyle bir ol iki hamūs
620. Gerçi pür-gūluk iden hıffet ider
Līk hamūşi dahı sıklet ider

612: Beyit M₂ nüshasında yoktur.

612b. hürmet : himmet M₁.

617a. suħanı : suħan-ı M₂,U.

618a. sözde olsun : sözlerinde M₃,U,Ü.

620b. hamūs : hamūşi M₂,B.

621. It kelāmuñ ne kaşır ü ne tavil
Gözle vaktin ne hafif ol ne sakil
622. Nakd-i 'irfānı çeken mizāna
Didi çok söz yaraşur Kur'an'a
623. Söyledükde sözi itme tekrār
Yā meger zikr ola yā istigfār
624. Zikre olma 'alenen leb-cünbān
Zikr ü teşbih gerekdür pinhān
625. Hem riyā meclise hem şiklet olur
Ecri gāret-zede-i āfet olur
626. Kimseye virme huşūnetle cevāb
Luţf ile 'izzet ile eyle hiţāb
627. Kimsenüñ 'aybını urma yüzine
Gūşuñı bāb-ı kabul it sözine
628. Eyleme kimseyi kaţ'ā techil
İtme mahlūk-ı Hudā'yı taḥcıl
629. Kimsenüñ ḥāline ta'n itme meded
Ki olur ḥāşılı endūh-ı ebed
630. Cevher-i 'ilmi iden saña 'aţā
'İlmi görmis anı da cehle sezā

---

622. Beyit Ü nüshasında yoktur.

625b. ecri : ahiri M₁.

626b. 'izzet : devlet M₃ / hiţāb : 'itāb M₃.

626. Beyit U ve Ü nüshalarında "selām/kelām" şeklinde kafiyeleşmiştir.

630b. anı da cehle : āna da cehli M₁, M₂, U.

631. Şāni'ũñ rābıta-i hikmetidür
Kısmet-i 'ādile-i kudretidür
632. Olsun ārāyiş-i zihnüñ bu maqāl
İnkisāriyle yamān olur hāl
633. Terk-i āyın-i cefā vü sitem it
Bed-suhan dil-şiken olma kerem it
634. Hele neylersen it iy rūh-ı revān
Olma hatır-siken-i tiz-zebān
635. Kesr-i hatır günehüñ ekberidür
Cümle-i ma'şiyetüñ bedteridür
636. Eyle hātırları ta'mire şitāb
Eyleme 'arş-ı İlāhî'yi harāb
637. Kā'il olur mı Hudāvend-i gayur
Ki haraba ola beyt-i ma'mūr
638. Ol gözüm nūrı bu ma'nāyı habir
Olmaz aslā bu güneh 'afv-pezir
- 20a. NEHY-İ ETVĀR-İ NIFĀK U TEZVİR X
639. İy varak-hān-ı mezāyā-yı maqāl
Sebak-āmūz-ı debistān-ı kemāl

632a. zihnüñ : dehenüñ B.

632b. inkisāriyle : inkisār alma M₁, M₂, U, Ü, B.

633b. suhan : şiken B.

634a. it āy : eyā M₃, Ü.

X. Nehy-i Ālāyiş-i Tezvır ü Nifāk M₃.

637b. harāba : harāb U, B.

638b. ma'nāyi : ma'nāya Ü.

639b. kemāl : cemāl U, Ü.

640. İtme tezvîr ü nifâkı mu'tād
Ki ider kaşr-ı vefâyı ber-bād
641. Hıleye virme derûnuında sebîl
Ebleh ol sâde-dil ol olma bahîl
642. Mekr ü hıle katı murdar işdür
Ehlinüñ mâ-hasalı teşvîşdür
643. Reh-nümâ-yı 'amel-i şeytandır
Fi'linüñ 'âkıbeti zindandır
644. Hayr için açmaya bir zerre dehen
Eyleye mekr ile ikâz-ı fiten
645. Kendü akrân arasında mezmûm
Kârı hayr ü bereketden mahrûm
646. Kesb ü tahşîli olur bed-nâmî
Gam u miñnetle gezer eyyâmı
647. Şöhredür halk arasında bu mesel
Cân virür miñnet ile ehl-i hiyel
648. Gadr ü bed-'ahdi-i tezvîr ü nifâk
Hubs-ı endîşe vü su'-i ahlâk
649. Şifât-ı ehl-i cehennemdür hep
Ehl-i imân olana kemdür hep

641b. mahîl : bahîl M₃,B.

642b. ehlinüñ : ehline B.

644b. eyleye : eyleyen B.

645b. hayr ü : hayr-ı M₂,M₃.

648a. gadr : 'ögr B./'ahdi-i : 'ahdi vü M₃,B.

648b. hubs-ı : hubs u M₁,M₃.

650. Didi müslim odur ol Server-i dīn
"Halk ola dest ü dehānından emīn"
651. Hep vedi'atdur eyā t̄alib-i kām
'Irz̄ u māl u dem-i ehl-i İslām
652. NEHY-İ ĀLŪDEĞİ-İ REML Ü NŪCŪM X
652. İy nesak-hāh-i nizām-ı aḥvāl
Hāstkār-ı sebeb-i lutf ü me'āl
653. Olma kur'a-fiken-i reml ü nücūm
Ki ider ehlini bi'l-hāssa sūm
654. Aña her kim döşenür müflis olur
İşi altun olacakken mis olur
655. Çünki takdīr iledür cümle umūr
Ātiye fikrin unut eyle ḥuzūr
656. Fikr-i müstakbeli pīsin çekme
Yok yire vesvese toḥmın ekme
657. Remlüñ aḥkāmını girçek sanma
Gaybı Allāh bilür aldanma
- 20b. 658. Fenni var ise de üstadı 'adīm
'İlmi nāqıs sözi kec fehmi sakīm

-
- 650b. dehānından : zebānından M₃,U.
651a. t̄alib : ṣāḥib M₃.B./ islām : imān B.
X. Reml ü Nücūm : Nücūm u Usturlab M₃ ; Usturlab U,Ü.
652a. nesak-hāh : nesak-hān M₃,B.
652b. lutf ü me'āl : lafz ü me'āl B.
653b. bi'l-hāssa sūm : lābūd mes'ūm M₂,M₃ ; elbetde
sūm M₁ ; gāyetlāle sūm U ; bi'l-hāsiyye sūm B.
655b. ātiye : irte U.
657a. aḥkāmını : aḥvālını M₁,M₃.
658a. de : ger M₃.

659. Görmüşüz cümlesinüñ ahvâlin
Çok müneccimler ile remmâlin
660. Old ğı yok birisi ber-hurdâr
Bestedür reml ü nücûma idbâr
661. Ko ğam-ı nisbeyi nakd eylersin
Düşüp ol dağdağaya neylersin
662. Düşme ol kaydlara diñle beni
Saklasun Hazret-i Allâh seni

NEHY-İ ALÂYİŞ-İ CÂM U 'İŞRET X

663. İy güzide güher-i hoğka-i cân
Sikke-i nâsiye-i nakd-ı revân
664. Olma dil-beste-i câm-ı gül-fâm
Ki ider âdemi rüsvâ-yı enâm
665. Halk içinde sebep-i nefret olur
Katı bî-hürmet ü bî-izzet olur
666. Eyleme ümm-i habâyisle safâ
Ki tevellüd ider enva'-ı belâ
667. Sâyi' olup il içinde sekri
Saña ser-hoş diyeler yâ bekrî
668. El-hazer olma sakın bâde-perest
Ki ider renc-i humâr âdemi mest

660b. idbâr : o bârzm₁ / reml ü : 'ilm ü M₃ ; ilm-i B.

661a. eylersin : eyler isen B.

X. Câm u 'İşret : Câm-ı 'İşret B.

665b. "bî-izzet" ile "bî-hürmet" M₃ ve U nüshalarında yer değistirmiştir.

667a. olup : olur U, B.

669. Çünki nehy eyledi Hallāk-ı hakīm
Sen de ol nehy-i Hudā'ya teslīm
670. Olma ālūde-i cürm ü 'ısyān
Olma şermende-i pış-i Yezdān
671. Düşmeden dām-ı günāha 'ār it
Olsa da der-'akāb istıgfār it
672. Olıcak ba'zı mecālisde düğār
İtme tevbih ü ta'annūf izhār
673. İ'tirāz eyleme mestānelere
Olma taş atıcı dīvānelere
674. Dahl bir hāle degüldür lāyık
Saña olur o beliyye lāhık
675. Neye dahl eyler iseñ bir gün o hāl
Saña bī-sübhe ider istıkbāl
676. Kimseyi cürm ile tesfih itme
Cürmden nefsüñi tenzih itme
677. Kime müznib diseñ iy cān-ı peder
O da bir zenbdür añlarsañ eger
- 21a.678. Gayrinüñ cürmine ta'n eylersin
Kendü ahvālını gör neylersin

670a. cürm : çirk U.

672b. tevbih ü ta'annūf : ta'nif ile tevbih M₁, M₂, U, Ü.

677a. diseñ iy : dir iseñ M₃, U, B.

679. Günehüñ soñı peşimanlıkdur
Cürmüñ encâmı perîsanlıkdur
680. Meclis-i Hazret-i Mevlânâ'da
Didi fahr ile biri da'vâda
681. Görmedüm rüy-ı sarâbı aslâ
Dehenüm olmadı şahbâ-peymâ
682. Hazret-i kutb-i medâr-ı irşâd
Dâver-i mahmiye-i feyz-âbâd
683. 'Ucb-ı pindârına itdükde nazar
Kâş didi vü güzesti didiler
684. 'Arız-ı keyfe sakın olma zebûn
Olma âlûde-i bers ü afyun
685. Beng ü esrâr dahı bedterdür
Yiyen insan degül anı hardur
686. Eyleme cevher-i cânı tîre
Olmasun dîde-i gaflet hîre
687. Ramâzanda sarup afyûna kefen
Mi'deñi mürdeye itme medfen
688. Âdemi mashâra-i nâs eyler
Sûret-i nâsda nesnâs eyler

683a. 'ucb-ı : 'ucb ü M₃,U,Ü,B,

684a. 'arız-ı : 'arızî U ; 'arif-i B.

685a. esrâr : esrârı B.

686 ile 687.beyitler esas nüsha ile Ü nüshasında yoktur.

688b. nesnâs : hannâs Ü.

689. İder insānı ‘akūr u bed-ḥū
Bed-reviş bed-dil ü bed-rū bed-gū
690. Keyfi geldükçe olur gūş-ḥirās
Keyfi gitdükçe olur vaḳf-ı telās
691. Sūret-i zindedeyler mürde
Reng-i ruhsārın ider pejmurde
692. Tatalum yok eserinden bāki
Ne belādur lakab-ı tiryākī

NEHY-İ ALĀYİŞ-İ ZĪB-İ SŪRET X

693. İy ser-āzāde-i dām-ı sūret
Hāṭır-āzāde-i kayd-ı şöhret
694. Olma dil-beste-i zib ü ziver
Olma dil-dāde-i dürr ü gevher
695. Gerçi tefriḥi muḳarrer ammā
Olamaz dürr ü güher merde sezā
696. Merde sermāye-i iḥsandur zer
Zene pīrāye-i ebdāndur zer
697. Ėerk-i ārāyiş-i nisvān eyle
Zerüñ efzūn ise iḥsān eyle
698. Cāme-i zerle olup cilve-nümā
Yanma yaldızlı buḥurdān-āsā

690a. gūş-ḥirās : gūs u ḥirās U, B.

X. Zīb-i : Zib ü B.

691b. reng-i : reng ü U.

692b. lakab-ı : lakabı M₃.

693a. dām : zib B.

697a. ārāyiş : āsāyiş B, Ü, M₁ ; ālāyiş M₃.

699. Cāme-i şöhrete nā-peyvend ol
Bulınan cāme ile hursend ol
- 21b.700. Pāklik gerçi güzeldür ammā
Çirkden pāk ola düşün̄da kabā
701. Gūne gūne arayup kālālar
Eyleme cāme için gavgālar
702. Kim ki kālā ile cismin tonadur
Her kim olursa gören dir bu nedür
703. Ne geyerse anı gey akrānuñ
Uysun akrānuña tarznuñ şānuñ
704. Kendü emsālūne uysun halūñ
Ne kadar var ise de ikbālūñ
705. Beñzesün halka bisāt u atūñ
İ'tidāl üzre gerek ālātūñ
706. Olsa semmūr: bile maqdūruñ
Yirini nāfe tutar semmūruñ
707. Mürde hayvan derisidür semmūr
‘Ukalā olmaz anuñla mesrūr
708. Görmüşüz atlas u dībā vü harīr
Būyı bed bir kefen-i kirm-i hakīr

700b. çirkden : pākden B./ düşün̄da : egnūnde U.

702a. tonadur : donadur Ü.

703b. tarznuñ : tarz u M₃,U,Ü,Ş

706a. semmūr : semmūra M₃,Ü,B.

708a. görmüşüz : gördüğün M₂,M₃,U.

709. Olma dil-dāde-i şān u şöhret
şöhredür dildeki şöhret āfet
710. Kürk-i ma'ūd u mükerrer cāme
Düşürür ādemi kat kat dāmā
711. İhtisām ādemi medyūn eyler
Derdin efzun cigerin hūn eyler
712. Maluñı eyleme bī-vech itlāf
Oldı mebgūd-i ilāhī isrāf
713. Şer' ile hikmet ile bu temsīl
'izzet ü māludur akvā-yı delīl
714. Ehl-i hikmet didi cem'-i emvāl
Kesb-i sermāye-i esbāb-ı nevāl
715. Bir giran sengi koparmak gibidür
Kulle-i kūha çıkarmak gibidür
716. Harc u şarfı anı gerdān itmek
Kūh dāmānına gāltān itmek
717. Kankısı şa'b idügin iz'ān it
İ'tidāli işüñe mizān it
718. Gūsuñā bu sözümi eyle güher
Deynden pek sakın iy cān-ı peder

710a. gördüğün kürk-i mükerrer cāme Ü.

712a. bī-vech : ber-vech M₃.

713b. 'izzet ü : 'izzet-i M₁M₂M₃.

714b. sermāye-i : sermāye vü U.

715b. kūh : kāf U, B.

719. Ādemi deyn diger-gün eyler
Ger Felātūn ise Mecnūn eyler
720. Deyn dānaları eyler gevden
Şīr-i merdān ise de eyler zen
- 22a.721. Cismi şihhatde derūnı haste
Dāyine bende-i gerden-beste
722. Va^cdesi va^cde-i teslim-i hayāt
Habse teklīfi mezār-ı emvāt
723. Bā-huşuş ola ġarīmi şirrīr
İde her rüz dimāġın tekdīr
724. Aslına zamm olına fer^ci ribā
Kāmetin bār-ı ribā ide dü-tā
725. Emr ser^cuñ diyü feryāda gele
Zūr şahidleri imdāda gele
726. İde medyūnını pā-māl-i cefā
Dermendi ide halka rüsvā
727. Bulmaya deynin edāya kudret
Uça çeşminde zamān-ı riħlet
728. Deynden böyle gözüm nūrı seni
Saklasun Hazret-i Allāh-ı ġanī

719b. ger : ki M₃.

720b. şīr-i merdān : şīr-i merdāne M₃.

720. Beyit Ü nüshasında yoktur.

722b. mezār-ı emvāt : hezār emvāt M₁,U,Ü.

723b. dimāġın : dimāġı M₃ ./ her rüz : tezviri M₁.

727a. bulmaya : bulmasa M₃.

727b. riħlet : rāħat B.

729. Hoşdur esbāb u bisātın satmak
Deynsüz aç u bürehne yatmak
730. Deyne nisbetle bu bir ni'metdür
Hele da'vācısı yok rāhatdur
731. Virme bī-rehn sakın kimseye māl
Ki olur soñra mü'eddi-i cidāl
732. Halkda haşyet-i Hāk nādirdür
Ketm ü inkāra heman hāzırdur
733. Geçinür virmemede hākķı metīn
Kārıdur eylemek inkār u yemīn
734. Giderek soñra büyür hengāme
Saña virmez yidürür hūkkāma
735. Müsténiddür birine a'yānuñ
Hākķuñı iste var ise cānuñ
736. Cān atar hāmisine ol sā'at
Virür ol zālime rişvet gayret
737. Dir senüñ gibi efendüm var iken
Hākķın almak ne dimekdür benden
738. Biner ol zālīm o dem nefis atına
'Azım ider kādı vü müftī katına

731a. bī-rehn : karz ile M₁,M₃,U,Ü.

732b. inkāra & inkārı B.

735a. müsteniddür : müntesibdür M₁,M₃,U.

737. Beyit M₃ ve Ü nüshalarında yoktur.

739. Anı hükkām ile tahvīf eyler
Akçeden geç diyü teklif eyler
740. Eger itmezse füsünü te'sīr
Cūş ider mevce-i baħr-i tezvīr
741. Dürlü şahidler ile da'vālar
Yapma hüccetler ile fetvālar
- 22b.742. Her ne eylerse ider ol mağrūr
İder ibtāline bezl-i maqdūr
743. Böyledür simdi zamānuñ hāli
Düsmesün kimseye halkuñ mālı

NEHY-İ A'YĀNİ VÜ ZULM-İ FUKARĀ

744. Cümle ahvāle 'ömrüm varı
Ol talebkār-ı rızā-yı Bārī
745. İtme a'yanlığa zinhār heves
Evsatu'n-nās ol o devlet saña bes
746. Olmağa merci'-i erbāb-ı umūr
İbtidā lāzım olur terk-i hużūr
747. Hem vilāyetlü ider reşk ü hased
Hem düşer kaşduña hükkām-ı beled
748. Ne kadar eylüge sa'ı itseñ sen
Zulm-i hükkāmı bilürler senden

742a. eylerse : iderse M₃,B.

742b. ider : eyler M₃,B.

742. Beyit Ü nüshasında yoktur.

746a. olmağa : olma kim M₃.

747a. vilāyetlü : vilāyetli M₂,U,Ü; vilāyetle M₁.

749. Eyü nāmiyle düşersin dāma
Eyü ādem yaramaz hükkāma
750. Akçedür maṭlabı hep hükkāmuñ
Néylesün merḥametüñ islāmuñ
751. Yarayan anlara risvetle yarar
‘İlm ü ‘irfān u salāhı kim arar
752. Alıcı kuş gibi hükkām-ı zamān
Almak ister ne eyü dir ne yaman
753. Eylemiş çeşmi şikār almağa bāz
Biñ eyüden aña yig bir gammāz
754. Çeşm-i hırşında uçar ehl-i fesād
Ki ola mūcib-i aḥz u irād
755. Şer ile görse umurı hükkām
Yaramaz kande bulur şöret ü şān
756. Sebeb-i şöreti hod a‘yānuñ
Görmedür maslahatın sükkānuñ
757. Maslahat görmeyen a‘yān olamaz
Halk aña bende-i fermān olamaz
758. Akçesüz maslahat ise bitmez
Bitse de sâhibine ḥayr itmez

750b. İslām'ıñ : imānuñ B ; eytamun M₁, M₃.

752a. zamān : cihān U.

753a. çeşmi : anı M₃ ; çeşm B.

753b. aña yig : yig aña B.

754b. aḥz ü : aḥz-ı U, B.

757 a/b. olamaz : olmaz U, Ü, B.

759. Budur a‘yān-ı diyāruñ kārı
Rūz ü şeb müntahab-ı efkārı
760. Turra-i tabl u sitem çaldurmak
Hākım-i sehre şikār aldurmak
761. Halkı ğamz itmese şöhret bulmaz
Nāfiz olmaz sözi rağbet bulmaz
- 23a.762. Andan itmezler ise havf ü recā
Ratķ u fatķ ehli dimez kimse āña
763. Ğamz u tecrīm degülse kārı
Çok da revnak bulamaz bāzārı
764. Olsa a‘yanlığa her kim ‘āzim
Bī-hayā bī-edeb olmak lāzım
765. Kesb-ü şān için ider çok ‘ulemā
Halkı paşayile kādıya fidā
766. Pāyesinden niçe görsün vāye
İntisāb itmeyicek mollāya
767. Halkı korkutmağa çok ‘allāme
Dögdürür koñsuların hükkāma
768. Māl u eşyāsın alup virmeğe bīm
İtdürür ehl-i kurāsın tecrīm

760a. tabl u : tabl-ı B.

762b. ratķ u fatķ : fatķ u ratķ U,Ü.

765a. kesb ü şān : kesb-i şān M₃,U,B.

766b. mollā : munlā M₃,U,Ü,B.

769. Hem virür hākime hem kendü alur
Hākime nisfı ya. rub'ı kalur
770. Didügüm gibi niçe tâze zuhür
Cân virür olmağ için ehl-i umür
771. Cem' idüp birkaç uyuz hizmetkâr
İder etbâ' ile taklîd-i kibâr
772. İ'tibâr itmek için kendüye nās
Gösterür çin-i cebin şiddet-i bās
773. Borca harca cân atar zînet için
Sokılır her delüğe şöret için
774. Soñra ahvâli bulınca temkîn
Añamaz haqqını dāyin miskin
775. Tîz virür cāh u celāline nizām
Tek hemān adını bilsün hükkām
776. Tālî' i yāver ise bahtı refîk
Resm-i taklîdini eyler tahkîk
777. İztirāb eyleyerek meydanda
Yir bulur mahkemede dīvanda
778. Rütbesin tayy iderek akrānuñ
Olur āhir birisi a'yanuñ

770a. gibi : niçe B.

771a. uyuz : eyü M₂, M₃, U, Ü.

772b. bās : nās M₃, Ü.

779. Kāni^c olmaz niçesi ol hāle
İrtikāya çalısur emsāle
780. İntisāb itmek için hükkāma
Kudemāsın çalısur i^cdāma
781. İntikām almağ için a^cdādan
Bāki yok fitne ile gāvğādan
782. Kendi kullanmak için āletini
Ehl-i 'irzūñ uçurur rāhatını
- 23b.783. Derdi bu ola vilāyetde ferid
Ġayrilerden ola ikbāli mezid
784. Nāfizü'l kavlı ola vü merci^c-i kül
Hār ola gayrileri kendüsi gül
785. Düşse bir maşlahat anı ister
Deheni ola nişangāh-ı nazar
786. Cümle taşvib ideler tedbirin
Kimse redd eylemeye takririn
787. Zarar eylerse de nāsa kat^cā
Dimeye kimse hatāsına hatā
788. Kavli fi^cli ola düstūr-ı fāmel
İdeler sözlerini darb-ı mesel

-
- 799b. Bu mısra U nüshasında yoktur. irtika : irtifa M₁.
- 780a. Bu mısra U, Ü nüshalarında yoktur. M₂, M₃ ve Ü nüshalarında 799 ve 780. beyitlerin birer mısraı olmayıp beyit aşağıdaki şekilde tanzim edilmiştir :
- Kāni^c olmaz niçesi ol hāle
Kudemāsın çalısur i^cdāma
781. Beyit Ü nüshasında yoktur.
- 782b. uçurur : gidürür M₁, M₃, U, Ü.
- 786a. ideler : eylerler Ü.
- 788a. kavli : kavlı ü M₁, M₃, U, Ü.
- 788b. sözlerini : her sözünü

789. Lîk dehr aña da virmez fursat
Ki süre başlu başına devlet
790. Bulınur aña dañı niçe rakīb
Mel'ānetde biribirine karīb
791. Komaz iş görmege hiç lezzet ile
Atmağa tutmağa germiyyet ile
792. Çarh ni'met mi virür gavgāsuz
Hiç Fir'avn olarmı Mūsā'suz
793. Olmada teşne-i hun birbirine
Olmaya tā ki zebun birbirine
794. Eylese hasmı taşaddur nā-gāh
Hālını sorma 'iyāzen-bi'llāh
795. Öldürür haşmını yā kendü ölür
Sadruñ elbetde bir ucını alır.
796. Kimi hükkāma tağallübler ider
Sözün icrāda taşallublar ider
797. İlticā itmeyicek hākim aña
Hükm ü fermānı ider rü-be-kaḫā
798. Hāh u nā-hāh olur re'yine rām
Hākimi kendü ider istiḫdām

790a. niçe : bunca Ü / karīb : rakīb B,U,Ü,M₁,M₂,M₃.

792b. olamaz : olur mı M₃ ; ola mı B,M₂,U,Ü.

795b. ucını alır : uci bulınur B.

796b. taşallub : taşallut B% ta'annüd M₃.

797b. ider : olur M₃,B./ rü-be-kaḫā : ru-be-kaḫā U.

799. Ola bir y rde ki hâkim maḥkûm
Oranuñ hâli me'âli ma'lûm
800. Hâkim-i şehre idince galebe
Sıgamaz şöhreti şâm u Haleb'e
801. O zaman gör anuñ istiqlâlin
Nahvetin kevkebe-i iclâlin
802. Sözlere zehr ü türüş çihresi tar
Sözini redde kimüñ zehresi var
803. Tav'an u kerhen ider halkı zebûn
İttibâ' itmeyenüñ hâli nigûn
- 24a.804. Aña bir is tanısilmezse eger
İder ol maşlahatı zîr ü zeber
805. Bâğ u bustân u dükân u hammâm
Hisse virmezse aña kârı tamâm
806. Emr ü fermân u sühûd u hüccet
Andan izn olmasa bulmaz şüret
807. Birisi öpmese sehven etegin
Kalmaz aḥşama o gün yir kötegin
808. Zûr ile halkun alur emlâkin
Zeyn ider dâ'ire-i nâ-pâkin

799b. hâli me'âli : hâl ü me'âli M₁, M₂, U.

800. Beyit U ve Ü nüshalarında altı beyit sonradır.

800a. hâkim-i şehre : hâkimü's-şehre M₃, B.

801b. nahvetin : nahvet ü M₁, M₃, U, Ü.

802a. tār : nār B.

804a. is : kerre M₃, U, Ü.

806b. olmasa : olmaya U.

809. Furun u kahve vü dükkānı mı var
İhtisāb uğramāğa cānı mı var
810. Şāf satmaz içine hîle katar
Ne bahā ister ise añā satar
811. Şehr teklîfine itmez inşāf
İder etbâcını elbetde mu'āf
812. 'Ālemün anlar iderken kārın
Çekdürürler fukarāya bārın
813. La'net ol devlete kim ola ğidā
Eşk-i çeşm-i fukarā şubh u mesā
814. Ğark olur devlet ü cāh u mālā
Gelelüm 'ākibet-i ahvāle
815. Gerçi bir şey'e zarūret görmez
Lîk çokluk yaşamaz çok sürmez
816. Görür ālāyis-i tūl-i emelin
Bulur elbetde cezā-yı 'amelin
817. Olur olmazsa eger mevte kārın
Kimi menfî kimisi kal'a-nisîn
818. Tolaşur ayāğına a'māli
Hep gider 'ırz u vücūd u mālı

809a. furun u kahve vü : furunı kahvesi M₁,M₃.

815a. bir : hiç M₃ ; kim M₁ / görmez : çekmez U.

816a. ālāyis : ārāyis M₃.

818. Beyit basma nüshada (B) 817 ile yer deġiştirmiştir.

819. Seyl olur ešk-i ter-i mazlümân
Devlet ü 'ömrini eyler vîrân
820. Mu' tedilce niçe 'ırz ehli de var
Ki dinür aña da a'yân-ı diyâr
821. Kendü hâlinde karışmaz bir işe
Salmaz âzâde serin teşvîşe
822. Müte'ayyin aña vech-i îrâd
Yâ peder milki ya vakf-ı ecdâd
823. Yâ icârât ya mahsûl-ı 'akar
Vech-i rāhatda olur rûzî-hâr
824. Ayda yâ yılda görür hükkâmı
Zevk ü rāhatla geçer eyyâmı
- 24b.825. Olsa aşhâb-ı tağallüble duçâr
İder anuñla müdârâ nâ-çâr
826. Hıfz ider rıfķ ile 'ırz u mâlin
Geçürür zevk ile mâh u sâlin
827. Ba'zılar var aña dahl eylerler
Hiç işe güce yaramaz dirler
828. Kimi 'âciz kimi dir himmetsüz
Kimi korkak kimi dir gayretsüz

819a. olur : olup M₃.

820a. niçe : yine Ü.

821b. salmaz : koymaz U.

822b. milki : vakfı M₁, M₃, U.

823a. mahsûl-ı : mahsûl ü U.

823b. rûzî : râtıbe M₃.

824b. rāhatla : rāhatda M₃.

825a. tağallüble : tağallübde B.

829. Olsun isterse bile bî-himmet
Geçürür 'ömrini bārī rāhat
830. 'Ālemüñ zevkini işte ol ider
Bilmeyen anı yabana söyler
831. Sen çalış kim olasın anlardan
Çekme a'cyandan olam diyü mihen
832. Mülhak olma hazer it a'cyāna
Varma hiç mahkeme vü divāna
833. Çıkma aylarca der-i hāneñden
Taşra meyl eyleme kāşāneñden
834. Al kitābuñ ele sedd eyle derüñ
Olmasun hāric-i derden haberüñ
835. Okı tārīh u hikāyāt ü kısaş
Virür insāna mezāyāsı hısaş
836. Sağluñ olursa hadiṣ ü tefsir
Ni'me'l-eyyām u ni'me't-tedbir
837. Açma söz kādı ile pasadan
Saña lāzım degül ol gūne suhan
838. Meclisüñde biri alursa dile
Anı iskāta çalış san'at ile

829a. bile : hele M₃ ;ise ol B.

834a. sed : setr Ü.

835a. Okı ayāt u hikāyāt ü kısaş B.

839. İtmesün ʿömr güzer laḳlaḳ ile
Halkdan kendüñ uğurla sakla
840. Kāniʿ ol daḡdaḡaya olma karīn
Nān-ı hüşk ile geçin tek ol emīn
841. Ādeme lāzım olan rāhatdur
Ko disünler saña bī-himmetdür

NEHY-İ ĀLÜDEĞİ-İ KIZB Ü HİLĀF X

842. İy bihin-naḳş-ı serā-perde-i cūd
Edeb-āmüz-ı debistān-ı vücūd
843. İrtikāb itme sakın kizb ü dürüg
Kim olur şubḥ-ı makālünde fūrüg
844. Merd olan kizbe tenezzül itmez
Zillet-i kizbe tahammül itmez
- 25a.845. Katı bī-ʿār u hayādur o habīs
Ki ide kizb ile ağzın telvīs
846. Kizb maʿdūmdur aslı yokdur
Bāb-ı İslām'da faḡlı yokdur
847. Kizbdür asl-ı fesādāt-ı umūr
İrtikāb itmez anı ehl-i suʿūr
848. Ola ḳaşdı meger işlāḥ-ı huşūm
O zaman kizb degüldür mezmūm

X. Hilāf : Nifāḳ B.

847a. asl-ı : aslı M₃,U.

849. Yohsa her lafzı ola maḥz-ı ḥilāf
Ura biḥūde yire lāf ü gūzāf
850. Öyle şahs ile sakın ülfetden
Nār-ı duzaḥ gelür ol şoḥbetden
851. Didi sultān-ı rūsül fahr-ı duhūr
Bir dehenden ki ide kizb zühūr
852. Būy-ı bed eyler ol etrāfa ḥulūl
Ki melek eylemez ol sūya nüzūl
853. Tā otuz mil kadar dā'ireden
Ugramaz rāyiḥa-ı müntineden
854. Olmasa münkirūñ inkārı sedīd
Sözi itmezdi kasele temhīd
855. Niçeler var ki mübāhat eyler
Kizb idere nakl-ı muḥālāt eyler
856. İder itdürmege kizbin tasdik
Kasemi şedd-i nitāk-ı tahkik
857. 'İlm-i bi'llahda olan ehl-i kıdem
Cān virür eylemez Allāh'a kasele
858. Bilmeyen cāhil ü nā-dān u 'anīd
Sözün eyler kasele ile temhīd

852b. ki : kim M₁ / sūya : cāya B.

853b. müntine : münheni U.

858a. nā-dān-ı : nācdān u B.

859. Görmüşüz çok niçe bî-mezheb ü dîn
Her sözünde ider üç def'ca yemîn
860. Çok yemîn ehli degül ehl-i yemîn
Kizbinüñ şahididür fartı-ı yemîn
861. Bundan eşna' niçe düzd-i bed-kâr
İder etvâr-ı velâyet izhâr
862. Virmege şân-ı kerâmâta fûrûğ
Baştı ider niçesi rü'yâ-yı dürûğ
863. Görmez ol kes iki 'âlemde felâh
Ki sata sâhte takvâ vü salâh
864. Oldı âlât-ı ma'âs-ı dünyâ
'Asrda hırka vü tesbîh ü riyâ
865. Feyzi yokdur virür insâna şudâ'
Savt u taksîm ü ilâhî vü semâ'
- 25b.866. Eger itdüyse selef ehl-i tarîk
şimdi taklîd idügin bil tahkîk
867. Eger itdürdi ise devrânı
Selefe câzibe-i Rabbânî
868. Yine ol cezbe gelürse ne güzel
Kim ider cezbe-i Hakk ile cedel

859b. def'ca :kerre B.

860. Beyit M₃,U ve Ü nüshalarında yoktur.

861b. etvâr-ı : etrâfa U,Ü.

862a. şân-ı : şân u M₃,B.

867b. Rabbânî : rûhânî U.

869. Sözü^müz zümre-i taklîd^edür
Bahsü^müz zer^kdedür şey^ddedür
870. Sekr-i vecd olsun o meczûba helâl
K'ola müstağrak-ı envâr-ı cemâl
871. Yo^hsa taklîd ile her bir a^hmak
İde da^cvâ-yı velâyet mutlak
872. Hardan ol bîhude-gü bedterdür
Anı ta^sdîk iden andan hardur
873. Bâ-huşûs ola medâr-ı da^cvâ
Kâs^d-i tahşîl-i ma^câs-ı dünyâ
874. Halk eşyâ sata ol kurb-ı Hudâ
Halk üstür sata ol hayr-du^câ
875. Virmege zühd ü şalâhına revâc
Halk ni^cmet yiyicek ol kalur ac
876. Virür ol gâlle-fürûs-ı tâ^cat
Cennete nak^d-i müzevver kıymet
877. Tâci taklîd ridâsı taklîd
Sözi taklîd edâsı taklid
878. Yok siyâdet ki anı ide penâh
Sarınur başına destâr-ı siyâh

869a.taklîdde : taklîde M₃.

872a.bîhude-gu : bîhude vü Ü.

875b.kalur : kala B.

878b.sarınur : sarar Ü.

879. Cerre de nefsi tenezzül idemez
Kāra da tab'ı taḥammül idemez
880. 'İlmi yok ma'rifet ü şan'atı yok
Keşbe sermāyesi yok vüs'atı yok
- 881..İde taḥsīl-i ma'āşa ālet
Zühd ü takvāyı o düzd-i sūret
882. Bir iki ḥarf-ı taşavvuf kapmış
Kendüyi pīr-i tarīkat yapmış
883. Meslegi su'bede kārı dağalī
Cezbesi sahte vü sekri 'ameli
884. Ne güzel bulmuş o 'ayyār-ı 'atīk
Halkı aldatmağa āsanca tarīk
885. Niçe bī-'aql u temīz ü ḥāyin
Saña girçek öpe dest ü pāyin
886. Aldanup aña 'avām-ı bī-'aql
İftihār ile ide ğayre de naql
- 26a.887. Refte refte olarak şöhret-yāb
Tekyesi ola melāz-ı aḥbāb
888. Sadme-i 'azlı yiyen bī-kesler
Lāşe-i zulme sunan kerkesler

879a. cerre : cerri B.

879b. kāra : kārı B.

880a. 'ilmi : 'ilm U,Ü.

881a. ide : itdi M₃.

881b. düzd-i : düzdi B.

883b. sahte vü : sahte B.

886a. 'avām-ı : 'avām u B.

888a. yiyen : gören B.

889. Süreler pāyine rūy-ı bī-dād
Nefesinden ideler istimdād
890. Bā-huşuş ola o şahş-ı tarrār
Nāzük ü rind ü zarīf ü 'ayyār
891. Göre işmarlamaca rū'yālar
Göstere maqşadına imālar
892. Ağzını burnını ezüp büzerek
Sözde gerden kırarak göz süzerek
893. Söz hilālinde beşāretler ide
Süy-ı maksūda işāretler ide
894. Çıksa bir hükm-i każā bī-kem ü kāst
İttifākan sözünüñ birisi rāst
895. Gör hücūmın o zaman a'yānuñ
'İzzet ü naḥvetini der-bānuñ
896. Meger eller mi irer dāmenine
Ugradurlar mı da pīrāmenine
897. Tekyesi kable-i ehl-i ḥācāt
Yürür emvāc-ı nüzūr u şadakāt
898. Aldanurken aña ḥāşān-ı enām
Nişlesünler ya sebük-huş-ı 'avām

-
- 890b. nāzük-i : nāzük ü B.
- 892a. ezüp : egüp M₃.
- 893a. beşāretler : işāretler M₁.
- 893b. işāretler : beşāretler M₁.
- 894a. każā bī- : każāyī M₂, M₃, B.
- 896b. uğradurlar mı da : uğradurlar da mı M₁ ; uğra-
durlar mı ya U.
- 897b. emvāc : efvāc M₃, B.
- 898b. nişlesünler : neylesünler M₃. / sebük-huş : siyeh-
güş B.

899. Görür ihsânını delk ü tâcuñ
Bu da bir nev'idür istidrâcuñ
900. Sen de uyma sakın ol güm-râha
Sığın ol tâ'ifeden Allâh'a
901. Evliyâ diyü sakın aldanma
Sâhte vaz'ını girçek sanma
902. Evliyâ mâla tenezzül mi ider
Şıklet-i nâsa taḥammül mi ider
903. Evliyâda ne işi var delkuñ
Setr ider Ḥaḳ nazarından halkuñ
904. Halka bakmaz ki velâyet sata ol
Söz arasına kerâmet kata ol
905. Olmış ol maḥv-ı fezâ-yı ıtlâḳ
Nefes aldurmaz aña istiḡrâḳ
906. Evliyâ mürdeyi ihyâ eyler
Pîr-i şad-sâleyi bernâ eyler
907. Evliyâ taşa bakarsa zer ider
Ḥas u ḥâşâkı dür ü gevher ider
- 26a.908. Evliyâdur nüdemâ-yı Ḥâzret
Câyıdur zîr-i kıbâb-ı 'izzet

-
- 901b. vaz'ını : şun'ını B.
904b. arasına : arasında B.
906. Beyit U nüshasında yoktur.
906b. bernâ : binâ U ; ber-pa B.
908a. Ḥâzret : devlet B.

909. Evliyādur ümenā-yı esrār.
Evliyādur üdebā-yı Settār
910. Müm-veş kendü zeminde ber-pā
Pertev-i nūrı salar ‘arşa ziyā
911. Olur ārāyiş-i çeşm-i eflāk
Evliyānuñ kademî basduğı hāk
912. Evliyādur sebeb-i hıfz-ı cihān
Evliyā ile turur kevn ü mekān
913. Rūhdur kutb-ı cihan kevn beden
Rūhsuz kâ'im olur mı hiç ten
914. Diye bir tã'ifeye Fahr-ı cihān
آه شوقا للقاء ارا فوان
915. Lafz-ı ihvān ile vezn-i hāl it
Anlaruñ rütbesin istidlāl it
916. Ne gedā anları ne sāh bilür
Anlaruñ rütbesin Allāh bilür
917. Evliyā böyle iken her aḥmak
Ne revā yapma velāyet satmak
918. Ne sezā reh-zen-i Hāk her ırgād
Kendin ol zümreden itmek ta‘dād

-
- 909b. üdebā : kurebā B.
910b. salar : sala M₃.
911a. ārāyiş : ālāyiş B.
911b. anlaruñ rütbesin : rütbesin anlaruñ B.
917a. her : bir M₃ ; hey M₁.
918a. sezā : revā B.
918b. kendin : kendüyi M₁,U./ ol zümreden : züm-
reden M₁,U.

919. Vezn ider mi bunu mīzān-ı şu'ūr
Da'vi-i saltanat itse müzd-ver
920. Esb-i tāzī geçine her bir har
Seng-i hāra sata kendin gevher
921. Ola mı micmere-efrūz-ı vücūd
şāh-ı bīd eyler ise da'vi-i 'ūd
922. Kim tutar itse miyāh-ı 'ālem
Da'vi-i 'izzet ü şān-ı Zemzem
923. Hele çok cūr'et ü çok terk-i edeb
Eylemek da'vi-i nezdiki-i Rab
924. Olur ol tā'ife-i nā- maqbūl
Hedef-i buğd-ı Hudāvend ü Resūl
925. Didüğüm tarz-ı riyākārandur
Tavr-ı baziçe-i kallāşandur
926. Yoḥsa her sālīk-i dervīs degül
'Āşīk-ı şādīk u dil-riş degül
927. Yoḥsa çok kimse de var bī-teşvīs
Olmış ol cān ü gönülden dervīs
928. Şıdkı var olmasa da ehl-i vüşūl
Sen yine anlara aç çeşm-i kabūl

919a. şu'ūr : şühud U,B.

919b. müzd-ver : merdūd U,B ; bir mūr M₃.

922b. 'izzet ü : 'izzet-i U.

926a. sālīk : 'āşīk u U,B.

926b. 'āşīk-ı. : 'āşīk u U,B.

927b. cān ü : cān-ı M₁,U.

928a. vüşūl : füzūl U ; füsūl Ü.

- 27a.929. Bulmağa bārgēh-i Ḥazrete bār
Kanlar ağlar çalışur leyl ü nehār
930. Anı ol şekle koyan cezbe-i Ḥaḳ
İder ümmidine bir gün mülḥaḳ
931. Bāb-ı Ḥaḳ taşradan olmaz meftūḥ
Aña bātından irer feyz-i fütūḥ
932. Öyle şādık fuḳarā da çokdur
Böyle dervīş olana söz yokdur
933. Bulınur ziyy-i fenāda niçe kes
Çarḥ çeşminde degül perr-i mekes
934. Dest urmuş semer-i 'irfāna
Nazar itmez güher-i şāhāna
935. Hele birden degül inkāra sezā
Hırḳa-puşān-ı reh-ı faḳr ü fenā
936. Eyle sen ḥüsn-i nazar müctehid ol
Fuḳarā zümresine mu'tekid ol
937. Ḥüsn-i zan eylemez icāb-ı keder
Su'-i zanda olur olursa zarar
938. 'İlm ü 'irfānuñı çekme tenge
Nef'i var mu'tekid olsañ senge

929a. bulmağa : olmağa M₂.

931b. ider : irer M₂,Ü,B ; olur Ü.

933a. ziyy : delḳ M₁,M₃,U,Ü.

934a. semer : kemer M₃.

935b. Hırḳa-puşānde gurūh-ı fuḳarā M₁,M₃,U,Ü.

938b. olsan : ol her Ü.

939. Ver bu ma'niye delil istese kes
Şahratu'llah Hacer-i esved bes

DER BEYÂN-I FERAH-I FAŞL-I BAHÂR

940. İy temäsâger-i şun' -ı Bârî
Nâzır-ı kârgēh-i hüşyâri

941. Seyre çık faşl-ı bahar oldıkça
Mevsim-i gest ü güzâr oldıkça

942. Çemen eṭrâfına gâhî güzer it
Eser-i rahmet-i Hakk'a nazar it

943. Şani' uñ şun'ına ol dide-güşâ
K'eylemiş mürde zemini ihyâ

944. Gösterür şun' -ı çemen-perverdi
Sebzeden sürḥ ü sefid ü zerdi

945. Dil-i insanda komaz derd-i kühen
Cilve-i tâze-nihâlân-ı çemen

946. Bitürür tā'ir-i şevka per ü bâl
Ṭarf-ı gülşende akan âb-ı zülâl

947. Gonçentün hâcesi var yanında
Al kâgıd tolu cüzdanında

948. Leb-i cûlarda çemenler hoşdur
Cilve-i serv-i semenler hoşdur

939b. Hacer-i esved : Hacerü'l-esved M₃,U,Ü.

940b. hüşyâri : settari M₃.

944b. zerdi : verdi M₁,M₃,Ü.

946a. bitürür : bes dürür M₃. / tā'ir : neyyir U.

946b. âb ü zülâl : âb-ı zülâl B.

948b. serv-i serv ü M₃,M₁.

- 27b.949. Virür insāna hayāt-ı tāze
Nağme-i bülbül ü hoş āvāze
950. Gūş kıl nağmesini mürğānuñ
İktiżā eyler ise insānuñ
951. Komaz āyīne-i hatırda ğubār
Nağme-i çeng ü ney ü mūsikār
952. Nağme-i şüh-ı hoş-āheng-i beşer
Hāh u nā-hāh ider insāna eşer
953. Nağme bir mantık-ı rühānīdür
Nağmenüñ lezzeti vicdānīdür
954. Can-fezādur nefes-i insānī
Dil-rübādur nağam-ı rühānī
955. Hāne-i cāna virür nūr-ı sürür
Neş'e-i nağme-i tār u tanbūr
956. Nüşa-i sevka diger şirāze
Tārdan şadır olan āvāze
957. Hazzı var gerçi hoş āvāzlarun
Diñlenür nağmeleri sāzlarun
958. Lik āmizis-i esbāb-ı şafā
İder insānı leked-hār-ı hevā

949b. bülbül ü : bülbül-i M₃,U,B.

952b. hāh u nā-hāh : hāh nā-hāh M₂,M₃,U,Ü.

953a. bir : pür Ü.

955b. ~~tāz~~ u tanbūr : nāy ü tanbūr M₃ ; tar-ı tanbur B.

956a. sevka : sevķ B.

957. Beyit M₂ nüshasında yoktur.

957a. āvāzlaruñ : hoş āvāzuñ B.

957b. nağmeleri : nağmeleri de M₁,M₃,B / sāzlaruñ :
sāzuñ M₁M₃,B.

959. Gerçi kim neş²esi çok lezzeti çok
İltizām eylemenüñ lezzeti yok
960. Zevkin it ğayrda oldıkça duğār
Ħāneñe lik getürme zinhār
961. Anda da ‘ibret ile gūş eyle
Lezzet-i lehvi ferāmūş eyle
962. Ger Ħakikatle olursañ sāmī⁶
Olmaz evkāt-ı Ħayātuñ zāyi⁶
963. Mūsıkī Ħikmete dā’ir fendür
Bilene bilmeyene rūsendür
964. Niçe esrār var idrāk idecek
Yir gelür sīneleri çāk idecek
965. İ‘tibārāt-ı takāsīm ü füsūl
İmtiyāzāt-ı maķāmāt u usūl
966. Perde vü pişrev ü savt u ‘amel
Kār ü naķş u su‘ab u kavlı ü ğazel
967. Her biri Ħikmet ile memlūdur
Can riyāzın suvarur bir sudur
968. Nağme-i yābis ü Ħār u bārid
Çeşme-i maĦz-ı Ħikemden vārid

959a. lezzeti : ‘ālemi U,Ü.

960a. ğayrda : ğayride U,Ü,B.

961a. anda da : anı da B.

962a. ger : ki M₁,U,Ü.

962b. Ħayāt : şerīf U,Ü.

964a. niçe : bir nice Ü / esrār : esrārı M₁,M₂,M₃B.

965b. maķāmāt u : maķāmāt-ı U,Ü.

966b. Kār ü naķş u su‘ab-ı kavlı-i ğazel M₃,B.

969. Her biri bir marāza nāfi'dür
Zıddını her birisi dāfi'dür
- 28a.970. Zîr ü bālāsı hevādur ammā
Dā'ir olur mı hevāsuz dünyā
971. Bestedür dā'ire-i evkāta
Üskutussāṭ ile aḥşicāta
972. Hikem-i kevn ü mekan muzmerdür
Anlamaz hikmetin ol kim kerdür
973. Sırra dā'ir daḥı var niçe kelām
Ki degül aña maḥal gūş-ı 'avām
974. Böylece zevkin ider ehl-i reşād
Eylesün zevkini Allāh ziyād

MATLAB-I HÜSN-İ KELĀM-İ MEVZÜN

975. İy şafā-yāb-ı kelām-ı mevzün
Aşinā-yı suhan-ı gün-ā-gün
976. Tab'ũñ eylerse eger si're heves
Saña ma'nāsını fehm itmek bes
977. Suhanān-ı su'arā-yı eslāf
İder āyine-i kalbi seffāf
978. Türki'de Nef'i ile Bāki'ye bak
Gayri dīvanları da it mülḥak

971b. Bu mısra M₃'te yoktur.

972. Beyit M₃,Ü ve Ü nüshalarında yoktur.

974a. ider : iden B.

977b. Kalbi āyine-ves ide seffāf B.

978b. it : kıl B.

979. Anların şî'ri metindür ammâ
Gayrisinde dağı var çok ma'na
980. şu'arâ-yı 'Acem'ün dîvânı
Hüsn-i ta'bîr ü ma'anî kânı
981. Tâlib ü Şâ'ib ü 'Orfî vü Selîm
Feyzî-i Hind ü Nazîrî vü Kelîm
982. Tâze-güyân-ı zamanda. Şevket
Ma'ni-i tâzeve virdi sûret
983. Şâhib-i hamse Nizâmî Hüsrev
Her biri ilvede bir ma'ni-i nev
984. Câmî vü Enverî vü Hâkânî
Her biri milk-i suhan sultânı
985. Bülbül-i şâh-tirâz-ı Şîrâz
Sa'dî vü Hâfız-ı ma'ni-perdâz
986. Suhanân-ı kudemâ-yı şu'arâ
Hağ budur biribirinden a'lâ
987. Yok nihâyet şu'ara-yı 'Acem'e
Hep esâmileri sığmaz kaleme
988. Bizde var ekşerinün dîvânı
Okı fehm eyle de gör vicdânı

-
- 980b. Hüsn-i ma'ni vü ma'ârif kanı B./ ta'bîr u : ta'
bîri M₃.
- 981a. Selîm : Kelîm M₁, M₃, U.
- 981b. Feyzî-i Hind : Feyzî-i Hindî M₃ ; Feyzî vü Hind B.
- 983b. cilvede bir : cilve-dih-i M₁, M₃, U, Ü.
- 985b. Sa'dî vü : Sa'dî-i Ü.
- 987b. kaleme : rakama M₃.

989. si'ri çokdur şu'arâ-yı 'Arab'uñ
Ki odur māyesi Sām u Haleb'uñ
- 28b.990. Dime ebyātına nā-mevzundur
Anuñ evzanları dīger-gundur
991. Niçe ma'nāları var raks-aver
Meş'al-āsā döker esmā'a şerer
992. Var içinde niçe eş'ār-ı kibār
Ki komaz āyine-i canda ğubār
993. Niçe bin na't-ı serīf-i Nebevī
Midhat-ı mu'cize-i Mustafavī
994. Her biri kıt'a-i elmās-ı semīn
Her biri dürr-i giran-ı kadr-i metīn
995. İntisāba çalış. ol eş'āra
Ara ma'nāsını fehme çāre
996. 'Arabī bilmeyicek iş bitmez
Fārisī 'ārife tenhā yitmez
997. 'Arabī'yle bilinür cümle 'ulūm
'İlm olur bī-'Arabī nā-meihūm
998. Luġat ü elsine sultān 'Arabī
'Arabī kıble-i Kur'ān u Nebī

-
- 989b. odur : o da B/ māyesi : cāmesi U,Ü.
990b. anuñ evzanları : anlaruñ vezni U.
991b. esmā'a : etrāfa U.
997a. 'Arabī'yle bilinür : 'Arabī ile olur B.
998a. Na't-ı vābeste-i sultān 'Arabī B; Luġat-ı Kur'an
lisān-ı 'Arabī U ; Luġat-ı elsine M₃ / sultān : sultānı M₁, M₂
998b. kıble-i : kıble vü M₁, M₂. / Kur'an u Nebī : .
Kur'ān 'Arabī B.

999. Bu iki bāl ile eyler perwāz
Tā'ir-i şî'r-i ma'ānî-perdāz
1000. Hikmet-āmiz gerekdür eş'ār
Kî me'ālî ola irşāda medār
1001. Āb-ı hikmetle bulur neşv ü nemā
Gülşen-i şî'r ü riyāz-ı inşā
1002. Olmasa şî'r mecāz-ı mutlak
Virse ma'naya hakikat revnak
1003. Yoḥsa her nazm-ı tehî vü sāde
Ola ma'nādan o da āzāde
1004. Tāze maẓmundan ola ol ḥālî
Olmaya tevriye ile mālî
1005. Bā-ḥuşuş olmaya tesbîh tamām
İsti'ārāt u cinās u ihām
1006. Dimeden anı sükût evlādur
Şî'rden maksad olan ma'nādur
1007. Baksañ ekser suḥan-ı sâ'ir-i ḥām
Zülf ü sünbül gül ü bülbül mey ü cām
1008. Çıkamaz dā'ire-i dil-berden
Ḳadd ü ḥadd ü leb ü çesm ü berden

1002a. mecāz-ı : mecāzî M₃.

1004a. ola ol : olmaya M₃,U.

1004b. mālî : ḥālî M₁.

1005a. tesbîh tamām : tesbîh ile tām M₁,Ü.

1006a. anı : si ri B.

1007b. sünbül u zülf ü mey ü bülbül ü cām M₁,M₃,U,Ü.

1008b. ḥad : ḥal M₁,M₃,U,Ü./ ber : ter M₂,M₃,U,Ü,B.

1009. Geh bahāra tolaşur geh çemene
İrişür serv ü gül ü yāsemene
1010. Reh-i nā-reftede cevlān idemez
Sapa vādileri seyrān idemez
- 29a.1011. İdemez şayd-ı ma'ānī-i bülend
Atamaz ğayb şikārına kemend
1012. Geçinür ma'ni-i hāyide ile
Lafz-ı meşhūr-ı cihan-dide ile
1013. İki har-vārdur ol beyt-i dü-tā
K'olmaya tāze kumāş-ı ma'nā
1014. Söyleme şir-i tehī ma'nādan
Ağuñı çekme balıksuz mādan
1015. Nazm kim olmaya ma'nāya karīn
Kendüdür hātem-i bī-naķş-ı nigīn
1016. Şir-i bī-ma'ni-i bī-ihāma
Beñzer ol cāmeken üzre cāma
1017. Koşusuz lāleye beñzer o suhan
Ki ola lafzı tehī ma'nādan
1018. Beñzer ol maṭla'-ı hālī cāma
Mağzdan müflis olan bādāma

1009b. irişür : ilişür B; ulaşur M₁,M₃,U,Ü ;
üşürür M₂.

1011b. ğayb : ğayri B.

1012b. meşhūr-ı : meşhūr u B.

1015b. naķş-ı : naķş u M₃,B.

1018a. cāma : hāma B.

1018b. müflis : hālī M₃,B.

1019. Anı yok dil-bere beñzer o kelām
K'olmaya anda cinās u ihām
1020. Öyle pākīze gerekdür es'ār
Ki anı bir işiden ola hezār
1021. Ola ma'nāsı güzel lafzı metīn
Hāme hāke koya dest-i taḥsīn
1022. Hicvden el-ḥazer iy cān-ı peder
Ki virür meşreb-i 'irfāna keder
1023. Hüsne sarf eyle sözi sâ'ir iseñ
Halkı teshīre çalış kâdir iseñ
1024. Tiz ferāmuş olunur neşr suhan
Nazm ammā ki ider devr-i dehen
1025. El-ḥazer hicvün olur gāyeti şüm
Halk beyninde ḥakīr ü mezmüm
1026. Hicve mā'ıl süfehādur ancak
'Akil itmez anı eyler aḥmak
1027. Hicvdür kâ'ide-i ḥod-gāmī
Hicvdür vāsıta-i bed-nāmī
1028. Kısve-i nazm ilec ğıybetdür hicv
Sebeb-i zenb ü nedāmetdür hicv

-
- 1023 ve 1024. Beyitler M₃'te yer deġistirmiştir.
1025a. El-ḥazer şı'rūñ olur hicv ile şüm M₁M₃ÜÜ.
1028a. nazm ile : nazmda B.
1028b. sebeb : bā'is Ü./ zenb ü : zenb-i B.

1029. Hicv kat kat sebeb-i rū-siyehī
Kim okursa saña 'ā'id günehi
- 1030 Seni itmiş biri farzā dil-gir
Kavl ile fi'l ile kalbün tekdīr
1031. Anı lāzım mı heman hicv itmek
Süfehā gitdügi rāha gitmek
- 29b.1032. İnkisārı yitişün kāsır ise
İntikāma çılışur kādīr ise
1033. Anı sen luṭf ile eyle bende
'Afv ü ikrām ile it şermende
1034. Luṭfdur mühr-i dehān-ı eṣrār
Olamaz luṭf-veş efsun-kēn-i mar
1035. Saña bī-vech ise itdügi cefā
Sebeb-i şerm ü hicāb olur aña
1036. Vechi varsa sebebini eyle su'āl
Olma āteş-zen-i kânün-ı cidāl
1037. Belki nādīm ola eṭvārından
İ'tizār eyleye güftārından
1038. Sen kabūl eyle bu pendī benden
Dōstluk var iken olma dūşmen

1034a. eṣrār : esrār B.

1038. Beytin birinci ve ikinci mısrası M₁, M₂ ve
M₃ nüshalarında yer değiştirmiştir.

DER BEYÂN-I ŞEREF-İ ŞABR U SEKİB X

1039. İy sitābende-i 'izz-i cāvid
Rū-be-ru-sāy-ı 'arūs-ı ümmīd
1040. Şabr kıl itme umuruñda şitāb
Şabr ile dirlər olur güre düşāb
1041. Şabr ile dōst olur düşmenler
Şabr ile reh-ber olur reh-zenler
1042. Şabr esmā-i ilāhī'dendür
Hikem-i nā-mütenāhīdendür
1043. Ol ki hikmetde şekerler yidiler
"Şabr miftāh-ı ferecdür" didiler
1044. Şabrdur 'ukde-güsā-yı her kār
İrişür şabr ile şubha şeb-i tār
1045. Olma hayret-zede-i cennet ü nār
Ol anuñ şāhibine 'āsıq-ı zār
1046. Yatma hengām-ı seher bīdār ol
Vakf-ı seccāde-i istiğfār ol
1047. Xalbūñi dağdağadan pāk eyle
Her işūñ hikmetin idrāk eyle
1048. Saña keşf olmasa bāb-ı hikmet
Olamazsuñ dü cihānda rāhat

X. şeref : Feraḥ M₁, M₂, Ü ; Ferec U.

1039a. 'izz-i : 'izz ü Ü.

1040b. Şabr miftāh-ı ferecdür der-bāb M₃ ;
ber-bāb U, Ü, B.

1043a. hikmetde : hikmetle M₁, M₂.

1044. Beyit U ve B nüshalarında 1042. beyitten
önce gelmiştir.

1045 ve 1046. beyitler M₃, U, Ü nüshalarında yoktur.

1048a. olmasa : olmaya Ü.

1049. İzdivācuñda taḥarrī eyle
Sakin evlenme teserrī eyle
1050. Hüsni-hulḳ ehli çıkarsa ne güzel
Eyü çıkmazsa olur başa 'amel
1051. Ne belā bir zene maḥşūr kalmak
Tāze zevḳ eylemeden dūr olmak
- 30a.1052. Belki bed-çihre olur yā bed-hū
Zevḳa dırsın seb-i evvel yā hū
1053. Hazmı güç reddi daḥı müskilter
Bir muşibetdür o kim 'ömre sürer
1054. Yok kenizekte hele bu maḥşūr
Tāzeden tāzesin al eyle hużūr
1055. Nāzük ü nerm ise de alma Urūs
Eñ eyüsi olur anuñ menḥūs
1056. Hāyin olur Urus'un merd ü zeni
Kapu ardında kurarlar düzeni
1057. Gerçi Çerkes Abaza öyle degül
Olma anlara da çokluk mā'il
1058. İ'tikādında degül ehl-i felāḥ
Olmayan dest-zen-i ehl-i silāḥ

-
- 1052a.çlur : çıkar M₃; çıka U,B.
1052b. Zevḳ dırsın seb-i evvel yā hū B.
1053a. reddi : zıddı M₁ ; rüyı B.
1053b.'ömre : 'ömr M₂.
1058b. ehl-i : esb-i Ü ; esb ü U,B.

1059. İtmeden ref'ı benān-ı ĩmān
Olur āmīhte-i tīr ü kemān
1060. Kölesi tīg ü tūfeng isterler
Urmāğa 'arsa-i ceng isterler
1061. Çerkes'ün cāriyesi āfet olur
Abaza kızları bī-'iffet olur
1062. Moskov u Nemçe vü Efrenc ü Macar
Cümlesi hāyin-i nā-ber-hurdār
1063. Bunların biri müselmān olmaz
Nā'il-i devlet-i ĩmān olmaz
1064. 'Arab'un da çoğı olur bed-hū
'erçi kim hizmete eyler tek ü pū
1065. Hasenü'l-vech degüldür alma
Hām sevdālara kendün salma
1066. Olmak isterseñ eger ki rāhat
Gürce'den ğayriye itme rağbet
1067. Gerçi kim ağır olur tenbel olur
Cāmesi kirlü olur mühmel olur
1068. Bağının zūd-res olur çemeni
Kehle meštāsı olur pīreheni

1059a. benān : beyān M₃,B.

1062b. nā- : bī- U,Ü,B.

1067b. mühmel : mücmel B.

1069. Lik efendilerine şādık olur
Cümlesinden nazara lāyık olur
1070. Müstakīmānedür etvārları
Sıdka nezdikdür ikrārları

MATLAB-I MEZRA^c-I KIŞT Ü HİRMEN^X

1071. İy nevin-sünbüle-i mezraⁱ rāz
Hırmən-efrāz-ı çerāgāh-ı niyāz
- 30b.1072. 'Ömrden olmağ içün ber-hurdar
Olmaya hiç zirā^cat gibi kār
1073. Zer^cdür ālet-i taḥsīl-i ni^cam
Evvelin kār-ı cenāb-ı Ādem
1074. Gāv-ı diḡkan k'ide arzı tezyīn
Āna reḡk itse sezā gāv-ı zemīn
1075. Çak ider ḡakı benī-ādem içün
Toḡm eker terbiye-i 'ālem içün
1076. Ādeme bende-i gerden-beste
Olmadukça olamaz vāreste
1077. Sen ḡuzūru[~]nda gezersün ammā
O senün[~]çün çalıḡur ḡubḡ ü mesā
1078. Gāv çak eylemese meydānı
'Acaba ḡande bulurdu[~] nānı

-
- X. Kist ü : Kışt-i M₁, M₃.
1070b. nezdik : nezdike M₃.
1073b. evvelin : oluban Ü.
1074a. gāv-ı : geh ki Ü /k'ide : ide B.
1075b. eker : atar M₃, B.
1076b. vāreste : vābeste M₃, U.

1079. Tohm kande ekilür olmasa hāk
Olmasa tohm olur halk helāk
1080. Tohm ile hāk kim eyler sirāb
Olmasa baħr ile tolāb-ı sehāb
1081. Germi vü serdi-i edvār-ı füsūl
Olmasa hirmene gelmez maħsūl
1082. Dönmese dā'ire-i leyl ü nehār
Mihir ü mäh itmese bast-ı envār
1083. Günde olmaz idi bu reng-i kemāl
'Älem olurdu hem-āgūs-ı zevāl
1084. Müstenid birbirine āb ü hevā
Murtabıť birbirine arz ü semā
1085. Ser-be-ser naķs-ı ebed resm-i ezel
Rū-be-ru māzi ile müstaķbel
1086. Evvel ü āħir-i āsār-ı hikem
Bestedür birbirine müstaħkem
1087. Olmaġa vaķtine dek cilve-nümā
Olur envā'-ı me'ākilde beķā
1088. Dest-i hikmetle tolu gevher-i ter
Dāmen-i šām u girībān-ı seher

1085a. naķsı : naķs-ı M₁,M₂,M₃,U,Ü,B.

1089. Dīde-i 'ibret ile ol nigerān
Pūr-güher dāmen-i k̄ān ü imk̄ān
1090. Şāni' uñ kudretidür eyle nigāh
Vākıf ol sırrına şubhan'allāh
1091. İmdi seyr it hikem-i Mevlā'yı
Mezra'a āhirete dünyāyı
1092. Her kişi cām-ı cezā içse gerek
Hayr ü şer ekdüğünü biçse gerek
- 31a.1093. Bu maḥalli koyalum ferdāya
Gelelüm arpa ile buğdaya
1094. İtme zer'-i 'alefe 'ömri telef
Bulınur kısmet olan nān u 'alef
1095. Zāri' uñ ayağı yabanda gerek
Gözi yirde eli hemyanda gerek
1096. Kendü destiyile eken hayr görür
Ġayre ekdürseñ anı Ġayr görür
1097. İstikāmetlü murābif yokdur
Hāyin isterseñ eger pek çokdur
1098. Ekmege virdüğünü hep yirler
Gelmedi virmedi Mevlā dirler

1089b. k̄ān ü imk̄ān : k̄ān-ı imk̄ān M₁ ; imkan ü
mekān B ; kevn ile mekān U.

1091a. itdi : imdi M₁, M₂, M₃, U, Ü, B.

1091b. mezra'a : mezra'-ı M₃ ; mezra a-ı B.

1094b. nān u : nān-ı M₁, M₂.

1096b. ekdürseñ : ekdürse U, B.

1097b. pek : kim U.

1098b. gelmedi : bitmedi M₂, M₃, B.

1099. bu sene belki gelür diyü eger
Tohm virsen anı dağı yirler
1100. Rub'ı girmez elüne ekdüğünün
Gamını yirsün emek çekdüğünün
1101. Karz hāmiyle de yirler mālun
Gama hırmengeh iderler bālun
1102. Habs iderseñ bulamazsun alacak
Saña taksit-i kederdür kalacak
1103. Kendün ekdürmek olursa kārūn
Toldı farz eyleyelüm anbārūn
1104. Ucuz olursa görölmez hayrı
Fukarānuñ nazarıdan gayrı
1105. Kıymeti vaktine itseñ gözi bāz
Muhtekirlükdür o yok aña cevāz
1106. İhtikārūn soñı iflāsa çıkar
Yapar ol bir evi de soñra yıkar
1107. Fukarā dīdesi eyler gāret
Muhtekir gördügi yokdur bereket
1108. Farāza fā'ide ya hođ zarar it
Sen hele ekli degülsin hazer it

1099a. gelür : ola U ; bite Ü.

1101b. bālun : halun M₂ ; mālun Ü ; emvālun U.

1106b. Yapma ol evi ki il soñra yıkar M₃ .

1107. Beyit M₂ nüshasında yoktur.

1108b. hele : anun U ; aña Ü.

1109. Ekdürürseñ o kadar ola revā
Hānenüñ etmegine ide vefā
1110. Gelse maḥşül-ı kūrādan rāḥat
Saña ekdürmege yokdur ḥācet
1111. Çiftlügüñ dahı meʿāli yokdur
Maşrafı fāʿidesinden çokdur
1112. Olur içinde iderseñ mesken
ʿAys ü miḥnet karışuk bir ḥırmen
1113. Çiftlügüñ hażm olunur mı nānı
Sekl-i insānı ider diḥkāni

31b. MATLAB-I DAĞDAĞA-YI PAŞAYĪ

1114. İy tirāzende-i ikbāl-i ebed
V'ey firāzende-i kânün-ı ḥıred
1115. Muʿtedil olmağ içün cümle umūr
Lāzım aʿmāl-i terāzū-yı suʿūr
1116. Budur āsūdegi-i cūy-ı murād
Cereyān ide taʿabsuz ĩrād
1117. Vezne çek maşrafuñ ĩrāduñ ile
Rāḥat ol ehl ile evlāduñ ile
1118. Haḫ virüp vāsiʿ olursa halüñ
İddihār eyle biraz emvālüñ

1112b. ʿays ü : ʿays-ı M₃, B.

1113a. nāmı : nānı U, B.

1117. Beyit Ü nüshasında yoktur.

1117b. ehl ile : ehlüñ ü M₃ ; ehlüñ ile B.

1118a. ḥālüñ : mālüñ U, Ü.

1119. Def'aten itme tehi hemyānuñ
Niçe bāziçesi var dünyānuñ
1120. Fażla māl olmayıcak yapma binā
Eyleme māluñı bīhūde hebā
1121. Olmasun maşrafuñ ol deñlü füzün
Ki zārūrī olasin zār u zebün
1122. Maşrafuñ itme gözüm nūrı ziyād
Ne kadar vāsi' olursa irād
1123. Virme hiç dā'ir-i cāha vüs'at
Zımn-ı hıffetdedür ancak rāhat
1124. Bağçe seyri olunursa maṭlūb
Yitişür binmek için bir merküb
1125. Maşraf-ı āhūra oldıkça zebün
Yorilur atlu yayandan efzün
1126. Nesh ider kayd-ı saman sāmānuñ
Fışkı-ālude ider dāmānuñ
1127. Cāh-ı ser-sārdan olma memnūn
Derdün olur büyüdükçe efzün
1128. Devlet āheste gerekdür cārī
Katı memdūh degül ser-sārī

1121b. zār ü : zār-ı U.

1122a. maşrafuñ : ḥarcüñi M₃,U,Ü,B.

1123a. hiç : sen M₃,B.

1124a. bağçe : bağçeler M₁,U,Ü,B./ maṭlūb : maṭ-
lab M₁,M₃,U,Ü.

1124b. binmek için : binmege hemān' Ü.

1124b. merküb : merkeb M₁,M₃,U,Ü.

1129. İki māsūre su itse cereyān
Hānede cümleyi eyler reyyān
1130. Toldurur bāğı egerçi seyl āb
Līk eyler der ü dīvārı harāb
1131. Mansīb u cāha heveskār olma
Taleb-i ʿizzet için hār olma
1132. Ehl-i mansībda bulunmaz rāhat
Hāl-i bī-ʿazl dedür emniyyet
1133. Zillet-i ʿazline degmez maşbı
Şarfına ser-be-ser olmaz ğasbı
- 32a.1134. Olma paşalık için āvāre
Tabl u surnā ile girme nāre
1135. Bağlama tantana-i tabla gönül
Dūrdan hoş gelür āvāz-ı dūhül
1136. Paşalık ʿömre sürer miñnetdür
Hāşılı dārd ü ğam u kāsvedür
1137. Namı pūr-keşkebe cāhı ʿālī
Līk dūzahda geçer ahvālī
1138. Hātırı mansībı gibi vīrān
Sorma hiç āhīret ahvālī yaman

1132b. Hāl-i bī-ʿazle dūrür emniyyet U.

1133a. zillet-i : zillet ü U.

1134b. surnā : zurna U.

1139. Zūlm iderse yıkılır hāne-i dīn
İtmese bulmaz umūrı temkīn
1140. Çekdügi miñnet olinsa ta‘dād
Degmez ol miñnete Mısır u Bağdad
1141. Hāy u hūy ile ider ‘ömri güzer
Hāsılı eşk-i ter ü hūn-ı ciger
1142. Pādiseh korhusı hōd rāhatsuz
‘Azl-ı nā-gāh kıyāmet-endüz
1143. Nev-be-nev vesvese-i gūn-ā-gūn
Kuvvet-i vāhime hem-kār-ı cünūn
1144. Ne belādur ne muşibetdür bu
Niçe devlet niçe rif‘atdür bu
1145. Gālibā gördüğümüz pašalar
Bā-ḥusūs āsaf-ı şāhib-rālar
1146. Kendü nefsinde nikū-kāran hep
Ḥasenü'l-ḥulḳ u kerīmü's-san hep
1147. Melekiyyü's-siyem ü nīk-ḥişāl
Şāf-dil şādık u pākize-makāl
1148. Ekseri de ‘ulemā vü fużalā
Dīn ü dünyāyı ḥabīr ü dānā

1142a. pādiseh : pādīsāh B.

1146b. ḥasenü'l-ḥulḳ u : ḥasenü'l-ḥulḳ-ı M₃, B.

1147b. şādık u : şādık-ı U, Ü, B.

1148b. dünyāya : dünyāyı M₁, M₂, M₃, B.

1149. Merhamet kâ'idesin müstelzim
Mütevâzi' müte'eddib mükrim
1150. Akil ü dini kavi vü kamil
Sözi sag niyyeti hayr ü adil
1151. Mu' tekid zümre -i dervîşāna
Müteveccih kerem ü ihsāna
1152. Vākıf-ı hāl ü me'āl -i fuḳarā
Nā'il -i zühd ü salāḥ u taḳvā
1153. Niçesi var ki kaçarken niçe mīl
Paşalık ŷarban olınmıŷ taḥmīl
1154. Niçesi ŷāḥib-i perhīz ü 'afīf
Meyli yok māla olinsa teklīf
- 32b.1155. Niçesi rāzı degül cāhından
Ağlar iñler çoğı ikrāhından
1156. Kimi endīŷe -i ferdā eyler
Ḥavfden mevti temennā eyler
1157. Līk merkezlerinūñ aḥkāmı
Zulme peyveste ider encāmı
1158. İtmese dā'iresi beslenmez
Sözi ḥükm eylese de eslenmez

1152a. hāl ü : hāl -ı B.

1152b. nā'il : mā'il M₃, U, Ü, B.

1153. Beyit U, Ü ve B nüshalarında yoktur.

1153a. niçe : biñ M₃ /mīl : yıl M₁.

1159. Eylemez mertebe-i şarfa şu^cūd
Hāşlar nāmına cevz-i ma^cdūd
1160. Kalmamıs hāşda cāy-ı ma^cmūr
Ki ide şarf idecek akça zuhūr
1161. Anı eslāf harāb itmişler
Her biri bir yıl alup gitmişler
1162. Bulmağa dā²iresi neşv ü nemā
Aña lāzım katı çok bād-ı hevā
1163. Mansıbı akçe ile almışdur
Bakr-i deynūñ dibine talmışdur
1164. Deynūñ ammā niçe kat ribhī de var
Anı muhtāc-ı edādur nā-çār
1165. Yırlü yirinde bisāt u atı
Nākış olmaz paşalık ālātı
1166. Bu kadar aña da gitmiş mālī
Degül ol dahı ribādan hālī
1167. Mansıbuñ maşrafı hod nā - ma^cdūd
Hiç olunmaz aña ta^cyin-i hudūd
1168. Matbah u āhur u ta^cyin-i hidem
Dāhili hārici etbā^c u haşem

1160a. hāşda : hāşda da B./ ma^cmūr :^cubūr Ü.

1161a. eslāf : eslāfı B.

1161b. bir yıl : birin M₁,Ü,Ü.

1164a. niçe kat : katı çok M₃.

1168a. āhur u : āhūrı vü B.

1168b. dāhili hārici B.

1169. Karakullukçı ile mihterler
Cev-i esb ü şütür ü esterler
1170. Bayrak ismini getürme yāda
Sukka-i 'akluñı virme bāda
1171. Anlaruñ hazmı degül hiç kâbil
Olmayınca o kapudan zā'il
1172. Ser-i kārında olanlar hāyin
İşleri cümle oyunla āyin
1173. Lābūd eyler o harāmī-zāde
Hiyle hem maşrafa hem irāda
1174. Bā-huşuş o lna teklif-i sefer
Ey yakını gözedür semt-i mefer
1175. Sefere gitmege 'asker lāzım
'Askere maşraf içün zer lāzım
- 33a.1176. Zulmsüz akçeye desti irmez
Halk ise göz göre mālın virmez
1177. Kesmekeşlerle ider 'ömri güzer
Buña devlet mi dinür hāk-be-ser
1178. Beslenür mi hele gör leyl ü nehār
Bunca hayvan bu kadar hizmetkār

1169b. cev-i : cev ü B.

1173b. maşrafa : maşraf u U.

1177a. kesmekeşlerle ider : kesmekeşle idiser M₃B.

1178a. beslenür mi : besliyor mı B.

1179. Karakullukcılar olur ifrīt
Şir-i dirende olur her bir it
1180. Biñ niyāz itse kabūl itmezler
Baḡşiş ü terhālesüz gitmezler
1181. Aşçınũ kor adın oğlum cānum
Kethudā dir seyise sultānum
1182. Sorma āmed-sūd iden āgālar
Zu‘m ile her biridür ‘ankālar
1183. Yā ser-āḡur ya ser-i bevvābīn
Her biri mu‘temed-i devlet ü dīn
1184. Cümlesi kürk-i giran-ķiyet umar
Hep mükemmel at umar ‘izzet umar
1185. Beş kise virse ider istiḡkār
Ona rāzī olur ol da nā-ḡār
1186. Paşanın deyni ise gāyeti yok
Şarf-ı yek-rūzesine tāḡati yok
1187. Ḥātiri naḡd-ı kederle mālī
Kisesi genc-i ‘ademden ḡālī
1188. Anlamaz anı mübāşirler ise
Cevr iderler neye ḡadirler ise

1179b. Şirden bedter olur her bir it B.

1180b. terhāle : rāḡıbe M₃.

1182b. biridür : biri bir U, Ü.

1183a. ser-āḡur : mir-āḡur B.

1185b. ol da : olsa M₃.

1186b. tāḡati : ḡudreti U.

1187b. genc-i ‘ademden : penc diremden B.

1189. Umduğın virmege hod kudret yok
Virmemek semtine de cür'et yok
1190. Virmese ceng ü şikâyet hâzır
Der-i devletde mezemmet hâzır
1191. Nişlesün bu aralıkda paşa
Buña devlet mi dirüm ben hasa
1192. Tatalum sâlih imiş 'âkil imiş
Münsif ü 'âdil ü deryâ-dil imiş
1193. Zülmün adını koyup bād-ı hevâ
Mansıbı eylemēsün mi yağmâ
1194. Didügümdür suleḥâ-yı ahrâr
İrtikâb eyleye zulmi nâ-çâr
1195. Zülme mâ'illeri vardur vâfir
Sûretâ mü'min ü ma'nen kâfir
1196. Mü'minün tesne-i māl u cānı
Mün'adim merḥamet ü imānı
- 33b.1197. Katl-ı nefis ile mübahāt eyler
Küfri semsîr ile isbāt eyler
1198. Nāmı fermanda nizām-ı 'âlem
'Âlemün nazmın ider kendü 'adem

1189a. kudret : tāḳati M₁, B.

1189b. cür'et : niyyeti U ; kudreti B.

1191a. nişlesün : neylesün M₃.

1192a. 'âkil : 'âmil B.

1193a. koyup : komış M₃.

1194a. ahrâr : ebrâr U.

1197a. katl : fi'l B.

1199. Anların zulmini var eyle kıyās
Varduğı milkde korlar mı esās
1200. Ağalar zālīm ü ac u ʿuryān
Virmede her biri māl almağa cān
1201. Zulm taḥşīline çekmiş ğurbet
Zikridür akçe vü fikri hizmet
1202. Kānde buyrıldı ile itse şitāb
Varduğı karyenüñ ahvāli harāb
1203. Fikr-i tārāc u hebā eyleyerek
Yolda tahrīb-i kurā eyleyerek
1204. Ne tefahhuş ne hiṭāb u ne su'āl
Gelür āmed-süde müşt-i kûpāl
1205. Kārye halkını komaz takrīre
Bend ider bulduğını zencire
1206. Derdmendānı dizüp sahrāya
Dest-beste getirür paşaya
1207. Aslı yok maddenüñ cürmi ʿadīm
Diñlemez kimse iderler tecrīm
1208. Buña beñzer dağı çok cevr ü sitem
Çāk olur yazsa girībān-ı kalem

1200b. almağa : almada B.

1203a. fikr-i : fikri M₃.

1203b. kurā : bilād Ü.

1206a. dizüp : virüp M₁, M₃.

1206b. dest-beste : peyveste M₂.

1209. Hiç bir milke degüldür maḥsūs
Bundadır cümle bu tārāc lūsūs
1210. Özbek ü Hind ü Nasāri vü ‘Acem
Biri milkinde komaz gerd-i sitem
1211. Hep bizüm milkedür zulm ü sürür
Eylesün def‘ Hudāvend-i gayūr
1212. Böyle böyle iderek zulm ü sitem
Tutdı yüz semt-i harāba ‘ālem
1213. Hep ‘imārāt-ı cihan oldı harāb
Kondı dihkān yirine büm u gurāb
1214. Milk ma‘mur degül yok irād
İtdi irāda tedāhül bī-dād
1215. Şer‘süz olmağıla şabt-ı umūr
İhtilālāā-ı umūr itdi zuhūr
1216. Zer‘ ile tolsa zemīn-i hālī
Koyacak yir bulamazlar mālı
1217. Maşraf artub azalınca irād
Nazm-ı ‘ālem bulur elbetde fesād
- 34a.1218. Saltanat ser‘a olinsa tevfiķ
Ne olur hasm . ne kuttā‘ı tarīķ

1209b. Bu kadar bundaki tārāc u lūsūs M₁,U .

1218a. olinsa : olinca B.

1218b. hasm : hasm u B.

1219. Şer' ile kimseye düşmez tuğyān
Eylemez milke mefāsīd cereyān
1220. Şer'de yok sitem-i 'azl ü 'ikāb
Şer' ile ide meger kim ĩcāb
1221. Ser'a sığmaz tama' u buğz u garaz
Milkden zā'il olur cümle maraz
1222. Māl u cānından olur cümle emīn
Haşmı yok şer'de k'ola ğam-ğīn
1223. Şer'de kimseyi soymaz 'uryān
Zulm yok k'ide re'āyā 'işyān
1224. Ser' ile milk olıcak ābādan
Milk-i ma'mūra sığmaz düzdān
1225. Şer' ile olsa 'adālet cārī
Bunların birisi olmaz tari
1226. Buldılar feth-i 'Acem'de aşhāb
Genc-i sāhanda niçe tuhfe kitāb
1227. Birine nüş yazup Keyhusrev
Dimiş iy tavr-ı mülūka peyrev
1228. Milk turmaz eger olmazsa ricāl
Lāzım ammā ki ricāle emvāl

1219. Beyit B nüshasında yoktur.

1219a. ser' ile : ser'den M₃.

1220a. sitem-i : sitem ü U.

1222a. cān : cāh B. /cümle : her kes B.

1222b. haşmı : haşm B.

1223a. 'uryan : 'urbān Ü.

1224. Beyit U ve Ü nüshalarında yoktur.

1224b. düzdān : devrān M₃, B.

1225a. ser' ile : ser'de Ü.

1229. Māl taḥṣīli ra'iyetden olur
Bāğ u bustān u zirā'atden olur
1230. Olmasa 'adl re'āyā turmaz
'Adlsüz çatr-ı emānet kurmaz
1231. 'Addür aṣl-ı nizām-ı 'ālem
'Adlsüz saltanat olmaz muḥkem
1232. Gūş idüp Ḥazret-i Fārūḳ-ı güzīn
Ḥüsn-i mefhūmına itmīs taḥṣīn
1233. Dimis ol ma'delet-āmūz-ı kirām
Ḥikmet ü ser'a muvāfıḳ bu kelām
1234. Milkde zelzele ḡafletdendür
Terk-i aḥkām-ı seri'atdendür
1235. Bāğ-bān itmeyicek çesmini bāz
Bāğına herkes ider desti dırāz
1236. Sāhib-i bāğ olaydı uyanık
Çeşme olmazdı başından bulanık
- MATLAB-I NEHY-İ KAZĀ VÜ KISMET X
1237. İy tirāzende-i eyvān-ı ḥiṣāl
V'ey firūzende-i dīvān-ı makāl
- 34b.1238. İtme zakkūm-ı caḥīme ikdām
El-hazer el-hazer olma kassām

-
- 1229a. māl taḥṣīli : mālī taḥṣīl B.
1230b. emānet : ikāmet M₃,U,Ü,B./ kurmaz : tur-
maz M₃.
1233a. kirām : kelām U,Ü,B.
1235b. desti dırāz : dest dırāz M₃,B.
1237b. firūzende : firāzende M₃ ; nevāzende U.

1239. Olma dendan-zen-i envāl-i yetīm
İtdi nehy anı Hudāvend-i ḥakīm
1240. Olma Allāh'ı seversen kaṭ'ā
Tālib-i rāh-ı każā vü fetvā
1241. Cāhilūñ kaṭ'-ı ṭarīki ehven
Reh-zen-i ser'-i şerīf olmakdan
1242. Hele fetvāya karışmaz tezvīr
Müctehid kavlini eyler tahrīr
1243. Kavı-i fetvāda bu hücnet yokdur
Çok da tahrīf-i şeri'at yokdur
1244. Kāh olur anda da vākī' tahrīf
Şadr-ı akvāya geçer kavı-i za'if
1245. 'Asrda līk każā müşkildür
Hükm-i Ḥaḫ olmayıcak bātıldur
1246. Siyyemā ekser-i erbāb-ı każā
İtmez ahkām-ı Hudā'yı icrā
1247. Hükmden evvel ider hükmi mezād
Ol alur kangısı eylerse ziyād
1248. O tehi-dest ki rişvet virmez
Kadı da'vācıya nevbet virmez

1239b. ḥakīm : kerīm B.

1243a. hücnet : fırsat M₁ ; mebhas Ü ; hüccet B.

1244b. geçer : çıkar M₃, B.

1247. Beyit M₃ nüshasında yoktur.

1246,1247,1248. Beyitler Ü nüshasında yoktur.

1249. Mensi endiše-i dīn ü dünyā
Ber-ṭaraf vāhime-i rüz-i cezā
1250. ‘İlmi yok ekseri bī-mezheb ü dīn
Çeşmi maḥsūlde vü rişvetde hemīn
1251. Elde endāze vü keyl ü mizān
Eylemis mahkeme-i şer‘i dükān
1252. Kādı dellāl u miyāncı muhzır
Kethuda kabzına māluñ ḥāzır
1253. Pādisah korkusu Ḥaḳ korkusu yok
Risvete hırşı gibi deyni de çok
1254. İstese dāyini medyun çıkarur
İstese müflisi Kārūn çıkarur
1255. Niçesi şūret-i ḥaḳdan görünür
Men‘ için zulmi çabalar sürinür
1256. Kaşden ağlar getürür çeşmine dem‘
Hep ider şehriñ eşirrāsını cem‘
1257. Dāne-pās olup ider ol sirrīr
Halka-i çeşmini dām-ı tezvīr
1258. İtmege ḥaḳk-ı sarīhi ‘ātıl
Görinür şūret-i ḥaḳdan bātıl

Bu sayfadaki 1250-1255. beyitler M₃ nüshasında yoktur. Ü nüshasında ise bu on beyitin tamamı yoktur.

1253b. gibi : kadar M₁, M₂, U, B.

1254b. Kārūn : medyun M₁, M₂, B.

- 35a.1259. Bilmeyen sâde-dil ü bî-fiṭnat
Sanur ol hîleyi ḥakkāniyyet
1260. Sedd-i ebvâb-ı dekâkin eyler
Nâsa şirret yolu telkîn eyler
1261. Ne tarîk ile olursa o maḥîl
Bulur icrâ-yı fesâdına sebîl
1262. Serc nâmiyle taşallublar ider
Beg ü pasaya tağallübler ider
1263. Ḥâkim-i 'örfün olur zulmine sed
Kendünün zulmi velî andan eşed
1264. Kendü efzunter olur paşadan
İşte maksûdı budur gavgâdan
1265. 'Askerinün hele ḥâli ma'lûm
Yakışur anlar olurlarsa zalûm
1266. Anlara zulm medâr olmuşdur
Cem'-i emvâl şic'âr olmuşdur
1267. Ḥâdim-i serc iken ammâ ki kudât
İtmez itdükleri zulmi ḥaşerât
1268. Celbine âlet ider takvâyı
Medd ider mâla yed-i yağmâyı

1259b. hîle : fitne U,B.

1262a. taşallub : taşallut U,Ü.

1263 ve 1264. beyitler U nüshasında yer deęis-
tirmiştir.

1266a. medâr : şic'âr U.

1266b. şic'âr : medâr U.

1269. Rūzesin halka ider bend-i zebān
Ta' neden tā'atini hısn-ı emān
1270. Kīse kīse alınan māl-ı yetīm
Tütün içmekçe degül cürm-i 'azīm
1271. Cem' ider kīse-i māl-ı enbūh
Tütünün kīsesi andan mekrūh
1272. Dahl ider geh kiseye geh tütüne
Bakar oğlanların ammā gö..üne
1273. Tütünün zātını sevmez ammā
Akçesin alur olinsa da'vā
1274. Dahl ider görse eger hātem-i zer
Zerün ammā ki giran veznin sever
1275. Gice atlasla kucar maḥbūbı
Tutmaz atlas kiseli mektūbı
1276. Risvetin adını koymış maḥsūl
Kim ola itmeye maḥsūlı kabūl
1277. Arz-ı hüccet ne güzel felhan olun
Cüz'... yirden katı çok hırmen olur
1278. Ḥayf vā-ḥayf ki ser'-i şādāb
Tise-i risvet ile oldı harāb

1273a. ammā : aslā M₃.

1275. Beyitin a ve b mısraları, M₂, U ve B nüshalarında yer değiştirmiştir.

1277a. arz-ı : arz u U, M₃, B. / felhan : me'men M₃.

1278a. ḥayf vā-ḥayf : ḥayf u şad ḥayf M₃.

1279. Zuleme destine düşdi hayfâ
Şimdi ser-rişte-i ser' -i garrâ
- 35b.1280. La'net ol mâla ki ser'i satasun
Hükm-i Mevla'yı yabana atasın
1281. Hakkı ibtâl idesin rişvet için
Dini mâla viresin devlet için
1282. Bunı fikr itme misin iy güm-râh
Ki serefle budur ol ser'u'llâh
1283. Anı ta'zîm ile Cibril-i Emîn
İtdi arâyis-i ruhsâr-ı zemîn
1284. Ki Hakk'un kullarına hayr-ı enâm
İde iblâğ-ı umûr-ı ahkâm
1285. Sen ne zehreyle bazarsın zalim
Hiç dimezsın nice olur hâlüm
1286. İrtikâb ide mi' bu hüsrânı
Hazret-i Hakk'a olan imânı

NEHY-İ BAZİÇE-İ NERD Ü ŞATRANC

1287. İy girâmî-güher-i bahr-i kemâl
Olsun âvîze-i guşuñ bu le'âl
1288. İtme bâzîçeye kat'â râğbet
Olma bâzîçe-i dest-i gâflet

1280b. yabana atasın : koyup terk idesin M₃,U,Ü;
kafaya atasın M₂ ; koyup usanasın B.

1282a. itme misin : itmeyesin M₃.

1285a. zehreyle : zehreñle U.

1289. Olma dil-dāde-i nerd ü şatranc
Ki olur ādeme sermāye-i renc
1290. ‘İlmi cehlinden egerçi hoşdur
Şuğlı bīhūde me’āli boşdur
1291. Bāri ol ‘ilme çalış merdāne
Yaraya pīsgeh-i Yeždān'a
1292. Var iken Muşhaf-ı zıkr ü salavāt
İtme bāziçeye şarf-ı evkāt
1293. Mahz-ı luţf-i Hak olan genc-i nefes
Hayflar kim ola maşrūf-ı heves
1294. Budur aňla var ise ‘irfānuñ
Dem gānīmet didügi yārānuñ
1295. Hayf kim māye-i evkāt-ı nefīs
Ola garet-zede-i şuğl-ı hasīs
1296. Mekk-i İblīs'dür ol da nāsa
Ola beste ‘amel-i vesvāsa
1297. Lu‘b ü lehvüñ soñı vāveylādur
Var ise fā’idesi gāvğādur
1298. Gerçi āsāyişe bir āletdür
Dikkat olınsa ‘aceb gāfletdür

1292a. Muşhaf-ı : Muşhaf u M₂,U,Ü,B./ zıkr ü :
zıkr-i U,Ü.

1293a. olan : iken Ü.

1295b. hasīs : habīs Ü.

1298b. gāfletdür : sıkletdür U.

1299. Hānde yā laklaka lehv-en-der-lehv
Lecc ü yā ‘arbede sehv-en-der-sehv
- 36a.1300. Tıfl-ı nev-sāle sezādur bāzī
Eyleme küdek ile enbāzī
1301. ‘Ādet-i merd ü sezāvar-ı ricāl
‘İlm ü ‘irfān u ‘ibādāt u kemāl
1302. Olmaz erbāb-ı dile hālet-hiz
Üstühan-pāre-i hüsk-i nā-çiz
1303. Eylemez ‘akıl-i endīşe-i kār
Mürde hayvan kemügin zevka medār
1304. Bir zaman ol da olup nā’ il-i cān
Gezer oynardı senün gibi hemān
1305. Saña ‘ibret virecek yirde fenā
Sen iders in anı ālāt-ı hevā
1306. Lu‘ba mustagrağ olan gevden olur
Kesb-i dünyāya bile reh-zen olur
1307. Lu‘b-ı gāmdan dilüni şaf eyle
Gura lāyık midur insāf eyle
1308. ‘Amelün ola ta‘aşsubla sitiz
Kiş ü māt ile geçe ‘ömr-i ‘aziz

1299b. lecc ü yā : lecc yā M₁,Ü,Ü.

1300a. nev-sāle : nev-sāza M₃.

1302a. hālet : rikkat U.

1302b. üstühan-pāre-i : üstühan-pāre vü B.

1302b. hüsk-i : hüsk ü M₁.

1303. Beyit, M₃, U ve Ü nüshalarında yoktur.

1307a. gāmdan : gāmından B.

1307. Beyit U ve Ü nüshalarında yoktur.

1308a. ola : olsa Ü.

1308b. kis ü : kiş Ü.

1309. Der güsād itmege virmez fursat
Seş-der-i dehrde yokdur rāhat
1310. Dü-seş ümmīdi ile zār olma
Yalvarup bir kemüğe hār olma
1311. Gerçi izzetle bakan ehl-i nazar
İki zāra didiler şems ü kamer
1312. Seş-der seş cihet-i kevn ü mekân
Pulları leyl ü nehār-ı devrân
1313. Pullarun cünbisi hod tâbi-i zār
Neyyireyne nitekim leyl ü nehār
1314. Zihn teşhizi için Ba'z-ı kibār
Virdi şatranca ibāhatla karar
1315. Bu'l-aceb nakşdur el-hak şatranc
Sır ile toptolu genc-en-der-genc
1316. Cümle bâziçelerün ahsenidür
Hāneler fikr evinün revzenidür
1317. Niçe mansūba düşer zevk-engiz
Niçe bâziçe gelür hayret-hiz
1318. Şübhesüz zevk olunur seyrinden
Gelmez ol zevk ü safā gayrından

1309b. dehrde : dünyāda B.

1311a. izzetle : izzetle B.

1313a. Pullarun tâbi-i hod cünbiş-i zār M₂, M₃, B.

1314a. teşhisi : teşhiz U ; teşhizi B./ zihn:
zihni M₁, U, Ü.

1317b. gelür : düşer B.

1318a. şübhesüz : şübhe yok M₃.

1319. Süfresi safha-i nakş-ı ʿālem
Sûret-i maʿreke-i Hind ü ʿAcem
1320. Birbirine müteğayir âlât
Birbirine mütehâlif harekât
- 36b.1321. Geçemez her birisi haddinden
Çıkamaz her birisi seddinden
1322. Aşlı bir lîk muhâlig sûret
Surete itdi terettüb hareket
1323. At kopardığı zaman gerd-i hayâl
Ferz-i hadgâma olur teng-i mecâl
1324. İder olursa bu bâziçe nigün
Bir piyâde seh-ı devrânı esir
1325. Eylese ʿaksine bâzî âlât
Şâh-ı çüpîni ider seh dahi mât
1326. ʿAklınuñ sûretidür üstâdüñ
Usta tâbiʿidür istiʿdâduñ
1327. Âletün yokdur oyundan haberi
Zâhir üstâdınuñ anda hüneri
1328. Buña dâʿir dahi çokdur niçe râz
Keşfe başlansa olur kıssa dirâz

-
- 1321b. çıkamaz : geçemez B.
1323b. mecâl : maḥal U.
1325a. eylese : yürüse U./ bazi : ba zı M₃.
1325b. şâh-ı çüpîni iderse dahi mât
1326b. ʿAklıdur tâbiʿi istiʿdâduñ U ; Usta da
tâbiʿi istiʿdâduñ B.
1326b. usta : üstâd Ü.

1329. Lu°bu lehv olduğına dünyānuñ
Nassı şahid yitişür Kur'ān'ıuñ
1330. Cümle bāziçede var sırr-ı ğarīb
Feth olur her kime olursa naşīb
1331. Lık aşhāb-ı nazar nādirdür
Ehl-i lu°buñ nazarı kâşirdur
1332. Oynayan zevk için oynar anı
Neylesün zā'ika-i 'irfānı
1333. Bu şühūda düşüren rağbetini
Bulamaz oyunānuñ lezzetini
1334. Lu°ba muhtāc degüldür 'ārif
Sırta bāziçesüz olur vākıf
1335. İbtilā mertebesinde niçeler
Uyımaz şubhac dek oynar giceler
1336. Düşer araya ta°aşsubla 'inād
Hiddet-i nefsi de eyler imdād
1337. Koparur haşmı ile gavgayı
Unıdur ahiret ü dünyayı
1338. Kendü da va-ken-i sadr-ı Leclāc
Hānede ehl ü 'ayālı kalur ac

1333a. bu : bir M₃. / rağbetini : raĥmetini U.

1333b. Bulamaz oynar anıñ lezzetini U.

1337a. da°vāyı : ğavgāyı M₃.

1338a. -ken : -ger M₁.

1339. Yeñilürse olur aḥvāl-i ḥarāb
Halka düñnām ise ednā-yı cevāb
1340. Niçesi kendüye düñnām eyler
Kendüsin maşhara-i nās eyler
1341. Zevklikden de çıkar miñnet olur
Seyr idenler usanur sıklet olur
- 37a.1342. Zann ider zevk bunı çok aḥmak
Mübtelā eylemesün kimseyi Ḥak
1343. ‘İlm taḥsīline geldükçe kelāl
Zihn teşhizi için oldu helāl
1344. Olmaya līk tevagğul dā’im
Gāh ber-çide ola geh kā’im
1345. Müctehidden bu kadardur ruḥsat
İtme evkātüñi vakf-ı gāflet
1346. Bu kadar var hele şatranca cevāz
Seş-dere līk elün itme dirāz
1347. Bezmün ol lu^cbdan olsun ḥālī
Çünkü cā’iz degül isti^cmālī

MATLAB-I HACEĞİ-İ DİVÂNİ

1348. İy kalemrān-ı kitāb-ı amāl
Nazar-endāhte-i ḥüsn-i me’āl

1342a. çok : her U.

1344a. olmaya : olmasun M₃.

1347a. Bezmün olsun o lu^cbdan ḥālī U.

1348a. -rān : -dān U, Ü.

1348b. me’āl : cemāl B.

1349. Ger sitanbul'a düşerse seferün
Mansıba itse ta'alluk nazarun
1350. Olma reh-berde-i tadrıs ü kazâ
Kâdı asker de olursañ farazâ
1351. Sanma zihhâr anı râhatlı tarîk
Emn ü âsâyişi yokdur tahkîk
1352. O tarîkuñ haşarı bî-haddür
İntizâr-ı emeli mümteddür
1353. Silsile kaydı uzun sevdâdur
Pâyeler müsile-i gavgâdur
1354. Evvel-i hâli zarûretle geçer
Gerçi kim âhîri 'izzetle geçer
1355. Evvel ü âhîrinün râhatı yok
'Azıldan manısıbinun miñneti çok
1356. Elliden sonra olup ehl-i sefer
Haremiyle Haleb ü şâm'a gider
1357. 'Azm ider itmege mansıbda safâ
Âña da eyler ise 'ömri vefâ
1358. Ne kadar tohm-ı niyâz ekse gerek
Nâ'il olunca neler çekse gerek

1350a. tadrıs ü : tadrıs-i U,Ü.

1352a. o : ol M₃.

1352b. intizâr-ı : intizârı M₃ ; intizâr B.

1352b. emeli : elemi B.

1359. Zâ'f-ı ten nakş-ı kuvâ hengâmı
Tayy ider cādde-i Mısr u Şâmı
1360. Olıcak kuvvet-i zātî zâ'il
Olur esbâb-ı hevâya mâ'il
1361. İder aksâ-yı belâda seferi
Sorma yollardaki havf ü hatarı
- 37b.1362. Varsa da mansıba rāhat mı görür
Başı gavgâda selâmet mi görür
1363. Ehl-i beldeyle müvāsâ eyler
Geh müdârâ gehi gavgâ eyler
1364. Dünyevî deynine eyler himmet
Uhrevî deyni kalur der-zimmet
1365. Dökilür 'azlı zamânında sîkât
Âna çäre virüp itmek iskât
1366. Bir niçe mansıba eylerse sefer
Hadd-i heftâdı ider sinni güzer
1367. Soñra İstanbul olur şadra gelür
Tayy olur rüz seb-i kadre gelür
1368. Rāhat u miñneti şadrun ma'lûm
Kûl-ı âsâyişi emr-i mevhûm

1361a. ider : ide M₃.

1364b. uhrevî : âhîret U.

1365a. 'azl : 'azlı U,Ü,B.

1367b. Tayy olur rûze-i şibh kadre gelür B.

1368a. rāhat u miñneti : rāhatı miñneti Ü,B.

1369. Anda da yok mı meger bīm ü h̄atar
İtdürürler Rodos'a gāhi sefer
1370. Bir gün elden çıkarur şadı fakīr
Olur āhīr vica'ı şadre esīr
1371. Kırk ile gerçi mülāzımsın sen
Okıyup yazmağa 'āzımsın sen
1372. Budur ahvāl-i tarīk ile sekīb
İde H̄ak hayırlusın saña nasīb
1372. Bilürem ehli degülsün ammā
Olma cüyā-yı tarīk-i ümenā
1374. Māl-ı mīriye karışma zinhār
Eyleme 'aysuña mīriyi medār
1375. Bī-hiyānet idemezsiñ hareket
Görmez erbāb-ı hiyānet bereket
1376. Māl içinde yimeseñ iş bitmez
Yir iseñ soñra yabana gitmez
1377. Kusdırurlar anı hengam-ı hisab
Bā-huşūs ola huşumuñ küttāb
1378. Ben emīnüm diyü hiç olma emīn
Kim sayar mīriye itseñ de yemīn

1369a. bīm ü : bīm-i B.

1370b. şadra : re'se B.

1371b. 'āzīm : cāzim B.

1372b. İdecek hayırların baña nasīb B.

1374a. māl-ı : malı U.

1376b. yir iseñ : bir yiseñ M₃.

1378b. mīriye : mīriyi Ü, B.

1379. Tevliyet cānibine meyl itme
Hāneñi pā-zede-i seyl itme
1380. Eyleme mālını vakfıñ itlāf
Girmesün ceybüñe māl-ı evkāf
1381. Şart-ı vākıfıdan olinursa ‘udül
Hasmuñ olur senüñ Allāh Resül
1382. Şart-ı vakıfla kanā‘at müşkil
İtmese vakfa hiyānet müşkil
- 38a.1383. Mütevellīlerüñ ahvāli tebāh
Haq huşurında olur rüyı siyāh
1384. Tatalum gördi hisābın küttāb
Ne virür vākıfa maşerde cevāb
1385. İncizāb üzre ise mansıba cān
Haq vire olasın ehl-i dīvān
1386. Görmedüm ben hele bu devletde
Hācelikler kadarın rāhatda
1387. Cümlenüñ mu‘teber ü āsānı
Mansıb-ı hācegi-i dīvānı
1388. Hācelikden biri olursa naşīb
Sür rü‘üsü gözüñe itme şekīb

1380b. māl-ı evkāf : māl u evkāf M₃.

1381. Beyit U ve Ü nüshalarında yoktur.

1381b. Allāh : Allah u B.

1382b. itmese : itmemek M₃.

1386a. ben hele : hele ben B.

1386b. Hācelik kadri gibi rāhatda U.

1388b. gözüñe : yüzüñe U,Ü.

1389. 'İzzet olmaz o kadar yanumda
Çok şerefdür hele vicdānumda
1390. Hep kemāl üzre esās-ı devlet
'İzzet ü rif'at ü şān u şöhret
1391. Cümlenün mu'teber ü muhteremi
Cümlenün müntahab u muğtenemi
1392. Gayrılar deñlü dahı zahmeti yok
Yine ol tā'ifeden rāhatı yok
1393. Bā-huşūs ola pesendide-şifat
Aña munzām ola ma'mūri-i zāt
1394. 'Akl u 'irfānı ola 'ilmi ola
Edeb ü meskenet ü hilmı ola
1395. İstikāmetle ola ma'rifeti
Pāk ü müstahsen ola her ciheti
1396. Olmaya ta'neye etvārı hedef
Mansıba zātı vire 'izz ü şeref
1397. İ'timād ide mülūk u vüzerā
İ'timād ide şüdūr u vükelā
1398. Ola gayretkes-i dīn ü devlet
Hayr-hāhende-i milk ü millet

-
- 1390b. 'İzzet ü şöhret şān u rif'at B.
1392a. dahı : hele U,Ü.
1392b. Yine ol tā'ifedür miñneti yok U.
1393b. ma'mūri-i : ma'mūre-i B.
1395a. istikāmetle : istikāmetde M₃ ; istikāmet-
lü U,Ü.
1395b. pāk ü : pāk Ü.
1396b. vire : virür M₃,B. / 'izz ü : 'ilm u M₃ ;
ayn-ı U.
1397a. mülūk : mülūk u B.
1397b. i'timād : i'tibār B.

1339. Bundan a'la dahi devlet mi olur
Merkez-i emn ü selâmet mi olur
1400. Hâk virürse olasin ehl-i kalem
Hâceliklerde diyânetle 'alem

NEHY-I ÂMİZİŞ-I KAYD-I İKSİR

1401. İy zer-i nâb-ı 'azîzü'l-hilkat
Ma'den-ârâ-yı cihân-ı hikmet
1402. Kîmyâ-sâzlığa itme seğaf
Eyleme mâluñı bîhûde . telef
- 38b.1403. Olma zinhâr bu sevdâya esîr
Olacak hâl degüldür iksîr
1404. Yok yire itme tehi hemyânuñ
Büteye koyup eritme cânuñ
1405. Kîmyâ kârını şan'at sanma
Mübtelânuñ sözine aldanma
1406. İsmi var cismi velî nâ-peydâ
Kîmyâ ile cihanda 'ankâ
1407. Mâl için maluñı süzân itme
Hâzîruñ gâ'ibe kurbân itme
1408. Butelerdür küleh-i fakr ü fenâ
Anı zann eyleme âlât-i gînâ

1403b. degüldür : degül M₃.

1405a. sanma : itme Ü.

1405b. Mübtelâya mutâba'at itme Ü./ mübtelânuñ:
mübtelâlar U.

1408a. büte : püte U,Ü.

1409. Cāmeken ubbelerin itme kıyās
Ki mis anda ide tebdīl-i libās
1410. Kīmyā sanma ki san‘atla olur
Mu‘cizeyle yā kerāmetle olur
1411. Bu kükürd ü kömür ile olamaz
Kār-ı Hak nār ile şūret bulamaz
1412. Dühn ü zırnıh ü kükürd ü zibak
Mīse olsun mı medār-ı revnak
1413. Aña ne kar‘ u ne inbīk gerek
O nefesdür aña tevfīk gerek
1414. Çoğınũ gam cigerin hũn itmiş
Kimi gördũn işin altun itmiş
1415. Kalur erbābına çıksa turāsı
Elinũn kiri yüzünũ karası
1416. Şūretin itse de farzā tağyīr
San‘at olur aña dinmez iksīr
1417. Rengine san‘at ile virse de tīb
Kızılın tīb çıkarur tīb-āb
1418. Ne kadar çekse de tağyire emek
Fās ider sırr-ı nihānını mihek

-
- 1409a. ubbelerin : ubbeleri U,B.
1410b. mu‘cizeyle : mu‘cize yā Ü.
1412. Beyit U nüshasında yoktur.
1417b. Tīb çıkarur kızılın tīb-āb U.

1419. Balsa reng-i zehebiyyet temhīd
Hiç taḥkīka uyar mı taḥlīd
1420. Kālb-i a'cyāna olursa imkān
Kīmyā fi'li de olur āsān
1421. Kālb-i a'cyān u ḥaḳāyık çü muḥāl
Kīmyāyı daḥı bil maḥz-ı ḥayāl
1422. Başka kevkebleri var sīm ü zerūn
Dlsun esrār-ı Ḥudā'dan ḥaberūn
1423. Bulan ol kevkebi teshīre tūvān
O ider eylese. kālb-i a'cyān
- 39a.1424. Evliyānuñ da budur etvārı
Yohsa şan'atla degüldür kārı
1425. Bitemez kuvvet-i kudsiyyesüz is
Mālı yakma yūri çekme tesvīs
1426. Evliyā ider iderse misi zer
Mis degül her neyi isterse ider
1427. İtmez ammā gözedür izn-i Ḥudā
Anlaruñ meşhūdıdur 'ayn-ı rızā
1428. Bu zamanlarda olursa iksīr
Olmaz illā nazar-ı şāh u vezīr

1419. Beyit M₃ ve U nüshalarında aşağıdaki
şekildedir :

Balsa reng-i zehebiyyet temkīn
Hiç taḥkīki olur mı mümkīn

1420. Beyit M₁, M₂, M₃ ve B nüshalarında yoktur.

1420b. fi'li de : ma'node U.

1421a. a'cyān u : a'cyān-ı U, Ü, B.

1423b. o : ol M₃, U, Ü, B.

1425a. bitemez : olamaz M₃, U, Ü, B.

1426b. Kudret-i Ḥaḳ'la ne isterse ider U, Ü, B.

1429. Ehl-i dünyāya vezīrān u mülük
Ehl-i 'irfāna emīrān -ı sülük
1430. Mübtelādur katı çok kimse buña
Birisi olmadı ammā ki resā
1431. Kīmyā itdi çoğın ser-gerdān
Kalb-i mahiyyete hod yok imkān
1432. Hānmanlı boşudup niçe emīr
Hām sevdāya düşüp oldu fakīr
1433. Düşürüp niçelerin de vāma
Girdiler māldan özge dāma
1434. Beñzer ol keyf-hor-ı mağbūna
Düşürür gayriyi de afyuna
1435. Eyleyüp zīr-i zeminlerde mekān
Bīm-i baskından olurlar pinhān
1436. Kapanup seb-pere-ves gündüzler
Çıkamaz çıkmayıcak yıldızlar
- 1437, Yiridür zīr-i zeminde zindān
Bir hevādānı körük bir sindān
1438. Ehli yok k'ögrene kāl u hālin
Şarf ider tecribeye emvālin

1431b. hod yok : yok hod B.

1433b. māldan : māliyle U.

1434a. mağbūna : mağlūba Ü.

1434b. gayriyi de : gayrilerin U.

1437a. zeminde zindān : zeminlerde mekān U, Ü.

1438a. k'ögrene : k'ögrede B ; ögrene M₁, M₃.

1438a. kāl u hālin : hāl u kalin B.

1439. Çüridür bir 'amele haylice māl
Bulamaz anda yine hāl ü me'āl
1440. Ğayri bir taphaya başlar nā-çār
Belki eczā-yı digerle bite kār
1441. Bu 'aceb çoğı degül t̄alib-i māl
Görmek ister nic'olur şüret-i hāl
1442. Gāh teklīs ü gehi istik̄tār
Āzmāyişle geçer leyl ü nehār
1443. Hāl u 'akda çılşur şām ü seher
Ki bula dest-res-i şems ü kamer
1444. Kīmyāger söz ile sīr olmaz
Istilāhāt ile iksīr olmaz
- 39b.1445. Burc-ı nārīden olursa per-tāb
Uçamaz evc-i haqīkatde 'ukāb
1446. Nār ile 'abduñ olur 'akdı 'aceb
Destine nişter urursa 'akreb
1447. Tīn-i hikmetle yapılmaz bu bina
İder eczāsını tas'īd hebā
1448. Kīmyāya eli irmez nā-çār
Kalbazanlıkda ider kārı karār

1439a. 'amele : 'amel-i M₁. / haylice : hayliye M₁.

1439b. yine : dahı Ü.

1440. Beyit B nüshasında yoktur.

1440b. bite : nice M₁, M₃.

1441. Beyit B nüshasında aşağıdaki şekildedir :

Çüridür bir 'amele haylice māl

Görmek ister nic'olur şüret-i hāl

1445a. nārīden : nārīde B. / olursa : iderse M₃.

1446b. urursa : urşa B.

1448. Beyit U ve Ü nüshalarında yoktur.

1449. Kĩmyā vak'ası çokdur ammā
Biri meşhūrdur eyle işgā
1450. Bir zamān içre meger bir 'ayyār
Eylemiş bir niçe altını ğubār
1451. İdüb āmihte-i ğend-i eczā
Komış adını Tarāmūn-ı Hıttā
1452. Satmış eczā diyü bir 'attāra
Almış ol vech ile birkaç para
1453. 'Arz-ı hāl idüp o sehrūñ şehine
Eylemiş vaz'-ı cebin dergehine
1454. Dimiş iy pādiseh-i 'ālem-gīr
Benüm üstad-ı fūnūn-ı iksīr
1455. Buyrılursa kuluña hüsn-i nazar
İdeyüm gencüñi pür-gevher ü zer
1456. Süphe eylerseñ eger utmada saz
Li'lāhi'l-hamd der-i tecribe bāz
1457. Bir nümüne ideyüm saña 'ayān
Kendü ğeşmünle ğörüp soñra inān
1458. Bu sözi işidicek şāh-ı kerem
Meyl idüp hātırı oldu hurrem

1451a. āmihte-i : āmihte B.

1452b. almış : olmuş B.

1456a. utmada : itmede M₂.

1456b. Hamdu-li'llāh der-i tecribe bāz Ü.

1458a. kerem : cihān M₃, B.

1458b. hurrem : şādmān M₃, B.

1459. Didi göster görelüm şan^ˆatüñi
Bilelüm mertebe -i kudretüñi
1460. Yazdı bir deftere birkaç eczā
Birinüñ adı Tarāmün -i Hıṭā
1461. Didi âmāde idüñ bunları heb
Hünerüm gestereyüm saña bu seb
1462. şāh emriyle segirdüp huddām
Aldılar cümle -i eczāyı tamām
1463. Olmadı līk Tarāmün peydā
Didi iksirger iy milk-ārā
1464. Taramun'dur buña cüz' -i a^ˆzam
Kīmyā olmaz o olmazsa etam
1465. şāh te^ˆkīd ile itdi fermān
Ki bulunmak gerek elbet bu zamān
- 40a.1466. Biribirine girüp ^ˆattārān
Aradılar anı dükkan dükkān
1467. ^ˆAkībet biri didi bir eczā
Bende vardur nāmını bilmem ammā
1468. Götürüñ belki budur maḫsūdı
Dahı yok şübhemizüñ mevcudı

1459a. görelüm : göreyüm M₃,Ü,B.

1467a. biri didi : didi biri B.

1467b. nāmını : adını M₃,U.

1468b. şehrīnüzüñ : şübhemizüñ U,Ü,B.

1469. Kîmyâger göricek didi beli
Budur iksirün ehemmi ʿameli
1470. Girdi tenhâ şeh ile bir cāya
Urdu hîle körügin eczāya
1471. İdüp eczāyı ʿamelle itlāf
Kidrenün kaʿrına çökdi zer-i şāf
1472. Pūteye koyup idüp isticlā
Bir sebīke zeri itdi peydā
1473. ʿAqlın aldurdu görüp sâh-ı cihân
Didi tahsîn idüp iy rind-i zamân
1474. Âferinler saña hem şanʿatuna
Fenn-i iksîrde ehliyyetine
1475. Lîk var mı anı tekmile sebîl
Taramûn'ı nice itseñ tahsîl
1476. Didi ol rindek-i iksîr-nümâ
İtmek ister sefer-i milk-i Hıtâ
1477. Didi şeh yine meger sen gidesin
Gayri bilmez bu işi sen idesin
1478. Didi ferman senün iy sâh-ı cihân
İdeyüm yoluña cânum kurbân

1469b. iksirün ehemmi : iksir-i ehemmün Ü.

1471. Beyit Ü nüshasında yoktur.

1472a. isticlā : istihlā B.

1473b. zamân : cihân M₃,B.

1475a. lîk var mı : bulunur mı Ü./ anı : bunıM₃UB.

1476a. rindek : düzdek B.

1478b. yoluña : başuña U.

1479. Virdi ol şāh aña çok māl u menāl
Eyledi sehr-i Hitā'ya irsāl
1480. Aldı ol genci o rind-i 'ayyār
Geldügi semte yine itdi firār
1481. Uence nā'il olan iksiri n'ider
O gidişdür ki gider dahı gider
1482. Bu haberle tolup efvāh-ı cihān
Oldı hayrān 'ukalā-yı devrān
1483. Var idi anda meger bir derviş
'Ālemüñ bī-hıredinden dil-rīs
1484. Kānde gūş eyler ise bir aḥmak
Deftere 'ādeti idi yazmak
1485. Görüp oldugını şāhuñ sāhī
Defterüñ başına yazdı sāhı
1486. İşidüp şāh anı itdi ihzār
Didi iy nāmkeş-i nā-hüsyār
- 40b.1487. Didi vākī' mi bu tahrīrātun
Humkuma var mı semüñ isbātun
1488. Didi bir düzdek-i mechulü'l-hāl
Eline geçmiş iken meblağ-ı māl

1485b. sāhı : anı M₃.

1487a. didi : söyle M₃, Ü, B.

1488b. meblağ-ı : meblağ u U, Ü.

1489. Bir dahı semtũñe ʿazm itsün mi
ʿAkl u dāniş buni hażm itsün mi

1490. Bu kadar māl ile ol ferzāne
Gelmez ola meger ol dīvāne

1491. Kineden hātıruñı şāf eyle
Yazmayum mı seni insāf eyle

1492. Didi ol yā gelicek neylersün
Ol zaman da ne cevāb eylersün

1493. Didi şāhum var anuñ āsānı
Seni bozup yazarum ben anı

1494. Hele ben bildügüm iy cān-ı peder
ʿİlm-i iksırde ancak bu kadar

1495. Dahı aʿlem var ise ben bilmem
O da aʿlem degül Allāhu aʿlem

1496. Pederüñ pendini gūş-ı güher it
Düsecek derd degüldür hazer it

DER BEYĀN-I ZARAR-I NAKL-I KELĀM

1497. İy sebak-hān-ı kitāb-ı ülfet
Edeb-āmüz-ı rümüz-ı şoĥbet

1498. İtme zinhār sakın nakl-i kelām
Olma pāzeng-i kelām-ı nemmām

1489b. hażm : cezm M₂, M₃, U, B.

1490b. ola meger ol : ol ola meger B.

1492a. ol : sāh M₃, B.

1493a. şāhum var : kim vardur B.

1497b. rümüz : rüsüm M₃, U, B.

1499. Satma ber-kā'ide-i dellālī
Kīse-i gūsa giren aqvālī
1500. Olma rāfi' 'alem-i vesvāsı
Biribirine düşürme nāsı
1501. Dehenüñ itme memerr-i aqvāl
Dimesünler saña naqqāl-i makāl
1502. Bezmden bezme getürme suhanı
Eyle şandük-i emānet deheni
1503. Dehen ü gūşı emānetkār it
Geh sorarlarsa bile inkār it
1504. Hüsn-i dindür didi şāh-i ma'ni
Terk-i lā-yekzem ü mālāyafni
1505. Nakl-i meclis ider irās-i fesād
Virür aşhāb-i muşāfata kesād
1506. Koparur fitne vü āşüb u cidāl
Gāh olur belki mü'eddī-yi kitāl
- 41a.1507. Kimde olsa mütemekkin bu şıfat
Olur āvāre-i kūy-i miñnet
1508. Olur emsāl arasında mezmüm
Maqdemın halk şı'ār eyler şum

1500a. 'alem-i vesvāsı : 'alem-i hevāsı M₃,U,B.

1503a. dehen ü : deheni Ü.

1505a. irās : irād M₃,B.

1505b. muşāfāt : müzāfāt M₃.

1508b. şı'ār : sümār U,Ü,B.

1509. Varduđı yirde sükūt eylerler
Sakınuñ geldi münāfık dirler
1510. Sārık-ı ma'ni vü cāsūs-ı peyām
Düzd'ı çāpük-rev-i kālā-yı kelām
1511. Nakl ider meclisi bī-şabr ü sekīb
İtmesün kimseye Allāh nasīb
1512. Hāce-i mes'ele-āmüz-ı edeb
Didi "meclisler emānetdür heb"
1513. 'Ayb şad-şayb ki ehl-i İslām
İde tahrif-i terāzū-yı kelām
1514. Boğazı boş ne sebük-serler olur
Ki suhan nakline sür'atle solur
1515. Yā yitişdürmeyicek oturamaz
Haberin söylemedükçe turamaz
1516. Nefsiñe iki nefes cebr idemez
Saded açılmağa da şabr idemez
1517. Boşadur her ne ise hemyānın
Başı aşāğa ider enbānın
1518. Ne işitmişse anı nakl eyler
Birazın da kisesinden söyler

-
- 1511a. nakl ider meclisi : nakl-ı meclis ider M_1M_3
nakl-ı meclis ola U,Ü; nakl ider meclis B.
- 1512b. meclisler : meclisde B.
- 1513a. 'ayb : 'ayb u U,Ü.
- 1515a. yā : tā U,Ü,B./yitişdürmeyicek : yitişdür-
mek içün B.
- 1517b. başı : başın B./aşāğa : aşāğı U,Ü.
- 1518b. kise : kese U,B.

1519. Sirke tulumına benzer nemmām
Çatlar itmezse eger naql-i kelām
1520. Ḥasbi ālūde-i ğamdur ğammāz
Ki olur gördüğü ğamla enbāz
1521. Miḥnet-i ğayrdan eyler o hużūr
Kinde kim ğam göre olur mesrūr
1522. Dili kurşun dehen-i serdi tūfeng
Bir nefesde koparur şu'le-i ceng
1523. Anı derkār idicek ikāda
Döner ol birini de ifsāda
1524. Turamaz naqlini idince tamām
Sūr'at eyler ider andan da kıyām
1525. Yine bir meclise de cānın atar
Anda da her ne işitdiyse satar
1526. Böyle böyle iderek naql-i kelām
Dolaşur aḥşama dek şehri tamām
1527. Ṭab'ı bu 'ādeti bu kārı budur
Rūz ü seb nuḥbe-i efkārı budur
- 41b.1528. Bir huşūmet birāğur ol bed-aşl
Nesl-i evlāda sürer olmaz faşl

1520a. ḥasbi : cismi M₃, Ü.

1521a. ğayrdan : ğayriden B.

1521b. göre : görürM₃.

1523. Beyit M₃ nüshasında yoktur.

1523b. döner : dutar B.

1524b. sūr'at eyler : sūr'atinden M₃; sūr'at ile
M₁, M₃, U, Ü, B.

1525a. bir meclise de : meclislere M₃.

1525b. işitdiyse : işitdiyse B.

1526b. Gezer aḥşama degin şehri tamām B.

1529. İki fırka hedef-i miñnet olur
Sulh olurlarsa da bî-lezzet olur
1530. Ger düşe itdügi ifsâdı dile
Aralıkda satılır kendü bile
1531. Âhırinde hod işi vâveylâ
"Katliden fitne esed" didi Hudâ
1532. Peyk-i aḥbâr-ı havâdiş niçe ḥar
İtmis ağzın kulâğın vakf-ı ḥaber
1533. Bâz idüp güşını âvâze için
Cân virür bir ḥaber-i tâze için
1534. On konak yirden olan itse güzer
Alur elbetde ne hâl ise ḥaber
1535. Kendü sehrine gelen aḥbârı
Alur açılmadan evvel bârı
1536. Şâhibi itmeden emrine kıyâm
Ol yayar dâ'ire-i şehre tamâm
1537. Kırk konak 'azl ile naşbuñ ḥaberi
Nâ'il-i zevk ider ol der-be-deri
1538. Kendü 'aqlında olan kem-ḥiredân
İstimâ'ından olurlar şādân

-
- 1531a. ahirinde : ahiretde B./hod işi : işi hod U.
1532a. Niçe aḥbâr u ḥavâdiş niçe ḥar B.
1534a. olan:ulağ M₁, M₃, Ü.
1535b. bârı : enbârı B.
1536a. U nüshasında "itmeden" kelimesi baştadır.
1537a. ḥaberi : ḥaberin Ü.
1538a. kem-ḥiredân : bî-ḥaredân M₃.

1539. Geçünüp zu'mlarınca 'uqalā
Biribirinden iderler ihfā
1540. Der-i devletde o iş hod bitmiş
Şāyi' olmuş unudulmuş gitmiş
1541. İki ay itmiş ara yirde . güzer
Bunda bunlar anı kıymetlü satar
1542. Nev-be-nev itmede devletde zühür
Günde şad-güne anuñ gibi umür
1543. Geçinen tasrada ehl-i tedbīr
Kābil olmaz biri itse takrīr
1544. Turfa dir bī-hıredān-ı 'ālem
Nādir ancak bunu añlar ādem
1545. Hamdu-li'llah hele iy cān-ı peder
Sende yokdur bu sıfatlardan eser
1546. Yine ümmīdüm odur ki Allāh
Seni bu gā'ileden ide nigāh
1547. Şerr ile olmayasın ālüde
Dü-cihanda olasın āsüde

MEBĤAS-I LĀZİME-İ HİKMET Ü TİB X

- 42a.1548. Mü'mine farzđur eyā rūḥ-ı revān
'İlm-i ebdān ile 'İlm-i edyān

1540a. o iş hod : hod ol iş U,Ü,B.

1541b. anı : bunu B.

1543a. ehl-i : a'lä B.

1543b. kābil : kā'il B.

1546a. ki : kim B.

X. MebĤas : Maṭlab M₂,M₃.

1549. Tıbdur akvā-yı mühimmāt-i fūnūn
Anı münkir degül illā mecnūn
1550. Kangı mahrūse ki yok anda hakīm
Yok cevāz olmağa ol yirde muķim
1551. Kangı ma‘mūrede kim olmaya tıb
Telef-i nefsi olur müstevcib
1552. İtmiş eczā vü ‘akākiri Hudā
Maraz u ‘illete esbāb-ı sıfā
1553. Dinür amma o tabībe hāzık
Ki ola ismi hakīme lāyık
1554. Çok fūnūn görmege muhtāc tabīb
Her fūnundan ola bir nebze naşīb
1555. Evvelā hikmet ü hey’et lāzım
Nahv ü şarf u ‘Arabiyyet lāzım
1556. Hem mücerrib ola hem ehl-i kitāb
Ola dānā-yı havāss-ı a‘şāb
1557. Nabzdan eyleye teşhīs-i ‘araz
Ola sebbābesi cāsūs-ı maraz
1558. Tab‘-ı eczā-yı ‘akākiri bile
Kışver-i cismde tedbiri bile

1550a. ki : kim Ü.

1550 ve 1551. Beyitler U nüshasında yer değiştir-
miştir.

1551a. kim : ki B./tıb : tabīb B.

1552a. eczā vü : eczā-i B.

1552b. maraz-ı : maraz u M₃,B.

1553b. ismi : ism-i U,Ü.

1554b. fūnundan : birinden U,B. / nebze : hisse B.

1555a. hikmet ü hey’et : hey’et ü hikmet B.

1557a. ‘araz : maraz Ü.

1558a. eczā-yı : eczā vü M₂,M₃,U,Ü.

1558b. cismde : gevdede U.

1559. İde tedbîr ü taharriyle 'ilâc
İtmeye cehl ile ifsâd-ı mizâc
1560. Ola marḍāya delîl-i şıḥhat
Olmaya takviye-dâd-ı 'illet
1561. İde kânun ile tedbîr-i devâ
İtmeye tecribeye ḥalkı fidâ
1562. İtmeye nişter-i cehli hun-rîz
Olmaya rāh-zen-i 'ömr-i 'azîz
1563. Serbeti eylese teskîn -i mevâd
İde ta'ḍîl-i tıbbâ'ı ezdâd
1564. Dinmez ol şahs-ı hevskâra ḥakîm
K'ola bî-tecribe vü bî-ta'lim
1565. Hod-be-hod tıbbâ o kim salıkdür
Ne tabib ol maraz-ı mühlikdür
1566. Mütetabbib katı çok şahs-ı garîb
Geçinür kendü ḥayâlinde tabîb
1567. Bir niçe harf-ı tababet kapmış
Kendüyi nakd-ı Felatun yapmış
1568. Almaz aṣlâ nazara Sokrât'ı
Kendü sâkirdi bilür Bokrât'ı

-
1559. Beyit M₃ ve U nüshalarında yoktur.
1559a. taharriyle : tecerrüble B.
1560. Beyit M₃,U ve Ü nüshalarında yoktur.
1561a. devâ : şifâ B.
- 1563a. eylese : eyleye B.
- 1563b. tıbbâ' : tabâyi' U.
- 1564a. ḥakîm : 'alîm U.
- 1566b. ḥayâlinde : ḥayâlince M₃.
- 1567b. yapmış : itmiş Ü.
1568. Beytin kafiyeleleri U nüshasında , "Bokrat/
Sokrat" seklindedir.

- 42b.1569. Geçinür vaz'-ı hakimāne ile
İştihāhāt-ı tabībāne ile
1570. Anların da çoğı ammā ki ğalaṭ
Girçegin dirseñ eger zu'mı faḳaṭ
1571. İştihāhātı sürer ma'nāsuz
Serbet ü hūkne yapar eczāsuz
1572. Raṭb ü yābis suḫanı ser-tā-pā
Birinüñ aşlını bilmez ammā
1573. Söz arasında satar bārid ü ḫār
Sanur ammā ki esāmī-i diyār
1574. Zann ider müfred işitse kelimāt
Dir mürekkeb diseler yok mı devāt
1575. Derdi ya akçe ya ḫod şöhretdür
Fenn-i ḫikmet arada āletdür
1576. Zu'mı var öğrenemez ehlinden
Öldürür ḫastaları cehlinden
1577. Ḳande kim ḫaste göre bī-pervā
Yapışur nabzına ammā bī-cā
1578. Ḳabzı fark eyeleyemez līnetden
Şafrayı añlayamaz ḫumretten

-
- 1570b. faḳaṭ : saḳat B,U.
1573a. satar : sürer M₃,U.
1574a. zann ider . müfred : zann-ı müfredle M₁M₃
U,U.
1577b. nabzına : nefese M₁.
1578a. Kabzını fark idemez linetden B.
1578b. şafrayı : şafratı M₁,M₂,U,U.

1579. Eylemez fark-ı şüfûf u ma'cûn
Sanur afyûna dinür aftimûn
1580. İder insânı mey-i merg ile mest
Yitürür 'ömr dirâhtına şikest
1581. Görse kârûre sanur zarf-ı sarab
Sâh-ı haccâmı sanur kâse-i âb
1582. Virür ishâle müleyyinle güşâd
Kâbza imsâk ile eyler imdâd
1583. Fenc-i sevdâya virür bâzinca
Kan alur kande görürse yerekân
1584. Yidürür hastaya balıkla leben
Kokıdur derd-i sere müşk-i Hoten
1585. Yağ virür itse su'âle tedbîr
Yidürür hârr-mizâca incir
1586. Yidürür haste-i hummâya 'asel
Derd-i çeşme akıdur âb-ı başal
1587. Böyle hep şimdi tabîbân-ı zamân
Ekseri câhil ü ahvâl-nedân
1588. İktizâ itmeyicek yorma tenüñ
Tahta-i tecrîbe itme bedenüñ

-
- 1580b. 'ömr : 'ömri M₁, M₃, U.
1581a. görse : göre M₃.
1582a. müleyyinle : teleyyünle M₃.
1584a. hastaya : hikkeye M₁, M₂, B.
1587a. böyle hep : böyledür M₁, M₂, M₃, U, Ü, B.
1587b. câhil ü : câhli-i B./ahvâl-nedan : hâl-i
ebdân M₁ ; ahvel nâcân U.
1588b. itme : eyler U, Ü.

1589. İktizā itdügi dem bī-te' h̄ir
Re'y-i h̄uzzāk ile eyle tedb̄ir
- 43a.1590. İt müdāvā bulıcak üstādın
Vezn kıl rütbe-i isti'dādın
1591. Rence kāfī saña tıbb-ı Nebevī
Tıbb-ı s̄afī hikem-i Muştafavī
1592. Mi'deye didi Nebī beytü'd-dā
Himye hakkında didi re's-i devā
1593. Eyle bu kā'ideyi p̄is-nihād
İtme zinhār bu miqdārı ziyād
1594. Eyle perhizi muhāfız bedene
Girmesün haşm-ı maraz k̄aşr-ı tene
1595. Faşl-ı nisandaki faşd u l̄inet
Oldı müstevcib-i h̄ıfz-ı sıhhat
1596. Çār-şenbede gerek sürb-i devā
'Ameli mu'tedil olsun ammā
1597. Faşda se-şenbedür iy rüh-ı revān
Elli dirhem kadar itsün cereyān
1598. H̄ukne-i leyyinenüñ nef'i kes̄ir
'İlel-i mi'deyi def'a iks̄ir

1591a. kāfī : nāfī' M₃.

1593a. Eyle ber-kā'ide-i p̄is-nihād U./ piş-nihad:
bī-pis-nihād M₁.

1593b. miqdārı : miqdāra M₃.

1596b. 'ameli : 'amel-i B.

1598a. h̄ukne-i leyyinenüñ : h̄ukne vü l̄inetinüñ M₃;
h̄uknenüñ leyyinüñ M₁.

1599. Bunların itme verāsına güzer
Serbet-i hārreden eyle hāzer
1600. Hāk seni itmeye muhtāc-ı hākīm
Tūl-ı 'ömr ile vire tab'-ı selīm

MATLAB-I LĀZIME-I HAYR-DU'Ā

1601. Li'llahi'l-ḥamd tamām oldı suḥan
Açalum ed'ıye -i ḥayra dehen
1602. Hāzret-i Hāk seni ma'mūr itsün
Gussadan ḥatıruñı dūr itsün
1603. Olasın 'izzet ile ber-hurdār
İdesin 'ömr-i tabi'ıye güzār
1604. Hayr ide Hāzret-i Hāk encāmuñ
İ'tidāl üzre geçe eyyāmuñ
1605. Virsün Allāh saña 'ömr-i dirāz
Olasın 'ilm ü 'amelde mümtāz
1606. Olasın kâ'im-i mihrāb-ı şalāḥ
Bulasın mertebe-i fevz ü felāḥ
1607. Olmayup Hāk'ı'a vü ḥalka mağdüb
Seni Allāh ide maḥbüb-ı kulüb
1608. Meslegüñ ola rüsüm-ı ādāb
Hāk senden ideler şerm ü ḥicāb

1599a. nazar : güzer B.

1601a. li'llahi'l-ḥamd : ḥamdü-li'llāh Ü ;
ḥamdü li'llāh ki U.

1603b. tabi'ıye : tabi'ıyi M₃ ; tabi'ıde U, Ü .

1603b. güzār : karar U, Ü.

1607a. Hāk'ı'a vü ḥalka : ḥalka vü Hāk'ı'a M₁, M₃, Ü.

1608a. rüsüm-ı : rüsüm u E.

1609. Āsitānuñ ola me'vā-yı sürür
Ĥanedānuñ ola mestā-yı ĥuzūr
- 43b.1610. Cem' ola ĥāneñe ĥayr ü bereket
Girmeye kīseñe māl-ı risvet
1611. Loĥma-i zehr-i ribā yimeyesin
Ne güzel bād-ı hevā dimeyesin
1612. Leşker-i 'avn medekāruñ ola
Şāni'-i kevn nigeĥdāruñ ola
1613. Olasın daĥdaĥadan āzāde
Ola her istedüĥüñ āmāde
1614. Rızĥ için çekmeyesin renc ü ta'ab
Ni'metüñ olmaya muĥtāc-ı taleb
1615. İrişe ni'met -i Ĥaĥ bī-zahmet
Ĥāsidiñ görmeye rüy-ı rāĥat
1616. Bulasın ni'met-i bī-sa'y ü 'amel
Göresin rāĥatı bī-ceng ü cedel
1617. İhtiyāc eylesesün destüñi pest
Baĥs idüp sen olasın bālā-dest
1618. Dehenüñ ĥāhise bāz itmeyesin
Tañrı'dan ĥayre niyāz itmeyesin

-
- 1610a. ola : olup M₃,U,B.
1611a. zehr-i : zehr ü M₃.
1611b. dimeyesin : yimeyesin B.
1615. Beyit M₁ nüshasında yok ; U nüshasında
ise 17 beyit sonradır.
1615b. rüy-ı : gerd-i B.
1616a. ni'met-i : ni'meti Ü,B./ bulasın : irişe M₁.
1616b. rāĥat-ı : rāĥatı M₃,Ü,B.
1617a. pest : bāz Ü.
1617b. bālā-dest : hem pervāz Ü.

1619. Keşf-i hāl itmeyesin bî-derde
İlticâ itmeyesin nâ-merde
1620. Her neye itse ta'alluk nazaruñ
Ola âsanlıg ile mâ-hadaruñ
1621. Ğayruñ olsa ne kadar esyâsı
Bulina sende anuñ a'lâsı
1622. Ye's ile çesmi pür-eşk itmeyesin
Kimsenüñ hâline reşk itmeyesin
1623. Kâlbüne bulmaya medhal evhâm
Gözlerüñ görmeye gerd-i âlâm
1624. Düşme ol mihnete kim âh idesin
Görme ol hâli ki ikrâh idesin
1625. Kimseden çekmeyesin hâşyet ü bîm
Dest-girüñ ola Settâr-ı kerîm
1626. Hâtırüñ olmaya pâ-mâl-i melâl
İrmeye devletüne dest-i zevâl
1627. Hiç hamyâze-i gam çekmeyesin
Ömrüñ oldukça sitem çekmeyesin
1628. Senge meyl eyler iseñ gevher ola
Toprağa el uzadursañ zer ola

1620b. âsanlıg ile : âsanlığa Ü.

1621b. anuñ : dahı U,Ü.

1622a. ye's : yaş B./ çesmi : çesm-i M₃.

1623b. gerd : rüy M₁.

1624b. hâli : ga'ilî Ü.

1625. Beyit M₃ nüshasında aşağıdaki sekildedir:

Kimseden çekmeyesin renc ü ta'ab

Dest-girüñ ola hem Hâzret-i Rab

1626b. devletüne dest-i : devlete hiç U.

1627b. görmeyesin : çekmeyesin M₁,M₂,M₃,U,Ü,B.

1629. Feth olup mahzen-i genc-i gaybuñ
Nakddan olmaya hāli ceybün
1630. Olmaya maşdar-ı hāhis dehenün
Göstere nāz me'ālin suhanün
- 44a.1631. Māldan olmaya hāli bucāguñ
Nārdan olmaya hāli ocāguñ
1632. Luţfdan gayriye dest açmayasın
Halka luţf eylemeden kaçmayasın
1633. Līk olsun suhan-ārā-yı kerem
Dehenün māşıta-i lafz-ı ne'am
1634. Çoğ ola malun ile evlāduñ
Arta evlāduñ ile irāduñ
1635. Mazhar-ı mevhibe-i haq olasın
Eyü evlāda muvaffaq olasın
1636. Görme derd-i ser ü çeşm ü dendān
Olma muhtāc-ı hākīm-i devrān
1637. Hil'at-ı 'izzet ola düşün'da
Şāhid-i 'āfiyet āguşun'da
1638. Zīr-i rānuñda ola tevsen-i kām
Olasın nā'il-i gülgeşt-i merām

1630b. me'ālin : me'āli M₁, M₃, U, Ü ; tāze le'āli M₂ ;
me'ālin B.

1631b. nārdan : nāzdan B.

1633b. ne'am : nağam M₂, M₃.

1636a. ser : ser ü M₁, M₂, M₃, U, Ü, B.

1636b. hākīm-i devrān : hākīmān-ı zamān M₂, M₃.

1639. Varasın seyr- i gül ü yāsemene
Bāğdan bāga çemenden çemene
1640. Milk-i gülzāruñ ola pāy-ı nesīm
Vakf-ı evkāfuñ ola nāz u na'īm
1641. Olmaya bāğ-ı dilüñ pejmurde
Kimseden olmayasın āzurde
1642. Hātır-ı haşmuñı vīrān ide Hāğ
Cümle müşkillerüñ āsān ide Hāğ
1643. Düşmenüñ var ise pā-mālüñ ola
Halk pervāne-i ikbālüñ ola
1644. Kimseden görmeyesin çin-i cebin
N'olduğın bilmeyesin āh u enin
1645. Düşmenüñ handeye hasret-keş ola
Sinesı pā-zede-i āteş ola
1646. Virmeyüp mühr-i temessük deyne
Belki hiç girmeyesin mā-beyne
1647. Kimsenüñ olmaya sende hāğkı
Görmeye tahta-i bābuñ dağkı
1648. Haşm ile maħkemeye gitmeyesin
Emr-i ser'ün sözün işitmeyesin

1639a. serv-i : seyr-i M₁,M₃,U,Ü,B.

1640a. pāy : bād M₁,M₂,U,Ü ; buy B.

1641a. dil : mül M₁.

1642a. hātır-ı : hātırı U.

1644a. çin-i cebin : çunf ile bīm U.

1644b. āh u enin : hüzn-i elīm U.

1649. Māl u milkünde zarar itmeyesin
Sahn-ı 'ālémde keder çekmeyesin
1650. Dā'imā safh-ı cemil işleyesin
Halka sen hakkuñı bağışlayasın
1651. Da'vete gitmeyesin bi-'izzet
Hāneden çıkmayasın bi-rağbet
- 44b.1652. Dā'ima hurrem ü handān olasın
Cāme-püş-ı ser ü sāmān olasın
1653. Her seb-ān-geh yakasın şem'i 'asel
Girmeye meclisüne dūd-ı kesel
1654. Dest-beste turalar huddāmuñ
'Aş ü 'işretle geçe eyyāmuñ
1655. Yapdırup tāze-be-tāze cāme
Köhne geydürmeyesin huddāma
1656. Fāy-māl-ı sukalā olmayasın
Ta'negah-ı'ukalā olmayasın
1657. Bulmaya ta'ne maḥal kimse saña
Dimeye kimse bu düşmezdi . aña
1658. Eylesün guşuñı gül harf-ı tarab
Güşuñ olsun sebeb-i ḥande-i leb
1659. Her sebūñ kadr ola her rūzuñ 'id
Göresin devlet ile 'ömr-i mezid
1660. Çün Ebu'l-Hayr konuldi nāmuñ
Hayr ide Ḥazret-i Ḥak encāmuñ

1649a. itmeyesin : çekmeyesin M₁,M₂,M₃,U,Ü,B.

1651a. 'izzet : da'vet U,Ü.

1653b. dūd : derd U,B.

1657a. Bulmaya kimse mecāl ta'ne saña B.

1658a. harf : berg Ü.

S U M M A R Y

This doctorate thesis titled Khayriyye is a didactic and moral mesnevi written by Nâbî, a classical Ottoman poet lived XVII. century, consists of three chapters : Introduction, examination, and the text.

The first chapter, introduction, focuses on the definition classification and sources of nasihat-nâme (the advices.).

The second chapter, examination, consists of four parts :

In the first part, all the nasihat-nâme's written in verse form were fixed and 43 of them were examined.

In the second part, the topics in nasihat-nâme have been classified.

In the third part, the social and cultural environment in which Nâbî was brought up, and his life, poetry and personality have been introduced.

In the fourth part, Khayriyye has been investigated both in form and content. Here Nâbî's ideas of religion, worship, morality and tasavvuf (...) and his views and criticism regarding establishment of the Ottoman Empire have been described, furthermore an overall evaluation of criticism against Khayriyye have been done.

And finally a general evaluation of the work is given and the place and value of the manuscript in our literature is presented.

In the addition chapter, a criticised text of Khayriyye is given where six manuscripts and a printed copy of are compared.

Mahmut Kaplan

V. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi